

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola, Antikvitás Program

Illés Imre Áron

A lex Flavia municipalis keltezése és keletkezése

(Doktori értekezés)

Témavezető: Dr. Székely Melinda
tanszékvezető egyetemi docens

Szeged, 2013

BEVEZETÉS

Az 1981-ben megtalált és első alkalommal 1986-ban publikált *lex Irnitana* hatalmas lökést adott a hispaniai municipalizáció és általában a városi törvények kutatásának. A törvény nem csak a legnagyobb terjedelmű városi törvény, de segítségével a Baetica területén korábban és azóta talált városi törvénytöredékek jelentős részét is értelmezni lehet a kiegészítésük révén. Ráadásul e töredékek közül számos éppen a *lex Irnitana* töredékeinek keresése során került elő.

A *lex Irnitana* kutatásának azonban furcsa kettőssége, hogy míg új információi számos ponton gazdagították addigi ismereteinket, sok, korábban a *lex Salpensanára*, a *lex Malacitanára* vagy a *lex Ursonensisre* alapuló tézist megerősítettek vagy cáfoltak. Addig a keletkezésükkel, keltezésükkel kapcsolatos kérdések esetében gyakran csak a száz évvel korábbi – sok esetben az akkor rendelkezésre álló forrásanyagnak egyébként megfelelő – eredményeket ismételgetik. Ennek legfőbb oka az lehet, hogy az új szöveg számos új eredménnyel kecsegtető kutatáshoz nyújtott nyersanyagot, például a városi jogszolgáltatás komplett bemutatásával. Így talán érthető, hogy a kutatók nem a korábbi eredményeket akarták kiegészíteni, hanem az új felfedezésekre koncentráltak.

Többnyire nem okozott komoly problémát a keltezés vagy a törvénytöredékek egymáshoz való viszonyának tisztázatlansága. Azonban a 1980-as és 1990-es évek intenzív kutatásai nyomán az elmúlt évtizedben egyre gyakrabban már nem a szövegre, hanem – megfelelő szövegismeret nélkül – pusztán a szakirodalomra alapuló elméletek is megjelentek. Így a keltezéssel és a keletkezéssel kapcsolatos problémák egyre komolyabb tévedéseket, félreértéseket eredményeztek. Elegendő Torrent 2010-es monográfiájára utalnunk, amelyben a szerző egyrészt a *lex Malacitana* és a *lex Salpensana* hagyományos, de a *lex Irnitana* adatai alapján hibás, és a *lex Irnitana* új keltezése között nem téve különbséget állította fel a törvények téves kronológiai sorrendjét. Ezzel ráadásul – pusztán a szakirodalom alapján, a szövegek tényleges vizsgálata nélkül – tévesen cáfolta egy közös minta létét is. Torrent ilyen jellegű tévedése nem egyedi, különösen a keltezésre és a törvények szövegének egymáshoz való viszonyára vonatkozóan, s jól jelzi, hogy gyakran a szerzők bizonytalan hipotézisekben képviselt álláspontja (*lex Iulia municipalis*) felülírja a tényszerűen vizsgálható adatokat is (a szövegek tényleges hasonlósága).

A dolgozatom így hiánypótló munka, azokat a kérdéseket teszem fel és vizsgálom meg, amelyeket harminc éve kellett volna. A munka aktualitását mégis az bizonyítja, hogy

a dolgozat eredményeivel az újabban egyre jobban elburjánzó és a tényleges forrásoktól egyre jobban eltávolodó elméletek közül is többet egyértelműen cáfolni lehet majd.

Az első fejezetben sorra veszem a fennmaradt töredékek legfontosabb jellemzőit, különös tekintettel a sorhosszra, és a hasábszeosztásra, hogy kiderüljön, pusztán formai alapon ki lehet-e rekeszteni szövegeket a flaviusi törvények közül. A katalógusban tisztázom a szakirodalomban keringő félreértéseket (téves sorhosszok, hibás azonosítások stb.), állást foglaltok a „ley modelo” mintaszöveggént való értelmezése mellett. Igazoltam, hogy a 27. caput mommseni konjektúrája – az újabb szakirodalom állításaival ellentétben – helyes.

A második fejezet célja a közös minta kérdésének tisztázása. A közös mintát két okból szokás elutasítani: túl sok eltérés van az egyes törvények szövege között, illetve nem létezett egy központilag kibocsátott, általános lex municipalis. Utóbbi azért nem helytálló, mert a közös minta nem feltétlenül volt általános törvény, elképzelhető az is, hogy az elsőként törvényt kapó város egyedi törvénye lett a közös minta. (Bár azt is meg kell jegyezni, hogy a területileg általános lex municipalisra éppen a flaviusi törvények szolgáltatnak példát.) A szakirodalom vitája a mintaszöveg lex rogata vagy data/lata voltáról (mindkettő előfordul a szövegben) jelenleg teljesen meddőnek tűnik, mivel korábbi törvények egyes részeit biztosan felhasználták a megfogalmazáshoz, így nem tudjuk, hogy ez a rogata/data kettősség a törvény kibocsátásának két szakaszára, vagy a flaviusi mintaszöveg eltérő jellegű, akár köztársaságkori mintáira utal. Az eltérések száma sem mérvadó a közös minta kérdésében, a másolás, a rövidítések eltérő feloldása miatt még közös mintaszöveg esetén is elképzelhető jelentős számú eltérés. A közös minta hiányát, és kizárólag a közös előzmények egységesítő hatását csak akkor lehetne igazolni, ha eltérő megfogalmazású, de nyelvileg, tartalmilag azonos értékű részeket találnánk, erre azonban nincs példa, mindig megállapítható, hogy a párhuzamos helyek szövegváltozatai közül melyik a helyes. Következésképp a szövegszerű közös minta léte vitathatatlan, jogi jellege természetesen kérdéses lehet.

A harmadik fejezet tárgyalja egy vespasianusi közös minta létezésének lehetőségét. A ránk maradt töredékeket, ahol ez megállapítható, mind Domitianus uralkodása alatt bocsátották ki. Mivel a jogadományozás, amely végső soron a törvények kibocsátásához is vezetett, még Vespasianus uralkodásának elején történt – de valószínűleg nem a censorsága alatt, ahogy a communis opinio tartja –, a ránk maradt töredékek pedig legalább tíz évvel későbbiek, felmerült az a lehetőség, hogy az alaptörvényt vagy mintaszöveget

valójában már Vespasianus kibocsátotta. Így csak a véletlennek köszönhető, hogy a ránk maradt példányok Domitianus koriak. Valójában erre semmi bizonyítékunk nincs. Sőt, Titus és Domitianus névelemeinek egységes használata arra utal, hogy az ő nevüket nem utólag illesztették be az egyes törvényszövegekbe, hanem már egy közös mintában szerepeltek. Ez a közös minta persze lehetett Vespasianus törvényének átdolgozott változata is. Azonban az egyetlen érv egy vespasianusi törvény léte mellett az, hogy a jogadományozó edictum számos közigazgatási kérdést nyitva hagyott, és azért adták ki a törvényt, hogy rendet tegyenek az érintett városok közigazgatásában. Gondot okoz azonban, hogy a törvény többször is utal egy megelőző municipalis szervezetre, azaz már a törvény előtt voltak tisztségviselők, decuriók, tehát az edictum alapján bizonyosan megindult a municipalizáció. A fő probléma az, hogy a törvényt bizonyosan nem abból a célból adták ki, hogy rendbe tegye az addig össze-vissza, bizonytalanul működő városok közigazgatását, mivel a többi városi törvénnyel összevetve és a legjelentősebb kérdések esetében (választások, jogszolgáltatás stb.) is gyakran nem nyújt érdemi információt, hanem a római gyakorlatra utal. Egy, a vitás kérdések tisztázása céljából készülő törvényben ezeket is világosan rendezni kellett volna. Továbbá érthető, hogy egyes kisebb települések (Villo, Irni) évekkel később kapták meg a törvényüket, de ez nehezen elfogadható a forgalmas kereskedőváros, Malaca esetében.

A negyedik fejezetben azt kíséreltem meg rekonstruálni, hogy a törvény hogyan jutott el rendeltetési helyére. Az eddigi feltételezések szerint ennek két módja volt. Az egyik, hogy bizottságok járták körül a provincia városait és helyben igazították hozzá a mintaszöveget az adott település helyi viszonyaihoz. A másik, hogy a városok küldtek követséget az uralkodóhoz vagy a helytartóhoz, ahol központilag állították ki számukra a törvényt azoknak az adatoknak megfelelően, amelyeket a követek biztosítottak számukra a városukra vonatkozóan. Mivel azonban a mintaszövegben a változó adatok helyét üresen hagyták, és ezekre a helyekre vagy egyszerű számadatokat, amelyek meglehetősen kerek, és kevés változást mutató számok, vagy a város nevét kellett utólag beírni, nem látom okát annak, hogy miért lett volna szükség minden település esetében egyedi döntésre. Az érintett városok körét már az edictum meghatározhatta, tehát általában nem kellett arról dönteni, hogy mely város kaphat törvényt. A város neve és a decuriók létszáma adott volt, a büntetési tételeket és a perértékeket – mivel úgy tűnik, kétféle számsorról beszélhetünk – pedig előre megadott szempontrendszer alapján is meg lehetett határozni. Így valószínűleg a mintaszöveget egyszerűen elküldték a helytartóhoz, vagy a provincia fontosabb városaiba

egy rendelet kíséretében, amely meghatározta, hogy mely típusú városokra mely számsort kell alkalmazni. A városok pedig egyszerűen csak lemásolták a szöveget és értelemszerűen kiegészítették saját adataikkal és a megfelelő számsorral, ezt a gyakorlatot támasztja alá a „ley modelo” és egyéb források (SC de Cn. Pisone patre, Tabula Siarensis) is.

Az ötödik fejezetben végül a mintaszöveg tényleges keltezését tisztázom. A terminus post quemmel kapcsolatban a szakirodalomban többnyire a mommseni érvelés jelenik meg: mivel a törvény utal egy Domitianus edictuma alapján lefolytatott választásra és a 81-es választások már 81 közepén, azaz még Domitianus trónra lépése előtt lezajlottak, az első ilyen választás 82 közepén zajlott, így a törvény ez után az időpont után keletkezett. D’Ors és követői nem fogadják el ezt az érvelést, mivel a futurum miatt elképzelhető, hogy csak egy, a törvény kibocsátása után, de még a rendeltetési helyére való érkezése előtt lefolytatandó választásokra utal. Eddig azonban elkerülte a kutatók figyelmét, hogy a lex Irnitana bővebb szövegében már nem csak a Domitianus edictuma alapján lefolytatott választásokról, hanem hivatalba lépésről is szó van, ráadásul nem futurummal, hanem praesens perfectummal. Mindemellett meg kellett vizsgálni azt is, hogy helyes-e a szakirodalom communis opinioja, ti. hogy a tisztviselők július 1-jén léptek hivatalba. Mivel ezt sikerült cáfolnom, illetve a hispaniai források alapján ott január 1-jén voltak a választások, az új terminus post quem 83. január 1.

A terminus ante quemmel kapcsolatban megvizsgáltam, hogy Domitianus hiányzó Germanicus jelzője a törvénytövegekben felhasználható-e keltezésre. Az egyes törvények keltezésére nem alkalmas, de a közös mintaszövegére igen. Mivel pedig a jelző felvételének terminus ante quem 83. december 1. (ellentétben az egyes kutatók által képviselt 83. augusztusi időponttal), így ez a mintaszöveg terminus ante quem is.

A dolgozatban számos vitás kérdést – pl. lex Iulia municipalis –, amelyek megnyugtató tisztázására a dolgozat keretein belül nem láttam lehetőséget, szándékosan hagyok nyitva, az érvelésénél azonban az ebből adódó változókat mindig figyelembe vettem.

1. LEX FLAVIA MUNICIPALIS FENNMARADT TÖREDÉKEI

Caballos Rufino viszonylag friss katalógusa¹ a Baetica provinciából származó városi törvénytöredékekről feleslegessé tenne egy új összefoglalást, ha a katalógus nem lenne annyira szűkszavú és nem keringene még a szűkebb szakirodalomban is olyan sok téves információ. Ez utóbbiak miatt azonban mindenképpen szükséges röviden összefoglalni a dolgozat szempontjából legfontosabb adatokat az egyes törvényekről, valamint tisztázni az olykor makacs félreértéseket vagy vitás esetben világossá tenni saját állásfoglalásunkat.² Ez azért is fontos, mert az érdemi vita ilyen esetekben többnyire elmarad, ki-ki a saját véleményét alátámasztó szerzőt idézi, az ellenkező véleményekről vagy nem vesz tudomást, vagy túl leegyszerűsítve mutatja be.

Szükségnek tartottam a betűméret, a sorhossz és a bronz vastagságának megadását is, mivel ezeknek komoly szerepe lehet az egyes kiegészítések, azonosítások, sőt olykor a keltezés szempontjából is.³ A betűméret és a vastagság egzakt adatok, az egyes sorok hosszúságát azonban a töredékek esetében a rövidítések miatt csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni; ez olykor eltéréseket okozhat, bár a szakirodalom egyedi hibáit ez sem magyarázza (pl. a teljes sorhosszal fennmaradt lex Salpensana esetében Stylownál⁴ 70 betű/sor, d'Orsnál⁵ és Gonzáleznél⁶ 44 betű/sor, valójában viszont 57 betű/sor az átlag;⁷ az Iritana 43 betűs adata is félrevezető).⁸ Bár első pillantásra úgy tűnhet, nincs komoly jelentőségük, ezek az adatok közel sem mellékesek, hiszen a sorhossznak illetve a sorhossznak az egyes törvényeken belül megmutatkozó eltéréseinek a kiegészítéseknél

¹ CABALLOS RUFINO 2008. 122-130.

² A lex Villonensist és a lex Basiliponensist például napjainkig igen gyakran két külön törvényként kezelik (MANGAS MANJARRÉS 2000. 80-83; TORRENT 2010b. 12, 102), hiába teszik világossá az első „teljes” kiadások (GONZÁLEZ 1990. 130; FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991. 121; GONZÁLEZ 1992. 99), hogy a korábbi, egy ún. lex Basiliponensisszel való azonosítás téves olvasaton alapult. (Lex Basiliponensisről egyébként nem tudunk, bár Basilipo valószínűleg létező, de ránk nem maradt törvényét nevezhetnénk így.)

³ Az egyes töredékek kiegészítésének folyamatához példaértékű CABALLOS 1993. 157-162; szellemes STYLOW 2007. eszmefuttatása is, azonban a gondolatmenetének alapul szolgáló számadatok pontatlanok valamint a kiegészítés helyessége sem igazolt, így az ezekre épülő következtetése sem tekinthető bizonyítottnak, l. lent.

⁴ STYLOW 2007. 362, ez a hiba azért is jelentős, mivel Styow éppen a sorok átlagos hosszára alapozza a kiegészítését. A hiba oka talán az, hogy Stylow rossz hasábot nézett d'Ors vagy González táblázatában (bár nem hivatkozik rájuk), és a Salpensana *letras por lineas* helyett a felette lévő Malacitana *lineas per columnas* adatát adta meg, ami valóban 70 körül van.

⁵ D'ORS 1985. 36.

⁶ GONZÁLEZ 1992. 117.

⁷ D'ORS és az adatot valószínűleg tőle átvevő GONZÁLEZ hibáját talán az okozta, hogy a CIL II 1963 beosztásával számolták a sorokat, ugyanis ez nagyjából 44 betűs, bár ott az eredeti sorok kezdete világosan jelölve van.

⁸ L. lent az Iritanánál.

komoly szerepe van,⁹ továbbá az sem mellékes kérdés, hogy létezett-e „átlagos” törvény.¹⁰ A lent közölt adatok esetében az egységesség miatt mindig a lex Irnitana szolgált a kiegészítés alapjául, mert bár nem tudjuk, hogy melyik nagyobb töredék rövidítési rendszerét tekinthetjük a korban mérvadónak,¹¹ a legnagyobb terjedelmű és így alapul vett Irnitana legalább azonos és egységes alapot nyújt, a vitás helyeken pedig mindenképpen egyedileg kell megvizsgálni a számba veendő rövidítéseket. A töredékesen fennmaradt törvények esetében a sorhossz kiszámításakor mindig az egymást követő sorokban az egymás alatt álló betűk közötti távolságot adjuk meg a szóközök beleszámítása nélkül, ez természetesen jelentős eltéréseket eredményezhet, pl. a szélesebb és a keskenyebb betűk gyakorisága, az eltérő rövidítések, vagy a több rövid, gyakran rövidített szó között lévő esetleges interpunkció miatt.¹² Éppen ezért csak ott kell hibás kiegészítésre vagy azonosításra gyanakodnunk, ahol a fentieket figyelembe véve is jelentősnek mutatkozik a sorok hossza közötti eltérés.

⁹ L. lent TOMLIN 2002 nr. 2 kritikájánál.

¹⁰ Vö. STYLOW 2007 kritikáját lent. GONZÁLEZ 1992. 117 táblázatában a Salpensana, Irnitana és Villonensis 44, 43 illetve 42 betűs (hibás) sorhossza akarva-akaratlanul egyfajta standardet sugall.

¹¹ A rövidítéseket a három „nagy” közül leginkább az Irnitana oldja fel, vö. X. D’ORS 2006. 767-777.

¹² A szóközök mérete és az interpunkció használata nem egységes a fennmaradt töredékekben, ezenfelül az interpunkció sem mindig jelent a szavakon belülnél szélesebb betűközt, sőt olykor egyes szavakat is széttagolnak nagyobb betűközzel vagy interpunkcióval, így a szóközök kihagyása a számolás során helyenként torzításhoz vezethet, de nem akkorához, mint amekkorát a beszámításuk eredményezne (vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1991; GONZÁLEZ 1990, FERNÁNDEZ 1991 és GONZÁLEZ 1992 által közölt fényképeket).

1.1. A LEX IRNITANA

Teljes kiadások: GONZÁLEZ 1986;¹³ A. D'ORS 1986;¹⁴ AE 1986, 333;¹⁵ A. D'ORS – J. D'ORS 1988; GONZÁLEZ 1990. 51-99. nr. 2; FERNÁNDEZ – DE AMO 1990;¹⁶ GONZÁLEZ 2008a;¹⁷ WOLF 2011.¹⁸

Származási hely: El Saucejo

Sorhossz:¹⁹ 50 betű²⁰

Betűméret: 4-6 mm²¹

Táblavastagság: 5-6 mm²²

Caputok: 19-30; A-L;²³ 59-97 és az ún. Domitianus levél.

A törvény töredékeit 1981-ben találták kincsvadászok Sevilla tartományban, El Saucejo közelében. „Hivatásos” régészek csak később szereztek tudomást a leletről, így terepbejárásra, a lelőhely azonosítására és alaposabb vizsgálatára csak 1982 tavaszán került sor. Az eredeti tíz, nagyjából 90 x 57 cm-es bronztáblából csak 6 maradt fenn (3., 5., 7-10.), melyek számozottak, mivel pedig az utolsó táblán szerepel a *Sanctio*, tudjuk, hogy a törvény eredetileg 10 táblából állt.²⁴ A táblák több darabban maradtak fent, de jelentős szöveghiány egyikben sincs. Először különböző múzeumokba kerültek (Madrid, Huelva, Sevilla), majd a Museo Arqueológico Nacional de Sevilla egyesítette őket, több apróbb

¹³ Az *editio princeps*, angol kommentárral és M. H. Crawford angol fordításával.

¹⁴ A kiadás alapjául fényképek szolgáltak, a szerzőnek nem volt lehetősége személyesen megvizsgálni a bronztáblákat (14-15.), az ennek köszönhető számos hibás olvasat miatt ez a kiadás ma már gyakorlatilag használhatatlan, a kommentárjai azonban értékesek, de ügyelni kell arra, hogy éppen milyen olvasaton alapul d'Ors értelmezése.

¹⁵ GONZÁLEZ 1986-ot követő latin szöveg, teljes francia fordítással és minimális kommentárral.

¹⁶ A szöveg eredeti állapotát nagyalakú, a hasábokat külön is bemutató fényképekkel közlő kiadás, régészeti bevezetővel és részletes paleográfiai magyarázatokkal, szövegjavítások nélkül.

¹⁷ GONZÁLEZ 1986 javított szövegű, angol helyett spanyol fordítással, de az eredeti angol kommentárral kísért új kiadása. Apróbb hibái ellenére jelenleg talán a leghasználhatóbb kiadás, bár a kritikai apparátus nem teljes. Zavaró mindemellett, hogy az angol kommentár nem követi a szövegben eszközölt, az 1986-os kiadáshoz képest új változásokat, pl. a K caput szövegében González eredeti – és megalapozatlan (vö. RODGER 1996. 69) – *de interitiis* emendatiója helyett, már helyesen *de ceteris* szerepel (GONZÁLEZ 2008a. 36), de a hozzá tartozó kommentár még a *de interitiis* olvasat mellett érvel (GONZÁLEZ 2008a. 100)

¹⁸ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990 szövegét követő, számos hibával terhelt, az addigi vonatkozó eredményeket látványosan fel nem használó kiadás teljes német fordítással. Részletesen l. ILLÉS 2011b.

¹⁹ A átlag számításánál itt és a többi törvénynél sem számítom bele azokat a rövid sorokat, amelyek csak a rubrica vagy a caput utolsó sorának rövideége és a következő rész új sorban történő kezdete miatt rövidek (pl. IrnIII41. sor – a rubrica vége – három betűs!), mivel ezek ugyan a matematikai átlagnak megfelelnek, de negatív irányba torzítják a sorok tényleges hosszát illetve a hasáb tényleges méretét. A lex Irnitánánál ugyanezen okból nem számítom bele az átlagba a nagyrészt kisebb betűkkel írt XC hasábot.

²⁰ Az egyes táblák és hasábok között minimális eltérés található.

²¹ A kezdőbetűk akár 7-8, a *longák* pedig 8-10, ritkábban 14 mm-esek is lehetnek, vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 32 (Az adatokat részben cm-ben adja meg, az adott táblaméreteket mellett ez csak elírás lehet.)

²² 4-8 mm a két szélsőérték, vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 31.

töredékekkel együtt. A táblákon három hasábra osztva szerepelt a szöveg, a táblák négy sarkán és a hosszabbik oldalak közepén lyukak tették lehetővé a felfüggesztését, eredetileg bizonyára a város egy középületének falára.²⁵ A lex Salpensana és a lex Malacitana beosztásához hasonlóan a caputok első sora a hasáb széléhez képest egy-két betűvel előrébb kezdődik, a Rubricák általában vagy ez előző caput végével egy sorban, vagy új sorban, de kicsit beljebb kezdődnek. A hasábok átlagosan 52 sorosak. A törvényhez tartozó város a lex Irnitana megtalálásáig ismeretlen volt,²⁶ a régészeti környezet valamint a táblák törései alapján – melyek arra utalnak, hogy lefeszítették a táblákat a falról – nem az eredeti rendeltetési helyükön kerültek elő a töredékek, de nem is egy hivatalos archívumban, hanem egy bronzműves raktárának romjai között, ennek megfelelően a lelőhely nem azonosítható teljes bizonyossággal az ókori municipium Flavium Irnitum területével, bár az azonosítás igen valószínű. Az épület tűzben pusztult el, de a pusztulás időpontja nem határozható meg, Fernández – del Amo az 5. századnál nem korábbra teszi („*no anterior al s. V.*”), így nem tudjuk, meddig lehetett kifüggesztve illetve hatályban a törvény.²⁷

A lex Irnitana nemcsak mint a legnagyobb terjedelmű városi törvény adott új lökést a flaviusi városi törvények kutatásának, hanem azzal is, hogy az elkallódott töredékei után való kutatás révén több más törvény töredékei is előkerültek. Az apróbb töredékek kiegészítésére általában a lex Irnitana szövege ad lehetőséget, de a nagyobb törvények közül is csak a lex Malacitana tartalmaz olyan részeket, amelyek nem szerepelnek az Irnitában – a Malacitana segítségével az Irnitana elveszett hatodik táblájának utolsó két hasábját is rekonstruálható (51-58. caputok).

A lex Irnitana apróbb töredékei közül két csoport érdemel említést, ezeket Fernández – del Amo kiadása²⁸ a második táblának tulajdonítja. Azt a nagyjából háromszög alakú tábladarabot, amelyik egy hasáb bal felső és egy másik hasáb jobb felső részéből tartalmaz rövid töredékeket, utóbb Lebek az elveszett 6. tábla részeként

²³ A lex Irnitana caputjai önmagukban nincsenek számozva, de a lex Salpensanával való párhuzamos helyek alapján a 19-30. caputok, a lex Malacitana segítségével pedig az 59skk. caputok számozhatóak. Az 5. táblán lévő szövegnek viszont nincs olyan párhuzamos szövege, ami alapján számozható lenne, ezért González követve ezeket a caputokat A-L betűkkel jelölöm. A szakirodalomban és a többi szövegkiadásban többnyire 39-50-ig számozzák (LAMBERTI 1993; D'ORS – D'ORS 1988; WOLF 2011), de GALSTERER 1988 pl. 38-49-et (79. 6. jegyz.) és 37-48-at (81-82) is ír, így praktikusabbnak és egyértelműbbnek tűnik a betűk használata.

²⁴ Ugyan a 10. tábla nincs megszámozva (FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 65), azonban itt található a Sanctio, így értelemszerűen ez az utolsó tábla, a szövegösszefüggés miatt (a 9. táblán található 87. caput vége az utolsó táblán van) pedig a 9. után ez a tábla jött, nem egy esetleges elveszett tábla.

²⁵ Vö. *in loco celeberrimo eius municipii figatur*, IrnXC9-10.

²⁶ A várost a szakirodalom az Irnitum melléknévből kikövetkeztethető Irni néven ismeri, jóllehet más megoldások is elképzelhetőek, vö. GONZÁLEZ 1986. 147.

²⁷ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 9-25 és 109.

²⁸ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 34-38, fénykép a 34. oldalon.

rekonstruálta.²⁹ Így a töredék bal oldalán található szöveg az 5. tábla „L” caputjának folytatása lenne, míg a jobb oldali rész a lex Malacitanában fennmaradt 51. caput elveszett elejéből származna. Ha a rekonstrukció helyes – márpedig Lebek érvei eléggé meggyőzőek, ahol pedig gyenge lábakon áll a kiegészítés,³⁰ ott ő maga is jelzi ezt –, akkor az elveszett 6. táblának nem csak a 2-3. hasábjára egészíthető ki a lex Malacitana szövegével, hanem a második hasáb felső része a töredék jobb oldali szövegével, az első hasáb felső része pedig a bal oldalival. Így az „L” caput éppen az 50. lenne, mivel Lebek szerint az első hasáb felső része az „L”-hez, alsó része pedig az 51-hez tartozik, ez azonban nem igazolható, mivel nem tudjuk, milyen hosszúságú caputok szerepeltek itt. A caputszámozástól eltekintve Lebek rekonstrukciója összességében helyesnek tűnik, tartalmilag pedig mindenképpen az.

A következő töredékekhez szintén Lebek ad teljességre törekvő kiegészítést,³¹ bár a magától értetődő kiegészítéseket megteszi Fernández – del Amo, Lamberti, A. d’Ors és újabban Wolf is.³² Alvaro d’Ors egy duratóni töredék alapján feltételezi, hogy a duumvirekkel kiterjedt jogkörük miatt nem egy, hanem két caput foglalkozott, mégpedig a 17-18., mivel a fennmaradt 19. tárgyalja az aedilisek jogkörét.³³ Szerinte a duratóni töredék a 18. caput rubricájához és a 17. caput legvégéhez tartozik, így a ránk maradt töredékek valójában nem a 18., hanem a 17. caputhoz tartoznak és ezért a második tábla második hasábjának alját alkotják, hogy még legyen hely a harmadik hasábban a 18. caputnak. D’Ors nézete azonban egyértelműen cáfolható: a fennmaradt szavak és a 19-20. caputtal való párhuzamok alapján a töredék valóban a duumvirekkel foglalkozik, viszont a Fernández – del Amo által közölt fényképen³⁴ egyértelműen látszik, hogy az alsó összefüggő töredékcsoport alja egy tábla jobb alsó sarkát képezte, míg a felső töredékcsoport jobb szélén is látszik a tábla jobb széle, így a fennmaradt töredékek biztosan egy tábla harmadik hasábját alkották. Minden bizonnyal a 19. caputot közvetlenül megelőző 18. caputot, amely a duumvirek jogáról és hatalmáról szólt hasonlóképpen, mint a 19-20. caputok az aedilisek és a quaestorok jogáról és hatalmáról. A szöveg alatt még a 19. caput lemaradt rubricájának is maradt hely, ami azonban nem olvasható, mert a hasábnak csak a jobb széle maradt fenn. Lebek is – helyesen – a 18. caputként

²⁹ LEBEK 1995 (a rekonstruált szövegek a 151. és 166. oldalakon).

³⁰ A bal oldali szöveg rekonstrukciójának utolsó 4-5 sora.

³¹ LEBEK 1994 (a rekonstruált szöveg a 289-291. oldalon).

³² FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 34; LAMBERTI 1993. 269; D’ORS 1993; WOLF 2011. 149-152.

³³ D’ORS 1993. 152-154; hasonló véleményen DEL HOYO 1995. 142.

³⁴ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 34.

rekonstruálta a szöveget a fennmaradt töredékek, a 19-20. caput szerkezete és szóhasználata valamint a törvény más helyein a duumvirekre történő utalások alapján. A kiegészítések során maga Lebek is jelezte a bizonytalanságokat, de Weiß is felhívta a figyelmet a *servi privativa* kapcsolatos kiegészítés problémáira,³⁵ ennek ellenére a rekonstrukció egésze tartalmilag helytálló, nagy része pedig szövegszerűen is az lehet.

1.1.2. A LEX IRNITANA KELTEZÉSE

Látni fogjuk, hogy a lex Irnitana bronzba vésésének keltezése döntő jelentőséggel bír az alapszöveg keltezésére vonatkozóan, így ezt részletesen tárgyalnunk kell. A keltezésére használható adat a szöveg végén elhelyezkedő ún. Domitianus levélben található:

39 *Litterae datae IIII Idus Apriles Circeis reci-*

40 *tatae V Idus Domitianas.*

41 *Anno M(ani) Acili Glabrionis et M(arci) Ulpi Traiani co(n)s(ulum).*

42 *Faciendum curaverunt L(uci) Caecilius Optatus*

43 *Ilvir et Caecilius Montanus legatus (IrnXC)*

A fenti szöveget közvetlenül megelőző levél és „extra” caput pontos értelmezése meglehetősen vitatott a szakirodalomban,³⁶ a keltezés szempontjából szerencsére ennek nincs jelentősége, ami bizonyos: „A levél kelt az április Idusa előtti 4. napon (április 10.)

³⁵ WEISS 2001.

³⁶ A fő probléma, hogy nem tudjuk, pontosan milyen házasságokra utal a levél, hogy van-e kapcsolat az „extra” caput és a levél között, valamint hogy a levél csak Irnre vonatkozik-e vagy esetleg más településekre is, a lex Italicensis végéről mindenesetre hiányzik. Azonban ez a hiány sem segít, hiszen lehet úgy értelmezni, hogy az Italicensis szövegét már bronzba vették, mire ez a kiegészítés megérkezett, és a kész szöveget már nem bolygatták meg, hanem esetleg egy új táblán tették közzé, vagy nem is tették közzé. De akár úgy is értelmezhető, hogy az Italicensist később vették bronzba, így az „extra” caputot már a helyére, a 23. caput környékére illesztették be, mivel pedig még nem volt meg a törvény, a törvénnyel kapcsolatos probléma sem állt fenn, így nem volt szükség a levélre sem. MOURGUES 1987 szerint a levél subscriptio, mely egy általános, több települést is érintő problémára reagál az „extra” caputtal kapcsolatban, de eredetileg nem Irninek címezték, így Irniben csak egy kivonat szerepel belőle. MARTÍN 1994. 175-181 szerint az irnibeliek folyamodtak egy, a törvényt érintő kérdéssel az uralkodóhoz, és a proconsultól a törvényt és a két kiegészítést együtt, egy papiruszra írva kapták meg (ezzel az elmélettel az a legfőbb probléma, hogy honnan tudtak az irnibeliek egy, a törvény által felvetett – számunkra ismeretlen – problémáról, ha még nem is rendelkeztek a törvény szövegével). D’ORS 1986. 98 szerint is a levél az irnibeliek kérvényére adott válasz, de általános jellegű is lehet, így esetleg más törvények végén is szerepelhetett. Az előzőekből is láthatjuk, hogy a levél értelmezésével kapcsolatban jelenleg talán leghelyesebb GARDNER 2001. 219. véleményét követni: „the mysterious ‘letter of Domitian’ affixed to the end of the inscription refers to marriages, but is too vague and ambiguous in its wording to admit of any confident interpretation”.

Circeiben, felolvastatott a Domitianus hó Idusa előtti 5. napon (október 11.).³⁷ *Manius Acilius Glabrio és Marcus Ulpius Traianus consulsága* (Kr. u. 91)³⁸ *alatt.*” Tehát a szövegnek ezt a részét biztosan Kr. u. 91. november 11-e után vésték a táblára, kérdés azonban, hogy ez tekinthető-e a lex Irnitana terminus post quemének. A szakirodalom e kérdésre – többnyire hallgatólagosan – igennel válaszol, egyedül Lamberti az, aki kétségbe vonja.³⁹ Véleménye szerint ugyanis már készen voltak a táblák, amikor megérkezett a két utólagos kiegészítés, melyeket pótlólag véstek fel (erre utalna a kisebb betűméret), sőt azt sem tartja kizárhatónak, hogy az utolsó táblát teljes egészében újravésték, hogy elérjenek a kiegészítések.⁴⁰ Ennek megfelelően a 91-es keltezést csak a Domitianus-levélre vonatkozóan fogadja el.⁴¹ Ha azonban a törvény formai jellemzőit alaposabban megvizsgáljuk, akkor pontosan megállapíthatjuk, hogy a levél keltezése vonatkoztatható-e a törvényre is.

Először a teljes tábla újravésésének/pótlásának lehetőségét kell megvizsgáljunk. Ha ugyanis utólag akarták volna kiegészíteni a már elkészült táblát, akkor a teljes tábla pótlásánál jóval egyszerűbb és olcsóbb megoldást is választhattak volna. Az egyik lehetőség a szöveg végének kivésése, majd a terjedelmesebb új szöveg apróbb betűkkel történő beillesztése, ahogy az a lex Ursonensis 129-131. caputjai esetében is történt.⁴² Egy teljesen új tábla készítésénél azonban még a Tabula Heracleensis esetében alkalmazott módszer is egyszerűbb, az új szöveget felvéshették volna a régi tábla hátlapjára is.⁴³ Természetesen a fentiek csak lehetőségek, van azonban egy sokkal komolyabb érvünk a teljes tábla újravésése ellen: a 10. tábla utolsó hasábjában a szokásosnál kisebb betűket is találunk,⁴⁴ de a másik két hasáb semmi jelét nem mutatja tömörítésnek, sőt inkább a

³⁷ A szakirodalomban a napok keltezése is gyakran hibásan szerepel, vö. LAMBERTI 1993. 373. (április 9. és október 10., a 225. oldalon helyesen április 10. és október 11.) vagy legújabban WOLF 2011. 141. és 20. 48. jegyz. (április 9. és október 4. illetve október 10.)

³⁸ DEGRASSI 1952. 27.

³⁹ Első olvasatra úgy tűnhet, ezen a véleményen van D'ORS 2006. 752-753. 14. jegyz. is, valójában azonban ő csak azt tagadja, hogy a levél keltezése *egy az egyben* a törvényé is (pl. azzal érvel, hogy a felolvasás alapján történő pontos keltezés csak a levél esetében fogadható el, a törvény esetében nem). Ez azonban már egy másik kérdés, amiben igaza lehet. A levél keltezésének terminus post quemként való felhasználását viszont úgy tűnik, elfogadja, mivel A. D'ORS 1986. 185-re hivatkozik, mint helyes álláspontra, aki itt azt írja, hogy a levél keltezése a törvény Irni számára történő kibocsátásának terminus ante quem (ez vitatható), és a bronzra vésésnek terminus post quem, lényegében ez utóbbit vizsgáljuk – és fogadjuk el – mi is.

⁴⁰ LAMBERTI 1993. 225: „non può escludersi addirittura che tutta l'ultima tavola sia stata sostituita, per poter aggiungere il nuovo caput e soprattutto le prescrizioni di Domiziano.”

⁴¹ LAMBERTI 1993. 226: „In realtà, invece, solo alle litterae di Domiziano è da riferirsi la datazione al 91.”

⁴² CRAWFORD 1996. 395, itt valószínűleg a véső figyelmetlensége miatt kellett utólag pótolni egy szövegrészt.

⁴³ CRAWFORD 1996. 357.

⁴⁴ Vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 65.

harmadik hasáb 43 sora tűnik a szokásosnál kevesebbnek, az elrendezés pedig sokkal szellősebbnek.⁴⁵ Márpedig, ha azért készítettek volna új táblát, mert az eredetire nem fért ki a kiegészítés, akkor mindenképpen tömörebb, sűrűbb szövegre kellene számítanunk már az első két hasábban is. Ezzel szemben azt kell mondanunk, hogy ha a véső a szokásos elrendezésben és betűmérettel vésti fel az eredeti terjedelmű törvényszöveget, akkor mindenképpen maradnia kellett volna több mint fél hasábnyi üres helynek a táblán a Sanctio után, ahova be lehetett volna szűrni – akár apróbb betűkkel is; bár úgy tűnik, normál betűmérettel is kifért volna – a két kiegészítő részt, így semmi szükség nem lett volna az egész tábla újravésésére, ezért ezt a lehetőséget minden további nélkül kizárhatjuk.

A másik lehetőség az, hogy éppen a fent vázolt eset következett be, azaz a korábban elkészült táblán a Sanctio után kimaradt részre valamely későbbi időpontban vésték fel a két kiegészítő szöveget, és így a levél keltezése nem lenne felhasználható az egész szöveg keltezésére. Ez ellen a feltételezés ellen is több érv szól: az egyik, hogy a betűméreten kívül a két kiegészítő szövegnek semmi olyan paleográfiai/epigráfiai sajátossága nincs, ami elütne a 10. tábla többi részétől,⁴⁶ azaz azt kell feltételeznünk, hogy ugyanaz a véső készítette. Mivel pedig a táblákat több különböző kéz véste,⁴⁷ ezt az azonosságot nem magyarázhatjuk azzal, hogy pl. Irniben egyetlen véső volt, aki évekkel később is ugyanúgy véste a betűket, bár nem is zárhatjuk ki, hogy ugyanaz a személy esetleg később készítette. Ha azonban hozzávesszük azt a tényt, hogy a szöveg elrendezése alapján a „*Faciendum curaverunt...*” nem pusztán a levél felvésésére, hanem az egész törvényre vonatkozik,⁴⁸ akkor már teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a törvényt és a kiegészítéseket egyidejűleg vésték fel, hiszen semmi okuk nem lett volna bő fél columnányi helyet kihagyni a Sanctio és a „*Faciendum curaverunt...*” között, ahova aztán később véltetlenül pont befért a két utólagos kiegészítés. Így az utólagos felvésés esetében azt várnánk, hogy a Sanctio után lévő *faciendum curaverunt* után kapjon helyet a kiegészítés. A fentiek alapján tehát a levelet a törvényszöveggel együtt vésték fel, így a levél felolvasásának

⁴⁵ Az első hasáb 54, a második 55 soros, összehasonlításként a többi hasáb sorszámai: 55, 56, 59, 52, 51, 51, 47, 47, 47, 53, 53, 57, 52, 52, 51.

⁴⁶ Bár nem volt lehetőségem személyesen megvizsgálni a táblákat, a témával foglalkozó egyik szerző sem említ ilyesmit és a fényképek alapján én sem látok paleográfiai eltérést, sőt GONZÁLEZ 1986. 238 és MOURGUES 1987. 83 kifejezetten arra hívja fel a figyelmet, hogy nincs olyan különbség az utolsó 25 sor és a törvény többi része között, ami arra utalna, hogy nem egy időben vésték őket.

⁴⁷ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1991. 32.

⁴⁸ Vö. MOURGUES 1987. 78: az Sanctio és az „extra” caput, valamint a levél és a „*faciendum curaverunt*” között sokkal nagyobb a térköz, mint általában a caputok között.

időpontja (91. október 11.) egyben a lex Irnitana bronzba vésésének terminus post quem is. Az ante quemet nem tudjuk pontosabban meghatározni, csak Domitianus halálával (96. szeptember 18.), mivel nem valószínű, hogy a damnatio memoriaeval sújtott császár nevét ugyanúgy feltüntették volna pl. az uralkodólistákon.

Érdemes még röviden kitérnünk a 10. tábla utolsó hasábjának kisebb betűire is. Amint láttuk, Lamberti szerint a betűk kisebb mérete azzal magyarázható, hogy adott kis helyre utólag illesztették be a szöveget. Az utólagos beillesztés tézisének már cáfoltuk, de a betűk eltérő méretét nem a vésőnek tulajdonítanánk, hanem a véső példányát készítő írnoknak. Az írásképek alapján ugyanis más-más véső készítette el az egyes táblákat, valószínűleg párhuzamosan dolgoztak rajta, azaz mindegyik vésőnek megvolt az adott szövegmenntisége, amit fel kellett vésnie a táblára, valószínűleg egy papiruszminta alapján.⁴⁹ Egy adott szövegmenntiséget pontosan 10 egyenlő részre osztani úgy, hogy a 10 táblát arányosan és szabályosan töltsse ki, a kor technikai feltételei mellett nagyon nehéz volt, így valószínűleg elkezdtek téglalap alakú – a táblákkal arányos – papiruszokra írni a szöveget, ahol elérték a papirusz alját, új hasábot kezdtek. Ezt a módszert bizonyítja az is, hogy csak az utolsó tábla utolsó hasábjában találunk szövegbeosztásbeli anomáliákat, valószínűleg azért, mert ha itt is új hasábot kezdenek, akkor az új táblát igényelt volna.⁵⁰ Mivel pedig több véső párhuzamosan dolgozott a táblákon, mindegyiküknek egy előre meghatározott szövegmenntiséget kellett felvésni, ezt úgy oldották meg, hogy annyi sorvezetőt rajzoltak fel a táblára, amennyi sor a papiruszon volt (ennek nyomai olykor világosan kivehetők),⁵¹ és így már csak arra kellett figyelniük, hogy a táblára kerülő sorok megegyezzenek a papiruszon található sorok hosszával. Ez a módszer pedig kizárja annak lehetőségét, hogy az utolsó tábla *vésője* az utolsó hasábnál jöjjön rá arra, hogy nem lesz elég hely a szövegnek, így inkább a papirusz írójának kell tulajdonítanunk a helytel való ilyen takarékoskodást.⁵²

⁴⁹ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 31-33. Hogy a papiruszon lévő szöveget egy az egyben, a papirusz beosztásának megtartásával másolták fel a táblára, azt LAMBERTI 1993. 6 is elismeri, az a véleménye azonban, hogy a véső (lápida) menet közben olykor feloldotta a papirusz rövidítéseit, nem fogadható el, mivel ez esetben nem tudta volna tartani a papirusz szövegbeosztását.

⁵⁰ Láthatóan spórolnak a helytel: a rubricákat az előző caput utolsó sorába írják, ha van még ott hely, valamint helyenként kisebb betűvel is írnak, de csak az utolsó hasábnak, vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 67-68.

⁵¹ Vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 31-32, 57, 58.

⁵² MARTÍN 1994. 177-180 is azon a véleményen van, hogy a bronztálba elrendezése a mintául szolgáló papiruszét követi.

1.2. A LEX MALACITANA

Teljes kiadások:⁵³ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1853;⁵⁴ MOMMSEN 1853;⁵⁵ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 73-95. nr.18;⁵⁶ CIL II 1964; ILS 6089; MOMMSEN 1905/1853;⁵⁷ BRUNS⁷ 147-157. nr. 30; ABBOTT – JOHNSON 1926. 374-381. nr. 65; FIRA I 208-219. nr. 24; EJER 311-341. nr. 9; GIRARD – SENN 1977. 229-238. nr. 5; SPITZL 1984;⁵⁸ GONZÁLEZ 1990. 111-123. nr. 4;⁵⁹ STYLOW 2001;⁶⁰ HEp 11, 328.

Származási hely: Málaga/Malaca

Sorhossz: 32 betű⁶¹

Betűméret: 5-7 mm (a *longák* akár 24 mm is)

Táblavastagság: 5-9 mm

Caputok: 51-69.

A lex Malacitana egyetlen tábláját 1851 októberében⁶² találták Málaga (az ókori Malaca) mellett egy agyaglelőhelyen a lex Salpensanával együtt.⁶³ A tábla 94 x 130 cm-es (a szövegmező 89 x 122 cm-es), a tábla szélén lyukak szolgáltak a rögzítésre, ahogyan a lex Irnitana esetében is.⁶⁴ A táblán öt hasáb található, amennyiben ugyanekkora táblákon, ugyanilyen elrendezésű volt a többi szöveg is, 6 eredeti táblával számolhatunk.⁶⁵ A caputok első sora nagyobb kezdőbetűvel, és a hasáb széle előtt 3-4 betűvel kezdődik, ezek alatt a betűk alatt pedig a caput száma található a második sor előtt. A rubricák vagy az előző caput utolsó sorának folytatásaként, vagy néhány betűs bekezdéssel kezdődnek, és

⁵³ A lex Malacitanának és a lex Salpensanának van a legtöbb kiadása, így ezekben az esetekben csak a legjelentősebb illetve legkönnyebben hozzáférhető kiadásokat adom meg.

⁵⁴ Az *editio princeps* számos hibával, rövid bevezetővel, kommentárral és spanyol fordítással, de részletes apparátussal nélkül.

⁵⁵ Másfél évszázadig a mérvadó kiadás, majd csak a lex Irnitana felfedezése hoz újabb szövegjavításokat. Apparátussal és kommentárral.

⁵⁶ Spanyol fordítással, MOMMSEN szövegjavításait már felhasználva, a kötetben részletes bevezetővel és kommentárral (333-500).

⁵⁷ MOMMSEN 1853 kis mértékben bővített változata.

⁵⁸ Apparátussal nélkül, de részletes kommentárral.

⁵⁹ Már a lex Irnitana szövegének figyelembevételével, de apróbb, inkább elírásnak tűnő hibákkal, kihagyásokkal.

⁶⁰ Jelenleg a leghasználhatóbb kiadás, bár nem minden hibát javít.

⁶¹ A felső értéke nem éri el a 40-et, míg az alsó akár 6 (MalA44) is lehet, de csak akkor, ha nem teljes a sor, azaz csak egy rubrica vagy caput utolsó pár szava kerül az új sorba, ha ezektől a „csonka” soroktól eltekintünk, az átlagos minimumérték 25 körül mozog.

⁶² A megtalálás időpontja a szakirodalomban nem ritkán hibásan szerepel (pl. WOLF 2011. 20) BRUNS⁷ 241 téves 1861-es adata miatt. A helyes 1851-es adat helyett már RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1964. 72 is téves (1852) évszámot ad meg, de a 333-334 és 486. oldalakon helyesen 1851 szerepel.

⁶³ Bővebben lásd ott.

⁶⁴ D'ORS 2001. 39-40.

⁶⁵ A 10 táblából álló Irnitának kb. 1 és 2/3 tábláját teszi ki a Malacitana egy táblája, ugyancsak 6 táblával számol D'ORS 1985. 36 és GONZÁLEZ 1992. 117 is.

általában nagyobb térköz van a rubrica előtt és után is. A hasábok 66, 71, 71, 72 és 69 sorosak. Mivel a lex Irnitában csak az 59. caput közepétől olvasható a szöveg, az 51-59. caputokat teljes egészében csak innen ismerjük. Ez az egyetlen törvénytábla, amelyen Domitianus nevét a damnatio memoriae következtében kivésték.⁶⁶

1.3. A LEX SALPENSANA

Teljes kiadások:⁶⁷ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1853;⁶⁸ MOMMSEN 1853;⁶⁹ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 96-107. nr. 19;⁷⁰ CIL II 1963; ILS 6088, MOMMSEN 1905/1853;⁷¹ BRUNS⁷ 142-146. nr. 30; ABBOTT – JOHNSON 1926. 369-374. nr. 64; FIRA I 202-208. nr. 23; EJER 281-309. nr. 8; GIRARD – SENN 1977. 223-228. nr.4; GONZÁLEZ 1990. 101-109. nr. 3.⁷²

Származási hely: Málaga/Malaca

Sorhossz: 57 betű⁷³

Betűméret: nincs adat

Táblavastagság: 3 mm

Caputok: 21-29.

A lex Salpensana egyetlen fennmaradt törvénytábláját a lex Malacitanával együtt találták meg 1851 októberében, úgy tűnik, mindkét táblát gondosan rejtették el, hogy megóvják, a táblákat ugyanis vászonba burkolva írással lefelé helyezték el, úgy, hogy csak a széleit támasztották alá téglákkal, hogy az írás védve maradjon. A táblákat egy agyaglelőhelyen találták munkások, a pusztá hulladékfémként való beolvasztástól Casa-Loring gróf mentette meg ezeket, ezért a Salpensanát és a Malacitanát a korábbi szakirodalom gyakran tabulas Loringianusnak vagy bronces Loringianosnak nevezi. A

⁶⁶ Bővebben lásd a lex Salpensanánál.

⁶⁷ A lex Malacitanának és a lex Salpensanának van a legtöbb kiadása, így ezekben az esetekben csak a legjelentősebb illetve legkönnyebben hozzáférhető kiadásokat adom meg.

⁶⁸ Az *editio princeps* számos hibával, rövid bevezetővel, kommentárral és spanyol fordítással, de részletes apparátus nélkül.

⁶⁹ Másfél évszázadig a mérvadó kiadás, majd csak a lex Irnitana felfedezése hoz újabb szövegjavításokat. Apparátussal és kommentárral.

⁷⁰ Spanyol fordítással, MOMMSEN szövegjavításait már felhasználva.

⁷¹ MOMMSEN 1853 kis mértékben bővített változata.

⁷² Már a lex Irnitana szövegének figyelembevételével, de apróbb, inkább elírásnak tűnő hibákkal, kihagyásokkal.

⁷³ Ez az adat mind D'ORS 1985. 36, mind GONZÁLEZ 1992. 117 táblázatában hibásan 44 betűs átlaggal szerepel, a sorok száma pedig a helyes 45 illetve 43 helyett 58. Caput illetve rubrica végén előfordulnak jóval rövidebb sorok is (9 betűs például a Sala6 sor), ezektől a helyektől eltekintve a két szélsőérték 69 és 49 betű/sor.

lelőhelyről sajnos semmi közelebbit illetve keltező értékűt nem tudunk, a *Barranco de los Tejares* az ókorban, de a 19. században is még a város határán volt, mára azonban a városközpont közelében, teljesen beépített területen. Berlanga közlése szerint a táblákat római téglákra helyezték, ezért valószínű, hogy még az ókorban rejtették el, de a téglákon habarcsnyomok voltak, így a másodlagos felhasználás miatt akkor sem kerülnénk sokkal közelebb a keltezéshez, ha megvizsgálhatnánk és keltezni tudnánk a téglákat. A lelőhely környéke – az agyag elhordása miatt – már 1864-ben sem volt érdemben vizsgálható.⁷⁴ A *lex Salpensana* táblája 76 x 93 cm-es, a szöveg két hasábian szerepel, ha a többi tábla is hasonló elrendezésű volt, akkor eredetileg 15 tábla lehetett.⁷⁵ A *caputok* első sora nagyobb kezdőbetűvel, és a hasáb széle előtt 3-4 betűvel kezdődik, alatta pedig a *caput* száma található a második sor előtt. A rubricák vagy az előző *caput* utolsó sorának folytatásaként, vagy néhány betűs bekezdéssel kezdődnek. A két hasáb 45 illetve 43 soros. Az írás – amely eredetileg is gondatlanabban volt vésve – rosszabb állapotban maradt fent, mint a *lex Malacitanáé*, de jól olvasható.

A táblák megtalálásának körülményei, főleg a 19. században sok fejtörést okoztak a kutatóknak. Tekintettel arra, hogy a kérdés a jelenlegi forrásadottságok mellett nem eldönthető, de néhány felvetés érintheti a dolgozat témáját, összefoglaljuk az egyes véleményeket, jelezzük a problémákat, de végleges megoldásra nem teszünk kísérletet. Berlanga véleménye szerint az 5. század elején történt alán, vandál, szvév betörések miatt Hispania lakossága délre, a tengerpart felé menekült a kikötővárosokba. Salpensa lakossága Malacába ment és vitték magukkal az értékeiket, többek között a bronztörvényt is. Majd mikor Malaca is veszélybe került, együtt rejtették el a törvényeket Kr. u. 411-ben.⁷⁶ Mommsen véleménye szerint Malaca törvényében valami hiány keletkezett, és ezt pótolták a korábban elpusztult Salpensa törvényével.⁷⁷ Dessau viszont abból indul ki, hogy nem minden településen volt bronzöntő illetve -véső műhely, így amikor a törvényt kérő követéségek⁷⁸ visszatértek Rómából, egy részük Malacában szállhatott partra, s ebben a jelentős kikötővárosban készítették el a törvényüket. Így tettek a salpensaiak is, akik később valamilyen okból⁷⁹ nem vitték el, vették át a törvényüket. Erre utalna az a tény is,

⁷⁴ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1853. és RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 333-338.

⁷⁵ A *lex Salpensana* egy tábláján fennmaradt szöveg nagyjából a *lex Irnitana* két hasábjának felel meg. D'ORS 1985. 36 is 15 táblával számol, míg GONZÁLEZ 1992. 117 13-mal.

⁷⁶ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 361-362.

⁷⁷ MOMMSEN 1905/1853. 283.

⁷⁸ Ezek tényleges létezéséről részletesebben I. a 4. fejezetet.

⁷⁹ DESSAU 1902. 241-242 pl. a fizetéssel és szállítással kapcsolatos problémákra utal, de ezekkel – különösen a szállítást illetően – már a megrendeléskor tisztában kellett, hogy legyenek. Ráadásul itt önellenmondásba is

hogyan a Salpensana szövegében nincs kivésve a damnatio memoriaeal sújtott Domitianus neve, ez alapján pedig ki sem volt állítva.⁸⁰

A fenti véleményekkel kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük: a damnatio memoriae hiányából nem következik, hogy a lex Salpensana soha nem volt kiállítva.⁸¹ Ezt a lex Irnitana ismeretében egyértelműen igazolhatjuk is, hiszen nem csak egy újabb példát találunk arra nézve, hogy a damnatio memoriae nem hajtották végre teljes következetességgel, de azt is tudjuk, hogy a lex Irnitana biztosan ki volt függesztve.⁸² Az viszont rendkívül valószínűtlen, hogy a lex Irnitana egészét a damnatio memoriae miatt távolították el, hiszen egy ilyen terjedelmes szöveg esetében inkább a név kivésése lenne praktikus a komplett újravésés helyett.⁸³ A teljes törvény hatályon kívül helyezése pedig teljesen indokolatlan, hiszen Pliniustól is tudjuk, hogy Nerva érvényben hagyta Domitianus intézkedéseit;⁸⁴ ráadásul ez esetben a Malacitanából nem egyszerűen hiányozna Domitianus neve, hanem a törvény sem maradt volna így kivésve ránk, mivel ezt a törvényt is teljes egészében eltávolították volna. Így a Salpensanát és az Irnitánát is egyszerűen kivételnek kell tekintenünk a damnatio memoriae szempontjából.⁸⁵

Alvaro D'Ors felhívja a figyelmet arra, hogy egyik fenti magyarázat sem ad választ arra a kérdésre, hogy miért csak ez a két tábla lett elrejtve, szerinte ez a tény arra utal, hogy már pusztán „*un valor puramente arqueológico*”-t képviseltek,⁸⁶ hiszen ellenkező esetben a többi táblát is eltemették volna. Valójában nem tudjuk, hogy valóban csak ezt a két táblát temették-e el, hiszen az is csak a véletlennek köszönhető, hogy ezt a két táblát nem

keveredik, hiszen Mommsen véleményével szemben azt írja, hogy a malacaiak találhattak volna közelebbi helyet is a törvényük esetleges pótlására, ugyanígy feltételezhetjük, hogy a salpensaiak is találhattak volna a városukhoz közelebbi officina aeriát. Az a véleménye pedig, hogy a szöveg elején lévő hibák miatt nem vették át a táblát, valószínűtlen, hiszen ezeket könnyen lehetett volna javítani, ahogy tették a Malacitana esetében is (RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 340, a javításokat jelöli d'Ors 2001 is), ráadásul az azóta is előkerült feliratok helyesírásának és íráshibáinak ismeretében nem vagyok meggyőződve arról, hogy ez problémát okozott volna az átvételkor.

⁸⁰ DESSAU 1902. 240-242.

⁸¹ Ezen a véleményen EJER 282, de már MOMMSEN 1905/1853. 284 is csupán feltűnő kivételnek tartja a lex Salpensanát ilyen szempontból.

⁸² Ezt a táblán lévő törések igazolják, melyek gyakran a felfüggesztésre szolgáló lyukaktól indulnak ki, ami azt valószínűsíti, hogy lefeszgették a falról, tehát ki volt függesztve.

⁸³ Ráadásul a komplett eltávolítás esetében a lex Irnitana eredeti tábláit legalább nyersanyagként felhasználták volna az új törvényhez, így nem maradtak volna ránk.

⁸⁴ Plin. ep. 10.58, vö. SHERWIN-WHITE 1966. 644.

⁸⁵ Vö. MOMMSEN 1905/1853. 283, FLOWER 2006. 246. A bronzfeliratok esetében ritka a kivésés, és csak azokban az esetben szokott előfordulni, ahol hivatalos, nagyközönségnek szánt feliratról van szó (MARTIN 1987a. 198), így a bronz mint íráshordozó ellenére mégis a Malacitana tekinthető szabályosnak, és abban igaza van Dessaunak, hogy a Salpensana és az Irnitana esetében is azt várnánk, hogy Domitianus neve legyen kivésve. Domitianus damnatio memoriae-járól és a feliratokról bővebben l. MARTIN 1987a. 197-202. és FLOWER 2006. 240-262.

⁸⁶ Kérdés, hogy ez elég-e a megőrzésükre, helyesebb lenne talán nyersanyagként tekinteni a táblákra.

olvasztották be, mivel pedig a lelőhelyet már 1864-re teljesen felforgatták az agyag miatt,⁸⁷ nem tudhatjuk, hogy a környéken találtak-e hasonló leleteket, amelyeket aztán minden további nélkül hulladékfémként beolvasztottak.

Dessaunak bizonyára igaza van abban, hogy nem minden érintett településen tudták helyben megoldani a törvénytáblák elkészítését, de ha a Salpensana csak egy át nem vett, más városnak szánt törvény lenne, akkor miért rejtették el a malacaiak ilyen gondosan saját törvényükkel együtt.⁸⁸

Mommsen véleményével kapcsolatban kérdéses, hogy a hiányt illetve a pótlását hogyan kell értelmeznünk.⁸⁹ Ha a lex Malacitana egy táblája teljesen tönkrement (hogyan?), akkor a Salpensa egyetlen táblája nem elegendő a pótlására, mivel más a beosztása, és Salpensana egyetlen tábláján kevesebb szöveg fért el. Ha csak egy része, akkor talán egyszerűbb lett volna csak azt a részt pótolni-újraírni, mint egy több mint 30 kilogrammos táblát több mint száz kilométerre átszállítani.⁹⁰ Továbbá ha csakugyan a Malacitana egy részének pótlására használták fel, akkor miért nem írták át a Salpensanus melléknév alakjait a Malacitanus megfelelő alakjaira.⁹¹

Berlanga hipotézisének esetében szintén kérdéses, hogy a törvény mint szöveg vagy mint fém volt értékes. Ha mint szöveg, akkor értelemszerűen a teljes törvényt hozni kellett volna menekülés közben, ami összesen 528 kg lett volna,⁹² ráadásul törvényként az 5. század elején már meglehetősen elavultnak számított volna.⁹³ Ha viszont csak fémként, akkor nem világos, hogy miért rejtették el a Malacitanával együtt, és miért a Malacitanához hasonló módon, az írásra némiképpen vigyázva tették ezt.

Összességében azt kell mondanunk, hogy nem tudjuk megválaszolni, miért és mikor került a lex Salpensana táblája Malacába és azt sem, hogy miért rejtették el a lex Malacitanával együtt, mivel az eddigi javaslatok egyike sem problémamentes.

⁸⁷ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 334.

⁸⁸ MOMMSEN 1905/1853. 283. 2a. jegyz., bár RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 346-347. alapján kevésbé gondosan rejtették el a Salpensanát, mint a Malacitanát. Az együttes elhelyezés és a téglák alapján azonban a Salpensana elrejtése sem volt teljesen gondatlan.

⁸⁹ MOMMSEN 1905/1853. 283: „Wenigstens viel wahrscheinlicher wäre die Annahme, dass das Stadtrecht von Malaca einen Defect erlitt und dieser durch eine der Tafeln des gleichlautenden Stadtbriefts der wohl früh zu Grunde gegangenen Gemeinde Salpensa ausgefüllt ward.”

⁹⁰ Már DESSAU 1902. 240-241 is felhívja a figyelmet a két város közötti nagy távolságra.

⁹¹ DESSAU 1902. 241, bár úgy tűnik, ez Heracleában sem okozott gondot, hiszen a Tabula Heracleensis első felében Róma városa szerepel Heraclea helyett.

⁹² A fennmaradt tábla 35,2 kg (RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 346) és 15 táblával számolhatunk.

⁹³ Ekkorra a latin jognak a Constitutio Antoniniana miatt már nincs sok jelentősége, a városi közigazgatás pedig már közel sem volt olyan autonóm, mint a Flaviusok alatt, így például a bíráskodás, a pénzügyek intézése, a tisztviselők választása és a decuriók funkciója és kötelességei is teljesen átalakultak.

1.3.1. A 27. CAPUT KONJEKTÚRÁJA⁹⁴

1.3.1.1. A quaestori intercessio

A lex Salpensanával kapcsolatban egy olyan szövegkritikai problémáról is szót kell ejtenünk, amely az összes többi törvényt is érinti. A 27. caput részletesen tárgyalja a municipalis magistratusok intercessióját, de a quaestorok esetében hiányzik a ius intercedendi tételes feltüntetése. A lex Irnitana felfedezése előtti kiadások ezt a hiányt – Mommsent követve – egy konjektúrával küszöbölték ki, és az „item quaestoribus inter se” kifejezést illesztették be az „item aedilibus inter se” és az „intercedendi” közé.⁹⁵ A lex Irnitana publikálása óta azonban a kiadók elvetették a szövegjavítást,⁹⁶ mivel a megfelelő rész a lex Irnitana 27. caputjából, sőt egy újabb, 2005-ben publikált töredékből is hiányzik.⁹⁷ A szóban forgó caput a következő:⁹⁸

IIIB 52 XXVII Rubrica De intercessione Iivirorum et aedilium et quaestorum

53 Qui Iiviri aut aediles aut quaestores eiui municipi erunt, iis Iiviris

54 inter se et cum aliquis alterutrum eorum aut utrumque ab ae-

55 dile aedilibus aut quaestore quaestoribus appellabit, item aedi-

56 libus inter se, <item quaestoribus inter se> intercedendi, in triduo proximo quam appellatio

IIIC 01 facta erit poteritque intercedi, quod adversus hanc legem non fiat, et dum ne

02 amplius quam semel quisque eorum in eadem re appelletur, ius potestas-

03 que esto, neve quis adversus ea quit, quom intercessum erit, facito.

Az újabb kommentárok, bár nem teljes körűen, de megpróbálják magyarázni a quaestori intercessio hiányát – és ezáltal a mommseni konjektúra feleslegességét – az 56. sorban.

⁹⁴ A fejezet ILLÉS 2007-re és ILLÉS 2012-re alapul.

⁹⁵ MOMMSEN 1905/1853. 270; BRUNS⁷ 145; RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864, 101; GIRAUD 1856. 94 és 169; CIL II 1863 (HÜBNER); GIRARD – SENN 1977. 227; ABBOTT – JOHNSON 1926. 371; FIRA I 1941. 207; EJER 297. Az editio princepsben (RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1853.) még nem szerepel a konjektúra.

⁹⁶ GONZÁLEZ 1986. 156; D’ORS 1986. 49 és 109; D’ORS – D’ORS 1988. 23; GONZÁLEZ 1990. 58 és 106; LAMBERTI 1993. 282; GONZÁLEZ 2008a. 27; WOLF 2011. 56.

⁹⁷ CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2005. 269-273. A szöveg nagyon töredékes, de a sorok hossza alapján nincs elég hely az „item aedilibus inter se, item quaestoribus inter se intercedendi” rekonstrukcióhoz, csak az „item aedilibus inter se intercedendi”-hez.

⁹⁸ Mivel a három fennmaradt példány között nincs olyan helyesírási vagy paleográfiai különbség, amely a tárgyalt témát érintené, nem jelölöm az epigráfiai sajátosságokat – kivéve a tárgyalt konjektúrát –, a sorok számozásában és beosztásában a lex Irnitánát követem.

Néhány szerző amellel érvel, hogy a quaestorok nem voltak feltétlenül jelen egy flaviusi municipiumban („*the quaestors are not necessarily present in a Flavian municipium*”), így az intercessio hiánya teljesen magától értetődő.⁹⁹ Bár rendelkezünk olyan felirattal, amely flaviusi municipiumból származó quaestor szerepel¹⁰⁰ és a quaestorok hiánya a feliratos anyagban legalább részben a tisztség alacsony rangjával magyarázható, az valóban lehetséges, hogy nem mindegyik flaviusi municipiumban volt quaestor. A quaestorok hiánya a flaviusi municipiumokban azonban nem magyarázza a quaestori intercessio hiányát a 27. caputban, mivel a quaestorok a törvény egyéb helyein is gyakran szerepelnek.¹⁰¹ Ha pedig a quaestori intercessio a 27. caput 56. sorából azért hiányzik, mert nem voltak quaestorok, akkor miért szerepelnek mégis quaestorok mind a 27 caput elején,¹⁰² mind pedig a törvény más helyein? Miért nem törölték a teljes 20. caputot, amely csak és kizárólag a quaestorokkal foglalkozik? Ha ugyanis az adott településen egyáltalán nem voltak quaestorok, akkor semmi értelme nincs a quaestorokat csak a törvény egyes helyeiről törölni, ráadásul a quaestorok feladatkörére vonatkozó rendelkezések még a tényleges quaestorok hiányában is felhasználhatóak lennének arra, hogy mutatis mutandis a quaestori feladatokat ellátó municepsok (*personale munus*) vagy felsőbb tisztviselők ilyen irányú feladatkörét leírják.¹⁰³ Ennek megfelelően semmi okunk azt feltételezni, hogy a quaestorokat azért törölték a 27. caput 56. sorából – mégpedig csak és kizárólag innen¹⁰⁴ –, mert az adott településen nem voltak quaestorok.

A másik magyarázat az, hogy a quaestorok nem tartoztak a tisztviselők collegiumába („*the quaestors were not part of the structure of the magisterial college*”), és csak az aedilisek függelékeként tárgyalta őket a törvény („*in Ch. 54 and 59 the sentence structure suggests that they are being treated as an appendage of the aediles*”),¹⁰⁵ azaz a

⁹⁹ GONZÁLEZ 1986. 206; cf. LAMBERTI 1993. 78. Általában a hispaniai quaestorokról lásd MACKIE 1983. 166-167 és CURCHIN 1990. 29-31. Néhány városban a quaestura nem magistratus volt, hanem personale munusként látták el „civilék” (*Et quaestura in aliqua civitate inter honores non habetur, sed personale munus est.* Arc. Char. Dig. 50.4.18.2, a hely értelmezéséhez l. LANGHAMMER 1973. 159-161)

¹⁰⁰ CIL II 896 (Caesarobriga), cf. STYLOW 1999. 232. Caesarobrigához l. WIEGELS 1985. 74.

¹⁰¹ 20, 26, G, J, 52, 53, 54, 59, 60, 86 és 87. caputok.

¹⁰² Erről bővebben l. lent.

¹⁰³ Nem tartom valószínűnek, hogy pusztán azért törölték csak innen a quaestorokat, mert azokat, akik nem quaestorként, de quaestori feladatokat láttak el (pl. personale munust teljesítve) az egyébként a quaestorokra vonatkozó szabályozások alapján, meg akarták fosztani a ius intercedenditől, hiszen ők valójában *nem* voltak quaestorok. Továbbá ha a quaestori feladatot ellátó polgárokat teljes egészében quaestoroknak tekintették volna, akkor ez a törvény más helyein is gondot okozott volna (pl. polgárjogelnyerés), ráadásul ebben az esetben már ténylegesen quaestorok lettek volna.

¹⁰⁴ Semmi sem utal arra, hogy a quaestorok a törvény ránk maradt részében a 101. jegyzetben jellettektől eltérő helyen is szerepeltek eredetileg, és utólag törölték őket.

¹⁰⁵ GONZÁLEZ 1986. 206.

quaestorok nem számítottak IIIIvirnek, így természetes, hogy intercessiójuk sem volt („*era natural que los cuestores no tuvieran intercessio, pues los duoviros y los ediles formaban un colegio de IIIIviri y por eso había intercessio entre ellos*”¹⁰⁶ és „*los cuestores no son colegas*”).¹⁰⁷

Vizsgáljuk meg először, hogy a szövegben valóban az aedilisek függelékeként szerepelnek-e a quaestorok?¹⁰⁸ González az 59. caput 1. sorához írt kommentárjában fejti ki bővebben, hogy miért is „függelékek” a quaestorok: „*The asyndeton (restored on the basis of the Tabula Malacitana), followed by the phrase 'aedilitatem quaesturamce' implies that the quaestorship is being treated as an appendage of the aedileship, see on Ch. 19.*”¹⁰⁹ Az 54. és illetve 59. caput szóba jöhető része a következőképpen hangzik:

54 *...dum ne cuius comitis rationem habeat, qui Iuiratum pe/tet {et}, qui minor annorum XXV erit qui/ue intra quinquennium in eo honore / fueri{n}t; item qui aedilitatem quaesturam/⁶⁵ue petet, qui minor quam annor(um) XXV erit;...MalA60-65¹¹⁰*

59 *qui ea comitia habebit, uti quisque eorum / qui Iuiratum aedilitatem quaesturam/¹⁰ve petet...* **MalC8-10¹¹¹**

Amit az asyndetonról ír, az nyilvánvalóan eseti dolog, hiszen az 54. caputban az „*item qui*” miatt nem beszélhetünk asyndetonról, így a három tisztségviselőnek az egész törvényen végigmenő és teljesen következetes kapcsolásáról sem. Ezért legfeljebb a –*ve* kötőszóval történő kapcsolat miatt következtethetnénk arra, hogy a quaestorok valóban csak „függelékek”. Az 54. caputban viszont a „*sentence structure*” – véleményem szerint – inkább arra utalhatna, hogy az aedilisek és a quaestorok *együtt* a Iivirek függelékei. A törvényben azonban közel sem olyan egységes a különböző kötőszavak használata, hogy e két helyen szereplő –*ve*-ből komolyabb következtetést vonhassunk le.¹¹² A 26., 52. és 53.

¹⁰⁶ D’ORS 1986. 109.

¹⁰⁷ D’ORS – D’ORS 1988. 22. 14. jegyz., cf. LAMBERTI 1993. 78 „*mananza di collegialità*”.

¹⁰⁸ Azt természetesen nem vitatom, hogy általában ők voltak a legalacsonyabb rangú, legjelentéktelenebb tisztviselők.

¹⁰⁹ GONZÁLEZ 1986. 217. A 19. caputhoz írt kommentárban arról ír, hogy nem mindenhol voltak quaestorok, ez összességében elfogadható.

¹¹⁰ Csak a Malacitanában maradt fenn.

¹¹¹ Az Irnitában ez a rész csak az *aedilitatem*-től maradt fenn.

¹¹² A –*ve/-que* keveredésről és az egyéb eltérésekről nem is beszélve, l. 317. jegyzetnél.

caputokban a quaestorok és az aedilisek egyöntetűen *item*-mel kapcsolva követik a IIvireket, a 87-ben a három tisztviselő *aut*-tal, a J-ben pedig *neve*-vel elválasztva, így abból, hogy a fenti két caputban éppen a *–ve* kötőszó szerepel, semmiféle következtetést nem vonhatunk le a tisztségviselők rangjával, egymáshoz való viszonyával kapcsolatban. Hiszen ha igaz lenne, hogy a *–ve* miatt tekintendők függeléknek, akkor az *item* és az *aut* miatt pedig egyenrangúnak kell tekintenünk őket, ezért a kötőszavak alapján nem mondhatunk semmit erről. Így a „*sentence structure*” semmit sem árul el a három tisztség egymáshoz való viszonyáról, legfeljebb a sorrend alapján mondhatjuk, hogy a IIvir a legfőbb, a quaestor a legalacsonyabb tisztség, de ezt egyébként is tudtuk. Magából a törvényből tehát az sem következik, hogy a quaestorok nem voltak a magisterialis collegium tagjai,¹¹³ csak annyit tudunk meg, hogy ahol voltak quaestorok, ott a legalacsonyabb rangú magistratusoknak számítottak. Ráadásul az, hogy a quaestorok nem voltak *collegae* és így nem rendelkeztek *ius intercedendivel*, csak egy, forrásokkal alá nem támasztott hipotézis annak magyarázatára, hogy miért nem szerepel a quaestori intercessio a 27. caputban. Valójában alig tudunk valamit arról, hogy mi volt a pontos különbség a IIIvirek alkotta és a IIvirek illetve aedilisek alkotta testületek illetve működésük között.¹¹⁴ A municipalis quaestorok intercessiójáról pedig – a vizsgált caputtól eltekintve – egyenesen semmit sem tudunk,¹¹⁵ de ezen intercessio léte – a *par potestas* és a magasabb magistratusok analógiája révén – széleskörűen elfogadott a tágabb szakirodalomban.¹¹⁶ A szakirodalomban eddig felmerült magyarázatok a quaestori intercessio hiányával kapcsolatban tehát vagy kifejezetten tévesek, vagy kellően meg nem alapozottak.

Egy fontos tényt azonban még nem vizsgáltunk meg, ti. az előzőekben azt írtuk – a szakirodalomnak megfelelően –, hogy a 27. caputban nem szerepel a quaestori intercessio, ez azonban nem igaz: az 56. sorban valóban nem szerepel, de a Rubricában egyértelműen ott van, és az 52-53. sorokból is kikövetkeztethető. A Rubrica ugyanis világosan a

¹¹³ Értelmszerűen nem tartoztak a IIIvirek közé, de erről l. lent.

¹¹⁴ Vö. pl. CURCHIN 1990. 33-34, tekintettel arra, hogy a IIIviri collegium is két IIIvir iure dicundóból és két IIIvir aediliciae potestatisből állt, ráadásul a IIIvirek (mind iure dicundo, mind aediliciae potestatis) mellett is találunk quaestorokat (pl. AE 1927, 119; 1930, 121; 1959, 94; 1984, 359; CIL IX 415; 668; 690; 696; 675; 677), a két típus között nem lehetett komoly különbség, így valószínűleg igaza van Curchinnek abban, hogy inkább csak elnevezésbeli az eltérés.

¹¹⁵ Jellemző, hogy KUNKEL – WITTMAN 1995. 209. 381. jegyz. jobb híján a *Róma városi* quaestorokkal és aedilisekkel kapcsolatban is csak erre a caputra utal.

¹¹⁶ LIEBENAM 1967/1900. 276-277; LANGHAMMER 1973. 161. A lex Irnitana publikálása után KUNKEL – WITTMAN 1995. 209. 381. jegyz.; MORALES RODRÍGUEZ 2003. 66. Úgy tűnik, hogy Kunkel – Wittman és Morales Rodríguez véleménye nem tudatos állásfoglalás a konjektúra védelmében, mivel nem érvelnek mellette, illetve Kunkel – Wittman még a Salpensanának a mommseni konjektúrárt tartalmazó, korábbi kiadására hivatkozik.

quaestorok intercessiójáról beszél: „*De intercessione Iivirorum et aedilium et quaestorum.*” Ha a quaestorok nem rendelkeztek ius intercedendivel, akkor a quaestorum szó legfeljebb genitivus obiectivusként („a quaestorokkal szembeni intercessio”)¹¹⁷ lehetne értelmezhető, de ebben az esetben a Iivirorum és az aedilium is az lenne, amit ugyan érthetnénk akár úgy is, hogy a „A duumvirekkel, aedilisekkel és quaestorokkal szembeni intercessio”, de a caput tartalma – és a józan ész – a subiectivusi értelmezés mellett szól.¹¹⁸

Az 53. sor szintén a quaestori intercessio létének elfogadása mellett szól. A Iiviri és az aediles szavaknak megvan a párja az 53. (*iis Iiviris*) és az 55-56. sorokban (*item aedilibus*), de a *quaestores* teljesen felesleges lenne, ha az *item quaestoribus inter se* konjektúrát elvetnénk, a caput felépítése ugyanis a következő:

Qui Iiviri(1) aut aediles(2) aut quaestores(3) ei ius municipi erunt,

iis Iiviris inter se (1) et cum aliquis alterutrum eorum aut utrumque ab aedile aedilibus aut quaestore quaestoribus appellabit,

item aedilibus inter se(2).

<item quaestoribus inter se>(3)

intercedendi. in triduo proximo quam appellatio facta erit poteritque intercedi, quod adversus hanc legem non fiat, et dum ne amplius quam semel quisque eorum in eadem re appelletur, ius potestasque esto. neve quis adversus ea quit, quom intercessum erit, facito.

A rubrica és az 52-53. sorok alapján tehát vitathatatlan tény, hogy a ius intercessionist nem tagadták meg általánosan a municipalis quaestoroktól, és eredetileg benne kellett hogy legyen a caput szövegében. Kérdés azonban, hogy a minden bizonnyal utólag bekövetkező hiány szándékosan vagy véletlenül keletkezett.

Nagyon kevés kivételtől eltekintve az összes kutató legalább hallgatólagosan elismeri, hogy a flaviusi városi törvények szövegének egy közös minta szolgált alapul,¹¹⁹ továbbá a rómaiak gyakran korábbi törvények szövegeit is felhasználták az újabbak megszövegezéséhez.¹²⁰ Ennek megfelelően elképzelhető lenne, hogy a közös minta megszövegezője, aki valóban meg akarta tagadni a flaviusi quaestoroktól az intercessiót, egy olyan mintát használt fel a 27. caput megszövegezéséhez, amely eredetileg biztosította

¹¹⁷ Vö. D'ORS – D'ORS 1988. 22. 14. jegyz. „*los cuestores no son colegas: pueden sufrir el veto pero no interponerlo*”.

¹¹⁸ Pl. *iis duumviris ... intercedendi ... ius potestasque esto*, azaz a Iivireknek legyen joga az intercessióra.

¹¹⁹ Bővebben l. 2. fejezet.

¹²⁰ Vö. FREDERIKSEN 1965 és WOLF 2006-2007.

nekik ezt a jogot. Ebben az esetben érthető lenne, hogy az 53. sorból elfelejtette törölni a quaestorokat, hiszen itt nem utal semmi közvetlenül az intercessiójukra, de valószínűtlen, hogy a Rubricában, ahol *expressis verbis* a quaestorok intercessiójáról is szó van, véletlenül benne felejtette volna.¹²¹ Ez egyértelműen mutatja, hogy a quaestorok kihagyása az 56. sorból nem szándékosan, hanem véletlenül történt.

Ha azonban a hiba véletlenül következett be, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy miért szerepel három különböző, azaz a 27. caput összes ránk maradt példányában. A legkézenfekvőbb megoldás azt feltételezni, hogy a hiba már a mintaszövegben benne volt, s így értelemszerűen megjelenik a másolatokon is.¹²² Ráadásul véletlenszerű kihagyásra számos lehetőség adódott, hiszen Galsterer¹²³ és X. d'Ors¹²⁴ is amellett érvel, hogy az eredeti minta több másolaton keresztül jutott el rendeltetési helyére.¹²⁵ A pontos fázisok és lépcsőfokok száma kérdéses, de hogy több másolaton keresztül jutott el a szöveg a bronztablákra, az biztos.¹²⁶ Ha pedig valamelyik lépcsőfokon (pl. az első mintaszövegben vagy a helytartónál lévő másolatban) bekövetkezett ez a homoioteleutonnal könnyen magyarázható hiány,¹²⁷ akkor az erre alapuló másolatokban is meg fog jelenni. Az eredeti példány hibájának a másolatokon való feltűnését azzal tudjuk leginkább alátámasztani, ha találunk hasonló, közös íráshibákat a törvényekben. Az ilyen közös íráshibák léte a szakirodalomban széleskörűen elfogadott,¹²⁸ gondot okoz azonban, hogy a leggyakrabban emlegetett közös íráshibák közül néhány valójában inkább a rövidítésekkel vagy önmagukban is gyakran előforduló hibákkal magyarázható, a szakirodalom téves

¹²¹ GRADENWITZ 1920 véleménye szerint a caput eredetijében csak a *Iuure*kről volt szó, így a fent leírtakkal éppen ellentétes folyamatot kellene feltételeznünk: a szerkesztő elfelejtette beírni a quaestorokat az 56. sorba. Attól eltekintve, hogy nem tartom helyesnek Gradenwitz ilyen mechanikus rekonstrukcióját és nem is igazolható, itt is a fentiekhez hasonló ellenérveket lehetne felvetni: ha az 53. sorból nem felejtette ki őket a szerkesztő, akkor miért hagyta ki őket az 56-ból, hiszen ő nem másolt, hanem jelentősen bővítette a szöveget és az „eredetit” készítette, így egyszerű másolási hibáról aligha lehet szó.

¹²² A másolatok helyesírásának, interpunkciónak hibái miatt nincs okunk feltételezni, hogy a rendeltetési helyén feltűnt volna ez a hiány.

¹²³ GALSTERER 2006. 47: Römischer Text, Papyrustext des lokalen Gesetzes (a város nevével, az *ordo decurionum* létszámával stb.), Bronzekopie.

¹²⁴ D'ORS 2006. 766: modelo general (Galsterernél römischer Text); modelo provincial (a helytartónál lévő szöveg); copia de transmisión (Galsterernél Papyrustext des lokalen Gesetzes); texto transcrito por el grabador en las tablas de bronce (Galsterernél Bronzekopie).

¹²⁵ A közös hibákkal kapcsolatban már d'Ors 1986. 13 is több másolási szakasz létét tételezi fel: „errores ... pueden suponerse procedentes del original de la *lex Flavia* o, al menos, de una copia de ella que sirvió de modelo para varios municipios de la Bética.”

¹²⁶ Részletesebben l. 307. jegyzet.

¹²⁷ A quaestorok hiánya az 56. sorban ugyanis e gyakori hibatípusra, azaz a szavak végének hasonlóságára vezethető vissza. A hiba az „*item aedilibus inter se*” és az „*item quaestoribus inter se*” kifejezések hasonlósága miatt következhetett be: a másoló az „*item aedilibus inter se*” leírása után az „*item quaestoribus inter se*” végétől folytatta a szöveget. A hibát nem tulajdoníthatjuk a vésőnek, mivel ennek legalábbis az Irnitana esetében a sorhosszban is meg kellene mutatkoznia, hiszen így a sor közel harmada maradna ki.

¹²⁸ D'ORS, 1964. 106; D'ORS 1984. 537. 9. jegyz.; D'ORS 1986. 13 és *passim*; GONZÁLEZ 1992. 117.

értelmezése pedig annak tudható be, hogy a hibák típusát, e típusok előfordulását az egyes szövegekben többnyire nem vizsgálják, csak a hiba létét regisztrálják, amely hibák egy része ráadásul nem is hiba. Vizsgáljuk meg tehát a közös – vagy közösnek tekintett – íráshibákat.

1.3.1.2 Közös íráshibák

González a közös mintából származó közös hibaként idézi a 66. caput hibás *iubeto* alakját a helyes *iubento*¹²⁹ helyett,¹³⁰ pedig ez a hiba nem feltétlenül szerepelt így egy közös mintában, hiszen a rövidítésekkel könnyen magyarázható:¹³¹ a *duumviri* helyett szereplő *duumvir*¹³² ugyanis nem feltétlenül grammatikai hiba, hanem tekinthetjük rövidítésnek is. Ez az egyes számú alaknak megfelelő rövidítés pedig könnyen, sőt szinte szükségszerűen okozhatta azt, hogy a másolók egymástól teljesen függetlenül az állítmányt is egyes számban írták vagy – amennyiben rövidítve volt – oldották fel.¹³³ Hasonló okokkal magyarázhatjuk a Malacitana és az Irnitana 60. caputjában lévő hibát:¹³⁴ az *ab his* egyértelmű pluralist figyelmen kívül hagyva, a közelebbi, singularisnak is tekinthető *qui* alapján írtak *petet*-et a *petent* helyett. A singularis-pluralis keveredés egyébként is meglehetősen gyakori a törvényekben.¹³⁵ Így az idézett *iubento-iubeto* hibát nem tekinthetjük közös hibának.

¹²⁹ IrnVIIC14, MalE5, ViIIII17 (GONZÁLEZ 2008b. fragmentum-számozása szerint). Az Irnitánában ráadásul a bronzon szereplő központozás is hibás: IVB.ET.O (FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 89), így a feloldás hibáját nem a vésőnek, hanem egy korábbi szakasz másolójának kell tulajdonítanunk.

¹³⁰ GONZÁLEZ 1992. 119, a szöveg az Irnitánában: *du<u>mviri, qui i(ure) d(icundo) / praeurunt, in tabulas communes municipum eius municipi referri iube<n>to* (IrnVIIC12-24).

¹³¹ A mintaszövegben ugyanannyi, de inkább több rövidítés volt (vö. 307. jegyzet), mint a táblára felvésett szövegekben, hogy ugyanannyi vagy több, az törvényről törvényre változhatott, vö. D'ORS 2006. 768-779.

¹³² *Ilvir(i)* a Malacitanában, *Ilvir(i)* a Villonensisben és *du<u>mvir(i)* az Irnitánában. Ráadásul a vonatkozó mondat *qui*-je is lehet singularis és pluralis is, a *p(rae)urunt* rövidítés pedig csak az Irnitánában lett feloldva, azaz a feltételezhető eredeti *P* rövidítésből sem derült ki a szám.

¹³³ Hogy az igék végződését is rövidítették, azt a számos hibás végződésű alak igazolja, vö. 349. jegyzet, valamint itt is a *p(rae)urunt*.

¹³⁴ *Ab his, qui Ilviratum quaesturamve pete<n>t* (IrnVIIA8-9 és MalC21-22), ráadásul a Malacitanában *ab is* szerepel, amit a latinban kevésbé jártas vagy akár csak a praeposícióra oda nem figyelő másoló esetleg az *is*, *ea*, *id* hímnemű Sg. Nom.-aként is értelmezhetett. Amennyiben igaza van D'ORS 1986. 50-nek és a megelőző *collegarum* miatt valóban *erint*nek kell állni az IrnIIIC21 és SalB34-ben szereplő *erit* helyett, akkor ott is a *qui* okozott problémát. Továbbá ugyanilyen jellegű hiba található a MalA53-54-ben is: *Ilvir(os) / qui iure dicundo praesi<n>t*.

¹³⁵ L. 2. fejezetben.

Már 1964-ben d’Ors, majd utána González¹³⁶ is közös hibának tekinti a 67. caputban található ismétlést, amely az Irnitanában, a Malacitanában és a Villonensisben is szerepel:

Per quem steterit q(uo) m(inus) ita pecunia{m} redigere/tur ref{f}erretur quoque minus ita rationes redderentur / is per quem steterit quo minus rationes redderentur quo/ve minus pecunia redigeretur referretur heresve eius ... **IrnVIIC36-39**

Per quem steterit, q(uo) / m(inus) ita pecunia redigeretur referre/tur quoque minus ita rationes redde/rentur is per quem steterit q(uo) m(inus) rationes / redderentur quove minus pecunia redige/retur referret[[ur]] heresve eius ... **MalE35-40**

Per quem stete]rit quo m[inus ita pecunia redigeretur referretur quoque minus it]a ratione[s redderentur is per que]m steterit quo m[inus] rationes red[derentur quove minus] pecunia rediger[etur] referretur [heresve eius... VillV, VI, VII.

D’Ors és követőinek álláspontja világos, az ismétlés felesleges,¹³⁷ véleményem szerint azonban nem „nonsense”.¹³⁸ Semmi kézenfekvő ok nincs, ami magyarázná a véletlen hibát ilyen formában, hiszen a *-tur* végződéses vagy a *re-* szókezdetek okozhatnak keveredést, de a végeredmény grammatikailag hibátlan. Ráadásul nem arról van szó, hogy véletlenül kétszer írták le a kérdéses részt, hiszen a két tagmondat sorrendje felcserélődött: először *pecunia* és *rationes*, majd *rationes* és *pecunia*, továbbá a *pecuniá*hoz tartozó egy és a *rationes*hez tartozó két állítmány is mindkét alkalommal a helyén van. Így az egyszeri, véletlenszerű hibát kizárhatjuk. Az egyik lehetőség, hogy a másolás valamely szintjén – de még mindenképpen egy mintaszövegben – hiba csúszott a szövegbe, ezt utólag valaki észrevette, majd a jelenlegi módon javította. De ha volt olyan képzet, hogy feltűnjön neki a hiba, akkor miért nem törölte teljes egészében a felesleges részt, ha az valóban teljesen felesleges? Így egyedüli magyarázatként a második lehetőség maradt: az ismétlés szándékos – bár valóban teljesen felesleges –, az első *per quem* az *is*-t értelmezi, a második *per quem* az *eius*-t. Így véleményem szerint ezt a hibát nem tekinthetjük közös hibának, mivel nem hiba.

¹³⁶ GONZÁLEZ 1992. 119 és D’ORS 1964. 106.

¹³⁷ A hibás és felesleges ismétlésekhez l. lent.

¹³⁸ GONZÁLEZ 1986. 221: „The repeated clause ... is nonsense”.

Nem egyértelmű a helyzet a 29. caputban szereplő *habeat* ~ *abeat* alakpárral sem:

... *qui nominatus erit, quo ne a iusto tutore tutela **abeat**, ei tuto/rem dato. Qui tutor h(ac) l(ege) datus erit, is ei, cui datus erit, quo ne a iusto / tutore tutela {h}abeat, tam iustus tutor esto ...* **IrnIIIC28-30**

... *qui nominatus / erit, quo ne ab¹³⁹ iusto tutore tutela {h}abeat, ei tutorem dato. Qui utor h(ac) l(ege) / datus erit, is ei, cui datus erit, quo ne ab iusto tutore tutela {h}abeat, tam iustus tutor esto ...* **SalB41-42**

D'Ors a *quo ne ab iusto tutore tutela abeat* tagmondat ismétlését feleslegesnek tekinti – sőt azon gondolatmenete alapján, hogy ez az ismétlés mikor kerülhetett bele a szövegbe, hibásnak is –, amely a két tagmondatot megelőző *nominatus erit* és *datus erit* hasonló végződése miatt következett be, és akár a minta sorhossza is befolyásolhatta.¹⁴⁰ A szakirodalomban még nem alakult ki konszenzus arról, hogy mely ismétléseket kell hibásnak vagy feleslegesnek tekintenünk, és melyek azok, amelyek inkább a jogászai pontossággal magyarázhatók. Véleményem szerint azokat az ismétléseket, amelyek nyelvtanilag tökéletesek, nem szabad minden további nélkül véletlen és/vagy hibás ismétlésnek tartani. Ebben az esetben is, bár a *datus erit* és a *nominatus erit* hasonló végződése kielégítően magyarázza a hiba kialakulását, nem ad választ arra, hogy hogyan talált vissza a másoló a helyes szöveghez úgy, hogy az ismételt szöveg tökéletesen illeszkedik mind az előtte, mind az utána lévő szövegbe. Ennek megfelelően ezt az ismétlését sem tartom felesleges és hibás ismétlésnek, hanem inkább a túlzott jogászai pontosságnak tudható be, az egyik a *dato* állítmányt korlátozza, a másik az *esto*-t (sokkal kevésbé tűnik tehát öncélú tautológiának, mint a fentebb tárgyalt *per quem steterit* kezdetű). Így a két *abeat* állítmány tévesztését is ilyen szempontból függetlennek kell tekintenünk,¹⁴¹ bár előfordulhat, hogy az első – mivel még emlékezett rá a véső – befolyásolhatta a másodikat.

¹³⁹ Ehhez l. 2. fejezet.

¹⁴⁰ D'ORS 2006. 796-797.

¹⁴¹ Azaz nem arról van szó, hogy az első szó romlott, majd ez a romlás a véletlenszerű ismétlés révén jelenik meg időnként a második *abeat*-nál.

D'Ors véleménye szerint a *habeat*-hiba nem volt benne a „*modelo generalban*”, mivel a kancelláriában ennél nagyobb nyelvi kompetenciával rendelkező írnokok voltak.¹⁴² A következő magyarázatokat javasolja:¹⁴³

1. a hiba nem volt benne a *modelo provincialban* sem, bár a „felesleges ismétlés” már igen, és Salpensa és Irni másolói (*copia de transmisión*) egymástól függetlenül követték el (ezt elősegíti, hogy a *habeat* alak ismerősebb lehet egy latinul kevésbé tudónak, mint az *abeat*);
2. a hiba mindkét helyen már benne volt a *modelo provincialban*, és Irni esetében a másolás során az első alakot javítják;¹⁴⁴
3. a *modelo provincialban* az első alak helyesen szerepelt (*abeat*), a második pedig hibásan (*habeat*), és Salpensa írnokai tovább rontották azzal, hogy az első helyre is *habeat*-ot írtak.

D'Ors is kiemeli, hogy nagyon nehéz a fenti lehetőségek közül a helyeset kiválasztani, s ezt nem is teszi meg. Ezt elismerve, a kérdés végleges tisztázásának szándéka nélkül azt meg kell jegyeznünk, hogy az összes szövegben a fenti *habeat* – *abeat* hibán kívül összesen csupán tíz alkalommal fordul elő ilyen jellegű, a h betű kihagyásával vagy felesleges kiírásával járó tévedés, és többnyire értelmes szóra tévesztenek (ahogyan a vizsgált esetben is):

1. *hac liberi* (SalA1) az *ac liberis* (IrnIIIA41) helyett;
2. *his* (SalB12) az *ii[s]*¹⁴⁵ (IrnIIIB53) helyett;
3. *his here[sue]* (Mod2) az *is heresue* (IrnVIIC28, MalE24) helyett;
4. *de his* (MalC27) a *de is* (IrnVIIA13) helyett;
5. *ab his* (IrnVIIA8) az *ab is* (MalC28) helyett;
6. *his* (MalD48) az *eis* (IrnVIIB38) helyett;
7. *ex his* (IrnVIIC12) az *ex is* (MalE3) és *ex iis* (VilIV5) helyett;
8. *de his* (MalE30) a *de is* (IrnVIIC32) helyett;
9. *haut* (= *haud*, IrnVIIC46) az *aut* helyett;
10. *ex hisdem* (IrnXB14) az *ex isdem* helyett.

¹⁴² D'ORS 2006. 796. Ez a megállapítása legalábbis valószínű, de azt is be kell látnunk, hogy egy magyartanár is követhet el írásban figyelmetlenségből olyan nyelvtani hibát, amelyről tudja, hogy hibás.

¹⁴³ D'ORS 2006. 796-797. 209. jegyz.

¹⁴⁴ De ha valaki észreveszi az első hibát, akkor miért nem javítja a másodikat is, amely nincs olyan messze az elsőtől, hogy addigra megfeledkezzen róla?

¹⁴⁵ GONZÁLEZ 1986. és 2008a: *ii<s>*.

Így d’Orsnak azon véleményét, hogy teljesen független hibáról van szó, nem tartom valószínűnek, mert a többi, hasonló jellegű hiba alacsony száma ezt nem erősíti meg, bár azt el kell ismernem, hogy az összes feltétel adott a hiba bekövetkezéséhez: h-val és nélküle is értelmes a szó, a *habeat* ismerősebbnek tűnhetett egy latinul kevésbé tudó másoló/véső számára, továbbá a h hangot eleve gyengén ejtették a latinban. Nem lehet tehát teljes bizonyossággal megállapítani, hogy közös hibáról van-e szó, de én ezt tartom valószínűbbnek.

D’Ors és González¹⁴⁶ is említi a 64. caput hibás *pecuniam* alakját a *pecunia* helyett.¹⁴⁷ A hibát első ránézésre tekinthetnénk függetlenül létrejövő hibának, a Sg. Acc. „m” ragjának a feliratokon meglehetősen gyakori eltűnésének hiperkorrekciójaként a tárgyaz (igaz, itt passzív) igék előtt. Ha azonban a törvénytövegeket megvizsgáljuk, kiderül, hogy ezekben a szövegekben igen ritkán fordul elő ilyen típusú hiba, és ha előfordul, akkor is többnyire praepositio után, azaz a felesleges „m” beillesztése – vagy akár a kihagyása – a nem megfelelő vonzat alkalmazásával magyarázható:¹⁴⁸

1. *in potestatem* (SalA2) a helyes *in potestate* (IrnIIIA42) helyett;
2. *ex servitute* (SalB22) a helyes *ex servi/tutem* (IrnIIIC6/7) helyett;
3. *in libertate* (SalB22) a helyes *in libertatem* (IrnIIIC7) helyett;
4. *in contionem* (MalC13) a helyes *in contione* (IrnVIIA3) helyett;
5. *ex ... rogationem* (IrnXB5) a helyes *ex ... rogatione* helyett;¹⁴⁹
6. *adquem* az *adque* (*atque*) helyett (IrnXB3), itt a véső/másoló az *atque* (=és) szót értelmezhetette *ad + quem*-ként;¹⁵⁰
7. *in com* az *in eo* helyett (IrnXB31), ezt a példát nem feltétlenül kell ide sorolnunk, ha mégis ide tartozik, akkor a hiba több lépcsőben jöhetett létre: az *in eo* helyett lett az *in* Acc. vonzatával egy *in eum/eom* alak, és ez romolhatott tovább *in com*-má;
8. *<de> sententiam* (IrnVIIA42) a helyes *<de> sententia* (MalC65) helyett.¹⁵¹

¹⁴⁶ D’ORS 1986. 69 és GONZÁLEZ 1992. 119.

¹⁴⁷ *Pecunia{m} in foro municipi Flavi Irnitani sufferatur luatur solvatur* (IrnVIIA45-46); *pecu/nia{m} in foro municipi Flavi Malacitani sufferatur luatur solvatur* (MalD56-58, D’ORS 2001. 47 a korábbi refferatur helyett már a helyes sufferatur olvasattal, de a pecuniam-ot nem javítja); *pecunia{m} [in foro municipi Flavi] Villonensis sufferatur [luatur solvatur]* (VilIII1-2).

¹⁴⁸ A teljesség kedvéért azokkal a helyekkel együtt, ahol a praepositio utáni accusativus-ablativus keveredés van. Különösen a *pecunia* alakilag ablativus is lehet.

¹⁴⁹ Párhuzamos hely nincs.

¹⁵⁰ A további két példa nem biztos, hogy ebbe a kategóriába tartozik, a teljesség kedvéért szerepelnek.

¹⁵¹ Ezt a hibát talán a fennmaradt szövegekben már nem szereplő *de* okozhatta (*<de> decurionum sententia* l. lent.)

A fentiekén kívül öt Sg. Nom.-ról vagy Sg. Abl.-ról Sg. Acc.-ra történő tévesztés van:¹⁵²

1. *arbitratu{m} Iivirorum i[us] potestasque esto* (IrnIIIA30), a hibát talán a *Iivirorum* végződése okozta(?);
2. *ita manumissus liber{um}ve esse iussus erit* (IrnIIIC10), helyesen *liberve* (SalB25), a hibát esetleg az előtte szereplő *liberum liberamue esse iubeat* okozta, ahol az accusativus cum infinitivo miatt a *liber* és a *libera* is az *esse* mellett accusativusban szerepel;
3. *quam a qua* helyett (MalB32);
4. *hereditatem a hereditate* helyett (IrnVIIIB23);
5. *reiectionem a reiectione* helyett (IrnIXC33).

Az ige közelségének, vagy a passzív ige tárgyasként való értelmezésének pedig csak négy hibát tulajdoníthatunk:

1. *pecuniam* (IrnVIIC36) a *pecunia redigeretur* (MalE36) helyett;
2. *eius rei causa{m} habeto* (IrnVIIIB50);
3. *explicandorum causa{m} praeberi oportebit* (IrnIXA9);
4. *libera{m}ve agetur* (IrnIXB15).

Összességében azt mondhatjuk, hogy a szövegek terjedelméhez képest nem olyan gyakori a Sg. Acc.-ra történő tévesztés,¹⁵³ hogy azt feltételezzük, mindhárom törvényben függetlenül jött létre ez a hiba. Ráadásul e csekély számú hibának is csak kis hányadát okozza a passzív ige tárgyasként való értelmezése vagy egyszerűen az ige közelsége, így a *pecuniam* hibát valóban közös hibának kell tekintenünk.

¹⁵² Előfordul a *per h(anc) l(egem)* kifejezés *per hac lege*-ként való feloldása is, itt talán nem a praepositio, hanem az önállóan előforduló *hac lege* ablativus okozhatta a hibát, de a *hac lege*-ről soha sem tévesztenek accusativusra, vö. D'ORS 2006. 769-770. Accusativusról nominativusra történő tévesztés pl. *iustam* (IrnIIIC13) a *iusta* helyett (SalB28).

MOMMSEN, de újabban STYLOW (2001. 47) kiadása alapján is (*apud Iiviros ambo alter/ve*, MalE2-3) úgy tűnhet, hogy a 66. caputban az Irnitana szövege rontott Nom.-ról Acc.-ra (*apud duumvi/ros ambo alterumue*, IrnVIIC11-12), valójában az Irnitana szövege a helyes, az *apud* miatt *alterumot* kell olvasnunk a Malacitanában is (így már GONZÁLEZ 1986. 168 is, a Villonensisben csak az *al[terum]/ve* maradt fenn). *Ambo* helyett is *ambos* lenne a teljesen szabályos alak, vö. LEUMANN 1977. 485-486. bár az *ambo* is előfordul Pl. Acc. masc. alakként.

¹⁵³ Főleg nem Sg. Nom.-ról.

Minden bizonnyal közös hibának kell tekintenünk a 68. caput *ab decurionibus conscripti*<*s*>*ve* hibáját is (IrnVIII A6, MalE60),¹⁵⁴ mivel a környező szövegnek semmi olyan sajátossága nincs, amely megindokolná, hogy hogyan jöhetett volna létre függetlenül a *conscriptis*-ből a *conscripti* alak. Hasonló okból közös hibának tűnnek a következők is:

- *municipum* eius *municipi* szerepel a szokásos *municipi* eius *municipi* helyett (IrnIIIB50-51; SalB9-10);¹⁵⁵
- *ab* az *a* helyett (IrnVIIC10 és MalD72);¹⁵⁶
- *quam* a *quom* (*cum*) helyett (IrnIIIC3 és SalB18);
- *optumae* (IrnIIIC11, az *a* az *e* fölött) ill. *optume* (SalB26) az *optumo* helyett;¹⁵⁷
- *municipes* a *municeps* helyett (IrnVIII A11 és MalE67-68).¹⁵⁸

A 27. caput feltételezett hibájához hasonló homoioteleuton illetve haplográfia jellegű hibákat is találunk még a szövegekben, ezek egy része biztos hiba szükségszerű javítása, más része csak valószínű hiba valószínű javítása. Van köztük közös hiba is, de több olyan is van, amely csak az egyik szövegben szerepel, a törvények töredékessége miatt párhuzamos hely nélkül, így nem tudhatjuk, hogy közös hiba-e, mindenesetre jól jelzik, hogy ilyen hibák előfordultak.

Biztos hibák a következők:¹⁵⁹

- *municipi gesserit tractaverit* a *municipi erit gesserit tractaverit* helyett (IrnVIIC27; MalE24; VilV5);¹⁶⁰
- *municipi fuerunt nisi a municipi fuerunt erunt nisi* helyett (IrnIIIC43);¹⁶¹
- *municipi Flavi Irnitani qui volet* a szokásos *municipi municipi Flavi Irnitani qui volet* helyett (IrnVC22);¹⁶²

¹⁵⁴ A hibát jelzi és szintén közösnek tekinti már D'ORS 1984. 537. 9. jegyz. és D'ORS 1986. 71.

¹⁵⁵ D'ORS 1986. 49, a *municipum* genitivus partitivusként akár értelmezhető is lenne.

¹⁵⁶ Itt a *duumvir* írásmódja is befolyásolhatta a hiba kialakulását, l. 2. fejezet.

¹⁵⁷ Mindkét hiba egy korábbi *optume* romlásból magyarázható, amely eredetileg talán az utána szereplő *iure* végződése miatt következett be (*optume iure*).

¹⁵⁸ Talán egy rövidítés hibás feloldása? Az Irnitánában az utána következő *incola* is tévesen pluralisban szerepel.

¹⁵⁹ Azaz nyelvtanilag hibás a szöveg, ezért mindenképpen javítani kell.

¹⁶⁰ A kiadók általában nem javítják, D'ORS 1986. 70 (kivatkozva D'ORS 1985. 35 Villonensis – akkor még Basiliponensis – kiegészítésére) *Quique rationes communes negotiumve quod commune <erit> municipum eius municipi gesserit tractaverit*-et olvas, D'ORS – D'ORS 1988. 49-ben azonban már nem szerepel a javítása. Ennek ellenére az *erit* vagy valamilyen ige mindenképpen hiányzik, mivel e nélkül a quoddal bevezetett vonatkozó mellékmondatnak nincs állítmánya, a hiány viszont a *gesserit tractaverit* előtt könnyebben magyarázható, így onnan eshetett ki a hasonló végződés miatt.

¹⁶¹ Az *erunt* kiegészítés mindenképpen szükséges, mivel e nélkül a *pauciores* alanynak nem lenne állítmánya.

¹⁶² A kiegészítés helyességéhez l. lent.

- *tot creari oportebit* a *tot quot creari oportebit* helyett (MalA6-7);
- *ne quis in eo* a *ne quis qui in eo* helyett (IrnXB27).

Valószínű hibák:¹⁶³

- *det, eum* szerepel az elvárható *det, et eum* helyett (IrnIIIC18 és SalB32);¹⁶⁴
- *adversusue h(anc) l(egem), licebit* az *adversusve h(anc) l(egem), uti h(ac) l(egem) licebit* helyett (IrnVA15);¹⁶⁵
- *nisi decurionum sententia* a *nisi de decurionum sententia* helyett (IrnVIIA41 és MalC64);
- *tum erunt* a *tum fuertunt erunt* helyett (IrnVIIB20 és MalD25);¹⁶⁶
- *ea res, qua de agitur* az *ea res, qua de <re> agitur* helyett (IrnVIIC40; MalE41; VilVII3).¹⁶⁷

Vannak viszont olyan hibák is, amelyek a törvény két példányában szerepelnek, a harmadikon pedig nem:¹⁶⁸

- *municipum municipi* (MalE46; VilIX6)¹⁶⁹ a helyes *municipi municipi* (IrnVIIC42) helyett;¹⁷⁰
- *ad quos ea res pertinebit* (MalD69) és *ad eos eae pertinebit* (IrnVIIC8) szerepel a helyes *ad quos eae res pertinebunt* (VilIII11)¹⁷¹ helyett;¹⁷²

¹⁶³ Azaz grammatikailag, értelmileg nem feltétlenül rossz a szöveg, de a törvény egyéb helyei, hasonló kifejezései alapján valószínűsíthető a hiány.

¹⁶⁴ D'ORS 1986. 50.

¹⁶⁵ A hiba az egymás után lévő két H L rövidítés miatt következhetett be, a *licebit* a törvényben a *hac lege* vagy *per hanc legem* kifejezésekkel áll hasonló helyzetben, vö. IrnIIIA15-16; IIIB51; VA8; VB44-45; VC6; VC22-23 stb.

¹⁶⁶ A javítás a környező *facti sunt erunt; accepta sunt erunt; factus est erit* stb. praesens ~ futurum párok miatt indokolt.

¹⁶⁷ A javítást az indokolja, hogy a *de* csak akkor szerepel postpositionálisan a *qua* után, ha ott van a *re* is (IrnIXB1: *q(ua) d(e) r(e)*; IrnIXB7 *qua in re*), egyébként csak praepositionálisan (IrnXB22 *de ea re, de qua* IrnIXC31 *de re privata ... et de qua*).

¹⁶⁸ E jelenség pontos értelmezéséhez több anyagra lenne szükség, hiszen ezekben az esetekben elképzelhető, hogy független hibáról, különböző közvetítő szövegekről, vagy a hibás minta javításáról van szó.

¹⁶⁹ GONZÁLEZ 1992. 119 szerint a *municipum municipi* a helyes, bár nyelvtanilag magyarázható lenne egy Pl. Gen. is, sokkal logikusabb az *esto* melletti dativus, ráadásul gyakoribb is a törvénytövegeinkben. *Municipi municipi* szerepel: IrnVB44, VC4/5; VIIA46; VIIC42; VIIB29; VIIB53; VIIC7/8; XA40/41; XC17; MalC4 és C70; *municipum municipi* szerepel: IrnIIIB50/51; MalE44 (kétszer a felesleges ismétlés miatt); SalB10 és VilX6. IrnVC22-ben nem dönthető el, mivel csak *municipi* szerepel, így akár a *municipum* is kieshetett, de lehet hiperkorrekció a két *municipi* miatt, vagy egyszerű homoioteleuton.

¹⁷⁰ D'ORS 1986. 71 mindhárom helyen *municipum munipici*-t hoz.

¹⁷¹ Csak a *ptinebunt* olvasható.

¹⁷² A kiadók az *ea res pertinebit* alakot fogadják el, a Villonensis *ptinebunt*-ja, az Irnitana *eae* alakja valamint a következő *de is rebus* viszont a pluralis alakok helyességét támasztják alá. Irnitana és Malacitana hibáját talán a *res* félreértése okozta, amely Pl. és Sg. Nom. is lehet.

- *ii eaeue* (MalD33 és VillI1) szerepel a helyes *ii eaue* (sc. praedia IrnVIIB27) helyett.

A fenti példák jól mutatják, hogy a közös íráshibák problémaköre nem olyan egyszerű, mint ahogyan azt a szakirodalom sugallja. Egyes közös hibák nem feltétlenül szerepeltek a mintaszövegben, hanem ezek függetlenül, a mintaszöveg rövidítései miatt is létrejöhetnek. Több olyan közös hiba is van azonban, amelyek típusa nem fordul elő olyan gyakran a szövegekben, hogy független hibára gyanakodhassunk, így ezeket a hibákat, vagy legalább egy részüket a közös mintának kell tulajdonítanunk.

Ha pedig vannak olyan hibák, amelyek a közös mintaszövegből származnak és ezért jelennek meg a különböző másolatokon, akkor feltételezhetjük, hogy a 27. caput esetében is ez a helyzet: a quaestorok intercessiójára vonatkozó rész már valamelyik közös mintában kiesett, és így a hiba mindhárom másolaton megjelenik.¹⁷³ A hiányt pedig a fent is tárgyalt homoioteleuton típussal könnyen magyarázhatjuk. Így, mivel bizonyítottuk, hogy a szakirodalom által eddig felvetett érvek a quaestorok ius intercedendijével szemben vagy kifejezetten tévesek, vagy megfelelően alá nem támaszthatók; hogy a quaestorok a 27. caput jelenlegi formája alapján is igazolható módon rendelkeztek ius intercedendivel; hogy a quaestorok szándékos kihagyása valószínűtlen; végül, hogy a hiány nem csak egy igen valószínűtlen független hibaként, hanem a közös minta igen könnyen bekövetkező és így a másolatokban is megjelenő kihagyásaként is értelmezhető, a 27. caput mommseni konjektúráját helyesnek kell tekintenünk.

¹⁷³ Természetesen ha azt feltételezzük, hogy az összes fenti hiba egymástól *függetlenül* jött létre, akkor a vizsgált hibát is tekinthetjük függetlennek. Bár meggyőződésem, hogy nem az.

1.4. LEX VILLONENSIS

Teljes kiadások: FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991; GONZÁLEZ 1992; HEp 4, 835; GONZÁLEZ 2008b.

Származási hely: Rancho de la Estacada / Villo

Sorhossz: 42

Betűméret: 6 mm

Táblavastagság: 6-7 mm

Caputok: 64-71 (csak töredékek)

A lex Villonensis szövege tekinthet vissza a legkalandosabb „életútra”. Az első töredékét 1896-ban publikálta Héron de Villefosse,¹⁷⁴ de pontos azonosítás nélkül, csupán annyit jegyzett meg, hogy az Ursonensishez, Malacitanához vagy Salpensanához hasonló városi törvény töredéke lehet. A töredéknek a lex Malacitana 67. caputjával való hasonlóságát H. Dessau vette észre és végezte el a szükséges módosításokat, kiegészítéseket Villefosse szövegén, megjegyezve, hogy ezen három törvény (Salpensana, Malacitana és Villonensis)¹⁷⁵ szövege valószínűleg részben vagy egészben megegyezett.¹⁷⁶ Ezt a töredéket egészíti ki A. d’Ors egy 1964-es tanulmányában¹⁷⁷ egy újabb, a 67. caputnak közvetlenül a már ismert töredék előtti részének megfelelő töredékkel. Ez a dolgozata azért is jelentős, mert itt fogalmazza meg először, hogy a töredékek közös hibái egy közös mintából származhatnak.¹⁷⁸ A ’80-as évek elején részben a lex Irnitana elkallódott töredékeinek keresése során sikerült különböző gyűjteményekben újabb négy, ehhez a csoporthoz tartozó töredéket azonosítani, így már a 64-67. caputból ismertünk töredékeket.¹⁷⁹ A törvényt ekkor már – egy hibás -ILIPO- olvasat miatt – lex Basiliponensisként azonosítják, ami a lelőhely miatt problémákat vet fel az ókori Basilipo város helyének addigi azonosításának helyességét illetően.¹⁸⁰ Miután a ’90-es évek elején a törvény újabb töredékeit sikerült azonosítani, egyértelművé vált, hogy nem Basilipo,

¹⁷⁴ Bulletin de la société nationale des antiquaires de France 1896. 349-350.

¹⁷⁵ Értelemszerűen még nem Villonensis néven.

¹⁷⁶ DESSAU 1902. 246-247, kiegészítését és azonosítását ezt követően széleskörűen el is fogadták, vö. BRUNS⁷ 157. nr. 31; EJER 343-344.

¹⁷⁷ D’ORS 1964.

¹⁷⁸ A közös hibákhoz l. fent.

¹⁷⁹ GONZÁLEZ 1983. és D’ORS 1985.

¹⁸⁰ L. GONZÁLEZ 1983. 398-399.

hanem a mindaddig ismeretlen Villo város törvényéről van szó.¹⁸¹ Ennek ellenére a szakirodalom még most is gyakran két külön törvényként beszél a lex Villonensis és a lex Basiliponensis töredékeiről,¹⁸² pedig, mint kiderült, ez utóbbiról – ha létezett is – semmit sem tudunk, pusztán téves azonosításról volt szó. Sajnos nem csak a töredékek előkerülése és azonosítása kalandos, de a kiadások szövegmegállapítása, rekonstrukciója is. A két első teljes kiadás számos hibával terhelt, ezek többnyire inkább elgépelésnek, nyomdahibának tűnnek, nem pedig téves olvasatoknak.¹⁸³ E hibák egy részére már A. Canto felhívta a figyelmet,¹⁸⁴ így a legújabb, 2008-as kiadás,¹⁸⁵ Canto javításait is felhasználva, már megbízhatóbbnak tűnik, de a töredékek pontos sorszámozásának megállapításához még itt sem lehet nélkülözni a González által korábban közölt fényképeket.¹⁸⁶ Fernández Gómez közöl egy, a 27-28. caputokhoz tartozó töredéket is, nem világos azonban, hogy mi alapján tekinti ezt a lex Villonensis részének, mivel saját bevallása szerint e töredék külső jellemzői és betűtípusa nem felel meg a többi, a lex Villonensishez tartozó töredéknek,¹⁸⁷ így González joggal veti el ezt az azonosítást.¹⁸⁸

¹⁸¹ FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991 (csak szöveg); GONZÁLEZ 1992 (fényképek a töredékek szó szerinti átiratával és kiegészített szöveggel is); GONZÁLEZ 1990. 129-132.

¹⁸² MANGAS MANJARRÉS 2000. 80-83, TORRENT 2010b. 12, 102.

¹⁸³ FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991; GONZÁLEZ 1992.

¹⁸⁴ CANTO apud HEP 4, 835 és 836.

¹⁸⁵ GONZÁLEZ 2008b. Nem tartalmazza a GONZÁLEZ 1999. 241-242. által közölt, az első fragmentum bal oldalához tartozó újabb töredéket, amely viszont szerepel ugyanebben a kötetben, egy másik tanulmányban (GONZÁLEZ 2008c. 162-163), mindenesetre azt kell mondanunk, hogy szigorú értelemben véve még a lex Villonensis rendelkezésünkre álló és publikált töredékeinek sincs teljes kiadása.

¹⁸⁶ GONZÁLEZ 2008b. 148. oldalon a VI. frg. 5. sora valójában az 5-6. sorok, vö. GONZÁLEZ 1992. 106; ugyanilyen hiba a 149. oldalon a X. frg. 5. sora helyesen 5-6. sor, vö. GONZÁLEZ 1992. 108.

¹⁸⁷ FERNÁNDEZ GÓMEZ 1990. 122. 6. jegyz.

¹⁸⁸ GONZÁLEZ 1992. 98. 4. jegyz.

1.5. „LEY MODELO”¹⁸⁹

Kiadások: FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991. 125-127; HEp 4, 837; újabb töredék: CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2005. 284-285 (nr. 13.).

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 165¹⁹⁰

Betűméret: 5-6 mm

Táblavastagság: 6-7 mm

Caputok: 67-71 (csak töredékek)

Az először – és a HEp kivételével utoljára – Fernández Gómez által publikált törvénynek több olyan sajátossága is van, amely zavarba ejtette a kutatást. Egyrészt a 69. caputban a számadatok helyén *vacat* van, másrészt az egyes sorok három-négyszer hosszabbak, mint a lex Irnitanaé (pontos számadatot a kiadók nem adnak meg, egyedül Styloznál szerepel 160 karakteres adat).¹⁹¹ Fernández Gómez szerint egy modelltörvényről – innen a név is – lehet szó, amelyet a *copisták* használtak, valószínűtlen ugyanis, hogy egy előre legyártott törvény lenne, amelybe utólag vésték be az adott municipium saját adatait, hiszen a többi töredékben sincs példa arra, hogy a változó adatokat (település neve, perérték stb.) más kéz írta volna be.¹⁹² Fernández ezen tételét Lamberti vitatja mondván, a vésők (*lapicidi*) papirusztekercsről másoltak, továbbá a bronz-modell gazdaságtalan és nem praktikus.¹⁹³ Fernández azonban nem vésőkről (*grabadores*), hanem másolókról beszél (*copistas*),¹⁹⁴ azaz szerintem inkább arra gondol, hogy a vésők számára készített másolatok mintája e bronztábla.¹⁹⁵ Hogy egyes hivatalos szövegeket különböző középületek falain elhelyezett (bronz)táblákról másolták, arra bőséges bizonyítékot nyújtanak a szokásos „*descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae est fixa/proposita*

¹⁸⁹ A továbbiakban is következetesen a spanyol elnevezést használom, ha erre a töredékre utalok, a mintaszöveg stb. kifejezések viszont mindig a lex Flavia municipalisra vonatkoznak.

¹⁹⁰ Azokat a sorokat, ahol két caput vagy a rubrica és a szöveg között egy esetleges *vacat* módosíthatta a hosszúságot vagy ténylegesen *vacat* van a töredéken, nem vettem bele az átlagba (pl. a töredék 18. sora, a 70. caput elejével).

¹⁹¹ STYLOW 2007. 362. 15. jegyz.

¹⁹² FERNÁNDEZ GÓMEZ 1992. 125-126.

¹⁹³ LAMBERTI 1993. 206.

¹⁹⁴ FERNÁNDEZ 1991. 126 „*Creemos, por tanto, más probable, que se trate de un modelo para ser utilizado por los copistas.*” (kiemelés tőlem).

¹⁹⁵ Ehhez a folyamathoz a lex Flavia municipalis esetében I. 4. fejezetet. Azaz egy nyilvánosan kiállított példányról másolták volna a szöveget papiruszra vagy viasztáblára, majd erről készítették el saját példányukat immár az adott municipiumra jellemző adatokkal, és majd erről vésik fel a bronztáblákra.

in...”¹⁹⁶ és hasonló formulák. Hogy hivatalos rendelkezéseket a nagyobb városokban nyilvánosan kifüggesztettek, azt jól szemlélteti Hispania esetében a Senatus Consultum de Cn. Pisone patre 170-172 sora:

...hoc s(enatus) c(onsultum) {hic} in cuiusque provinciae celeberrima{e} / urbe¹⁹⁷ eiusque i<n> urbis ipsius celeberrimo loco in aere incisum fígere/tur, itemq(ue) hoc s(enatus) c(onsultum) in hibernis cuiusq(ue) legionis at signa figeretur...

Továbbá a Tabula Siarensis is:

„consules ... iuberentque mag(istratus) et legatos municipiorum et coloniarum descriptum mittere in municipia et colonias Italiae et in eas colonias quae essent in <p>rovinciis, eos quoque qui in provinciis praessent recte atque ordine facturos si hoc s(enatus) c(onsultum) dedissent operam ut quam celeberrimo loco figeretur... (Frg. II, col. b 23-27)

Lamberti érve tehát semmiképpen sem helytálló, mivel akár praktikus, akár nem, a rómaiak gyakran – bizonyos esetekben mindig – bronztáblán függesztették ki a hivatalos dokumentumokat és erről másolták le a szöveget.¹⁹⁸ Természetesen nem praktikus több tíz, vagy több száz kilogrammos bronztáblákon körbehordozni a szöveget az egész provinciában, de itt nem erről van szó, a megfelelő helyeken (in celeberrima urbe, in celeberrimo loco) kifüggesztik a szövegeket, hogy elvileg mindenki hozzáférhessen.

J. Mangas, bár elismeri, hogy Fernández értelmezése helyes lehet, egy másik magyarázattal áll elő: a számadatok (pl. büntetési tételek, perértékhatárok) nemcsak településről településre változtak, hanem változhattak korszakról korszakra, az adott település gazdasági fejlődésének megfelelően is. Ezért a számadatokat nem felvésték, csak odafestették, hogy változás esetén ne kelljen újraönteni a táblát.¹⁹⁹ Mangas azonban nem hivatkozik semmiféle párhuzamra, ennek hiányában pedig nem tartom valószínűnek, hogy

¹⁹⁶ Pl. FIRA I 424-427. nr. 76.: „descriptum / et recognitum fecisse ex tabula aenea, quae est fixa / in Caesareo Magno escendentium scalas secundas / sub porticum dexteriolem secus aedem Veneris mar/moreae, in pariete, in qua scriptum est... Lásd még: Suet. Cal. 41.1: Eius modi vectigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret.

¹⁹⁷ A fennmaradt másolatok alapján nem csak provinciánként egy városban függesztették ki, vö. CABALLOS – ECK – FERNÁNDEZ 1996. 1-35.

¹⁹⁸ A bronztáblák használatáról WILLIAMSON 1987 (véleményéről bővebben l. még a továbbiakban), Hispaniára vonatkozóan különösen BELTRÁN LLORIS 1999.

¹⁹⁹ MANGAS MANJARRÉS 2000. 82.

egy törvény esetében ilyen lazán, és pusztán ideiglenes jelleggel kezelték volna a számadatokat, ráadásul ez a gyakorlat nem mutatható ki a többi flaviusi törvényben sem. Ezenfelül, ha változtatnának is a számadatokon, akkor sem kellene újraönteni a táblát, egyszerűen ki lehetne vésni, és beilleszteni az új adatokat.²⁰⁰ Végül, ha a különböző törvények párhuzamos helyein megvizsgáljuk a számadatokat, akkor azt találjuk, hogy meglehetősen kerek és egységes számokról van szó,²⁰¹ így igen kicsi az esélye, hogy településről településre szabadon variálták ezeket az adatokat, inkább azt kell feltételeznünk, hogy pl. volt egy adatsor a nagy településekre és volt egy a kicsikre. Ennek megfelelően a *vacat*okat továbbra is Fernández eredeti, modell-értelmezése tudja a legmeggyőzőbben magyarázni. Különösen azért, mert azt biztosan tudjuk, hogy a bronztörvényeknek mintául szolgáló szövegben a változtatandó adatokat (konkrétan a város nevét)²⁰² kihagyták, így ugyanúgy egy üresen hagyott helyre kellett beírni, mint ahogy itt is üresen maradt a számadatok helye.

A másik probléma a szöveggel a sorok hossza, mivel úgy tűnik, három-négyszer voltak hosszabbak a lex Irnitana sorainál.²⁰³ A sorhossz alapján is többen vitatják a törvény modellszerepét. Míg A. Canto, tekintettel arra, hogy a bronz modell nem praktikus és hogy a sorok beosztásának nincs párhuzama, csak jobb híján, de mégis elfogadja a tábla modell voltát,²⁰⁴ addig Stylow véleménye szerint bármi is volt a funkciója, biztos nem nyilvános közzétételre szánták,²⁰⁵ d'Ors pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a 140-200 betűs sorhossz nem alkalmas arra, hogy mintául szolgáljon.²⁰⁶ Pedig a sorhossztól eltekintve minden paramétere megegyezik a többi városi törvénnyel. Az egyetlen alternatíva a Williamson által a bronz táblák esetében javasolt gyakorlati funkciókat teljességgel nélkülöző, kizárólag szimbolikus jelentőségű kifüggesztés lenne,²⁰⁷ hiszen ebben az

²⁰⁰ A hibás szöveg kivésése és újraírása történt pl. a lex Ursonensisben is, és talán ez magyarázza a *tabula correpti*át is.

²⁰¹ Összefoglalóan I. a 4. fejezetben.

²⁰² L. a 4. fejezetben.

²⁰³ A töredékek a többi kis töredékhez képest meglehetősen terjedelmesek, így az azonosítás és kiegészítés, azaz a sorok feltételezhető hossza igen valószínű.

²⁰⁴ HEp 4, 837 (p. 308): „*pero no encuentro mejor explicación*”.

²⁰⁵ STYLOW 2007. 362. 15. jegyz. „*Die Funktion dieser ungewöhnlichen Kopie ist bisher ganz unklar, aber sicher war es nicht für öffentliche Anbringung bestimmt.*”

²⁰⁶ D'ORS 2006. 762. 37. jegyz.: „*Es decir, da la impresión de que el texto legal se extendía todo seguido a lo largo de la tabla, lo cual suscita algunas graves dudas acerca de su idoneidad para servir de modelo a los grabadores.*” Fontos megjegyeznünk, hogy Lambertihez hasonlóan ő is vésőkről (*grabadores*) beszél, véleményünk szerint pedig legfeljebb másolóknak szánt mintáról lehet szó, a *grabadores* egyértelműen kizárható.

²⁰⁷ WILLIAMSON 1987, ő itt általánosságban ír a bronz törvényekről, -szerződésekről, nem érinti kifejezetten a *ley modelo* problémakörét, mivel ez akkor még ismeretlen volt.

esetben teljesen mindegy, hogy mennyire praktikus illetve nem praktikus a szöveg beosztása, úgysem olvassa senki. Williamson elméletével azonban az a probléma, hogy még éppen nem ismerte a lex Irnitana szövegét, amelyben viszont egyértelműen szerepel két, Williamson által is tárgyalt kulcsrendelkezés, amelyek cáfolni látszanak az ő elméletét: a 95. caput rendelkezik a bronzba vésésről – *haec lex ... in aes incidatur* – és a jól „olvasható” helyen történő kifüggesztésről – *in loco celeberrimo eius municipii figatur ut d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit)*. A 95. caput tehát egyértelműen jelzi, hogy maguk a rómaiak *szántak* gyakorlati funkciót a bonztáblákon szereplő törvényeknek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lett volna szimbolikus funkciójuk, sem pedig azt, hogy gyakorlati szerepüket mindig tökéletesen betöltötték,²⁰⁸ pusztán azt, hogy gyakorlati céljuk *is* volt (a 95. caput szövege alapján a flaviusi törvények esetében mindig). Valójában nem a gyakorlati és a szimbolikus funkció között kell különbséget tennünk, hanem saját korunk modern technikája nyújtotta kényelemnek köszönhető saját elvárásaink és a rómaiak lehetőségei illetve elvárásai között. Williamson azt hangsúlyozza, hogy mennyire kényelmetlen és nehéz lehetett a „*Roman legal documents*” olvasása: a nehézkes jogi stíluson túl a Tabula Bembina esetében 440 betűs sorokról beszélhetünk, nincs szóköz, nincs szakaszbeosztás; a Tabula Heracleensis teteje 1,85 méter magasan van, de ahhoz, hogy az alját elolvashassuk, le kell térdelnünk.²⁰⁹ Be kell látnunk azonban, hogy e problémák többsége viasztáblán, vagy papiruszon lévő szöveg esetében is igaz: adott esetben nincs szóköz, szakaszbeosztás, központosítás. A betűméret és az elhelyezés problémáit pedig maguk a rómaiak is ismerték,²¹⁰ de egy hosszabb szöveg esetében nyilván az sem járható út, hogy pont szemmagasságban, de a szemmagasságból fakadó „keskenysége” miatt 20 vagy még több méter hosszan függesztik ki a szöveget. Tény, hogy egy kifüggesztett bronztablán lévő szöveg nem könnyed esti olvasmány volt, de az is tény, hogy e szövegeket nem állandó olvasásra, hanem inkább másolásra, illetve hitelesítésre használhatták, s gyakorlati funkciójuk is inkább ebben állhatott.²¹¹ Azaz Williamson véleményével ellentétben a szimbolikus jelentőségen túl maguk a rómaiak *szántak*

²⁰⁸ A formai nehézségeken túl az értelmezésbeli problémákhoz l. 3.4.1. fejezetben.

²⁰⁹ WILLIAMSON 1987. 162-163.

²¹⁰ Vö. Suet. *Cal.* 41.1.

²¹¹ Teljesen igaza van WILLIAMSON 1987. 164-nak abban, hogy akik professzionális szinten foglalkoztak joggal, azok inkább másolatokat használtak, de e másolatok végső mintája, hitelesítője egy kifüggesztett bronztábla lehetett (l. fent.)

gyakorlati szerepet a bronztáblákon olvasható jogi szövegeknek (vö. Irn. 95. caput) és ténylegesen volt is gyakorlati funkciójuk.²¹²

Mindemellett mégis igazat kell adnunk Williamsonnak abban, hogy gyakorlati szempontból sokkal egyszerűbb egy viasztáblán vagy papiruszon lévő szöveget olvasni/lemásolni, mint bronztáblákon, egy középület falán elhelyezett szöveget, különösen nagyobb terjedelem esetében. Ráadásul feltűnő, hogy míg a többi flaviusi törvény beosztása teljese ergonomikus,²¹³ maga a feltételezett modelltörvény – a hasábbeosztás hiánya miatt – meglehetősen nehezen volt olvasható,²¹⁴ és még nehezebb lehetett lemásolni, pedig elvileg éppen ez lett volna a funkciója. Ráadásul a *descriptum et recognitum* formula általában rövid szövegeknél fordul elő (pl. katonai diplomák),²¹⁵ nincs példa a lex Flavia municipalishoz hasonló terjedelmű szövegre. Továbbá arra is van példánk, hogy bizonyos szövegeket valóban nem bronztábláról, hanem *liber*ből másolták.²¹⁶ Emellett tudjuk, hogy egy átlagos település levéltárában²¹⁷ is elég sokféle dokumentumot tároltak: a település pénzügyi elszámolásai; helyi „földhivatal” adatai; helyi naptár; kölcsönök; adó- és földbérletek; bírságok; rabszolga-felszabadítások; polgárok listája; a helyi census adatai; választási adatok; decuriók, tisztviselők, papok, apparitores határozatai és tevékenysége; földtulajdon viszonyok stb.²¹⁸ Így teljes joggal feltételezhetjük, hogy egy olyan jelentősebb város esetében (*urbs celeberrima*), ahol kiállíthatták a modelltörvényt, e törvény szövege a levéltárban is helyet kaphatott, mivel legalább a bronzba véséshez szükség volt egy másolatra, ha pusztán bürokratikus alapon nem is készítettek egy iktatandó példányt. Ennek megfelelően elképzelhető, hogy a

²¹² L. fent a *descriptum et recognitum* formulát.

²¹³ A hasábok hossza áttekinthető, könnyen követhető, a betűméretben nincsenek nagy különbségek. Fontos azonban, hogy a fennmaradt szövegek beosztásából csak annyit tudunk kikövetkeztetni, hogy nincs általános standard sem a sorhosszt, sem a táblaméretet, sem a sorok számát tekintve.

²¹⁴ Bár nem volt teljesen „olvashatatlan”: az elrendezése körülbelül olyan lehetett, mint számunkra egy fekvő A/4-es lapon 10-es betűmérettel szedett szöveg, így egy helyben állva lehetett olvasni, nem kellett fel-alá járni a tábla előtt, bár olvasás során könnyen bele lehetett zavarodni a sorváltásba. Ennél azonban jóval hosszabb szövegeket is ismerünk, vö. WILLIAMSON 1987. 162-163. a Tabula Bembinára hivatkozva, de pl. a Tabula Heracleensis is meglehetősen hosszú.

²¹⁵ Természetesen lehetséges, hogy ebben az esetben is csak az első másolat mintája volt a bronzfelirat, a többi erről másolták.

²¹⁶ ...*descriptum et recognitum ex libro sententiarum in senatu dictarum*... CIL VIII 270; ...*descriptum et recognitum factum in pronao aedis Martis ex commentario*... CIL XI 3614; a *commentarium* bizonyosan nem egy táblára vésett szöveg volt, mivel a felirat utal az oldalszámokra is, vö. RODRÍGUEZ NEILA 1991-1992. 148-149.

²¹⁷ A levéltárról l. RODRÍGUEZ NEILA 1991-1992, természetesen a levéltár nagysága függött az adott település nagyságától, és többnyire nem rendelkezett külön épülettel, hanem egy szentélyben vagy más középületben kaphatott helyet.

²¹⁸ RODRÍGUEZ NEILA 1991-1992. különösen 157-173.

törvényt hivatalból ki kellett ugyan függeszteni,²¹⁹ hogy *de iure* mintául szolgáljon, a mintapéldány azonban *de facto* az adott település archívumában található papirusz- vagy viasztáblaszöveg volt, mivel erről könnyebb és kényelmesebb másolni.

A fentieknek megfelelően elfogadom Fernández értelmezését, hogy a töredék egy modell-szöveghez tartozott, annyi kiegészítéssel, hogy ezt a szerepét lehet, sohasem töltötte be, hanem mindig az archívumban lévő papirusz-, esetleg viasztábla-példányról másoltak. Ezzel az elmélettel ráadásul azt is meg tudjuk magyarázni, hogy az összes fennmaradt flaviusi törvénytöredék közül miért éppen a modell-törvény a legkevésbé praktikus elrendezésű: ez volt az egyetlen, amelyet nem szántak tényleges olvasásra, mivel tudták, hogy úgyis inkább a levéltári példányból fog mindenki másolni. Williamsonnal ellentétben azonban úgy gondolom, hogy a többi flaviusi törvény egyes példányainak hangsúlyosan gyakorlati funkciót is szántak,²²⁰ ezt pedig nem csak a már idézett, a kifüggesztésre vonatkozó helyek, hanem a hasábok praktikus, olvasható méretű beosztása is igazolja.

1.6. LEX OSTIPPONENSIS

Kiadások: MARCOS POUS 1982-83;²²¹ HEp 2, 360; HEp 4, 319; CIL II²/5, 959; GONZÁLEZ 1990. 133-134; LAMBERTI 1993. 383.

Származási hely: Herrera/Ostippo

Sorhossz: kb. 52 betű²²²

Betűméret: 4-6 mm

Táblavastagság: 7-8 mm

Caputok: 62-63.

A töredéknek nincs semmi rendkívüli jellemzője, a 62-63. caputokat tartalmazza, a lex Ostipponensisként való azonosítása biztosnak tűnik.

²¹⁹ Erre a gyakorlatra példa a fent idézett Tabula Siarensis és az SC de Cn. Pisone patre.

²²⁰ Az természetesen kérdéses lehet, hogy ennek a gyakorlati funkciónak eleget tudtak-e tenni, a jogalkotó mindenesetre azzal számolt, hogy olvasni fogják a törvényeket (vö. 95.)

²²¹ MARCOS POUS, A.: Fragmento de la ley municipal de Ostippo. Corduba 12, 1982-83, 43-38, *editio princeps, non vidi*.

²²² 42 és 62 a szélsőérték, a 62 betűs sor lehet jóval rövidebb is a rövidítésektől függően.

1.7. LEX ITALICENSIS

Kiadások: FIRA I nr. 25; EJER 345-346; HEp 4, 466bis; GONZÁLEZ 1990. 125-127; LAMBERTI 1993. 376-377.

Származási hely: Itálica vagy Corticata(?)

Sorhossz: 69 betű

Betűméret: 8 mm

Táblavastagság: nincs adat

Caputok: 90 és 96.

A töredék egy tábla alsó részét tartalmazza, a jobb oldalon az utolsó hasáb utolsó sora (a Sanctio vége), a balon az utolsó előtti hasáb utolsó 6 sorának jobb oldali része maradt fenn (a 90. caput elejéről). A lex Irnitana ismeretében a hasábok eredeti sorhossza *hozzávetőlegesen* kiszámítható. A bal oldali szöveg utolsó öt sora az IrnXA28 sor közepétől a 36. sor végéig tartó szövegnek felel meg, így az Italicensis 5 sora a lex Irnitana kb. 8,5 sorának felel meg. A lex Italicensis bal hasábjának végétől számított szöveg a lex Irnitanaiban 91 sort tesz ki.²²³ Így a lex Italicensis egyes hasábjában lévő sorok száma: $91 \times (5/8,5) + 5 = 58,53$;²²⁴ azaz a lex Italicensis hasábjai körülbelül 58-59 sorosak lehettek.

Az 1904-ben talált töredék több szempontból is vitára adott okot. Mivel már az első beszámolók sem értenek teljesen egyet abban, hogy pontosan honnan származik a lelet, a kutatók egy része Cortegana,²²⁵ más része Itálica²²⁶ mellett foglal állást, a kérdés egyelőre nyitott, a jelen dolgozatban a hagyományos elnevezést²²⁷ használom. A szabálytalan betűkép alapján egyes szerzők a szöveget a 2-3. sz. fordulójára keltezik,²²⁸ ami nem teljesen elképzelhetetlen, hiszen a köztársaságkor végén keletkezett lex Ursonensis szövegének is Flavius-kori példánya maradt fenn.²²⁹ D'Ors vitatja ezt az álláspontot, hiszen valószínűtlen, hogy a municipiumok nem publikálták ezt a számukra igen jelentős törvényt, amely komoly rangemelkedéssel kapcsolódott össze,²³⁰ ráadásul a 95. caput

²²³ Mivel az Italicensistról hiányzik a két "extra" caput, azokat nem számoltam bele.

²²⁴ Azért kell még ötöt hozzáadni, mert az utolsó hasáb öt sorral rövidebb, ez a fennmaradt töredéken jól látszik.

²²⁵ CANTO 1986.

²²⁶ GONZÁLEZ 1987.

²²⁷ Vö. EJER 1953. 345-346.

²²⁸ GONZÁLEZ 1990. 126.

²²⁹ CRAWFORD 1996. 395.

²³⁰ D'ORS 1986. 183.

kötelezi is őket erre. Másik érve, ti. hogy Italica Hadrianus alatt colonia lett,²³¹ a törvény származása körüli bizonytalanságok miatt nem bír bizonyító erővel. Sajátossága még ennek a másolatnak, hogy a Sanctio után nem szerepel a lex Irnitana 10. tábláján olvasható két kiegészítés, ez kétséget kizáróan megállapítható a törvény töredékes volta ellenére is, hiszen a *Sanctio* utolsó sora még azonosítható, de utána *vacat* következik.²³²

1.8. DURATÓNI TÖREDÉK

Kiadások: DEL HOYO 1995; AE 1995, 862; HEp 6, 855.

Származási hely: Duratón

Sorhossz: 33-40(?)

Betűméret: 8-9 mm

Táblavastagság: 1,6 mm

Caputok: ??

A del Hoyo által elemzett töredék érdekessége, hogy Baeticán kívüli, lex Flavia municipalisnak tulajdonított lelet.²³³ Fizikai jellemzői nem felelnek meg teljesen a többi flaviusi törvénytöredéknek, hiszen a bronztábla 1,6 mm-es vastagsága jelentősen vékonyabb, míg a betűk 8-9 mm-es magassága egy kicsit nagyobb a szokásosnál, de az írásképe flaviusi. A tábla vékonysága del Hoyo szerint esetleg az adott municipium szegénységével magyarázható.²³⁴ A töredék eredetileg egy hasáb bal oldalához tartozott, mert látszik a sorok kezdete, valamint egy caput utolsó és egy másik első soraiból tartalmaz töredékeket, del Hoyo véleménye szerint a 16-17. vagy a 17-18. caputokhoz tartozik.²³⁵ D'Ors e töredéket egyértelműen a 18. *caputhoz* sorolja, érvelése azonban nem veszi figyelembe a nyilvánvaló tényeket sem.²³⁶ Ezek alapján úgy vélem, hogy a töredék szövegen belüli elhelyezkedésének megállapítása, sőt a lex Flavia municipalisszal történő azonosítása nyitott kérdés marad.

²³¹ D'ORS 1986. 183-184.

²³² L. GONZÁLEZ 1990. figura XV.

²³³ A másik kettő: D'ORS 1967 és PALOL – ARIAS BONET 1969, mindkettő valószínűleg városi törvény, de egyik sem azonosítható teljes bizonyossággal lex Flavia municipalis töredékeként.

²³⁴ Kérdés, hogy egy 1,6 mm bronzlemez egy városi törvényt tartalmazó bronztáblának megfelelő méretben elég vastag-e ahhoz, hogy ne görbüljön vagy törjön el (a lex Salpensana 3 mm-es).

²³⁵ DEL HOYO 1995.

²³⁶ D'ORS 1993. 152-154, részletesebben l. fent.

1.9. „TABULA CORREGIDA”

Kiadások: CABALLOS – FERNÁNDEZ 2005; HEp 14, 386-387; AE 2005 779a-b.

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 56-60²³⁷

Betűméret: 5-7 mm

Táblavastagság: 6-9 mm

Caputok: 27, 31.

A legfrissebben publikált, biztonsággal kiegészíthető, minden valószínűség szerint eredetileg ugyanahhoz a törvényhez tartozó két töredék több egyedi vonással is rendelkezik. Első pillantásra feltűnő, hogy a bronztábláról, amelyből a töredékek származnak, az eredeti szöveget kivakarták, majd erre vésték fel a törvény szövegét. Ezt igazolja egyrészt a töredékek felszíne, amelyen látszik, hogy lecsiszolták, de csak ott, ahol a szöveg olvasható, másrészt az, hogy az eredeti, meglehetősen mélyen bevéssett betűk egyes részei még láthatóak. Nem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy miért vésték ki a korábbi szöveget, lehet, hogy valami hiba miatt, vagy esetleg egy másik szöveg volt a táblán, melynek a törvény felvételének időpontjában már nem volt jelentősége, így azt újra felhasználták. A szövegtöredékek a lex Irnitana 27. és 31. caputjának felelnek meg, viszont a 27. caput elejét tartalmazó töredéken olvasható még az előző caput utolsó sora, ez azonban nem a 26., hanem a 30. caput utolsó sorával egyezik meg! Tekintettel arra, hogy – ahol megállapítható – a caputok sorrendje mindig azonos a különböző töredékek között, igen valószínű, hogy a véső egyéni hibájáról van szó – azaz rossz sorrendben véste fel a caputokat. Ezt elősegítette az, hogy a rubrica-számozás – csakúgy mint, a lex Irnitana esetében – hiányzik, így könnyebben eltéveszthette a sorrendet.²³⁸

²³⁷ Az 56 soros átlag úgy jön ki, ha az 1/a töredék 6-7., a többihez képest túl rövid (35 illetve 37 betűs) sorát is beleszámoljuk, a 60 pedig úgy, ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk. A többi sorhosszt nem lehet rövidebbnek rekonstruálni, mivel a fennmaradt részen sincsenek rövidítések, így nem indokolt rövidítéseket feltételezni. A 6-7. sor pedig akkor is túl rövid lesz a többihez képest, ha feloldjuk a benne található egyetlen rövidítést (*hanc legem*). Mivel az 1/a töredék elég terjedelmes ahhoz, hogy a kiegészítés biztos legyen, így valami egyéni anomáliát kell feltételeznünk: a CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2005. 270-271 oldalakon közölt kép alapján az utolsó sorok szellősebbnek tűnnek, így elképzelhető, hogy csak ez okozza az eltérést (bár a töredék kis méretéből adódóan ezt nem tudjuk bizonyítani). Ráadásul ez az elrendezés megfelelne annak a lenti nézetnek, hogy egy utólagos javításról van szó, mivel az utolsó sorok széthúzásával az utólag kivéssett helyet akarják teljesen kitölteni. Nem világos, hogy a 2/b esetében hogyan jöttek ki a 49, 45, 53, 52, 50 betűs sorok (CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2005. 274), a valódi 60, 56, 65, 61, 53 helyett.

²³⁸ CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2005. 269-276.

1.10. APRÓBB TÖREDÉKEK

Kiadások: FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991; CABALLOS RUFINO 1993; GONZÁLEZ 1994. 15-16; GONZÁLEZ 1999. 242-244; CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2002; TOMLIN 2002; CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2005. 284-285.²³⁹

Számos olyan apró töredékkal rendelkezünk, amelyek az íráskép, az íráshordozó és a betűk sajátosságai esetleg jellemző betűkapcsolatok alapján valószínűsíthetően a lex Flavia municipalis egy másolatához tartoznak, de pontosan nem helyezhetők el a szövegben, vagy azért, mert túl kevés betű maradt olvasható rajtuk, vagy pedig mert nincs megfelelő párhuzamuk az eddig publikált töredékek szövegeivel. De ahogy a lex Villonensis példája is mutatja, újabb vizsgálatok illetve leletek segítségével ezekből is hasznos információk nyerhetők. Természetesen nem minden esetben dönthető el teljes bizonyossággal, hogy az adott töredék valóban Flavius-kori lex municipalishoz tartozik-e. Van remény azonban arra is, hogy újabb, terjedelmesebb, esetleg eddig nem ismert szövegrészek kerüljenek elő, amelyek kiegészíthetik tudásunkat a lex Flavia municipalisszal kapcsolatban, és lehetővé tehetik néhány apróbb töredék azonosítását.²⁴⁰

1.10.1. A REKONSTRUÁLHATÓ TÖREDÉKEK ADATAI

CABALLOS RUFINO 1993

Származási hely: cortijo de Los Cosmes (Cerro de Villar)

Sorhossz: 58, 77 és 57.²⁴¹

Betűméret: 3,5-4 mm

Táblavastagság: 4 mm

Caputok: 79

²³⁹ A töredékekről egy szűkszavú listát l. CABALLOS RUFINO 2008.

²⁴⁰ A legújabb jelentős spanyolországi bronzlelet a lex Ursonensis 13-20. töredékes caputját tartalmazza., l. CABALLOS RUFINO 2006.

²⁴¹ Ehhez l. CABALLOS RUFINO 1993. 160-161. A sok lehetséges rövidítés miatt a jelentős különbség a sorhosszok között itt nem kizáró ok.

nr. 1

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 49-52

Betűméret: 5-7 mm

Táblavastagság: 6 mm

Caputok: 39

nr. 2

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 55-59

Betűméret: 4-5 mm

Táblavastagság: 6 mm

Caputok: 19

nr. 3

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: ??

Betűméret: 5-6 mm

Táblavastagság: 5 mm

Caputok: 19²⁴²

nr. 7

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 53

Betűméret: 5-6 mm

Táblavastagság: 6 mm

Caputok: 19

²⁴² De több más helyre is illeszkedhet, ahol császárfelsorolás szerepel.

nr. 9

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 51

Betűméret: 7-8 mm

Táblavastagság: 5,5 mm

Caputok: 25

nr. 11

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 69 vagy 77²⁴³

Betűméret: 5-6 mm

Táblavastagság: 6 mm

Caputok: 78-79

nr. 12

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 41

Betűméret: 5-6 mm

Táblavastagság: 6 mm

Caputok: 64

TOMLIN 2002, nr. 1

Kiadások: Tomlin 2002, nr. 1, p. 281-282; HEp 9, 628; AE 2002, 747a.

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 106

Betűméret: 12-13 mm

Táblavastagság: 7 mm

Caputok: 86

²⁴³ A kiegészítés többféle elrendezésben is elképzelhető, pl. az első sor OS-a tartozhat a frequentissimos-hoz vag a conscriptos-hoz is, részletesen l. CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2002. 274.

FERNÁNDEZ GÓMEZ 1991. p. 122²⁴⁴

Sorhossz: 41²⁴⁵

Betűméret: 5-6 mm

Táblavastagság: nincs adat

Caputok: 27-28

1.10.2. VITATHATÓ KIEGÉSZÍTÉSEK

TOMLIN 2002, nr. 2

Kiadások: TOMLIN 2002, nr. 2, p. 282-284; HEp 9, 629; AE 2002, 747b

Származási hely: ismeretlen

Sorhossz: 1. lent

Betűméret: 16-17 mm

Táblavastagság: 7 mm

Caputok: 31 (?)

Tomlin szövege és rekonstrukciója:

...quibus allectis ad numerum decurionum con[scr]iptorumve in eo municipio decuriones conscriptive fu[turi s]int LXIII, quod ante h(anc) l(egem) rogatam iure more ei(us) municipi fuerunt. Quique, cum ad eos de ea re relatam erit, primo quoque tempore d[iem] ei r[ei], dum ne...

Tomlin a fenti kiegészítés mellett leszögezi, hogy egyik ismert flaviusi törvénnyel sem azonos, egyrészt a betűméret, másrészt a sorhossz miatt (a sorhosszt azonban itt nem adja meg). Arra a következtetésre jut, hogy a töredék rokonsága a flaviusi törvényekkel biztos, azonossága azonban nem, mivel az ante hanc legem rogatam kifejezés miatt ez a rész egy római comitalis törvényből lett átvéve,²⁴⁶ így elképzelhető, hogy csak egy korábbi minta az azonos.²⁴⁷ Másrészt túl nagyon a betűk, így a 65 karakteres²⁴⁸ sorhossz 71,5 cm-es

²⁴⁴ Fernández eredetileg a lex Villonensisszel azonosítja, de ő maga is elismeri, hogy nem illik a többi töredékhez, FERNÁNDEZ GÓMEZ 1992. 122. 6. jegyz.

²⁴⁵ A pontos sorhossz bizonytalan, mivel az 5 soros töredékben Rubrica is van

²⁴⁶ GONZÁLEZ 1986. 208-ra hivatkozik.

²⁴⁷ Azaz nem a lex Flavia municipalis másolata, hanem egy olyan törvényre megy vissza, amelyet a lex Flavia municipalis megszövegezésekor is felhasználtak.

²⁴⁸ Nem tudom, honnan veszi a 65 karaktert.

hasábokat eredményezne, és így egy epigráfiai monstrum lenne az eredmény. Véleményem szerint azonban a karakterszámokkal is baj van, ami az egész kiegészítést kérdésessé teszi, függetlenül attól, hogy azonosságról vagy csak rokonságról van szó. Ha ugyanis az egymás alatt lévő betűk közötti távolságot nézzük, akkor az első és második sor egymás alatt álló betűi között (50 karakter) kevesebb, mint fele akkora lesz a távolság, mint a második és harmadik sor betűi között (107 karakter). A különbséget ugyan csökkenthetjük azzal, hogy pl. 100 fősnek tételezzük fel a tanács számát (5 karakter [LXIII] helyett 1 [C]); vagy rövidítjük az ei^{us} municipi-t (13 karakter helyett 2 [e(ius) m(unicipi)]), de a különbség így is jelentős (50 ~ 92), ráadásul ez esetben az első részben semmi sincs rövidítve, az utolsóban pedig szinte minden, ami rövidíthető. Mivel pedig a flaviusi törvények között nincs rá példa, hogy azonos hasábon belül az egyik sor kétszerese legyen a másiknak,²⁴⁹ Tomlin kiegészítése bizonyára téves, ennek megfelelően – amennyiben mégis a flaviusi törvények körébe tartozna – a szövegen belüli pontos elhelyezkedése és így kiegészítése továbbra is ismeretlen marad.

Stylow 2007²⁵⁰

A Stylow által 2007-ben publikált töredék olvasata a következő:²⁵¹

```

-----
[---]+[---]
[---]++VR•E[---]
[---]AVG•TIVE•C[---]
[---C]AES•AVG•P•M•[P P ---]
5 [---] (vac).
[---] PETITIONES•PERSE[CVTIONES---]
[---]ONES•CVIVSQ•EORV[M---]
[---PETITION]ES•PERSECVTION[ES---]
[---] (vac.)
10 [---]ERNO•S+[---]
[---]• (vac.)
-----

```

²⁴⁹ Kivéve, ha egy caput vagy rubrica utolsó betűit, szavait külön sorba írják, itt viszont a fenti kiegészítés alapján caputon belül van a szöveg, így ez nem jöhet számításba.

²⁵⁰ Mindenképpen le kell szögezmem már az elején, hogy Stylow *nem* a lex Flavia municipalisszal azonosítja a szöveget, bővebben l. a továbbiakban.

²⁵¹ STYLOW 2007. 359.

Az íráshordozó, a betűméret és a betűkép illetve a felismerhető szavak alapján Stylow joggal következtet arra, hogy egy, a Kr. u. 1. sz. második feléből származó törvényhez tartozhatott a töredék,²⁵² az első öt sorban feltehetően egy caput végével, míg utána egy újabb, nagyon rövid(?) caput következett Rubricával.²⁵³ A szöveg pontos keltezéséhez a 3-4. sorok császárfelsorolását használja fel, a lex Irnitana 18., 19., 20., B és 81. caputjai alapján, ahol szintén rövidítve és „-ve” kötőszóval kapcsolva szerepelnek az uralkodók.²⁵⁴ A 4. sor *p(ontificis) m(aximi)* rövidítése miatt szinte bizonyos, hogy itt a listában utolsó, egyben az éppen uralkodó császárról van szó. A TIVE C[---] pedig szintén a fenti szövegek alapján Claudius császár (*Ti(beri)ve C[laudi---]*) lehet, mivel Tiberius császár nem Claudiusként, hanem Iuliusként szerepelne. Ennek megfelelően ha a 3. sor VE-je és a 4. sor AVG-a közötti betűket – a lex Irnitana-val való kiegészítés alapján – összeszámoljuk (mindkét szót beleszámolva²⁵⁵ és teljes szabályszerűséget feltételezve), akkor megkapjuk az eredeti sorok hosszát. Amelyik uralkodó esetében ez nem felel meg a törvényeknél szokásos hosszúságnak, azt ki lehet zárni.

Stylow számításai szerint Galba 33, Vespasianus 55, Titus kb. 80, Domitianus pedig kb. 100 betűs sorhosszt eredményezne, mivel pedig a flaviusi törvények átlagos sorhossza 35 (lex Malacitana) és 70 (lex Salpensana) között van, Domitianus a túl hosszú sorok miatt kizárható, így a legvalószínűbb jelölt Vespasianus, de szóba jöhet Galba és Titus is. Ha pedig azt feltételezzük, hogy Tiberius császár mégsem Iuliusként szerepelne, hanem ő lenne a 3. sor *Ti(beri)ve C[aes(aris)---]*-a, akkor az eredmény Galba 44, Vespasianus 66, Titus kb. 90, Domitianus kb. 110. Így csak Galba és Vespasianus maradnak. Mivel pedig mindkettőjüknek volt Hispaniával kapcsolatos tevékenysége és a titulátúra alapján sem lehet egyiket sem kizárni, nem lehet eldönteni, hogy az új törvény melyikük alatt keletkezett.²⁵⁶

Az mindenesetre Stylow véleménye szerint bizonyos, hogy a törvény nem Domitianus alatt keletkezett,²⁵⁷ és ezáltal nem az általa kibocsátott „*Stadtgesetz*” eddig

²⁵² 6-7 mm vastag bronztábla, 6 mm magas betűk.

²⁵³ STYLOW 2007. 357-361.

²⁵⁴ Az egyes császárnévsorok között apróbb eltérések vannak, STYLOW 2007. 361 idézett szövege leginkább a lex Irnitana 20. caputjának felel meg.

²⁵⁵ Azért kell mindkét szót beleszámolni, mert ahol kezdődik a -ve alatta éppen ott van az *Aug.* vége (vö. STYLOW 2007. Tafel XXI).

²⁵⁶ STYLOW 2007. 359-363.

²⁵⁷ STYLOW 2007. 363. 21. jegyz. nem döntő érvként hivatkozik arra is, hogy Domitianus a lex Irnitana-ban általában Imperator Caesar Domitianus Augustusként szerepel, így csak a 81. caputban előforduló neve (Imp.

ismeretlen része,²⁵⁸ hanem inkább egy több városra is vonatkozó és több városban is kifüggesztett, a peres eljárások általános részleteit (is?) szabályozó törvényből származik.²⁵⁹ Bár Stylow ezt nem veszi számításba, ezzel a töredékkal azért kell mégis részletesebben foglalkoznunk, mert a fentiek alapján akár egy vespasianusi *városi törvény*hez is tartozhatna, hiszen a városi törvényeknek is van olyan része, amely *die allgemeine Fragen des Zivilprocessrechts*-et szabályozza, elég csak a lex Irnitana 84-94. caputjaira gondolnunk.²⁶⁰

Stylow fenti logikus és hipotézisként rendkívül imponáló gondolatmenete azonban több ponton gyenge lábakon áll. Az első probléma, hogy ha nem feltételezzük eleve, hogy a töredék szövege a lex Flavia municipalison alapul, akkor a császári nevekkel történő kiegészítés minden alapját elveszítjük, semmi okunk nincs ugyanis azt feltételezni, hogy egy, a lex Flavia municipalistól független szöveg szó szerint ugyanazt a sorrendet, névelemeket és rövidítéseket alkalmazza.²⁶¹ Jóllehet a Stylow által idézett helyeken a névelemek meglehetősen egységesek, sőt komoly hasonlóság van nem csak az egyes törvényekben szereplő azonos funkciójú császárfelsorolások, hanem még inkább a különböző törvények párhuzamos helyei között is, mégis az első esetben is vannak eltérések, az utóbbi esetben pedig egy közös mintának köszönhető az egységesség, így közös minta nélkül nincs okunk elfogadni a kiegészítés helyességét.²⁶² További önellentmondása Stylovnak, hogy azt feltételezi, Tiberius mégsem Iuliusként szerepel, ahogy a lex Irnitana idézett helyein. Ha azonban itt eltérés van, miért ne lehetne bárhol máshol is. Ennek megfelelően, ha a szövegnek nincs köze (ti. közös minta) a lex Irnitánához, akkor a kiegészítés és ezáltal a keltezés is alaptalan.

Ha tehát elfogadjuk a lex Irnitánán alapuló kiegészítést, akkor ezt csak abban az esetben tehetjük meg minden további nélkül, ha a töredéket a lex Flavia municipalis egy másolatával azonosítjuk. A lex Flavia municipalis egy töredékének ez a korai datálása

Dom. Caes. Aug.) illene a 4. sorban szereplő töredékekhez. Hogy ez utóbbi sorrend mégsem teljesen rendhagyó ahhoz l. MARTIN 1987a. 150-157.

²⁵⁸ Az eddig ismert töredékekben a petitio és persecutio csak Singularisban fordul elő.

²⁵⁹ STYLOW 2007. 363-365.

²⁶⁰ STYLOW 2007. 363 szerint a töredék szövege is a domitianusi *Stadtgesetz*-cel való azonosítás ellen szól, nem világos, miért. Legfeljebb azzal lehetne érvelni, hogy tartalmilag ennek a résznek a lex Irnitana 84-93-ba kellene tartoznia.

²⁶¹ Az uralkodók esetében természetesen azonos a – kronológiai – sorrend, a névelemek sorrendje változhat, illetve az, hogy melyik uralkodó milyen névelemeivel szerepel. Az sem biztos, hogy az összes korábbi uralkodót felsorolja a szöveg. Így a felsorolás sokkal hosszabb vagy akár jelentősen rövidebb is lehetett, valószínűsíthetjük pl. – már pusztán a flaviusi törvények vagy akár a későbbi AE 1971, 534 alapján –, hogy a „jelenhez” közeledve egyre bővült a feltüntetett titulátúra.

²⁶² A névelemek közötti eltérésekhez l. 3. fejezetet.

pedig azt bizonyítja, hogy a lex Flavia municipalist már Vespasianus – esetleg Galba vagy Titus – kibocsátotta, az azonosság pedig abból ered, hogy a töredéknek és a lex Irnitának azonos volt a mintája, csak Irni, Salpensa stb. esetében ezt még kiegészítették Titus és Domitianus nevével.

A korai, Galba és Titus közé történő keltezés viszont a sorhosszokon alapul, amelyekkel kapcsolatban Stylownál szinte az összes adat hibás: Galba 33, helyesen 41;²⁶³ Vespasianus 55, helyesen 67;²⁶⁴ Titus kb. 80, helyesen 97;²⁶⁵ Domitianus pedig kb. 100 betűs, helyesen 122.²⁶⁶ Ha Tiberiustól számoljuk, akkor még hosszabb sorokat kapunk, de ennek nincs értelme, hiszen ha eleve rendhagyóságot tételezünk fel, akkor végképp nincs alapja a szabályszerű titulaturán alapuló kiegészítésnek. Látszólag az újraszámolt adatok Stylow véleményét támasztják alá, hiszen ez esetben Domitianus még nagyobb sorhosszt eredményezne. A túl hosszú sorhossz alapján történő kizárás igazolása végett Stylow a lex Malacitanára (35 betű), a lex Salpensanára (70), a lex Ursonensisre (40), a tabula Siarensisre (60-75) valamint a SC de Cn. Pisone patrera (60-64, illetve 70) hivatkozik.²⁶⁷ Már a fenti adatok is világosan mutatják, hogy nem beszélhetünk egységesített sorhosszról, hiszen annak ellenére, hogy Stylow adatai alapján a 60-70 betűs sorok tűnnek gyakorinak, van ennél jóval rövidebb is. Ráadásul a táblák mérete és hasábbeosztása is eltérő, elég a lex Irnitana 3, a lex Malacitana 5, és a lex Salpensana 2 hasábos beosztására gondolunk; a hasábok hossza is változó, átlagosan 44 (Sal.); 52 (Irn.); 58/59 (Ital.); 70 (Mal.). Ezenfelül ismét hibásak a számadatok a sorok hosszára vonatkozóan is: Sal. átlagosan 57 betűs, Mal. 32; Vil. 42; Irn. 50; Ostipponensis 52; Ital. 69; Tomlin nr. 1 106; ley modelo 165.²⁶⁸ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy pusztán praktikus szempontok játszhattak közre a hasábbeosztásban és a sorhosszban, pl. hogy fér el a viasztáblán/papiruszon/bronz táblán; *u(t) d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit)* stb., központi szabályozás bizonyosan nem volt.

²⁶³ ...*Divi Aug(usti) Ti(beri)ve Iuli Caesaris Aug(usti) Ti(beri)ve **Claudi Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Galbae Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Vespasiani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Titi Caesaris Vespasiani Aug(usti) Imp(eratoris)ve Caesaris Domitiani Aug(usti) pontif(ici) max(imi) p(atris) p(atriciae) ...***; a Stylow által idézett szöveget vettem alapul, a rövidítések feloldását természetesen nem számoltam bele.

²⁶⁴ ...*Divi Aug(usti) Ti(beri)ve Iuli Caesaris Aug(usti) Ti(beri)ve **Claudi Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Galbae Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Vespasiani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Titi Caesaris Vespasiani Aug(usti) Imp(eratoris)ve Caesaris Domitiani Aug(usti) pontif(ici) max(imi) p(atris) p(atriciae) ...***

²⁶⁵ ...*Divi Aug(usti) Ti(beri)ve Iuli Caesaris Aug(usti) Ti(beri)ve **Claudi Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Galbae Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Vespasiani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Titi Caesaris Vespasiani Aug(usti) Imp(eratoris)ve Caesaris Domitiani Aug(usti) pontif(ici) max(imi) p(atris) p(atriciae) ...***

²⁶⁶ ...*Divi Aug(usti) Ti(beri)ve Iuli Caesaris Aug(usti) Ti(beri)ve **Claudi Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Galbae Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Vespasiani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Titi Caesaris Vespasiani Aug(usti) Imp(eratoris)ve Caesaris Domitiani Aug(usti) pontif(ici) max(imi) p(atris) p(atriciae) ...***

²⁶⁷ STYLOW 2007. 362.

²⁶⁸ További adatokat l. még a 1.10.1-es fejezetben.

Stylow a jóval hosszabb sorokba rendezett ún. „modelltörvényt” mint teljesen rendhagyót nem veszi figyelembe, mivel biztosan nem nyilvános kifüggesztésre szánták,²⁶⁹ s valóban, ez a felirat a sorhossz alapján nem átlagos, de tény, hogy létezett és bronzba volt vésve, mint a vizsgált töredék is. Továbbá egy, Tomlin által 2002-ben közölt feliraton átlagosan 106 betűs sorok szerepelnek.²⁷⁰ Így egyrészt a sorhosszok jelentős különbözősége, másrészt a 100 betűsnél nagyobb sorhosszra vonatkozó példák alapján semmi okunk sincs Domitianust kizárni a potenciális jelöltek közül.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált feliratnak vagy nincs köze a lex Flavia municipalishoz, így nincs alapja sem a kiegészítésnek, sem a keltezésnek; vagy a lex Flavia municipalis egy ránk nem maradt caputjába tartozik, és bár ez esetben sem keltezhető pontosan, a domitianusi keletkezést semmi esetre sem lehet kizárni. Így nem keltezhetjük Domitianus uralkodása elé.

²⁶⁹ STYLOW 2007. 362. 15. jegyz. De még a valóban rendhagyó méretek mellett is mi másra szánhattak egy ekkora méretű feliratot? Nyilván nem otthoni magánhasználatra, tényként kell kezelnünk, hogy a ley modelo is ki volt függesztve vagy legalábbis erre szánták, a funkciója persze vita tárgya lehet, l. fent.

²⁷⁰ TOMLIN 2002. nr. 1, p. 281-282.

2. A FLAVIUSI VÁROSI TÖRVÉNYEK KÖZÖS MINTÁJA²⁷¹

A téma kutatói között legalább hallgatólagosan elfogadott,²⁷² de tételesen soha nem igazolt előfeltevés, hogy a flaviusi városi törvényeknek egy közös minta szolgált alapul. Ezért valamint azért, mert éppen a közelmúltban egy neves szerző cáfolta a közös minta létét, érdemes megvizsgálunk, hogy valóban igazolható-e egyetlen közös minta léte, vagy pedig a rómaiak szokásos törvényalkotási gyakorlatával – tudniillik, hogy különböző korábbi törvényekből vett szövegrészeket is felhasználtak az új törvények megszerkesztéséhez – egyetlen közös minta nélkül is elképzelhető-e olyan fokú egyezés, amelyet a törvények szövegei között látunk. Továbbá ha a közös minta léte igazolható, azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mekkora különbségek lehettek az egyes másolatok között, hiszen pl. az apparitoresszal kapcsolatban merült fel olyan vélemény,²⁷³ hogy városról városra komoly eltérések lehettek a szövegben. A vizsgálat során tudatosan nem utalok a közös hibákra,²⁷⁴ mivel *ad absurdum* elképzelhető az is, hogy ezek az egyes caputok *különböző* mintáiból, nem pedig a teljes törvény *egyetlen közös* mintájából származnak.

Armando Ruiz Torrent egy 2010-es tanulmányában,²⁷⁵ amely a Hispania romanizációjáról szóló monográfiájában is helyet kapott,²⁷⁶ a flaviusi városi törvények feltételezett közös modelljét teszi vizsgálat tárgyává, és arra a következtetésre jut, hogy e törvények szövege nem vezethető vissza egyetlen közös mintára (*modelo único*). Közös minta alatt azonban Torrent kizárólag egy szigorú értelemben vett általános érvényű törvényt ért,²⁷⁷ mivel a feltételezett caesari vagy augustusi általános érvényű *lex Iulia municipalis*, illetve a szintén feltételezett vespasianusi vagy domitianusi hasonló jellegű *lex Flavia municipalis* létének cáfolata²⁷⁸ után jut arra a következtetésre, hogy nem létezett

²⁷¹ A fejezet ILLÉS 2011a részben átdoglozott változata.

²⁷² Aki elfogadja a *lex Irnitana*-nak a *lex Malacitana* alapján történő kiegészítését, lényegében erre alapozza álláspontját.

²⁷³ D'ORS 2006. 760-761. az *Irn.* 73. caputja kapcsán keveselli a megnevezett apparitorest, és itt komoly különbséget tételez fel a különböző törvények között.

²⁷⁴ L. fent.

²⁷⁵ TORRENT 2010a.

²⁷⁶ TORRENT 2010b. 101-133, a fenti tanulmány kis részben átdolgozott változata, lényegi mondanivalója változatlan.

²⁷⁷ Ilyen értelemben használja a *modelo único* kifejezést GONZÁLEZ 1992. 116. is csak éppen ellenkező előjellel: „*Las coincidencias textuales nos permiten saber que todas ellas (sc. leyes municipales flavias) siguen un modelo único: la lex Flavia municipalis, texto reformado de la lex Iulia municipalis.*”

²⁷⁸ A probléma lényege, hogy létezett-e általános érvényű *lex municipalis*, ha igen, akkor Caesarnek vagy Augustusnak tulajdonítható, és milyen viszonyban van vele a flaviusi törvényeknek alapul szolgáló *lex Flavia municipalis*. Hogy e cáfolat mennyiben tartható, arra a jelen dolgozatban nem térek ki a problémakör rendkívül vitatott volta miatt, mindenesetre azok a kutatók, akik elvetik egy ilyen jellegű általános törvény

semmiféle közös minta.²⁷⁹ Szembesül azonban azzal a problémával, hogy jelentős hasonlóságok vannak a Hispaniában ránk maradt flaviusi városi törvénytöredékek között. Ennek magyarázatául – mivel mindennemű közös minta létét már elvetette – azt hozza fel, hogy a flaviusi törvények a különböző korszakokban keletkezett római városi törvények egymást követő sorozatának (*secuencia histórica*) valamint a Flaviusok vonatkozó rendelkezéseinek lecsapódásai, s a törvények közötti hasonlóságot az okozza, hogy ezen egységes jogi hagyományt alkalmazták az egyes települések sajátosságainak megfelelően.²⁸⁰ Helyesen hangsúlyozza viszont, hogy a hasonlóságok az azonos témának is köszönhetőek: a városi közigazgatásra vonatkozó törvényeknek értelemszerűen hasonló ügyeket kellett szabályozni, és ezt gyakran hasonlóképpen tették,²⁸¹ valamint a rómaiak azon gyakorlatára is utal, hogy a korábbi törvények egyes részeit esetenként szinte szó szerint használták fel az újabb törvények megszövegezésekor.²⁸²

Következtetéseiben azonban Torrent egy komoly módszertani hibát követ el: az igen vitatott és meglehetősen szegényes forrásadottságú – jelenleg talán el sem dönthető – *lex Iulia municipalis/lex Flavia municipalis* kérdéskörből von le következtetést a törvények szövegszerű közös mintájára vonatkozóan. Jóllehet fordítva kellene eljárnia: a Julián González²⁸³ és Xavier d’Ors²⁸⁴ által megkezdett úton haladva,²⁸⁵ a szövegszerű közös

létét, a szövegszerű közös mintát elfogadják, pl. GALSTERER 1987. 184-185. A továbbiakban csupán arra teszek kísérletet, hogy egy szövegszerű minta létét igazoljam, a jelen fejezetben nem vizsgálom, hogy ez a minta jogilag hogyan értelmezhető.

²⁷⁹ Pl. TORRENT 2010b. 102, 129-130. Logikailag azért is problémás a következtetése, mert először igazolnia kellene, hogy ha lett volna közös minta, akkor annak mindenképpen általános érvényű törvénynek kellett volna lennie. A minta jogi jellegére vonatkozó egyéb feltételezésekről l. 286. jegyz.

²⁸⁰ TORRENT 2010b. 121, 128, 131. Már most hangsúlyoznunk kell, hogy Torrent e helyi sajátosságoknak, az egyes törvények közötti eltéréseknek a valóságosnál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít, valószínűleg azért, mert nem vizsgálta meg tételesen az egyes fennmaradt töredékeket, hogy valójában milyen eltérések találhatók közöttük. Erre utal legalábbis az a tény, hogy külön törvényként hivatkozik a *lex Basiliponensis*re és *Villonensis*re (TORRENT 2010b. 12. és 102., ezek azonosságáról l. fent); hogy a hispaniai flaviusi törvények közé sorolja az ausztriai és Severus-kori fragmenta *Lauriacensi*át (TORRENT 2010b. 123.); vagy hogy a *lex Salpensana* és *Malacitana* – véleménye szerint – kiegészíti a *lex Irnitana* elveszett 1-2., 4., és 6. tábláját (TORRENT 2010b. 104.), jóllehet ez csak a *lex Malacitana* és a 6. tábla esetében igaz, a *lex Salpensana* szövegét teljes terjedelmében, sőt bővebben tartalmazza a *lex Irnitana*.

²⁸¹ TORRENT 2010b. 103.

²⁸² TORRENT 2010b. 125., ehhez a gyakorlathoz a városi törvényekkel kapcsolatban l. FREDERIKSEN 1965 és WOLF 2006-2007, de ezek mindig csak egyes caputok közötti hasonlóságok.

²⁸³ GONZÁLEZ 1992.

²⁸⁴ D’ORS 2006.

²⁸⁵ Mindkét idézett munka filológiai módszerekkel a párhuzamos helyek közötti egyezéseket és különbségeket vizsgálva von le következtetést a közös modellre vonatkozóan. GONZÁLEZ 1992. 117-119. a *lex Irnitana*, *Malacitana* és *Villonensis* szövegei közötti eltérésekről megállapítja, hogy ezek a rövidítések használatában vagy helyesírási sajátosságokban mutatkoznak meg, vagy pusztán másolási hibák, továbbá van néhány közös íráshiba, amelyek igazolják egy közös minta létét. D’ORS pedig az egyes töredékek közötti általános tendenciákat vizsgálja, melyik szövegben hogyan szerepelnek a rövidítések, milyen helyesírási sajátosságaik vannak stb., s ebből von le következtetést a minta különböző szinteken lévő változataira.

minta létét vagy nemlétét kellene először egyértelműen tisztázni, mivel e kérdésről a fennmaradt törvények párhuzamos helyei alapján biztosabb választ remélhetünk. Ha pedig e közös minta léte cáfolható, ahogyan Torrent véli, akkor abból szükségszerűen következik, hogy nem volt általános *lex Flavia municipalis*, mivel ennek éppen egy feltételezett közös minta adna létjogosultságot.²⁸⁶ Torrent számára azonban azért is lenne kényelmetlen a fenti kutatók véleményének követése, mert mindketten abból indultak ki, hogy volt közös minta!²⁸⁷ Mivel a szakirodalomban a legkülönbélebb vélemények olvashatóak arról, hogy a flaviusi törvények milyen mértékben hasonlítanak egymásra,²⁸⁸ a teljesség igényével kell megvizsgálni ezt a kérdést, ennek tisztázása ugyanis feltétele annak, hogy a közös mintára vonatkozóan helyes megállapításokat tehessünk.

A Flavius-kori hispaniai törvénytöredékek között több helyen van átfedés, melyek közül a legjelentősebbek: *lex Salpensana* ~ *lex Irnitana* 21-29. *caputok*; *lex Malacitana* ~ *lex Irnitana* 59-68; *lex Villonensis* ~ *lex Irnitana* 64-70 (a 69 elejéig a *lex Malacitanával* is); *ley modelo* ~ *lex Irnitana* 67-71 (67-68-ban a *Malacitanával* is). Látható, hogy a legnagyobb terjedelmű *lex Irnitana* az összes többi töredékhez párhuzamos szöveghelyet nyújt, kivéve a *lex Malacitana* 51-59-et, amely a *lex Irnitana* elveszett 6. tábláján lehetett, a 64-71. *caputok* esetében pedig helyenként négy párhuzamos hellyel is rendelkezünk (*Irnitana*, *Malacitana*, *Villonensis*, *ley modelo*). E párhuzamos szövegek közötti nagyfokú

²⁸⁶ Ennek az ellenkezője már nem igaz, azaz ha létezett egy szövegszerű közös minta, az még nem feltétlenül igazolja egy általános törvény létét, mivel e minta lehetett egy helytartói, belső használatra szánt vázlat (MANTOVANI 2006. 262. 1. jegyz.), vagy az első érintett település számára összeállított egyedi törvény, ami azután a többi törvénynek is alapul szolgált (PARICIO 2003. 136. 35. jegyz.), esetleg egy császári rendelet, de SIMSHÄUSER 1990. 543 szerint semmiképpen sem egy szabályos *lex*. Ezeket a felvetéseket Torrent nem cáfolja, pedig következtetéséhez ez szükséges lenne! Határozottan különbséget kell tennünk továbbá aközött, hogy egy adott városi törvény szolgált az összes többinek mintául – és így ez az egy adott törvény lenne a közös minta –, és Torrent azon később tárgyalandó véleménye között, hogy egyes flaviusi törvények szolgáltak volna alapul – más törvényekkel, rendelkezésekkel együtt – a *lex Irnitana*nak. Hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló törvényeket nem egymásról másolták, ahhoz l. lent.

²⁸⁷ A szakirodalom döntő többsége minden további nélkül elfogadja egy közös minta létét az egyes töredékek szövegének nagyfokú hasonlósága miatt. Tagadja egy közös minta létét LAMBERTI 1993. 235-238. is, azzal érvelve, hogy minden egyes *lex municipi*it Rómában fogalmaztak meg *ex novo*, figyelembe véve az adott települések sajátosságait, ugyanakkor a császári kancelláriának rendelkezésére állhatott egy, a városi közigazgatásra vonatkozó szabályozásokat napra készen tartalmazó „dosszié”. Így inkább egységes rendszerről, mint egyetlen közös mintáról beszélhetünk. Ezzel az elmélettel hasonló a probléma, mint Torrentével: nem különíti el a tényleges szövegszerű mintát és az általános törvényt. Ha ugyanis a töredékek szó szerint megegyeznek, akkor ez a kancelláriai dosszié nem különböző rendelkezések halmaza volt, amelyből esetlegesen válogattak, hanem egy konkrét mintaszöveg, amely persze jogi értelemben nem törvény. Ez a mód azonban, ti. hogy egy írott kancelláriai hagyományból származnának a szövegek, támogatja Torrent véleményét, ez esetben ugyanis a torrenti *secuencia histórica*nak tényleges, egyszeri írott formája is létezne.

²⁸⁸ A skála a szó szerinti egyezéstől (pl. WOLF 2006-2007. 6) a strukturális hasonlóságig (LAMBERTI 1993. 238) terjed, többnyire nem a tényeknek, hanem az egyes szerzők közös mintára vonatkozó elméletének megfelelően.

hasonlóság miatt az a mai tudományos közvélekedés, hogy léteznie kellett egy közös mintaszövegnek, amelyről az egyes városok törvényeinek a szövegét másolták – esetleg néhány közbeeső közvetítő példány révén.²⁸⁹ Ugyanakkor azonban minden témával foglalkozó kutató elismeri, hogy vannak különbségek is e szövegek között, amelyek egyrészt az egyes településekre jellemző adatokban (pl. a városi tanács létszáma, a település saját neve, bizonyos perértékhatárok), másrészt a rövidítések feloldásában vagy meghagyásában, helyesírási sajátosságokban valamint íráshibákban nyilvánulnak meg.²⁹⁰

Torrent e feltételezett közös mintaszöveg létét tagadó elméletének elfogadását vagy elutasítását alapvetően az határozza meg, hogy közös mintaszöveg léte esetén is magyarázhatóak-e a párhuzamos helyeken található eltérések, valamint hogy a Torrent által vázolt folyamat²⁹¹ kielégítően magyarázza-e a törvénytövegek között fennálló nagyfokú hasonlóságot. Ennek eldöntése előtt azonban néhány elvi problémára kell felhívunk a figyelmet.

2.1. ELVI MEGJEGYZÉSEK

Torrent véleménye szerint a lex Malacitana és a lex Salpensana ugyanúgy előzményei a lex Irnitának, mint pl. a lex Tarentina vagy a lex Ursonensis, csak időben és szövegszerűen is közelebb állnak hozzá.²⁹² A rendelkezésünkre álló források azonban ezt egyáltalán nem támasztják alá, mivel valójában a lex Salpensana, a lex Malacitana és a lex Irnitana a hagyománynak azonos szintjén állnak. Torrent ugyanis elköveti a szakirodalom szokásos hibáját: a lex Malacitanát és a lex Salpensanát – a korábbi²⁹³ szakirodalomnak megfelelően – a 80-as évek elejére keltezi, míg a lex Irnitánát a 90-es évek. Az egyes törvények keletkezésének 80-as évek elejére történő keltezése a lex Irnitana megtalálása előtt valóban helyesnek tűnt, mivel Domitianus neve mellett nem

²⁸⁹ GALSTERER 2006. 47. szerint a római minta (lex Flavia municipalis) és a bronzba vésett szöveg között volt egy papiruszmásolat, amely már tartalmazta a helyi adatokat (e közbeeső másolat szükségességéről l. 307. jegyzet), míg D'ORS 2006. 766. több közbeeső másolattal számol: a lex Flavia municipalis után következik egy, a helytartónál található provinciális mintapéldány, majd még egy másolat, amelyet erről a mintáról készítettek, de már a helyi adatokkal kiegészítve, végül a bronzra vésett szöveg.

²⁹⁰ A különbségekről részletesebben l. GONZÁLEZ 1993. 117-119 és D'ORS 2006.

²⁹¹ A korábbi törvények „*histórica secuenciája*” és a Flaviusok rendelkezései határozzák meg a törvények szövegét, és ebből fakad a nagyfokú hasonlóság.

²⁹² „*Estas afirmaciones permiten afrontar con total claridad la importancia de la secuencia histórica de las leyes municipales desde la lex Tarent. a la Irn., cuyo contenido normativo tiene claros antecedentes, siendo mas cercanos las leges Salp. y Mal., pero también encontramos reglas análogas en Tarent. Urs., en los bronzes de Veleia y Ateste, ...*” TORRENT 2011b. 126. „*Pensemos que Irn. 29. reproduce Salp. 29., lo que nos permite calibrar la secuencia histórica de la legislación municipal.*” TORRENT 2011b. 108. 403. jegyz.

²⁹³ Értsd a lex Irnitana publikálása előtti, pl. MOMMSEN 1905. 284.

szerepelt a legkésőbb 83 végére felvett Germanicus győzelmi jelző, amelyet ő a titulaturájában következetesen használt. A lex Irnitana bronzba vésését viszont az ún. Domitianus-levél, amelyet az íráskép alapján a törvény szövegével együtt véstek fel, 91. október 11. utánra keltezi. Ugyanakkor ebben a törvényben, amelyet tehát mindenképpen a Germanicus jelző felvétele után véstek fel, sem szerepel a Germanicus jelző, ebből következően ezt a többi törvény esetében sem használhatjuk fel keltezésre! Így nem marad érv a lex Malacitana és Salpensana 80-as évek elejére történő keltezése mellett.²⁹⁴ Emiatt a két törvényt nem helyezhetjük mechanikusan a lex Irnitana elé, s így azt sem feltételezhetjük, hogy lex Irnitana mintái között szerepeltek. Sőt, mivel e törvények szövegei egymás független hibáit kölcsönösen nem veszik át, de rendelkeznek más, hasonló jellegű hibákkal és így nem feltételezhetjük, hogy a másik, korábbi példány hibáit tudatosan javították volna,²⁹⁵ nincs okunk feltételezni, hogy – az időrendi sorrendtől függetlenül – a ránk maradt töredékek közül bármelyiket is közvetlenül egy másikról másolták volna.²⁹⁶ Természetesen ilyen egymásról történő másolás előfordulhatott,²⁹⁷ de a ránk maradt törvények esetében ez nem mutatható ki az *errores separativi* miatt, így a közöttük fennálló hasonlóságok mégis inkább egy közös mintára mutatnak, nem pedig arra, hogy e hasonlóságokat az okozta, hogy egymás előzményeiül szolgáltak, mint ahogyan azt Torrent véli.

Igaza van Torrentnek abban, hogy a korábbi törvények között is voltak nagyfokú hasonlóságok, de ezek főleg egyes caputokra vonatkoztak, míg a flaviusi törvények esetében nem csak az egyes – mégpedig minden egyes! – caputok megszövegezése, de a sorrendjük is azonos.²⁹⁸ Továbbá az egyes caputok szó szerinti egyezése is beleillik a korábbi fejlődésbe, mivel már a Kr. e. 1. századból is vannak erre példák, ahol csak az

²⁹⁴ Erről bővebben l. 5. fejezetben.

²⁹⁵ Pl. Sal. hibás *consequentur* (SalA5) és *de/tulerant* (SalA21/22) alakjai helyett Irn. párhuzamos helyein a helyes igealak szerepel (*consequentur* IrnIIIA46 és *detulerint* IrnIIIB11). Nem feltételezhetjük azonban, hogy Irn. másolója – amennyiben Sal.-ról másolt – ezeket tudatosan javította volna, mivel hasonló jellegű hibák Irn.-ben is vannak, pl. a Sal. helyes *consequentur* (SalA13) alakja helyet *consequerentur* (IrnIIIA55) vagy a Sal. helyes *proficiscetur* (SalA26) alakja mellett a hibás *proficisceretur* (IrnIIIB18) és viszont.

²⁹⁶ A szövegek közötti eltérésekről részletesen l. lent

²⁹⁷ Közös minta esetén is valószínűtlen, hogy csak egyetlen példányról másolták a szövegeket, inkább e közös minta is több lépcsőfokon, másolaton keresztül jutott el rendeltetési helyére (vö. 123-124. és 307.jegyzetek). Ha elég töredékünk lenne, akkor talán a közös minta másolatai között is különbséget tehetnénk, különböző „másolatcsaládokat” felállítva, mivel pl. a lex Malacitana és Villonensis rendelkezik olyan közös hibával, amellyel a lex Irnitana nem. De a rendelkezésünkre álló feliratos anyag alapján ez – egyelőre – nem igazolható minden kétséget kizáróan, mivel e közös hibák nem elég egyediek. Kontamináció feltételezésére nincs okunk, mivel felesleges lett volna két helyről is – pl. a minta egyik hivatalosan kiállított másolatáról és a szomszéd, már törvénnyel rendelkező településről – beszerezni és összevetni a szöveget.

²⁹⁸ Kivéve két, egyéb szempontból is rendhagyó esetet (tabula corrigida és lex Italicensis, lásd fent), illetve a lentebb tárgyalandó eltéréseket.

adott településtípusra vonatkozó részeket cserélték le, változtatták meg, illetve – Wolf szerint – bővítették a finomodó jogi terminológiával. A korábbi fejlődésben azonban az egyes törvények esetében nem egyetlen közös mintát használtak fel, hanem többet, mivel csak egy-egy *caput* egyezik, nem pedig a törvények teljes szerkezete és összes *caputja*,²⁹⁹ azaz egyes törvénycikkeket az egyik korábbi törvényből vettek át, másokat másikból. Ennek megfelelően a korábbi törvények egyes apróbb részeinek hasonlósága nem érv amellet, hogy a flaviusi törvények *teljes* szerkezetének és felépítésének, *valamennyi* *caputjának* hasonlósága közvetlen közös minta nélkül, pusztán az egységes jogi hagyomány alapján is létrejöhetett. Bár ennek ellenére valóban kialakulhatott egy „kánon”, amiről mi nem tudunk, mivel bő 120 év fejlődése vész el számunkra,³⁰⁰ és valóban el kell ismernünk a korábbi törvények jelentős hatását. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy az addigi hagyományra („*secuencia histórica*”) támaszkodva egy konkrét közös minta nélkül is nagyfokú hasonlóságok jöjjenek létre. Bár Torrent ezt nem mondja, ezt a véleményét alátámaszthatja az *edictum perpetuum*, amely eredetileg évenként változó gyűjtemény volt, de utóbb – azáltal, hogy az egyes tisztségviselők felhasználták elődeik *edictumait* – egyre inkább állandó formát nyert, majd Hadrianus alatt rögzítették a tartalmát. Hasonló eredményre vezethetett a Lamberti által feltételezett kancelláriai dosszié is. Azaz a városi közigazgatásra vonatkozó törvények lehettek olyan állapotban a Flavius-korra, mint az *edictum perpetuum* nem sokkal a végleges megszövegezése előtt, így a nagyfokú tartalmi hasonlóság valóban magyarázható lenne közvetlen közös mintának szánt szöveg nélkül is, amennyiben az egyes törvények szerkesztői egymástól függetlenül, pusztán a hagyományos beosztást és szövegezést követték, nem pedig egyetlen direkt közös mintát. De Torrent az egyes törvények forrásai közé sorolja – helyesen – a Flaviusok rendelkezéseit is, amelyeknek viszont – mivel a Flaviusok alatt még nem képezik a közös hagyomány részeit, azaz még nem állandósultak – meg kellene bolygatniuk a közös hagyománynak köszönhető egységet, pl. a sorrendet, vagy az érintett *caputok*

²⁹⁹ L. WOLF 2006-2007. Wolf által is tárgyalt hasonló törvénycikkek: *lex Ursonensis* 104 ~ *lex Mamilia* 54; *lex Ursonensis* 77 ~ *lex Tarentina* 5 ~ *lex Irnitana* 82. Bár hasonlóságuk vitathatatlanok, fel kell hívnunk a figyelmet arra az apróságra, hogy Wolf figyelmét elkerülte az a tény, hogy a kéziratos formában hagyományozódott *lex Mamilia* egyes helyein (pl. a kéziratokban *fossae limites* szerepel a *fossae limitales* helyett, *pecuniaeque* az *eiusque pecuniae* helyett) az általa idézett szöveg éppen a *lex Ursonensis*-re alapul, azaz ezekben az esetekben az eredeti szövegek hasonlósága nem olyan mértékű, mint az idézett helyekből tűnik. Mindez Wolf érdemi mondanivalóját nem érinti.

³⁰⁰ A flaviusi törvények a Kr. u. 80-as évek elejétől jelennek meg, míg ezt megelőzően a legkésőbbi ránk maradt törvények a Kr. e. 40-es években keletkeztek: a *lex Ursonensis* eredeti szövege 44-43-ban, a *tabula Heracleensis* és a *lex Tarentina* is legkésőbb ekkor, bár lehet, hogy jóval korábban.

megszövegezését.³⁰¹ Azonban ez láthatóan nem következik be, a szöveg e flaviusi rendelkezések által feltehetően érintett része is ugyanolyan hasonlóságot mutat, mint a többi, így nem beszélhetünk a Flaviusok előtt kialakult kánonról, legfeljebb a Flaviusok alatt kialakuló/kialakult kánonról,³⁰² de ezzel már lényegében a Torrent által tagadott Flavius-kori közös mintához jutunk el. Végso soron az a kérdés, hogy mekkora a hasonlóság, mivel ha valóban szó szerinti, akkor ez a Flaviusok alatt kialakuló kánon – már ha egyáltalán beszélhetünk ilyen kánonról – nem más, mint egy közös mintaszöveg.

2.2. ELTÉRÉSEK AZ EGYES TÖREDÉKEK SZÖVEGE KÖZÖTT

Hogy Torrent a közös mintaszöveget a jelentős hasonlóságok ellenére is könnyedén elveti, annak az lehet az oka, hogy a ténylegesnél jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít a törvénytöredékek szövege közötti eltéréseknek, mivel véleménye szerint, „mára már felülkerekedett az a meggyőződés, hogy vannak különbségek (ti. a különböző töredékek között).³⁰³” Ezt a véleményét X. d’Ors 2006-os munkájával támasztja alá, de a „variantes-t” (írás-változatok) teljességgel félreérti, d’Ors ugyanis maga is egy közös minta létevel számol, a változatokat a különböző másolási szinteknek, egyes írnokok sajátosságainak tulajdonítja³⁰⁴ – valószínűleg helyesen. Ráadásul a „mára már” is félrevezető, hiszen korábban is minden kutató elismerte, hogy az akár szó szerinti hasonlóságok mellett vannak eltérések is. A tényleges kérdés tehát nem az eltérések léte vagy nemléte között van, hanem e vitathatatlanul fennálló eltérések helyes értelmezésében, azaz e különbségek olyan mértékűek, típusúak, amelyek kizárják egyetlen közös minta létét, vagy olyanok, amelyek közös minta esetében, pusztán másolási hibákkal, helyesírási sajátosságokkal is magyarázhatóak.

Számszerűleg valóban rengeteg eltérést találunk a párhuzamos helyek között, átlagosan a lex Irnitana minden párhuzamos hellyel rendelkező sorára jut legalább egy. De az eltérések számszerű nagyságából nem vonhatunk le semmiféle következtetést a közös mintára vonatkozóan, mivel közös mintát követő szövegek esetében is találhatunk jelentős

³⁰¹ Ilyen hely például a Sal.-ban és Irn.-ben is szereplő 21-23. caputok, amelyek a Flaviusok polgárjog-adományozására utalnak.

³⁰² Hogy a Flaviusok után hogyan fejlődött tovább a városi törvények szövege, esetleges kánonja, nem tudjuk, a fragmenta Lauriacensia párhuzamos helyeket felmutató szövege (különösen a 25. caputal, l. GONZÁLEZ 1986. 242.) nem elegendő annak bizonyítására, hogy az egész szöveg véglegessé és követendő mintává vált, mivel egy-egy caput ilyen mértékű egyezésére már korábbról is volt példa.

³⁰³ TORRENT 2011b. 12. 3. jegyz. „Hoy se va abriendo paso la convicción de la existencia de variantes.”

³⁰⁴ D’ORS 2006.

számú eltérést: a *Senatus Consultum de Cn. Pisone patre* több példányban is fennmaradt Hispaniában, s ezek ugyanannak a senatusi határozatnak a másolatai,³⁰⁵ így közös mintájuk léte vitathatatlan. Mégis a mintegy 176 sornyi szöveg két legnagyobb töredékét tartalmazó A és B példány 125 sornyi párhuzamos helyén 140 eltérést sorol fel a szöveg 1996-os kiadása.³⁰⁶ Vagy gondolhatunk akár az ókori szerzők kéziratossági hagyományára is, bár a párhuzam itt annyiban sántít, hogy jóval több idő és alkalom volt a tévedésre, de mégis felhasználható, amennyiben ezek alapján már tisztában vagyunk a tipikus másolási hibák jellemzőivel. Azaz a feladat nem az eltérések („*variantes*”) létének vagy nemlétének igazolása, hanem a vitathatatlanul létező eltérések helyes értékelése.

Amennyiben Torrent véleményét elfogadjuk – ti. hogy az egyezések oka a közös hagyomány léte, az eltéréseké pedig a közös minta hiánya –, úgy azt várnánk, hogy az eltérések legalább egy része eltérő megfogalmazású, de értelmileg és grammatikailag helyes szöveg lesz. Természetesen az értelmileg vagy nyelvtanilag helytelen alakok semmilyen információval nem szolgálnak a közös mintára vonatkozóan, mivel ezek egy közös minta esetén is ugyanígy létrejöhetnek másolási hiba eredményeként és éppen hibás voltuk miatt nem egyenértékű, független szövegváltozatnak, hanem anomáliának, egyedi hibának tekintendők. Sőt, még ha feltételezzük is, hogy nem volt közös minta, lennie kellett egy „egyéni” mintának, amely nem egyezett szó szerint a ránk maradt, bronzba vésott szöveggel, mivel a D D E rövidítés hibás feloldását csak így magyarázhatjuk, mindenesetre emiatt még közös minta hiányában is legalább egy közbeeső másolatot kell feltételeznünk.³⁰⁷ Az előzőek miatt nem térek ki a rövidítésekben megmutatkozó

³⁰⁵ Magyarul I. BORZSÁK 2000; szövegkiadás kommentárral: CABALLOS – ECK – FERNÁNDEZ 1996.

³⁰⁶ CABALLOS – ECK – FERNÁNDEZ 1996. 67-70.

³⁰⁷ Az *MalC69*-ben a *dare damnas esto* („fizessen büntetesképpen!”) kifejezés rövidítve szerepel: D D E-ként, míg az *Irnitana* párhuzamos helyén (*IrnVIIA45*) a D D E rövidítés egy létező, de az adott szövegösszefüggésben értelmetlen alakjára lett feloldva: *decreto decurionum esto* („a decuriók határozata alapján legyen!”). Ezért fel kell tételeznünk egy olyan szöveget, amelyben még helyesen D D E szerepelt, majd ezt valaki hibásan oldotta fel, és ezt a szöveget kapta végül a véső, hogy felvéssé/másolja a táblára. Van olyan vélemény, hogy a véső oldotta volna fel a rövidítéseket (LAMBERTI 1993. 6), de ez valószínűtlen, mivel a vésési hibák, rossz interpunkció miatt feltételezhető, hogy a vésők nem is tudtak rendesen latinul, a jogi latint mindenesetre bizonyosan nem ismerték. Ráadásul Lamberti két feltételezése, ti. hogy a véső oldja fel a rövidítéseket ugyanakkor formahűen követi a papiruszminta beosztását, nem koherens, mert ha feloldja a rövidítéseket, akkor hosszabbak lesznek a sorok és így nem tudja követni a papiruszszöveg beosztását. Továbbá az egyes táblákat különböző véső („kéz”) véste (feltehetően szimultán, l. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 32), így azt kell feltételeznünk, hogy előre adott volt, mennyi szövegnek kell felférnie egy-egy táblára, így nem engedhették meg, hogy a vésők maguk oldják fel a rövidítéseket, mivel ha túl sok rövidítést oldanak fel, akkor az így megnövelt szöveg már nem fért volna el az adott táblán. De még ha a véső maga oldotta is fel a rövidítéseket, akkor is igaz az, hogy az előtte fekvő mintát másolta, amelyben ez esetben még a D D E rövidítés szerepelt volna.

eltérésekre, mivel egyrészt ezt X. d'Ors már részletesen tárgyalta,³⁰⁸ másrészt a bizonyosan létező „egyéni” minta miatt nem adnak hozzá semmit a közös mintára irányuló vizsgálódásunkhoz.³⁰⁹

Az eltéréseket három csoportba sorolhatjuk: *hibák*, azaz értelmileg és/vagy nyelvtanilag helytelen valamelyik alak. *Helyesírási sajátosságok*, azaz az eltérések oka az, hogy az adott alak ugyan nem felel meg a „klasszikus” nyelvi normáknak,³¹⁰ de nem hibás, egyszerűen a nyelv egy más rétegéhez tartozik, ennek megfelelően értelmi eltérés nincs. A fenti eltéréstípusoknak tehát – bármilyen nagy legyen is a számuk – semmi jelentőségük nincs a közös minta szempontjából, mivel a hibák egyértelműen írás/másolás során véletlenül keletkeztek, akár közös minta esetén is. Még a helyesírási sajátosságok is magyarázhatóak azzal, hogy egy, a klasszikus normarendszernek többé-kevésbé megfelelő, esetleg bizonyos archaizmusokat felvonultató „klasszikus latin” szöveget a helyi kiejtés, helyesírás stb. miatt eltérően másoltak le. Ennek megfelelően ezeket az eltéréseket egyedül arra lehet felhasználni, hogy a másoló/véső nyelvi kompetenciáját felmérjük, a provinciában beszélt latin nyelvről vonjunk le következtetéseket, de arra nem, hogy ezek alapján elveszük a közös mintát. A közös minta szempontjából egyedül az *értelmi vagy fogalmazásbeli eltéréseknek* – azaz az adott hely nyelvtanilag korrekt, csak értelmileg tér el, vagy ha értelmileg nem is különbözik, más a megfogalmazása – van illetve lehet jelentősége, mivel ha nem egy konkrét minta volt, hanem csak egy közös hagyomány, akkor az ilyen típusú eltérések utalnának erre. Hispania esetében az ilyen értelmi/fogalmazásbeli eltérések hiánya még magyarázható lenne azzal, hogy az azonos hagyományt azonos szituációban azonos módon felhasználva azonos eredményt kapunk (pl. a municipiumot nem kellett coloniára átírni stb.). Ez ellen szól azonban az a Torrent által is elfogadott feltételezés, hogy a törvény egyes részei a Flaviusok rendelkezéseire utalnak, így ha volt is egy Flaviusok előtti hagyomány, amit az egyes törvények követhettek, ennek a hagyománynak legalább ezeken a részeken meg kellene változnia, akár a szórendet, megfogalmazást, vagy a törvényben elfoglalt helyüket tekintve.

Összegezve elmondhatjuk tehát, hogy amennyiben csak az első két csoportba tartozó eltérést találunk, az nem igazolja Torrent közös mintára vonatkozó negatív véleményét, míg ha több, a harmadik csoportba tartozó világos eltérés van, az alátámasztja.

³⁰⁸ D'ORS 2006.

³⁰⁹ A rövidítéseknek természetesen majd lesz jelentősége bizonyos eltérések magyarázatánál, pl. az egyes szám-többes szám közötti váltakozásnál, l. lent.

³¹⁰ A latin nyelv normalizációjához l. ADAMIK 2009. 196-236, a későbbiekhez különösen 200, 214-216.

Az eltérésekre vonatkozó néhány példa rövid összefoglalás után, megvizsgálunk majd egy konkrét, Torrent által is említett szöveghelyet.

Az egyértelmű *hibák* közé tartoznak a betűtévesztések – pl. *pauciorum* (IrnVIIA11) helyett PAVCIOAVM (MalC24) vagy *licebit* (IrnVIIA46/47) helyett LICERIT (MalC71) –, amelyek lehetnek teljesen véletlenszerűek, vagy okozhatta őket a hasonló kiejtés vagy írásképp;³¹¹ előfordul, hogy értelmes latin szavakra tévesztenek, amelyek azonban nem illenek a szövegösszefüggésbe, pl. *ac liberis* (IrnIIIA41) helyett *hac liberi* (SalA1); meglehetősen gyakori az egyes szám és többes szám felcserélése;³¹² stb.

Számos esetben csak *helyesírásukban* különböznek a szövegek: meglehetősen gyakori az *eius* ~ *eiuis*³¹³ vagy a *proximus* ~ *proxumus*³¹⁴ jellegű eltérés, továbbá a d t-re cserélése (zöngétlenedése) és viszont az *apud*, *id*, *at*, *quot* szavaknál.³¹⁵ De nem tekinthetjük egyértelmű hibának a *–que* („és”) és *–ve* („vagy”) szavak felcserélését sem,³¹⁶ mivel nem feltétlenül volt olyan éles a határ e kapcsolatos és választó kötőszó között az ókorban,³¹⁷ mint ahogy azt jelenleg vélünk. Elképzelhető, hogy olykor a *cui* részeseset is „szabályosan” áll *qui* alanyeset helyett – és viszont – a kiejtés hasonlósága miatt;³¹⁸ stb.

Értelmi és fogalmazásbeli eltéréseket is találunk, de ott is vagy hibás lesz a végeredmény, vagy pedig csak a szórend cserélődik fel, esetleg az egyes és többes szám változik.³¹⁹ De az első esetben mindenképpen másolási hibát kell feltételeznünk, míg az utóbbi kettő szintén gyakran előfordul másolás során is!³²⁰ Közel egyenértékű alternatív változatok csak elenyészően kis számban fordulnak elő, és nem olyan mértékűek, hogy ne tételezhetnénk fel itt is másolásból fakadó eltérést. Ráadásul többnyire megállapítható,

³¹¹ Pl. az I-E tévesztésnek mindkettő oka lehetett, pl. *sententiam* IrnIIIB47 ~ *sentintiam* SalB7. Az A-R tévesztést l. lent.

³¹² Pl. *ve/nerint* IrnIIIB4/5 ~ *venerit* SalA17; *dicat* IrnVIIIB40 ~ *dicant* MalD50; *incolaeve* IrnVIIIA11 ~ *incolave* MalE68 stb.

³¹³ Pl. *eiuis* IrnIIIB9, IrnIIIB49, IrnIIIB51, de *eius* SalA20, SalB9, SalB10, ehhez l. LEUMANN 1977. 127; D’ORS 2006. 289-290.

³¹⁴ Pl. *proximis* IrnIIIB37, IrnIIIB39 és IrnIIIC26, de *proxumis* SalA42, SalA44 és SalB38, ehhez l. LEUMANN 1977. 87-89; D’ORS 2006. 787, Quint. 1.7.21, továbbá ADAMIK 2009. 214-215.

³¹⁵ Pl. *it* IrnIIIB18 és IrnIIIB28, de *id* SalA27 és SalA35; *aput* IrnIIIC4, de *apud* SalB19; *at* IrnVIIC23, de *ad* MalE17; *quot* IrnVIIC26, de *quod* MalE22/23 és VilV4; ehhez l. D’ORS 2006. 788.

³¹⁶ Pl. *Quaeve* IrnIIIA43 ~ *quaeque* SalA3; *conscriptisve* IrnIIIB21 ~ *concriptisque* SalA29 stb.

³¹⁷ Vö. Paul. Dig. 50.16.53pr. *Saepe ita comparatum est, ut coniuncta pro disiunctis accipiantur et disiuncta pro coniunctis, interdum soluta pro separatis. Nam cum dicitur apud veteres „adgnatorum gentiliumque” pro separatione accipitur. At cum dicitur „super pecuniae tutelaeue suae” tutor separatim sine pecunia dari non potest.*

³¹⁸ Pl. *qui* IrnIIIB51 ~ *cui* SalB10; *quique* IrnIIIB51 ~ *cuique* SalB10. Ehhez l. D’ORS 2006. 794, továbbá KALINKA 1943. A *qui* és a *cui* kiejtésének egyezéséhez l. Quint. 1.7.27.

³¹⁹ Ezekről bővebben l. a 29. caput eltéréseinek elemzésénél.

³²⁰ Sőt, az egyes – többes szám felcserélődéséből adódó anakoluthonok meglehetősen gyakori anomáliának számítanak a bonyolult felépítésű, hosszú mondatokat tartalmazó egyéb törvények esetében is, pl.: *tabula Heracleensis* 21 *viae erunt* a *via erit* helyett stb.

hogyan melyik a helyes változat, így – jogosan feltételezve, hogy a szöveget összeállító kancelláriai, vagy helytartói stáb jól ismerte a latin nyelvet és a standard kifejezéseket – ezeken a helyeken is inkább helyi, provinciális „romlásról” lehet szó. Például:

- *in continone* (IrnIIIB40/41) ~ *pro contione* (SalB1): az *in contione* a standard alak, mivel a többi helyen is *in*-nel áll a kifejezés,³²¹ bár tartalmilag a *pro* sem hibás.

- *esse se redditurum* (IrnIIIB19) ~ *esse rediturum* (SalA27): grammatikailag az *esse se redditurum* vagy az *esse se rediturum* alak is helyes lenne, elsősorban az IrnIIIB28 *redierit* alakja miatt mégis inkább ez utóbbi a jó megoldás, amit viszont nem találunk a szövegekben, de mindkét szövegben előforduló változat magyarázható egy eredeti *esse se rediturum* alakból. A Sal.-ban az *esse* hasonló végződése miatt eshetett ki a *se* visszaható névmás, míg Irn. esetében a másoló hiperkorrekciójáról lehet szó: az *accusativus cum infinitivo* miatt szükséges visszaható névmással (*se*) a másoló nem tudott mit kezdeni, azért a *se redire* kifejezést „*se reddere* ~ önmagát visszaadja” azaz „visszatér” kifejezésként értelmezte, és írt „*rediturum* ~ visszamegy”, helyett „*redditurum* ~ visszaad”-ot.

- *facturum* (IrnIIIB26) ~ *acturum* (SalA33) esetében szintén mindkét kifejezés értelmezhető, de a *facturum* felel meg a bevett formulának, illetve a megelőző *facturumnak*, így az *acturum* hiba, amely könnyen magyarázható az *f* kiesésével: a két értelmes, és csupán egy betűben különböző szót a másoló összetévesztette.

- *postulabitur* (IrnIIIC23) ~ *postulatum erit* (SalB36), ehhez lásd lent.

- *sufferatur* (IrnVIIB45/46 : VilIII2) ~ *referatur* (MalD58), de a *referatur* olvasattal kapcsolatban már González első kiadása³²² jelzi, hogy Mommsen eredeti olvasata³²³ talán téves, míg az újabb kiadásában González már egyértelműen Mommsen hibás olvasatáról beszél,³²⁴ új kiadásában Stylow is *sufferaturt* olvas.³²⁵ Ennek megfelelően ez az eltérés a valóságban nem létezett. A fentiek tehát nem igazolják egy közös minta hiányát, inkább a vésők/másolók tevékenységének tudhatók be.

A tudatos értelmi/fogalmazásbeli eltérések közé sorolhatóak még azok az eltérések, amelyek a minta vagy a „közös hagyomány” helyi viszonyokhoz történő adaptálása során

³²¹ Pl. IrnVIIA3, MalC13 (utóbbinál hibás tárgyesettel *contionem*).

³²² GONZÁLEZ 1986. 168.

³²³ MOMMSEN 1905/1853. 278.

³²⁴ GONZÁLEZ 1990. 120.

³²⁵ STYLOW 2001. 47. Berlanga alapján helyesen, ugyanis a szó elején két összefordított S betűhöz hasonló írásjel áll.

szükségszerűen bekövetkeznek. Ennek az adaptációnak azonban mind d'Ors,³²⁶ de különösen Torrent³²⁷ túl nagy jelentőséget tulajdonít, mindketten azt feltételezik, hogy bizonyos helyeken tartalmilag is módosíthattak a szövegen az adaptáció során, erre azonban a ránk maradt szövegekben nem találunk példát!

Tudatos, szándékolt eltérésre, amelyet az egyes városok eltérő helyi viszonyai tettek szükségessé, csak a következő példákat találjuk: bizonyos számadatok egyértelműen különböznek, pl. a 69. caput perértéke a lex Irnitanában és Villonensisben 500 sestertius, a lex Malacitanában 1.000 sestertius, míg a ley modelóban üresen hagyták a számadatok helyét. Ez alapján feltételezhetjük, hogy egyéb perértékhatárok is változhattak városról városra, de erre nincs párhuzamos helyünk. A 31. caput minimális decurió-létszáma pedig a lex Irnitanában 63 fő, és bár párhuzamos helyünk nincs, a szöveg megfogalmazása³²⁸ arra utal, hogy ez az adat is településenként változott.

Emellett a városra gyakran az „*id municipium* ~ az a municipium” kifejezéssel utalnak, de helyenként kiírják az adott település saját nevét is. Azonban az, hogy melyiket választják a két forma közül, a párhuzamos helyeken mindig ugyanúgy jelentkezik, azaz, ha az egyik törvény adott helyén az *id municipium* szerepel, akkor a másik törvény megfelelő helyén is ezt találjuk. Ha pedig az egyik helyen a település saját neve szerepel, akkor a párhuzamos helyen is ezt találjuk. A fenti számadatokon és a városok nevén kívül egyéb egyértelműen tudatos eltérés nincs. Ennek megfelelően nem igazolható, hogy a helyi viszonyokhoz történő adaptálásból következő eltérések a hagyomány érdemi átdolgozásához vezettek volna, sőt az egyes municipiumok saját nevének azonos helyeken történő szerepeltetése is közös mintára utal. A változó adatok pedig tökéletesen magyarázhatóak azzal, hogy a mintaszövegben e később kitöltendő adatok helyét üresen hagyták.³²⁹

Az eltérések jellegének szemléltetéséhez és értelmezésük helyes megítéléséhez érdemes részletesen megvizsgálnunk a törvény 29. caputját, melyben a legjelentősebb eltérések találhatók, és melyre Torrent is utal, mondván a Sal. 29. caputját adja vissza az

³²⁶ D'ORS 2006. 760-761. az Irn. 73. caputja kapcsán keveselli a megnevezett apparitorest és hiányolja a lex Ursonensis 62-höz hasonló részletes szabályozást. Valójában nincs okunk érdemi változást feltételezni, mivel sehol máshol nincs ilyen jellegű eltérés, ráadásul a kevésbé részletes szabályozásnak éppen az lehetett a lényege, hogy minden településre érvényes lehessen, míg a lex Ursonensis megfelelő helyének csak egyetlen, konkrét colonia viszonyaira kellett tekintettel lennie.

³²⁷ Pl. TORRENT 2010b. 131.

³²⁸ „...*quod* (=quot) ante hanc legem rogatam iure more eius municipi fuerunt...”

³²⁹ L. a 4. fejezetben.

Irn. 29.³³⁰ Elöljáróban annyit meg kell jegyeznünk, hogy eleve nincs okunk azt feltételezni, hogy e két caput közötti eltérések szándékosak, mivel a két szöveg értelmileg tökéletesen megegyezik, a tudatos eltéréseknek, átfogalmazásoknak azonban mindig jelentésbeli, tartalmi oka van, pl. akkor, ha a minta coloniára vonatkozik, de az új szöveg municipiumra fog.³³¹ Ráadásul az eltérések egy része egyértelműen hibás eredményre vezet.³³²

Vizsgáljuk meg egyenként az eltéréseket:³³³

- *quoi – cui* (IrnIIIC16/SalB30): a *quoi* a *cui* archaikus formája,³³⁴ így értelmi különbség nincs. Hogy ilyen jellegű eltérés közös minta esetében is előfordulhat, az jól mutatják a már említett SC de Cn. Pisone patre Hispaniában talált töredékei, amelyek ugyanazon senatusi határozat másolatai, de szintén találunk bennük ilyen eltérést: *cuiusq(ue)* A25 ~ *quoiusque* B20; *cuius* A28 ~ *quoius* B22; *cuius* A57 ~ *quoius* B47.

- *eave – ereve* (IrnIIIC16/SalB30): az eltérést, tévedést valószínűleg az A és az R írásképeknek hasonlósága okozta,³³⁵ s az így A helyett olvasott R-nek a *res* (ügy, dolog) rövidítéseként való értelmezése,³³⁶ amely az *e* praepositio után ablativusban állna:³³⁷ *e reve*, ami értelmileg helytelen.

- *pupillus pupillave non erit – pupilli pupillave non erunt* (IrnIIIC17/SalB31). Ebben az esetben is egyértelmű hibáról van szó, hiszen mind korábban (*cui, is eave ... erit*), mind később (*postulaverit, nominaverit*) a megfelelő szavak egyes számban állnak, így a többes számú szerkesztés hibás. A hibát okozhatta egy esetleges rövidítés feloldása is, mivel a

³³⁰ TORRENT 2011b. 108. 403. jegyz. „*Pensemos que Irn 29 reproduce Salp. 29., lo que nos permite calibrar la secuencia histórica de la legislación municipal.*” Hogy a második tagmondatnak nincs alapja, azt már korábban láttuk.

³³¹ Vö. WOLF 2006-2007.

³³² Bár ebben a caputban döntő többségében Irn. szövegváltozatai a helyesebbek, nem indokolt azt feltételezni, hogy Irn. egyszerűen javítja Sal. hibáit, mivel hasonló hibák máshol Irn.-ben is vannak, továbbá előfordul, hogy Sal. hoz jobb szöveget.

³³³ A rövidítésbeli eltérésekre nem térek ki, l. 307. jegyzet. Kontrollszövegünk az SC de Cn. Pisone patre lesz – a továbbiakban SC –, amely kb. fél évszázaddal korábbi, de szintén hispaniai másolatokból ismert, és amelyben többnyire megtaláljuk a törvényekben szereplő hibatípusokat is, de tudjuk, hogy a másolatok közös mintára alapulnak, így ezek a hiba- illetve eltéréstípusok a törvények esetében sem bizonyítanak a közös minta ellen. Az SC de Cn. Pisone patre esetében az A és B a különböző példányokat jelöli CABALLOS – ECK – FERNÁNDEZ 1996-nak megfelelően.

³³⁴ Vö. LEUMANN 1977. 478. és Quint. 1.7.27. (Így szerepel még az IrnVIIIA35 és IrnVIIIB3 sorokban is.)

³³⁵ Vö. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 32, természetesen itt a bronz írásképe szerepel, a papiruszé, de különösen a viasztábláé eltérő lehetett. Az A – R tévesztés oda vissza működik, pl. *pauciorum* helyett PAVCIOAVM (MalC24), *erit* helyett EAIT (SalB34), *eaque* helyett ERQUE (SalA36).

³³⁶ Rövidítve: IrnIIIC55-56 de /e(a) r(e); IrnVIIA18 de e(a) r(e) = MalC34 d(e) e(a) r(e); IrnVIIC5 d(e) e(a) r(e); IrnVIIIA3 d(e) e(a) r(e) = MalE55 d(e) e(a) r(e); IrnVIIIA15 d(e) e(a) r(e); IrnIXB1 q(ua) d(e) r(e); IrnXB5/48 de e(a) r(e); IrnXB19 d(e) e(a) r(e); IrnXB37/44 d(e) e(a) r(e). Kiírva: IrnVA1; IrnVA3, IrnVA5, MalD65 de ea re; VillX10/VillXI4 de ea re; IrnVA10-11: in / ea re stb.

³³⁷ Természetesen nem feltétlenül tudatos, hogy az *e* után abl.-t használnak, egyszerűen az is közrejátszhatott, hogy a *res* szónak a *re* igen gyakori alakja a szövegben.

pupillus később *pupil*-ra rövidítve³³⁸ szerepel, s ha itt is így szerepelt eredetileg, akkor a másoló/véső könnyen *pupilli*-ként oldhatta fel *pupillus* helyett, s ehhez igazíthatta az állítmányt is *erit* helyett *erunt*-tal, amely szintén szerepelhetett *e*-re rövidítve.³³⁹ Továbbá a *pupillave-pupillaeve* jellegű tévesztésre is vannak párhuzamaink.³⁴⁰ Ezenfelül az egyes és többes szám keveredése meglehetősen gyakori hibának számít,³⁴¹ és a SC esetében is van rá példa: *defenderent* A20 ~ *defenderet* B16; *pareret* A54 ~ *parerent* B44; *debeatur* A61 ~ *debe]bantur* B50; *patitur* A61 ~ *patiuntur* B50 stb.

- a *Ilviro iu/re dicundo eiūs municipi* – *ab Ilviris, qui i(ure) d(icundo) p(raeerunt) eiūs municipi* (IrnIIIC17-18/SalB31). Ebben a részben több eltérés is van. Egyszerű helyesírási sajátosság az *eiūs-eiūs* pár, amelyre számos párhuzamot találunk, és az egyes törvényeken belül sem következetes, hogy mikor melyik alakot használják.³⁴² Az *a-ab* használata szintén nem következetes a szövegekben, a klasszikus nyelvi normák szerint *ab* áll magánhangzó előtt, *a* pedig mássalhangzó előtt.³⁴³ Itt az is problémát okozhatott, hogy a szó írásban *i*-vel – azaz magánhangzóval – kezdődik, de *duo*- vagy *du(u)mvir*nek kell ejteni. A *Ilviro* egyes, és a *Ilviris* többes szám közül egyik sem kifejezetten hibás, a *Ilviro* mindenesetre jobban illik a későbbi *a quo postulat*um-hoz. Itt az eltérést okozhatta, hogy a *Ilvir* különböző alakjait gyakran *Ilvir*-nak rövidítették,³⁴⁴ így az *a(b)* utáni ablativust egyes- és többes számban is írhatták. Első látásra nehezebben magyarázhatónak tűnik a *p(raeerunt)* szerepeltetése a Sal. szövegében, de ha alaposan megvizsgáljuk, akkor itt is egyértelmű magyarázatot találunk: mivel a *Ilvirek Ilvir iure dicundo*-ként, vagy *Ilvir, qui iure dicundo praesse*-ként szoktak szerepelni, az eltérés magyarázható azzal, hogy a másoló/véső látta, hogy a sztereotip forma szerepel, de nem figyelt arra, hogy pontosan melyik, így alakulhatott ki e két eltérő alak. Ráadásul ha az *eiūs municipi* kifejezésre is tekintettel vagyunk, akkor az eredetit is pontosan rekonstruálhatjuk: az *eiūs municipi* genitivus a *Ilvir iure dicundo* vagy a pusztán *duumvir* alakoknál szokott előfordulni,³⁴⁵ míg

³³⁸ Vö. SalB36.

³³⁹ Pl. MalC67 *e(a) r(es) e(rit)*.

³⁴⁰ Pl. IrnIIIB29-ben *eaque* szerepel *eaque* helyett, MalD33-ban *obligatae* az *obligata* helyett; IrnVIIA11-ben *incolaeve* az *incolave* helyett stb.

³⁴¹ L. 312. jegyz.

³⁴² Pl. Irn. III. tábláján és Mal.-ban többnyire *eiūs* alakok, míg Irn. többi tábláján és Sal.-ban többnyire *eiūs*. Pl. *eiūs* IrnIIIB9, 49, 51, 51, 52; *eiūs* SalA20, B9, 9, 10, 21. és IrnVIIIB5, 17, 26.

³⁴³ Lásd az *a iusto* \ *ab iusto* esetében, hasonló eltérés még *ab decurionibus* IrnVIIA6 ~ *a decurionibus* MalE50.

³⁴⁴ Pl. *Ilvir(o)* SalA25, *Ilvir(or)* SalA41.

³⁴⁵ Pl. IrnIIIB53.

a *Ivir, qui iure dicundo praeesse* inkább *in eo municipio*-t kíván,³⁴⁶ mivel ez esetben az *eius municipi* nem illeszkedik szervesen a mondatba. Azaz a helyes alak ebben az esetben a *Ivir iure dicundo eius municipi*, míg a *p(raeerunt)*-tal kiegészített forma szintén gyakran előfordul, de itt hibásan. Következésképpen a Sal. másolója/vésője tévesztett az eredeti *Ivir iure dicundo* formáról a *Ivir, qui iure dicundo praeesse* típusra, azaz bármennyire is úgy tűnhet első látásra, hogy itt esetleg alternatív szövegváltozatot találunk, nem erről van szó, az eltérés lehetett másolási hiba eredménye, továbbá a Sal. változata nem egyenértékű az Irn.szövegével, mivel több szempontból is hibás.

[- *det, eum* (IrnIIIC18-SalB32): a kiadók többnyire *det, et eum*-ra szokták kiegészíteni, így egy közös kihagyással lenne dolgunk.]

- *dari* – *dare* (IrnIIIC19-SalB32): a helyes *dari* alak helyett a Sal.-ban a hibás *dare* alak szerepel. A hibát okozhatta az E-I hasonló írásképe – domináns függőleges vonal, amely az i esetében is kaphatott alul és fölül is egy-egy vízszintes vonást –,³⁴⁷ vagy hasonló ejtése is, továbbá megkönnyíthette, hogy a *dare* egy latinul kevésbé tudó számára talán ismerősebben hangzott, mint a *dari*. Az I-E keveredése többször előfordul szövegeinkben, de a SC-ban is: *beneficio* A14 ~ *benificio* B11; *optulissi* A71 ~ *optulisse* B58.

- *velit* – *volet* (IrnIIIC19-sB32):³⁴⁸ végső soron mindkét variáns értelmezhető, de a *volet* futurum az egyszerű vonatkozó mellékmondattal helyesebbnek tűnik, mint a *coniunctivus*, amely vagy következményes mellékmondatként, vagy függő kérdésként értelmezhető, de utóbbi esetben az *eum* felesleges. Bármelyik tükrözi is az eredeti formát, a tévesztés könnyen származhat onnan, hogy a másolás során véletlenül eltévesztette az igealakot a másoló/véső,³⁴⁹ főleg, mivel – ahogy már láttuk – az E-I tévesztés elég gyakori. Hasonló igeidő/-mód tévesztés előfordul az SC-ben is: *fuit* A 37 ~ *fuert* B30; *sint* A49 ~ *sunt* B40; *ausus est* A59 ~ *ausus sit* B49.

- *tum* – *dum* (IrnIIIC19-SalB32): értelmileg az Irn. *tum* olvasata a helyes. A *dum*-ra tévesztés oka lehetett a két hang (t-d) hasonló képzése (zöngés illetve zöngétlen foghang), amelyre máshol is van példa.³⁵⁰

³⁴⁶ Pl. IrnXA27; IrnXC8; IrnIIIB35, IrnIXB43.

³⁴⁷ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 32, a viasztáblán lévő szövegre még jellemzőbbek a domináns függőleges vonalak.

³⁴⁸ Korábban Irn. esetében is *volet* olvasat, de vö. FERNÁNDEZ DEL AMO 1990. 77 és GONZÁLEZ 2008. 28.

³⁴⁹ Pl. *manumittet* IrnIIIC9 ~ *manumittat* SalB24; *est* IrnIIIC10 ~ *esto* SalB25; *fuert* IrnIIIA43 ~ *fuert* SalA3 stb.

³⁵⁰ L. 315. jegyz.

- *quo ita postulatatum* – *quo postulatatum* (IrnIIIC19-SalB33): nem tudjuk, hogy melyik a helyes, mert később *ita*-val és a nélkül is felváltva szerepel. Mivel azonban az *ita* kiesése könnyebben magyarázható, mint a felesleges betoldása, valószínűleg az *ita*-s alak az eredeti. Az egyes szavak, szótagok kiesése pedig az egyik legtipikusabb másolási hiba, az SC-ben például: *Ti(berius) Caesar Divi Aug(usti) f(ilius)* A4 ~ *Ti(berius) Caesar Aug(usti) f(ilius)* B4; *Cn. Pisonis patris visa* A6 ~ *Cn. Pisonis visa* B5; *melior optari non* A14 ~ *melior non* B10; *quo cum manifestissima* A18 ~ *quod manifestissum* stb.

[- *qum* – *tum*: (IrnIIIC21-SalB34): a *qum* olvasat csak Fernández – del Amónál³⁵¹ szerepel, mindenesetre egyértelmű másolási hiba, esetleg egy köztes *cum* alakkal magyarázható.]

- *eiius municipi* – *municipi eius* (IrnIIIC21-SalB34): ebben az esetben – az *eius-eiius* eltéréseken kívül – egyszerűen felcserélődött a szavak sorrendje, amelyre szintén találunk példát az SC-ben is: *nomen On.*³⁵² *Pisonis patris tolleretur* A82 ~ *p]atris nomen tolleretur* A67; *ab ea causas sibi* A114 ~ *ab ea sibi causas* B87; *senatum laudare magnopere* A132 ~ *senatum magnopere laudare* B98.

- *erit* – *eait* (IrnIIIC21-SalB34): itt a fent már tárgyalt A-R tévesztés fordul el ismét, azzal a különbséggel, hogy míg az *e reve* önmagában értelmes – bár a szövegkörnyezetben nem feltétlenül –, addig az *eait* nem.

- *ciu/ius* – *cuius* (IrnIIIC22/23-SalB36): szintén standard helyesírás eltérés, amely az *eius-eiius* párhoz hasonló, és az egyes törvényeken belül sem teljesen következetes.³⁵³

- *postulabitur* – *postulatatum erit* (IrnIIIC23-SalB36): a két alak közül az utóbbi (futurum perfectum) a helyes. Ez a tévedés is magyarázható azzal, hogy a másoló/véső a helyes igealak helyett csak részben hibás (a perfectum/imperfectumtól eltekintve azonos) alakot írt, vagy oldott fel egy esetleges rövidítést, amelynek éppen a vége maradt le.³⁵⁴

- *collegam non habebit collegave* – *non habebit collegamque* (IrnIIIC24-SalB37): a Sal. hibás alakjának kialakulását többféleképpen is magyarázhatjuk. A legegyszerűbb talán azt feltételeznünk, hogy a véső/másoló a *collega* szó két alakját felcserélte,³⁵⁵ és az egyiket kihagyta.³⁵⁶ Az is elképzelhető, hogy hiperkorrekcióról van szó: a másoló a *collega* szó első alakját feleslegesnek ítélte, majd a *collega(q)ue* szót tárgyesettel a *habebit*-hoz

³⁵¹ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 77.

³⁵² Cn. helyett.

³⁵³ Pl. IrnVC12 *cuius*, de IrnVIIIB43 *cuius*.

³⁵⁴ A hasonló, pusztán ragozási eltérésekhez l. fent a *velit* ~ *volet* párnál.

³⁵⁵ Erre a példákat l. az *eiius municipi* ~ *municipi eius* párnál.

³⁵⁶ A szavak kihagyásához a példákat l. *quo ita postulatatum* ~ *quo postulatatum* párnál.

igazította. A *-que - ue* eltérés sem olyan jelentős, mint ahogy első pillantásra gondolnánk.³⁵⁷ A Sal. hibás alakja miatt itt sem egyenértékű alternatív változatról van szó.

- *eiius - eius* (IrnIIIC25-SalB38): lásd 342. és 313. jegyzetnél.

- *tum - cum* (IrnIIIC25-SalB38): a *tum* a helyes alak. Az eltérést az értelmi vagy talán az írásképi hasonlóság okozhatta.

- *proximis - proxumis* (IrnIIIC26-SalB39): teljesen standard helyesírási mellékalakok, l. 314. jegyzetnél. Az SC-ben is előfordul ilyen jellegű eltérés: *plurimos* A50 ~ *plurumos* B41.

- *a iusto - ab iusto* (IrnIIIC28-SalB41, ugyanígy IrnIIIC29-SalB42): bár a klasszikus szabályrendszer szerint az *a iusto* a helyes, itt valószínűleg egy *ab iusto* formában megkövesedett kifejezésről van szó.³⁵⁸ Mivel azonban hasonló eltérés SC-ben is található (*a maioribus* A91 ~ *ab maioribus* B73; *a Ti. Caesare* A53 ~ *ab Ti. Caesare*) ebből nem vonhatunk le semmiféle következtetést a közös mintával szemben.

- *abeat - habeat* (IrnIIIC28-SalB41, egységesen *habeat abeat* helyett: IrnIIIC30-SalC42): a latinban a *h* ejtése nagyon gyenge volt, így elmaradása nem meglepő. Mivel azonban itt az *abeat* a helyes alak, hiperkorrekcióról lehet szó. Hasonló eltérés az SC-ben: *his* A54 ~ *is* B44, ugyanígy A62 és B51; *his* A67 ~ *iis* B55, ugyanígy A73 és B60.

[- *qui - cui* (IrnIIIC29-SalB42): a *qui* alak csak Fernández – del Amónál.³⁵⁹ A *cui* dativus a helyes alak, a *qui-cui* váltakozáshoz l. 318. jegyzetnél.]

- *proximus - proxumus* (IrnIIIC31-SalB43): standard eltérés, lásd fent.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a hispaniai városok törvényeinek párhuzamos helyein nincsenek olyan eltérések, amelyek egyenértékű, alternatív változatok lennének, az eltérések kivétel nélkül magyarázhatóak szokásos másolási hibákkal, helyesírási sajátosságokkal. Így egy olyan egységes, írott „hagyományt” kell feltételeznünk, amely kötelező erejű volt és szó szerint meghatározta mind az egyes törvényszövegek felépítését és szövegét, mind az esetleges apróbb változtatások helyét.³⁶⁰ Mivel pedig ez a kötelező erejű „hagyomány” azokon a helyeken sem törik meg, ahol a Flaviusok rendelkezéseinek hatását kell feltételeznünk, a „hagyomány” nem lehet a Flaviusok előtti. Ebből következően e „hagyomány” valójában egy Flavius-kori közös

³⁵⁷ L. 317. jegyz.

³⁵⁸ Ugyanígy *ab* szerepel *a* helyett pl. a FIRA III. no. 24 és 25-ben is.

³⁵⁹ FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 77.

³⁶⁰ Lásd pl. a település saját neve és az *id municipum* esetében a 4. fejezetben.

modell – hiszen a másolás során bekövetkezett hibáktól, eltérésektől és helyesírási sajátosságoktól, valamint az előre meghatározott helyeken történő módosításoktól eltekintve az összes törvény szó szerint megegyezik –, amely modell ugyan nagymértékben támaszkodik a korábbi hasonló törvények³⁶¹ szövegére, de végső formáját a Flaviusok alatt nyerte el.

2.3. LEX LATI VS. LEX FLAVIA MUNICIPALIS

Ahogy korábban már utaltunk rá, a szakirodalomban komoly vita folyik e Flaviusi modellszöveg értelmezéséről, a probléma végleges tisztázásának igénye nélkül néhány megállapítást szeretnék tenni e mintaszöveggel, illetve a szakirodalomban előforduló terminológiával kapcsolatban. A lex Flavia municipalis elnevezés mellett voksoló kutatók többnyire ezt az elnevezést összekapcsolják azon nézetükkel, hogy e törvény valójában egy augustusi – nem caesari (!) – lex Iulia municipalis átdolgozott változata,³⁶² így a lex Iulia municipalis létét tagadó szerzők inkább a lex Lati kifejezést használják.³⁶³ A szakirodalom egy része teljességgel belebonyolódott ebbe a kérdésbe, s gyakran úgy tűnik, nem is akarják meghallani a másik oldal érveit,³⁶⁴ így e kérdés eldöntése vagy akár csak egy megalapozott állásfoglalás is önálló értekezést kívánna. Arra azonban mindenképpen ki kell térnem, hogy mind a keltezés, mind a keletkezés kérdését döntően befolyásolná, ha egy korábbi törvényen csak minimális változtatásokat eszközölnének.³⁶⁵ Azonban még a lex Iulia municipalis mellett legelszántabban kiálló kutatók is elismerik, hogy az eredeti

³⁶¹ A többes szám hangsúlyos, források hiányában ugyanis nem igazolható – igaz nem is cáfolható – hogy e flaviusok előtti hagyomány egységesedett-e egyetlen változatba, vagy helytől (kelet-nyugat), településtípustól (municipium-colonia) stb. függően több változata volt. A jóval későbbi frg. Lauriacensia egyezése a Sal. és Irn. 25. caputjával önmagában nem bizonyít semmit, mert egyes caputok egyezésére már korábban is volt példa, a későbbi jogforrások városi közigazgatásra vonatkozó ellentmondásai viszont nem támogatják egy teljesen egységes városi rendtartás kialakulásának feltételezését.

³⁶² D'ORS 1983a. 20-27; D'ORS 1983b. 8-10 (d'Ors még számos munkájában utal erre a kérdéskörre, de az itt idézett tanulmányaiban fogalmazza meg álláspontját először részletesen); GIMÉNEZ-CANDELA 1983. 130-132; GONZÁLEZ 1986. 150; DEMOUGIN 1986. 45; BIRKS 1988. 49-50. Tagadják ezt a nézetet, illetve már egy ilyen lex Iulia municipalis létét is: MOMMSEN 1965/1913. 153; GALSTERER 1987; SIMSHÄUSER 1989. 641-642; PARICIO 2003. 133-136.

³⁶³ LEBEK 1993 – őt követi pl. STYLOW 1999. – a Domitianus levélben olvasható, antik lex Lati elnevezést használja. Az olvasatot legutóbb – autopsia alapján – CRAWFORD 2008 (+ Erratum!) is igazolta.

³⁶⁴ Pl. GALSTERER 1987. 193-194. cáfolja egy „általános törvény” („loi municipale générale”) létét, de ő ezt az általános érvényt tematikailag vitatja, míg d'Ors és követői inkább területileg, egész Italiára vonatkozóan értik.

³⁶⁵ Pl. ez edictumra alapuló terminus post quem érvénytelen, ha eredetileg szó szerint megegyezett a szöveg egy augustusi törvénnyel, és csak utólag cserélték ki Augustus nevét a Flaviusokéra, hiszen ez esetben a választás és hivatalba lépés idejéből kiinduló számításnak semmi köze nem lenne Domitianushoz.

törvényt több helyen, és jelentősen meg kellett változtatni.³⁶⁶ Biztos nem voltak benne a lex Iuliában ebben a formában az egyes caputok végén elhelyezkedő, a korábbi császárok rendelkezéseinek figyelembevételét előíró rendelkezések (19, 21, B, 81).³⁶⁷ A 24-25. caput, mely az uralkodói honoris causa praefecturát tárgyalja, szintén teljesen vagy részben új szöveg.³⁶⁸ Bizonyosan átdolgozták az esküformákat is, hiszen egy lex Iuliában legfeljebb Iuppiter és a Penates szerepelhettek (25, 26, G, 59, 69, 73, 79).³⁶⁹ A rabszolgák felszabadítását szabályozó 28. caput is a Kr. u. 4-es lex Aelia Sentia felhasználását tükrözi, ez pedig későbbi, mint a feltételezett lex Iulia municipalis, így abban nem szerepelhetett.³⁷⁰ D’Ors – d’Ors véleménye szerint a 29. caputot is átdolgozták, enyhítve ezzel a nők feletti gyámság szigorúságán.³⁷¹ A B. caputban a ius trium liberorum beillesztése is későbbi,³⁷² ahogyan a császári családot érintő ünnepnapok megjelenése is.³⁷³

Valójában tehát egy köztársaságkor végi lex Iulia municipalis alapulvétele sem módosítana sokat a szokott eljáráson, ti. hogy korábbi törvények egyes részeit használták fel az új szöveg megfogalmazásakor.³⁷⁴ Ha volt is ilyen lex Iulia municipalis, akkor azt – a fenti, többnyire szükségszerű módosítások miatt – biztosan nem egy az egyben vették át, legfeljebb a lex Flavia municipalis megalkotásakor nagyobb mértékben támaszkodhattak rá, mint más mintákra.³⁷⁵ Így a keltezéssel és a keletkezéssel kapcsolatos megállapításainkat érdemben nem befolyásolja ez a vita, a törvénytöredékeknek alapul szolgáló Flavius-kori mintát keltezzük, függetlenül ennek jogi jellegétől.³⁷⁶

A továbbiakban a lex Flavia municipalis névvel utalok a mintaszövegre vagy alaptörvényre, itt hangsúlyozva, hogy ez egy modern elnevezés és a szöveg nem feltétlenül volt *stricto iure* törvény. A Lebek által javasolt és többek által elfogadott lex Lati elnevezést – bár a Domitianus-levéltben szerepel – nem használom, mivel ez egy túl tág

³⁶⁶ D’ORS – D’ORS 1988. 4.

³⁶⁷ D’ORS – D’ORS 1988.14. 3. jegyz.

³⁶⁸ D’ORS – D’ORS 1988. 18. 8. jegyz.

³⁶⁹ D’ORS – D’ORS 1988. 20. 10. jegyz.

³⁷⁰ D’ORS – D’ORS 1988. 22. 16. jegyz.

³⁷¹ D’ORS – D’ORS 1988. 24. 18. jegyz.

³⁷² D’ORS – D’ORS 1988. 28. 25. jegyz. Bár a caput másik része D’ORS – D’ORS 1988. 28. 24. jegyz. szerint változatlan maradt.

³⁷³ D’ORS – D’ORS 1988. 36. 33. jegyz.

³⁷⁴ FREDERIKSEN 1965, újabban WOLF 2006-2007.

³⁷⁵ Ráadásul, ha eltérő rétegeket sikerül kimutatnunk (pl. lex data – lata), akkor vagy azt kell feltételeznünk, hogy az eredeti szöveg módosításakor került bele (pl. az eredeti egy lata volt, az új pedig rogata), vagy azt, hogy már az eredeti szövegben is szerepeltek ezek az ellentmondások. Tehát a lényeg ez sem érinti.

³⁷⁶ Ehhez l. 286. jegyz.

kifejezés, elméletileg minden olyan törvényre alkalmazható, amely a latin jog adományozásával volt kapcsolatban, így nem lehetünk biztosak abban, hogy a lex Lati a szövegben egy tulajdonnév.³⁷⁷ Ezenfelül a lex Flavia municipalis sokkal elterjedtebb a szakirodalomban.

³⁷⁷ Jelentéstartalmilag a lex Lati ugyanaz a kategória, mint a lex agraria, utóbbiról is közelebbi meghatározás nélkül csak azt tudjuk, hogy földtörvény, de azt nem, hogy melyik.

3. A LEX FLAVIA MUNICIPALIS MINT VESPASIANUS TÖRVÉNYE

A szakirodalom sokáig magától értetődő evidenciaként kezelte, hogy a hispaniai feliratokon megmutatkozó *per honorem* polgárjogelnyerés már a municipalis törvény alapján zajlott,³⁷⁸ ebből következően a lex Flavia municipalist már Vespasianusnak kellett bocsátania, hogy a 70-es években már polgárjogot nyerhessenek ez alapján. Az alaptörvény helyes keltezéséhez tehát meg kell vizsgálnunk, hogy valóban igazolható, vagy legalábbis valószínű-e, hogy az alaptörvény már Vespasianus alatt létezett. Ennek érdekében a jelen fejezetben megvizsgálom, hogy a Vespasianusi jogadományozás mikorra keltezhető, milyen hatással volt ez a jogadományozás az érintett települések közigazgatására, és hogy valóban indokolt-e már Vespasianus alatt a lex Flavia municipalisszal számolnunk.

3.1. A JOGADOMÁNYOZÁS IDEJE

Hispania római urbanizációja két jelentős lépésben ment végbe, az első a köztársaság utolsó és a principatus első éveitől kezdődött, amikor az Ibér-félsziget keleti és déli részén legalább 24 coloniát és számos municipiumot alapítottak. A második, egyben végső lépést a Flaviusok tették meg, az ő politikájuknak köszönhetően alakultak ki szerte a félszigeten latin jogú, autonóm városok.³⁷⁹ Plinius beszámolója alapján Vespasianusnak oroszlánrésze volt a félsziget romanizálásában: *Universae Hispaniae Vespasianus Imperator Augustus iactatum procellis rei publicae Latium tribuit* (Plin. NH 3.3.30). Ezt a megjegyzést Hispania földrajzi leírásába ágyazva találjuk, a szöveggörnyezet semmi támpontot nem ad arra nézve, hogy mikorra datálhatjuk ezt az eseményt, vagy, hogy hogyan értelmezzük a *Latium tribuit* kifejezést, de mindkét kérdés igen vitatott. A datálással kapcsolatban két nézet alakult ki, egyes kutatók szerint ez az esemény Kr. u. 70/71-ben játszódott le,³⁸⁰ mások szerint azonban Kr. u. 73/74-hez, Vespasianus és Titus

³⁷⁸ „Cities like Igabrum and Cisimbrium in Baetica had been given their municipal charters by 75 A.D.” BOSWORTH 1973. 52. (a jegyzetben csak a 75-ös *per honorem* elnyerést igazoló feliratokra utal). A régebbi szakirodalomban ez az általános vélemény, de újabban ezt képviseli pl. GONZÁLEZ 1995. 820 és ANDREU PINTADO 2004. 230-234 is.

³⁷⁹ ALFÖLDY 2000. 450, bővebben ALFÖLDY 1987. 104-105.

³⁸⁰ Pl. BOSWORTH 1973; ZECCHINI 1990; LAMBERTI 1993. 18-19.

censurájához köthető.³⁸¹ Ez utóbbi tűnik communis opinióknak, melyet Bosworth próbált módosítani.³⁸² Arra hívta fel a figyelmet, hogy censurságnak *de iure* nincs semmi köze a latin vagy akár a római jog adományozásához, mivel a szövetséges háború után nem a censorok, P. Licinius Crassus és L. Iulius Caesar, hanem a consul Cn. Pompeius Strabo adományozott latin jogot.³⁸³ A császárkorban pedig a császárok szintén nem censori minőségben adományoztak polgárjogot.³⁸⁴ Azt is kiemeli, hogy Hispaniában Kr. u. 75-től jelennek meg azok a feliratok, amelyek római polgárjog elnyeréséről tudósítanak,³⁸⁵ mivel pedig az egyes városok római municipiummá szervezése elhúzódott, legalább néhány éves időtartammal kell számolnunk a jogadományozás és az első törvények kibocsátása között. Így a 73/74-es jogadományozás és a polgárjog 75-ös feltűnése a feliratokon túl közel lenne egymáshoz.³⁸⁶ A két muniguai felirat³⁸⁷ hagyományos értelmezését sem fogadja el, ti. Mommsen nyomán azzal magyarázzák a censurságnak a többi tisztség nélküli feltüntetését, hogy a jogadományozás a censurájuk alatt történt, és ezért éppen azt emeli ki egy, a jogadományozásban részesült, és ezért felettébb hálás település. Ezzel szemben Bosworth szerint a censurságukra a Flaviusok nagy hangsúlyt fektettek, és a tisztség később is gyakran szerepelt a titulaturájukban, így furcsa, de érthető, hogy haláluk után is minden különösebb ok nélkül szerepeltetik e címet. Így véleménye szerint az epigráfiai források alapján nem dönthető el a kérdés, csak a Plinius hely segítségével. Ott viszont a *iactatus* olvasatot kell elfogadni, ami így Vespasianusra vonatkozik,³⁸⁸ és ez az állapot csak a négy császár évében és nem sokkal később lehetett igaz Vespasianusra, 73-74-ben már nem.³⁸⁹

³⁸¹ Pl. BROUGHTON 1965. 136-137; BRAUNERT 1980b. 307; GALSTERER 1971. 37; ALFÖLDY 1987. 109; CURCHIN, 1990. 73-75; ALFÖLDY 2000. 450.

³⁸² BOSWORTH 1973, a kérdéshez és a további adatok értelmezéséhez is. A kérdéskör tömör összefoglalása újabban CABALLOS-RUFINO 2001. 104-110. Mivel nem igazolt, hogy a censushoz lenne köze a jogadományozáshoz, a felmerülő, censusszal kapcsolatos prosopográfiai kérdéseket nem érintem.

³⁸³ *Pompeius enim non novis colonis eas constituit sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut possent habere ius quod ceterae Latinae coloniae, id est ut perfuncti magistratus civitatem Romanam adipiscerentur.* Asconius in Pisonianam 3 (Clark) A *perfuncti* olvasathoz l. lent.

³⁸⁴ Claudius 47-ben volt censor (KIENAST 2004. 91), de már előtte, legkésőbb 44-re római polgárjogot adott a mauretaniai Volubilis városának (AE 1924, 66). Nero egyáltalán nem volt censor (vö. KIENAST 2004. 96-97.), de *eodem anno* (sc. Kr. u. 63) *Caesar* (sc. Nero) *nationes alpium maritimarum in ius Latii transtulit*, Tac. Ann. 15.32. Galba, Otho és Vitellius sem censorként osztogatott polgárjogot (Tac. Hist. 1.8; 1.78 és 3.55). A Bosworth által említett helyeket kiegészíthetjük egy Gaius idézettel is, ahol szintén nincs szó censorról, pedig úgy tűnik, teljességre törekszik: *quod ius (sc. Latii) quibusdam peregrinis civitatibus datum est vel a populo Romano vel a Caesare*, Gaius Inst. 1.96, vö. GALSTERER 1971. 37.

³⁸⁵ Ezekről részletesen l. lent.

³⁸⁶ A polgárjogelnyeréshez Bosworth véleményével szemben valójában nem volt szükség a törvényre, l. lent.

³⁸⁷ *Divo Caesari Aug(usto) Vespasiano censo[r]i municipium M[u]niguense d(ecreto) d(ecurionum) L(ucius) Aelius Fronto dedicavit*, CIL II 1049 és *Divo T(ito) Divi filio) Caesari Aug(usto) censori municipiu[m] Muniguense d(ecreto) d(ecurionum) [(L)ucius)] Licinius Victor dedicavit*, CIL II 1050.

³⁸⁸ „Vespasian when tossed about by storms of state gave Latin rights to the whole of Spain.”

³⁸⁹ Eddig BOSWORTH 1973. 51-55.

Wiegels azonban sorra veszi, és cáfolja Bosworth érveit.³⁹⁰ A *iactatus* olvasatot jogosan veti el mind Zecchini, mind Wiegels.³⁹¹ Wiegels továbbá elfogadja, hogy *de iure* nincs kapcsolat a latin jog adományozása és a censorság között, de nem zárja ki, hogy *de facto* lehetett.³⁹² A Kr. u. 75-től megjelenő feliratokat a 73/74-es dátum megerősítésének tekinti, mert már az egyes városi törvények kibocsátása előtt is nyerhettek polgárjogot a városok tisztviselői,³⁹³ tehát nem megalapozott Bosworth feltételezése, hogy a 70/71 után következő hosszabb időtartam, amely alatt nem rendelkezünk semmiféle jogi változásra utaló adattal, a városi törvények késedelmes kibocsátásával magyarázható. A CIL II 1049 és 1050 feliratok esetében pedig szintén elfogadja Bosworth azon állítását, hogy Titus és Vespasianus hosszabb ideig viselték a censori hivatalt, de tagadja, hogy „*Once they had held the office Vespasian and Titus retained the title, apparently in perpetuity.*”³⁹⁴ Wiegels ezt a véleményét két feliraton szereplő császári titulátúrával támasztja alá:

*Imp(erator) Titus Caesar Vespasianus Aug(ustus) pontif(ex) max(imus) trib(uniciae) potest(at)is VIII Impe(rator) XIII co(n)s(ul) VII p(ater) p(atriciae)*³⁹⁵

*Imp(erator) Cae(sar) Vespasianus Aug(ustus) pontifex maximus tribuniciae potestatis VIII Imp(erator) XIX consul VIII p(ater) p(atriciae)*³⁹⁶

Egyik feliraton sem szerepel a censura, pedig mindkettő 74 utáni, tehát egyikük sem viselte örökösen, vagy legalábbis minden későbbi feliraton a censori címet. A vizsgált CIL II 1049 és 1050 feliratokon azonban az a leglényegesebb, hogy Titus és Vespasianus *csak* censorként jelennek meg, ebből pedig Wiegels azt a következtetést vonja le, hogy Munigua lakosai még nem voltak jártasak az ilyen ügyekben (nem régen cserélték le peregrinus jogállásukat latin jogra), így nem ismerték a pontos császári titulátúrát, és ezért csak a

³⁹⁰ WIEGELS 1987, különösen 208-213.

³⁹¹ ZECCHINI 1990. 139-140 inkább filológiai (pl. *iactatum* a *lectio difficilior*), WIEGELS 1987. 208-210 pedig inkább tartalmi érvek alapján (pl. egy olyan lojális szerző, mint Plinius nem írta így Vespasianusról, ebben az értelemben tagadja a *iactatus* olvasatot már MCELDERRY 1918. 62 is). WIEGELS értelmezése: *das ius Latii in der Bürgerkriegswirren der Jahre 68/69 „verschleudert” worden sei.*

³⁹² Ezt lényegében BOSWORTH 1973. 52 is elismeri.

³⁹³ Ezt a nézetet egyértelműen igazolja a *lex Irmitana* azóta előkerült 21. és 22. *caputja*, ahol nem csak *ex h(ac) l(ege)*, hanem *ex edicto imp(eratoris) Caesaris Vespasiani Aug(usti)* etc. polgárjogot nyert személyekről van szó, vö. MCELDERRY 1918. 79 „*The new system was set up at once wherever it was possible, even before the issue of a formal charter*” l. még CURCHIN 1990. 74-75. Ehhez bővebben l. lent.

³⁹⁴ BOSWORTH, 1973. 53. kiemelés tőlem, a mai *communis opinio* sem tekinti *perpetuának* a censorságukat, vö. KIENAST 2004. 108.

³⁹⁵ Kelt Kr. u. 79. szept. 7. l. NESSELHAUF 1960. 148 ill. D’ORS 1961. 208. (AE 1962, 288).

³⁹⁶ Kelt Kr. u. 77. júl. 29. CIL II 1423 = FIRA I nr. 74, p. 422-423.

titulátúra azon elemét vésték fel, ami számukra fontos volt. Valamint az, hogy csak a censori tisztséget említik a feliratok, azt is erősen valószínűsíti, hogy mindkét császár censorként vált Munigua municipium jótévőjévé, ez a jótétemény pedig – a 70-es évek Hispaniájában – minden valószínűség szerint a latin jog megadása lehetett.³⁹⁷ Különösen ez utóbbi megfontolások miatt igen meggyőzőnek tűnik az a feltételezés, hogy a Plinius által leírt jogadományozás Vespasianus és Titus censorsága alatt, 73/74-ban történt, bár – a rendelkezésre álló források hiányossága miatt – úgy gondolom, a kérdés nincs teljesen megnyugtatóan tisztázva. Hiszen a *iactatum procellis rei publicae Latium* egyértelműen a 68/69-es év polgárháborús viszonyaira utal, mert – a különböző császárok támogatást kereső ígéretései miatt³⁹⁸ – ekkor a *ius Latii*-nak „ingadozott az értéke”.³⁹⁹ Az öt év időköz pedig elég jelentősnek tűnik, hiszen ennyi idő alatt világossá válhatott, hogy a négy császár évének zavaros rendelkezései és ígéretései közül melyek maradnak érvényben és melyek nem, különösen mivel Vespasianus nagy erőfeszítéseket tett a rend helyreállítása érdekében.⁴⁰⁰ Ezen kívül nem világos, hogy Titus censorként milyen szerepet játszott ebben a folyamatban, hiszen egyrészt Titus censor is szerepel egy feliraton,⁴⁰¹ Pliniusnál azonban csak Vespasianus. Ennek megfelelően a censorságtól függetlenül próbálok meg a polgárjogelnyerést feltüntető feliratok segítségével egy biztos terminus ante quemet megállapítani.

3.1.1 CIVITAS ROMANA PER HONOREM CONSECUA A FLAVIUS KORI HISPANIAI FELIRATOKON⁴⁰²

A jogtudós Gaius a latin jog két fajtáját különíti el:⁴⁰³ a *Latium maius* alapján a városok decuriói és magistratusai is római polgárjogot nyertek, a *Latium minus* alapján csak az

³⁹⁷ WIEGELS 1987. 211-213. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy van némi igazság Bosworth állításában, ti. hogy csak egy örökös tisztséget érdemes feltüntetni posztumusz feliraton, hiszen a consulság, a néptribunátus stb. időhöz kötött. Wiegels véleménye mellett szól azonban, hogy gyakori a tisztségek kommemoratív feltüntetése is, amely viszont nem időhöz kötött, ráadásul az említett feliratokról a szintén élethosszigan szóló *pater patriae* és *pontifex maximus* is hiányzik.

³⁹⁸ Vö. Tac. *Hist.* 1.8. *Galliae super memoriam Vindictis obligatae recenti dono Romanae civitatis*; 1.78. *Lingonibus universis civitatem Romanam ... dono dedit*; 3.55. *foedera sociis, Latium externis dilargiri*.

³⁹⁹ Ehhez az értelmezéshez l. LEBEK 1994. 261, Cic. *de Off.* 3.80. alapján (*iactabatur enim temporibus illis nummus sic, ut nemo posset, scire, quid haberet* ~ akkoriban annyira ingadozott a pénz értéke, hogy senki sem tudta, hogy éppen mennyit ér.). Egyéb értelmezésekről összefoglalóan l. McELDERRY, 1918. 62. skk. és ZECCHINI 1990. 139 skk. (utóbbi olykor meglehetősen felületes). SHERWIN-WHITE 1973. 116 értelmezése szerint a hely a szövetségesei háborúira utal, ez azonban túl korán volt, és a fent idézett Tacitus helyek alapján a négy császár éve is eléggé megzavarhatta a latin jogot, így ezt az értelmezését a szakirodalom döntő többségével összhangban nem tartom valószínűnek.

⁴⁰⁰ Suet. *Vesp.* 8.

⁴⁰¹ CIL II 1050

⁴⁰² A fejezet ILLÉS 2011c átdolgozott változata.

utóbbiak. A Flavius-kori Hispaniában a *lex Irnitana* tanúsága⁴⁰⁴ szerint – a *Latium maius*nak csak későbbi, Hadrianus alatt történő bevezetésének megfelelően – a *Latium minus* volt érvényben. A latin jog adományozása tehát azokon a feliratokon fogható meg, ahol per honorem polgárjogelnyerésről esik említés. Hispaniában a Flavius-korból a következő feliratok tartoznak ebbe a kategóriába.

1) CIL II 1610 = ILS 1981 = AE 1986, 334d = HEP 1, 244 = CIL II²/5, 308, Igabrum/Cabra:

Apollini · Aug(usto) / municipiū · Igabrensis /³ beneficio / Imp(eratoris) Caesaris · Aug(usti) · Vespasiani / c(ivitatem) · R(omanam) · c(onsecutus) · cum suis · per hono[r]em /⁶Vespasiano · VI · co(n)s(ule) / M(arcus) · Aelius · M(arci) fil(ius) · Niger · aed(ilis) / d(edit) · d(edicavit)

A consularatus alapján 75-re keltezhető.⁴⁰⁵ Azonban Dessaut⁴⁰⁶ követve pl. Abbott – Johnson tévesen 76-ra,⁴⁰⁷ Jacques pedig tévesen 74-re keltezi a hatodik consularatust, ráadásul ezt nem a feliratállítási, hanem a tisztségviselés időpontjaként fordítja.⁴⁰⁸ A consularatus által meghatározott időpontot azonban nem a *consecutushoz*, hanem mindenképpen a *dedit dedicavit* kifejezéshez kell kapcsolnunk, mivel a hasonló formulákban is a feliratállítási idejét jelzi a consularatus jelölése.⁴⁰⁹ Hübner olvasatában (CIL II 1610) *municip[es] Igabrenses ... c(ivitatem) R(omanam) c(onsecuti)*⁴¹⁰ szerepel,⁴¹¹ azonfelül, hogy ez szintaktikailag is problémás,⁴¹² erősen vitatható a *municipes* szó

⁴⁰³ Gai. *Inst.* 1. 96: *Maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei, qui honorem aliquem aut magistratum gerunt, civitatem Romanam consecuntur (sic!); minus Latium est, cum hi tantum, qui magistratum vel honorem gerunt, ad civitatem Romanam perveniunt.*

⁴⁰⁴ 21. caput: *Qui ... magistratus ... creati sunt erunt, ii, cum eo honore abierint, cum parentibus, coniugibusque ac liberis ... cives Romani sunt.*

⁴⁰⁵ KIENAST 2004. 109.

⁴⁰⁶ ILS 1981, p. 388.

⁴⁰⁷ ABBOTT – JOHNSON 1926. 364.

⁴⁰⁸ JACQUES 1990. 46: „*Les municipes d’Igabrum ayant, par faveur de l’empereur César Auguste Vespasien, obtenu la citoyenneté romaine avec leurs en exerçant un honneur durant le VIe consulat de Vespasien [74], Marcus Aelius Niger, fils de Marcus, édile, l’a donné (ou par décret des décurions).*”

⁴⁰⁹ Vö. pl. AE 1899, 3; AE 1935, 32; AE 1954, 149; AE 1968, 549; AE 185, 873; AE 1985, 876a; CIL II 1569. Az idézett feliratokon nincs más, így az időpont csak a feliratállításra vonatkozhat.

⁴¹⁰ Folytatásként *cum suis Ilvir(atu) et aed(ilitate)* szerepel, de utóbb a 703. oldalon az 5. sorban ő is *PER H...M-t* olvas.

⁴¹¹ Már ekkor ingadozik az olvasat a *municipes Igabrenses* és a *municipii Igabrensis* között, l. HÜBNER ad loc.

⁴¹² Mi a *municipes* állítmánya? Ha a *d(ederunt) d(edicaverunt)* kell odaérteni, akkor mi Niger szerepe? Ezt a kérdést akkor sem kerülhetjük meg, ha *d(ecreto) d(ecurionum)*-ként értelmezzük a DD rövidítést, hiszen a

magistratus értelemben történő használata,⁴¹³ bár elképzelhető, hogy ezt a *consecuti* korlátozná: azok az igabrumi polgárok, akik polgárjogot nyertek.⁴¹⁴ Mindenesetre Hübner változatnak nincs megfelelő párhuzama,⁴¹⁵ a többi ránk maradt ilyen jellegű feliraton a felirat megnevezett állítója (állítói) az alany(ok), és hozzá(juk) kapcsolódik a *consecutus* is, ellipszis nélkül. Ezenfelül Stylow egyértelműen Igabrensiset olvas a második sorban.⁴¹⁶ A feliratot ezek alapján tehát egyedül Niger állította municipium Igabrense Apollójának.

A szakirodalom szokásos keltezése azonban véleményem szerint félrevezető,⁴¹⁷ hiszen ha az általunk elfogadott olvasat helyes, akkor Vespasianus VI. consulságának idején, azaz 75-ben Niger már rendelkezett polgárjoggal.⁴¹⁸ A *municipes ... consecuti* olvasat alapján viszont, ha Niger 75-ben nem is, de mások (*municipes ... civitatem Romanam consecuti*) már polgárjogot nyertek. Azaz akár kommemoratív Niger aedilisi tiszte, akár nem, voltak olyanok, akik 75-ben már per honorem elnyert polgárjoggal rendelkeztek. A kérdés most már csak az, hogy a tisztségviselők mikor kapják meg a polgárjogukat, azaz a 75. év tisztségviselői állíthattak-e úgy feliratot 75-ben, hogy már *cives Romani* voltak? A forrásaink egy része elég pongyolán kezeli a kérdést, más részéből már értékes adatokat nyerhetünk. Gaius 1.96-ban folyamatosan praesens imperfectum van, így abból nem derül ki, hogy mi az időbeli viszonya a tisztségviselésnek és a

probléma megmarad, ha a *municipes* állíttatták, akkor mit keres ott külön Niger. Ha Niger állíttatta a *municipes* utasítására, akkor viszont inkább *iussu* + genitívust várnánk a *municipes* alanyeset helyett.

⁴¹³ Hiszen csak a magistratusok nyerhetnek per honorem polgárjogot.

⁴¹⁴ Teljességgel elfogadhatatlan SCHILLINGER-HÁFELE 1970. 384 feltételezése, ti. hogy a *municipes... consecuti* arra utalna, hogy a latin jog birtokában potenciálisan Igabrum minden polgára *civis Romanus*. Az e fajta *hysteron-proteron* teljesen idegen e felirattípus lényegi mondanivalójától, a polgárjog valós elnyerésének büszke tudatától, és ennek dokumentálásától. Ráadásul a polgárjoggal való visszaélést igen komolyan büntették, vö. Suet. *Claud.* 25.3: *Civitatem Romanam usurpantes in campo Esquilino securi percussit* (sc. Claudius). Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy valaki már *elnyerte* vagy *elnyerheti* a római polgárjogot. Az is elképzelhető lenne, hogy itt azokról a polgárokról van szó, akik valamely családtagjuk tisztségviselése révén nyertek polgárjogot (vö. Irn. 21: *cum parentibus coniugibusque ac liberis cives Romani sunt*, vö. MOMMSEN in HÜBNER 1861. 75. 25. jegyz.), azonban ebben az esetben a *cum suis* kitételnek nincs értelme, mivel ez csak a tisztségviselőkre igaz, családtagjaikra csak közvetve.

⁴¹⁵ A következő felirat egyes kiegészítések alapján párhuzamot nyújtana, de a kiegészítések éppen a most vizsgált felirat vitatott olvasatán alapulnak.

⁴¹⁶ STYLOW 1986. 298, az előbbiekhöz is.

⁴¹⁷ A szakirodalomban az jelenik meg, hogy Niger – vagy olvasattól függően a *municipes*ből következő egyéb magistratusok – 75-ben töltötték be hivatalukat és 74-ben választják meg őket, l. STYLOW 1986. 298-299.

⁴¹⁸ Így az aedilitas feltüntetése kommemoratív lenne. E gyakorlatról a feliratot vizsgálók általában megfelelnek, SCHILLINGER-HÁFELE 1970. 384. Ha nem az aedilisi tisztséggel nyerte volna el a polgárjogot, arra a per honorem utáni genitívusszal vagy a korábbi tisztség nominativusban történő feltüntetésével utalhatott volna. De ha éppen aedilis is volt, akkor is kellett, hogy korábban már viseljen tisztséget, hiszen per honorem nyert polgárjogot.

polgárjogelnyerésnek, mivel csak általánosságokban beszél.⁴¹⁹ Appianos praeteritum használatából sem derül ki egyértelműen az időviszony.⁴²⁰ Pliniustól pedig szintén nem tudunk meg semmi közelebbit.⁴²¹ A Strabónnál olvasható aoristos participium ugyan előidejűséget sugall, de a szó jelentése miatt ez utalhat egyszerűen a hivatalba lépésre vagy akár a megválasztásra is.⁴²² Így a fenti szöveghelyekből nem derül ki, hogy valaki hivatala elején, végén vagy közben válik-e római polgárrá. A lex Irnitana 21. caputja azonban egyértelműen fogalmaz: *ii, cum eo honore abierint, ... cives Romani sunt*. A perfectum miatt itt egyértelműen előidejűségről van szó: csak a hivatalukból való távozás *után* nyertek polgárjogot. Asconiusnál sajnos nem egyértelmű az olvasat:⁴²³ a *magistratus* előtti *petendo, peti, petendi* értelmileg hibás, hiszen a tisztségviselésre való pályázás még biztosan nem tesz senkit polgárrá (Gai., Strab., Irn.).⁴²⁴ A *gerendo* vagy a *per* olvasat már értelmileg helyes, bár ebből sem derül ki egyértelműen, hogy mikor is kapják meg a polgárjogot, míg Lebek *perfuncti* emendációjá⁴²⁵ tökéletesen összhangban van a lex Irnitana szövegével, és egyértelmű előidejűséget mutat, továbbá a romlás is magyarázható. A vonatkozó források közül egyedül az Irnitana (és Lebek erre alapuló *perfuncti* olvasata) utal egyértelműen arra, hogy a polgárjogot a tisztségviselés *után* kapták meg. A többi forrásban ez nem ennyire világos, sőt van, ahol egyidejűséget találunk, de a tisztségviselés utáni polgárjogelnyerést ezek sem cáfolják, mivel nem törvényként közölnek konkrét szabályozást, hanem általánosságban fogalmaznak. Gaius: aki hivatalt visel, az polgár lesz, ettől még lehet polgár a hivatalviselése után is; Appianos: aki évente hivatalnok volt, az polgárrá vált, ez is történhetett a hivatali éve után is; Strabón: aki aedilis vagy quaestor lett, az polgárrá vált, ebbe a fogalmazásba is belefér a tisztség utáni polgárjogelnyerés; Pliniusnál pedig nincs semmi konkrétum. Így – mivel a többi hely nem mond ellent ennek

⁴¹⁹ Gai. *Inst.* 1. 96: *Maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei, qui honorem aliquem aut magistratum gerunt, civitatem Romanam consecuntur; minus Latium est, cum hi tantum, qui magistratum vel honorem gerunt, ad civitatem Romanam perveniunt.*

⁴²⁰ App. *BC* 2.26: ὧν (ti. egy latin település polgárai közül) ὅσοι κατ' ἔτος ἦρχον, ἐγίνοντο Ῥωμαίων πολῖται· τότε ἰσχύει τὸ Λάτιον.

⁴²¹ Plin. *Paneg.* 37.3: *qui per Latium in civitatem seu beneficio principis venissent.*

⁴²² Strab. 4.1.12 (C187): Νέμανσος ... ἔχουσα καὶ τὸ καλούμενον Λάτιον, ὥστε τοὺς ἀξιωθέντας ἀγορανομίας καὶ ταμείας ἐν Νεμαύσῳ Ῥωμαίους ὑπάρχειν.

⁴²³ *Pompeius enim non novis colonis eas constituit sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut possent habere ius quod ceterae Latinae coloniae, id est ut perfuncti magistratus civitatem Romanam adipiscerentur.* Asconius in *Pisonianam* 3 (Clark)

⁴²⁴ Különösen fontos ebben az esetben Irn. 21 korlátozása – *ne plures cives Romani sint, quam quod ex h(ac) l(eg)e) magis[t]ratus creare oportet* –, ha még a suffectusok sem nyerhetnek polgárjogot, hogyan lehetne valaki civis Romanus pusztán a pályázással, ehhez az értelmezéshez l. MOMMSEN 1905/1853. 298-299 és GONZÁLEZ 1986. 204.

⁴²⁵ LEBEK 1994. 259.

– az Irnitana 21. (és az Asconius hely) alapján azt kell mondanunk, hogy a polgárjogot csak a hivatali idő letelte *után* kapták meg.

Látni fogjuk, hogy a korszakban Hispaniában valószínűleg január 1-től december 31-ig tartott a hivatali év, így a polgárjogot szigorú értelemben véve csak a tisztségviselést követő naptári évben kapták meg. Bár elképzelhető lenne, hogy a hivatali év végén december 31-t nem töltötték ki teljesen, a forrásaink mégis inkább arra utalnak, hogy még az év utolsó napja is teljes értékű hivatali nap volt,⁴²⁶ ráadásul a polgárjogelnyeréshez kapcsolódóan valamiféle hivatalos formaságot, bejelentést is feltételeznünk kell.⁴²⁷ Így *stricto iure* legkorábban a következő év január 1-jén válhatott polgárrá a tisztségviselő és családja. A Singilia Barba-i felirat⁴²⁸ is világosan mutatja, hogy a tisztségviselők december 31-én távoznak a hivatalukból Hispaniában. De ha feltételezzük is, hogy már december 31-én délután/este római polgárnak számítanak, még a feliratot is el kell készíttetniük és fel kell állítaniuk. Ha tehát Niger a felirat állításakor már nem volt aedilis – mivel a felirat állításakor már rendelkezett *per honorem* polgárjoggal –, de a szokásos gyakorlatnak megfelelően utalt korábban viselt tisztségére, akkor már legkésőbb 74-ben viselte a tisztséget, ahhoz hogy a feliraton 75-ben római polgárként jelenhessen meg.⁴²⁹ Tehát a felirat – a szakirodalom eddigi állításával ellentétben⁴³⁰ – véleményem szerint azt igazolja, hogy a jogadományozásra alapuló municipalizációs folyamatok révén 74-ben nem csak választás, de tisztségviselés is volt.

Elméletileg ahhoz, hogy Niger (vagy bárki más) 74-ben tisztségviselő lehessen, már 73-ban meg kellett választani, mivel pedig Vespasianus és Titus 73. július 1-jétől voltak censorok,⁴³¹ ez lényegében teljességgel kizárná annak lehetőségét, hogy a jogadományozást a censurájukhoz kössük.⁴³² Ez a mechanikus számítás nem biztos, hogy teljesen helytálló, hiszen elképzelhető, hogy az első tisztségviselők nem voltak egy teljes évig

⁴²⁶ Suet. *Iul.* 76.3 *Pridie autem Kalendas Ianuarias repentina consulis morte cessantem honorem in paucas horas petenti dedit* (sc. Caesar), (Nero nem követte ezt a gyakorlatot, Suet. *Ner.* 15.2); Cicero szerint a consullá kinevezés a 7. óra (kb. délután 1) után történt, így a szóban forgó consul hivatali ideje alatt senki sem reggelizett (Cic. *Ad fam.* 7.30). Bár mind Nero, mind Cicero rosszállását fejezi ki az egynapos consul miatt, a fenti adatok egyértelműen mutatják, hogy hivatali ideje ténylegesen a nap végéig tartott, ahogyan az elődjének is eddig tartott volna.

⁴²⁷ Ehhez l. lent.

⁴²⁸ SERRANO RAMOS – RODRÍGUEZ OLIVA 1988. 237-249

⁴²⁹ Ha pedig nem ő, akkor a *municipes ... consecuti*.

⁴³⁰ JACQUES fent idézett 74-es adata csak egy kettős tévedés eredménye.

⁴³¹ KIENAST 2004. 108 és 111.

⁴³² Ti. ki kell bocsátani a rendeletet, ennek el kell jutni a provinciába, itt el kell jutni az egyes városokba, ott meg kell szervezni a választásokat, meg kell választani a tisztségviselőket, akiknek hivatalba is kell lépniük.

hivatalban,⁴³³ pl. 74 tavaszán volt a jogadományozás, ennek következtében év közben kinevezeték a tisztségviselőket, akik aztán nem egy teljes évig, hanem csak 74. december 31-ig voltak hivatalban.⁴³⁴ Elgondolkodtató azonban, hogy ha a törvényszövegek kibocsátása évtizedekig is eltarthatott,⁴³⁵ akkor hogyan magyarázható, hogy a jogadományozásra már azonnal, késedelem nélkül reagálnak az olyan kis települések is, mint Igabrum. Természetesen a jogadományozás azonnali előnyökkel jár a tisztségviselők számára, és ez az előny már megvan, mire a törvényt is megkapják,⁴³⁶ de egyszerűen a korabeli ügyintézés, hírközlés már önmagában kétségesse teszi a késlekedés nélküli reakciót. Már pusztán a Domitianus levél keltezéséből tudjuk, hogy fél év alatt jutott el a rendeltetési helyére,⁴³⁷ bár ennél jóval nagyobb sebességre utaló adatunk is van, igaz, egyik sem átlagos adat: a közismerten gyors Caesar hadsereggel együtt szűk egy hónap alatt jutott el Rómából Baeticába,⁴³⁸ hajóval Ostiából Hispaniába pedig már 4-7 nap el lehetett jutni.⁴³⁹ A jogadományozó edictum esetében valószínűleg inkább a Domitianus levélben szereplő adat lehet mérvadó, nem a két rendkívüliként aporsztofált sebesség. Azaz már az több hónapot vehetett igénybe, hogy a jogadományozó rendelkezés eljusson Hispaniába – feltehetően a helytartóhoz, vagy a jelentősebb városokba –, majd még innen is el kellett jutnia az egyes városokba, majd ennek megfelelően a tisztségviselőket is ki kellett nevezni.⁴⁴⁰

A polgárjogadományozás tényszerűen igazolható terminus ante quem tehát e felirat alapján 74, azonban a fentiek miatt nem tartok valószínűnek egy ilyen késői

⁴³³ A Flavius-korra vonatkozóan erre nincs konkrét adatunk, de úgy tűnik, Ursóban az első tisztségviselők nem egy teljes évig voltak hivatalban, l. lex Ursonensis 63. Az értelmezéshez l. MOMMSEN 1905/EE 259, EJER 183.

⁴³⁴ Egyedi esetekben elképzelhető, de a vizsgálthoz hasonló, tömeges polgárjogelnyerésnél nem tartom valószínűnek, hogy a már a jogadományozás előtt vezető szerepet játszó, de még tényleges római mintájú tisztséget be nem töltő helyiek erre való tekintettel polgárjogot kapjanak. Hiszen még az edictum és a törvény kibocsátása után is aggályosan ügyelnek arra, hogy még a rendes tisztségek esetében se legyen túl sok polgárjogelnyerés (vö. Irn. 21). Tömeges jogadományozásnál pedig azt sem tudhatják biztosan, hogy melyik peregrinus településen hány „főtisztviselő” szokott lenni, ráadásul ezzel vissza is élhettek volna a települések, ha fiktív korábbi adatokat adnak meg.

⁴³⁵ Ha már Vespasianus kiadta a törvényt, akkor húsz év (70-es évek eleje, és a 91-nél későbbi lex Iritana), ha igazam van és csak Domitianus adta ki, akkor is tíz év.

⁴³⁶ Azaz míg a jogadományozó rendelkezésben foglaltaknak valószínűleg saját, jól felfogott érdekében minél hamarabb igyekeznek eleget tenni, ez a buzgóság nem biztos, hogy megvolt a törvény esetében is.

⁴³⁷ L. fent.

⁴³⁸ Suet. *Caes.* 56.5; Strab. 3.4.9; App. *BC* 2.103. Az adatokhoz l. KOLB 2000. 308-332.

⁴³⁹ Plin. *NH* 19.1.3-4, Plinius csodálatraméltó sebességrekordként közli.

⁴⁴⁰ Ehhez a folyamathoz, illetve az edictum és a tisztségviselő-választás viszonyához l. lent.

időpontot,⁴⁴¹ és ennek megfelelően a jogadományozásnak Vespasianus és Titus censorságával történő összekapcsolása is téves lehet.

2) CIL II 2096 = AE 1986, 334b = HEp 1, 293 = CIL II²/5, 292: Cisimbrium / Zambra:

[---] +2?+ [---] / *m(unicipio) [F(lavio?)] Ç(isimbrensi) · benef[icio] /³ Ìmp(eratoris) · Ca[es]aris · Aug(usti) · Vesp[er]s[i]ani VIII · T(iti) · Caesaris · Aug(usti) · f(ili) / VI · co(n)s(ulum) ç(ivitatem) R(omanam) [c]õnsecu⁶[t]us cum uxor[e – 5-6 –] / per hon(orem) · II · v[i]r(atus) / [–] Valerius · C(ai) · f(ilius) · Quir(ina tribu) · Rufus /⁹ d(e) s(ua) p(ecunia) · d(edit) · d(edicavit)*

Hübner olvasata szerint a második sorban [*m(unicipes)*] *m(unicipi) ben[eficio]* szerepel, az AE is *genitivust* javasol a *dativus* helyett. A vizsgált kérdés szempontjából nincs jelentősége, hiszen a CIL II²/5, 291-ből is tudjuk, hogy Cisimbrium *municipium Flavium* volt, és a *Quirina tribus* is erre utal a feliraton, a 6. sor elején szereplő S biztosnak jelölt olvasata pedig elejét veszi az 1) felirathoz hasonló problémák felmerülésének. A hatodik sor valószínű kiegészítése *et suis* vagy *et filiis* lehet. A felirat a consulatusok alapján 77-re keltezhető, a korábban bevett 75-tel szemben.⁴⁴²

Ez a felirat is érv lehetne arra, hogy Titus és Vespasianus közös censorságuk alatt adományozták a jogot, mivel mindketten szerepelnek, azonban a feliraton censuráról szó sincs, ráadásul, ha már mindeképpen közös hivatalhoz kellene kötni a jogadományozást, akkor nem csak a censura, hanem a közös consulság is szóba jöhetne 70-ben és 72-ben is.⁴⁴³ Ráadásul Titus sok tekintetben quasi Vespasianus társuralkodója volt,⁴⁴⁴ így tényleges közös tisztség nélkül is történhetett a jogadományozás vagy a beneficium mindkettejük nevében.

⁴⁴¹ Ti. a 74 túl késői ahhoz, hogy 75-ben már per honorem polgárjogot elnyert személyek állítsanak feliratot.

⁴⁴² Vö. GALSTERER 1971. 43. 53. jegyz., ezzel szemben WIEGELS 1987. 210. 73. jegyz.

⁴⁴³ DEGRASSI 1952. 20-21.

⁴⁴⁴ L. pl. LEVICK 1999. 184 skk.

5) CIL II 1631 = CIL II²/5, 615 = HEp 11, 260, municipium ignotum / Monturque?:

[– – –] / L(ucius) · Iunius · Faustus et /³ L(ucius) · Iunius · L(uci) · f(ilius) / Mammius · Faustinus / c(ivitatem) · R(omanam) · per honorem /⁶ consec[uti] benefic[i]o / [Imp(eratoris) Caes(aris) Aug(usti) Vespasiani?

Hübner Igabrumnak tulajdonítja, Stylow⁴⁴⁹ és őt követve Lacort Navarro⁴⁵⁰ azonban – több más felirattal együtt – egy ismeretlen nevű, a mai Monturque területén fekvő *municipium Flavium*ra gondol. Az utolsó sor kiegészítése bizonytalan, általában – a jogadományozás miatt – Vespasianusra egészítik ki.

6) AE 2000, 729 = HEp 10, 162 (= CIL II 1570 = CIL II²/5, 401), municipium ignotum/ Castro del Río:

Sacrum · domus · Aug(ustae) / M(arcus) · Clodius · Gal(eria tribu) · Proculus · II · vir · pont(ifex) · Aug(usti) /³ [pe]r · honorem c(ivitatem) R(omanam) [c]o[ns(ecutus)] cum · Annia [ux]or[e] / et · M(arco) · Clodio · Rustico · et [M(arco)] Clodio · Mar/cello · fili(i)s · [benefi]cio /⁶ Imp(eratoris) · Caesaris · Vespasiani · Aug(usti) · d(e) · s(ua) · p(ecunia) · d(edit) · d(edicavit)

Az egyébként elveszett feliratnak,⁴⁵¹ amely eredetileg egy szobortalapzat vagy egy Augustaeum része lehetett, egy 18. századi ismeretlen klerikus újonnan előkerült leírása alapján Stylow által javasolt új olvasata⁴⁵² azonnal széles körben elfogadottá vált.⁴⁵³ Stylow tetszetős gondolatmenetének következetlenségeire azonban Alicia Canto teljes joggal hívja fel a figyelmet,⁴⁵⁴ így a feliratot igen óvatosan kell kezelnünk, hiszen éppen a

⁴⁴⁹ STYLOW 1986. 296. 19. jegyz.

⁴⁵⁰ LACORT NAVARRO 2001. 39–40.

⁴⁵¹ A feliratot a CIL II 1570-ben idézett 16. és 19. századi egymással lényegében megegyező leírás alapján Hübner sorbeosztását követve Stylow a következőképpen közli 1998-ban (CIL II²/5, 401): *Sacrata · domus · Augusto / M(arcus) · Clodius [---] /³ pont(ifex) · desig(natus) · cum · Annia [---] / et · M(arco) · Clodio · Rustico · et / [-] Clodio · Marcello · f(iliis) /⁶ Imp(eratori) · Caes(ari) · Vespasiano · Aug(usto) / d(e) · s(ua) · p(ecunia) · d(edit) · d(edicavit).*

⁴⁵² STYLOW 2000.

⁴⁵³ Például L'Année Épigraphique, a Clauss-Slaby adatbázis.

⁴⁵⁴ Főbb ellenvetései: az ismeretlen klerikus hogyan képes 150 évvel később bővebb olvasatot adni az akkorra már feltehetően tovább romlott minőségű feliratról, mint Franco (ezt még kiegészíteném azzal, hogy a STYLOW 2000. Fig. 1-en közölt kép alapján az utolsó sortól eltekintve a legjobban a felirat 2. sorát tudta kiolvasni, éppen azt, ami a leghiányosabb a 16. és 19. századi változatokban, több más helyen viszont

tárgyalt témát érintik a vitatott kiegészítések (*Galeria tribus, Ilviratus, civitas Romana, consecutus*), a felirat tehát nem lehet alapja semmiféle csak rá támaszkodó gondolatmenetnek. A tárgyalt feliratcsoportba való felvétele a párhuzamok miatt a fenti megjegyzésekkel együtt azonban mindenképpen szükségesnek tűnik.

7) CIL II 1635 = HEp 1, 294 = CIL II²/5, 304, Igabrum/Cabra?:

--- / VLA [---] ^β HONOR [---] MIVRO / ANNI · ANO · F · C ·
R · C / D · S · P ^β D · V · PMMO

A felirat elveszett, mindkét értelmezési kísérlet *per honorem* polgárjogelnyeréssel hozza kapcsolatba, Hübner szerint:

[--ci]vita[tem consecutus per] honor[em cu]m Iu[li] b Anniano
f(ilio) c(ivitatem R(omanam) c(onsecuto)

Stylow olvasatában:

[---] per] honor[e]m I[I] v[i]r(atus) [c(um)] Anniano f(ilio)
c(ivitatem) R(omanam) c(onsecutus) d(e) s(ua) p(ecunia) d(edit)

Felhasználhatóságáról ugyanaz mondható el, mint az AE 2000, 729 esetében, az ismertetett feliratok fényében az utóbbi kiegészítés tűnik helyesebbnek.

E fenti feliratcsoport az egyetlen, amelyen a *civitas Romana per honorem consecuta* teljesen kiírva megjelenik, a birodalom egyéb területein talált feliratok esetében általában csak közvetett módon lehet következtetni az ilyenfajta polgárjogelnyerésre.⁴⁵⁵ Ezen felül e feliratok még két jellemző sajátossággal is rendelkeznek: az egyik a *Ilviratus* alapján elnyert polgárjog, a másik pedig az uralkodói *beneficium*ra történő utalás.

A fenti feliratok közül az 1) a legkorábbra keltezhető, így az erre alapuló keltezés kell elfogadnunk a jogadományozással kapcsolatban. Azaz a jogadományozás 74 előtt, valószínűleg nem Vespasianus és Titus censorsága alatt történt. Mivel a feliratokon szerepel a vitatott jelentésű *beneficium* és a *lex Flavia municipalis*ban szereplő *edictum* jelentése is hasonló lehet, érdemes ezt közelebbről is megvizsgálnunk.

rosszabb változatot hoz); nem fogadja el, hogy a 19. sz-i változat a 16. sz-i *autopsiát* nélkülöző átvétele lenne, így két független olvasat is az új kiegészítés ellen szól; a *pontifex Augusti* tisztség nem felel meg a Flavius-kornak; szintaktikai felépítése nem felel meg a többi feliraténak stb., részletesen l. CANTO apud HEp 10, 162 (p. 62–64).

⁴⁵⁵ Több olyan felirattal rendelkezünk, amelyek *per honorem* polgárjog-adományozásra utal(hat)nak: CIL V 532; CIL VI 40560 = CIL VI 1015 (p. 3070) = CIL VI 31226; CIL VIII 16919, CIL VIII 16916; AE 1971, 534 (*tabula Banasitana*), de ezeken nincs egyértelműen jelölve. Jó példa a *per honorem* polgárjogelnyerés megállapításának nehézségére, hogy ALFÖLDY 1964. 257 a CIL II 159-et – *P(ublio) Cornelio Q(uirina tribu) Marco viritim a Divo Claudio civitate donato quaestori, Ilviro ex testamento ipsus [-] Quintus Capito cum Q(uinto) f(ilio) h(erede) p(osuit)* – *per honorem* polgárjogelnyerésnek tekinti, jóllehet a *viritim donatus* miatt valószínűbb, hogy először polgárjogot kapott, majd utána – már római polgárként – viselte a tisztségeket.

3.2. EDICTUM ÉS BENEFICIUM

Az 1) feliraton egy aedilis szerepel, aki feltehetően ezzel a tisztséggel nyerte el a polgárjogot, bizonyosan nem *IIviratusszal*, mert akkor ez a tekintélyesebb tisztség is fel lenne tüntetve a feliraton. A 2), 3) és 4) feliratokon egyértelműen *IIviratus* alapján történő polgárjogelnyerésről van szó, esetleg a 6) és 7) feliratokon is. Ez a *cursus honorum* szokásos figyelembe vétele alapján szokatlan,⁴⁵⁶ hiszen elvileg a *IIviratus* előtt már kellett volna egy alacsonyabb tisztséget viselniük, amellyel viszont már elnyerték volna a polgárjogot. A *cursus honorum* tiszteletben tartásának hiánya egyrészt magyarázható azzal, hogy a római típusú városigazgatás illetve magistratusok bevezetésekor az első években nem vehették figyelembe a korábbi tisztségeket, hiszen ezek betöltésére a jogadományozás előtt nem volt lehetőség.⁴⁵⁷ Másrészt elképzelhető, hogy minden külső érv dacára a flaviusi municipiumokban nem volt rögzített *cursus honorum*.⁴⁵⁸

Komolyabb vitára adott okot az 1), 2), 3), 5) és 6(?), feliratokon szereplő *beneficium imperatoris* értelmezése, melyre több megoldási javaslat is született. Lamberti véleménye szerint a *lex Irnitana* 19–20, 22–23. caputjaiban⁴⁵⁹ említett uralkodói edictumok *ad hoc* császári rendelkezések, amelyekkel azokat nevezték ki az adott települések magistratusaivá, akik a település jogi státuszát előmozdítandó követségben jártak az uralkodónál vagy a helytartónál,⁴⁶⁰ mivel pedig a *ius adipiscendae civitatis Romanae* még nem volt szabályozva, ezek az *ad hoc* edictumok rendelkeztek erről is.⁴⁶¹ Így a *beneficium* ezekkel az *ad hoc* edictumokkal lenne azonos. Elméletének hiányosságaira már többen is

⁴⁵⁶ Vö. Mod. Dig. 50.4.11pr: *Ut gradatim honores deferantur, edicto, et ut a minoribus ad maiores perveniantur, epistula Divi Pii ad Titianum exprimitur.* Call. Dig. 50.4.14.5: *Gerendorum honorum non promiscua facultas est, sed ordo certus huic rei adhibitus est. Nam neque prius maiorem magistratum quisquam, nisi minorem susceperit, gerere potest...*

⁴⁵⁷ Ezen a véleményen már HIRSCHFELD 1913. 298–299. 5. jegyz. JACQUES 1990. 46 szerint elképzelhető, hogy még a település *peregrinus* jogállása idején viselt kisebb tisztségeket számították be, ezt nem tartom valószínűnek, hiszen a *cursus honorum* és egyéb feltételek bizonyos esetekben történő figyelmen kívül hagyását a Digesta is igazolja: Mod. Dig. 50.4.11.2: *Quotiens penuria est eorum, qui magistratum suscipiunt, immunitas ad aliquid infringitur, sicuti divi fratres rescripserunt.*

⁴⁵⁸ GONZÁLEZ 1986. 215.

⁴⁵⁹ 19. cap.: *Aediles, qui in eo municipio ex edicto ... Vespasiani ... Titi ... Domitiani ... creati sunt, et in aedilitate nunc sunt.* 20. cap.: *Quaestores, qui ex edicto decreto iussu<v>e ... Vespasiani ... Titi... Domitiani ... ante hanc legem creati sunt [et nunc] in ea aedilitate sunt{o}.* 22. cap.: *Qui quaeve ex h(ac) l(ege) exve ed[i]cto ... Vespasiani ... Titi ... Domitiani ... civitatem Romanam consecutus consecuta erit...* 23. cap.: *Qui quaeve ex h(ac) l(ege) exve edicto ... Vespasiani ... Titi ... Domitiani ... civitatem Romanam consecutus consecuta erit...*

⁴⁶⁰ Ehhez l. lent.

⁴⁶¹ LAMBERTI 1993. 23–24.

felhívták a figyelmet: Lamberti több edictumot is feltételez, ezzel szemben a törvény következetesen egyes számot használ.⁴⁶² Lamberti feltételezésének ellentmond a két cisimbriumi felirat is, hiszen ott 77-ben és 83-ban is *beneficio imperatoris* polgárjogot nyert magistratusok szerepelnek. Ez alapján, ha valóban *ad hoc* edictumokkal nevezték volna ki a tisztségviselőket, ezeknek az edictumoknak semmi köze nem volt a törvényt kérő követséghez, hiszen miért ment volna 77-ben és 83-ban is két külön követség. Továbbá ugyanaz a *creare* ige szerepel az említett caputokban a *hac lege* és az *ex edicto* kifejezések mellett illetve a 21. caputban is, ez alapján az edictum inkább a megválasztás körülményeit szabályozta.⁴⁶³ Az egyik legnagyobb probléma azonban, hogy Lamberti szemmel láthatóan figyelmen kívül hagyja vagy inkább szem elől téveszti a forrásokat. Elfogadja, hogy Vespasianus a 70-es évek elején latin jogot adott Hispaniának, mégis szerinte az egyes *magistratusok* kinevezését és polgárjogelnyerését külön, *ad hoc* edictumokkal kellett szabályozni. Ha ez valóban így volt, akkor mit tartalmazott a vespasianusi *Latium*? A latin jog pontos tartalma igen vitatott – pl. *Gemeinderecht*, *Personalrecht*, „*derecho mixto*” –,⁴⁶⁴ a források egységessége miatt azonban egy eleme mégis van, ami bizonyos: a *civitas Romana per honorem* biztosítása.⁴⁶⁵ Lamberti pedig a fenti érvelésével implicit módon éppen ezt vonja kétségbe: véleménye szerint ugyanis miután Vespasianus kiterjesztette a latin jogot Hispaniára, azaz biztosította a *civitas Romana per honorem*-et, mégis *ad hoc* edictumokkal kell garantálnia a polgárjogelnyerést,⁴⁶⁶ ami ráadásul komoly adminisztratív teher is éveken keresztül a császári kancelláriának, még ha egy-egy települése esetében az összes tisztségviselő kinevezését és polgárjogelnyerését egy edictum tartalmazná, az így is évi 3-400 rendelet.⁴⁶⁷

⁴⁶² Pl. LEBEK 1995. 136. 4. jegyz.

⁴⁶³ GONZÁLEZ 1995. 805; vö. GONZÁLEZ 1986. 201. SPICHENKO 2002–2003. szerint ebben a korban és ebben a szövegösszefüggésben a *creatus* egyértelműen *comitián* történő megválasztásra illetve hivatalba iktatásra utal. Ráadásul a polgárjogelnyerés még lehet *viritim ex edicto*, a megválasztás már nem.

⁴⁶⁴ Bővebben l. lent.

⁴⁶⁵ Vö. MOMMSEN 1887. III. 640; STYLOW 1999. 231–232. Gaius I 96: *Maius est Latium, cum et hi qui decuriones leguntur et ei qui honorem aliquem aut magistratum gerunt, civitatem Romanam consequuntur. Minus Latium est, cum hi tantum qui magistratum aut honorem gerunt, ad civitatem Romanam perveniunt.* Plin. *Paneg.* 37,3: *qui per Latium in civitatem seu beneficio principis venissent.* Asconius in *Pisonianam* 3: *veteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut possent habere ius quod ceterae Latinae coloniae, id est ut perfuncti magistratus civitatem Romanam adipiscerentur.* Appianos B.C. 2.26: ὧν (ti. egy latin település polgárai közül) ὅσοι κατ' ἔτος ἤρχον, ἐγίγνοντο Ῥωμαίων πολῖται· τότε ἰσχύει τὸ Λάτιον; Strabón 4.1.12 (C187) Νέμαυσος ... ἔχουσα καὶ τὸ καλούμενον Λάτιον, ὥστε τοὺς ἀξιωθέντας ἀγορανομίας καὶ ταμείας ἐν Νεμαύσῳ Ῥωμαίους ὑπάρχειν.

⁴⁶⁶ Ehhez l. a következő bekezdést is.

⁴⁶⁷ MCELDERRY 1918. 61 (részletesen 68-79) becslése szerint legalább 350 *municipium* kapott új törvényt, a polgárjogadóományozás is legalább ennyi települést érintett.

Lamberti feltételezése tehát az egyedi, a kinevezést és a polgárjogelnyerést is garantáló edictumokról bizonyosan téves.

González abból indul ki, hogy a polgárjogelnyeréshez már szükség volt a törvényre is,⁴⁶⁸ és egy katonai diplomához hasonló, már *a törvény szabályozása alapján* történő polgárjogelnyerést⁴⁶⁹ *utólag*, minden egyes esetben külön megerősítő hivatalos dokumentumot feltételez,⁴⁷⁰ amelyet az uralkodó bocsátott volna ki, és erre utalna a *beneficium imperatoris*. Ezzel lehetne azt is magyarázni, hogy mindig az aktuális uralkodó beneficiumára történik utalás, nem pedig az edictumot eredetileg kibocsátó Vespasianusra.⁴⁷¹ Az bizonyos, hogy a római polgároknak valamilyen módon igazolniuk kellett polgárjogukat.⁴⁷² Vannak forrásaink arról, hogy uralkodók civileknek adományoznak polgárjogot illetve ezt igazoló iratot, de ezekben az esetekben a jogadományozás vagy egyéni érdem alapján, a latin jogtól függetlenül történt,⁴⁷³ vagy nem megállapítható, hogy pontosan milyen keretek között.⁴⁷⁴ Mindenesetre a *tabula Banasitana*⁴⁷⁵ és a Plinius levél⁴⁷⁶ alapján is volt egy jegyzék, amelybe belevették az új polgárokat, de nincs adatunk arról, hogy e jegyzékbe vezetésen és a polgárjog *formális* elismerésén kívül a *per honorem* polgárjogelnyerésnél szükséges volt-e a császár olyan *érdemi* beavatkozása, amelyet beneficiumnak lehetne minősíteni.⁴⁷⁷ A latin jog esetében

⁴⁶⁸ Elveti STYLOW 1986. 301-303. érvelését, ti. hogy a polgárjogelnyerés már az edictum alapján is megtörténhetett, bővebben l. lent.

⁴⁶⁹ *Lex Irnitana* 21.

⁴⁷⁰ Ez a gondolatmenet hasonló nehézségeket vet fel, mint Lambertié.

⁴⁷¹ GONZÁLEZ 1995. 803–807. = GONZÁLEZ 2001. 121–126. Ezen a véleményen már GALSTERER 1971. 43. 53. jegyz. is, aki elvitatja e *municipiumok* flaviusi privilegizálását is. WIEGELS 1985. 29. 1. jegyz. szerint azonban nem lehet tagadni a flaviusi municipalizálást, mivel az, hogy a 2) feliraton Vespasianus és Titus közösen szerepelnek, bizonyítja, hogy együtt vettek részt a latin jog megadásában, mert a katonai diplomák sem említik egyszerre Vespasianust és Titust. Véleményem szerint Vespasianus és Titus együttes szereplése a két feliraton a fentiek alapján még nem elegendő bizonyíték arra, hogy a censorság alatt történt a jogadományozás, hiszen a censurától függetlenül is mindketten részt vehettek benne. Meggyőzőbb Stylow 1986. 300. 31. jegyz. érve, ti. igaz, hogy a CIL II 1610-es – 1) – feliraton nincs sem *tribus*, sem *Flavius* jelző, de a megfogalmazás párhuzamba állítható a cisimbriumi feliratokéval, amelyek viszont biztosan Flaviusi *municipium*hoz tartoztak (*municipium Flavium, Quirina tribus*).

⁴⁷² Vö. SHERWIN-WHITE 1973. 314–315.

⁴⁷³ Plin. *Ep.* 10. 5–6; 104–105 (itt latinokról van szó, de ennek nincs szerepe a polgárjogelnyerésben); 106–107; Suet. *Nero* 12: *item pyrrichas (sc. exhibuit) quasdam e numero epheborum, quibus post editam operam diplomata civitatis Romanae singulis optulit*; Suet. *Gaius* 38 is egyéni polgárjogelnyerésre utalhat: *Negabat iure civitatem Romanam usurpare eos, quorum maiores sibi posterisque eam impetrassent ... prolataque Divorum Iuli et Augusti diplomata ut vetera et obsoleta deflebat*.

⁴⁷⁴ Például *Tabula Banasitana*, AE 1971, 534.

⁴⁷⁵ ...*descriptum et cognitum ex commentario civitate Romana donatorum*...

⁴⁷⁶ Plin. *Ep.* X 105 ... *dedisse me ius Quiritium referri in commentarios meos iussi* ...

⁴⁷⁷ Ráadásul ha a polgárjogelnyerés feltételeit egy *edictum* vagy törvény biztosította, ez is elég lehetett a polgárjog elnyerésének igazolására, vö. SHERWIN-WHITE 1973. 314, így adott esetben a császárnak még formális szerepe sem volt.

ugyanis semmi sem utal arra, hogy az uralkodó ebben bármilyen közvetlen⁴⁷⁸ szerepet játszott volna. *Cum eo honore abierint... cives Romani sunt*,⁴⁷⁹ a rendelkezés egyértelmű, miután hivatali évük lejárt, római polgárokká váltak, nem szerepel semmi uralkodói megerősítésre utaló kitétel. Ezenkívül Plin. *Pan.* 37. alapján is lehet *per Latium* (azaz *per honorem*) vagy *beneficio principis* polgárjogot nyerni, a kettőt világosan elkülöníti és semmivel nem utal arra, hogy az előbbihez szükség lenne az utóbbira.⁴⁸⁰ Összegezve tehát a katonai diplomák esetében az uralkodói *beneficium* valóban érvényesülhetett, hiszen – bár a megfelelő körülmények között a katonai szolgálat lényegében automatikusan polgárjoggal járt – az uralkodótól függött, hogy mikor bocsátotta el a szolgálatból a katonákat.⁴⁸¹ A *per honorem* polgárjogelnyerésnél viszont a császár szerepe megegyezhetett a köztársaságkori censorokéval, akik, Sherwin-White szavaival élve, inkább elismerték, mint adományozták a római státuszhoz való jogot.⁴⁸²

Ezen felül Garcia Fernández helyesen mutatott rá arra, hogy már a *lex municipalis* megérkezése előtt is kellett lennie valamiféle municipális szervezetnek,⁴⁸³ ezzel igen vitathatóvá vált az a González által elfogadott feltételezés, hogy a municipális szervezetre történő utalások (pl. *municipium*, *magistratusok*) azt bizonyítják, hogy a város már rendelkezik saját törvénnyel. Ezért annak feltételezésére sincs okunk, hogy a feliratokon szereplő személyek mindenképpen a város törvényének kibocsátása után nyerték el polgárjogukat, különösen mivel ilyen törvényeket csak Domitianus uralkodásától ismerünk.

A harmadik értelmezési kísérlet szerint a *beneficium* eredetileg Vespasianusnak arra a rendelkezésére utal, amellyel latin jogot adott Hispaniának.⁴⁸⁴ itt ugyanaz a probléma merül fel, mint a törvényben szereplő edictummal is. Ti. ha valóban Vespasianus *edictum*ára történik utalás a törvényekben és e feliratokon is, azaz a jogadományozó edictum Vespasianusé, akkor hogyan nyerhetnek polgárjogot Titus és Domitianus *beneficiuma* alapján is. Suetonius és Cassius Dio egybehangzó állítása szerint Titus és

⁴⁷⁸ Természetesen közvetve vagy közvetlenül a római polgárjog a császárkorban többnyire a császártól származott, de ehhez elég már maga a latin jog megadása is, l. lent.

⁴⁷⁹ *Irn.* 21.

⁴⁸⁰ Legalábbis nem olyan utólagos jóváhagyásként, ahogy azt González véli, vö. SHERWIN-WHITE 1973. 339.

⁴⁸¹ Vö. pl. Tac. *Agr.* lázongásait.

⁴⁸² SHERWIN-WHITE 1973. 314, esetünkben a római státuszhoz való jogot a császár már korábban, a latin jog adományozásával biztosította.

⁴⁸³ GARCÍA FERNÁNDEZ 1995, bővebben l. lent.

⁴⁸⁴ Már MOMMSEN 1887. II. 905. 2. jegyzet.

Domitianus megerősítették elődeik rendelkezéseit,⁴⁸⁵ ezáltal Vespasianus eredeti *beneficiuma* rájuk szállt át, vagyis Vespasianus *beneficiuma* a polgárjog-adományozás, azaz a *civitas Romana per honorem* biztosítása, Titus⁴⁸⁶ és Domitianus *beneficiuma* pedig ennek megerősítése. Vagyis a *beneficium* nem közvetlen polgárjog-adományozásra utal, ahogyan azt Lamberti és González is feltételezi, hanem közvetettre: a polgárjogelnyerés közvetlenül *per honorem* történik, de az uralkodói *beneficium* az, amely előzetesen biztosítja az ehhez való jogot. Ez az értelmezés csak látszólag mond ellent a pliniusi helynek, mivel a vizsgált feliratoknál a *per Latium*-ról van szó, tehát a feliratok *beneficiuma* nem a pliniusi értelemben használt közvetlen hatású, *viritim* polgárjog-adományozó *beneficium*. A polgárjogelnyerés esetében a vizsgált feliratokon a *per honorem* az elsődleges tényező, a *magistratusok* nem azért kapnak polgárjogot, mert az uralkodó egyénileg odaítéli vagy engedélyezi nekik, hanem mert tisztséget viseltek, és a latin jognak megfelelően ezért minden további nélkül római polgárjog jár,⁴⁸⁷ amit persze adott esetben regisztráltatni kellett, de ehhez nem volt szükség különösebb *beneficiumra*. A hála azért illeti meg az uralkodókat, mert biztosították számukra a latin jogot, vagyis a római polgárjog elnyerésének *lehetőségét*. Azaz mind a feliratokon szereplő *beneficium*, mind a törvényben szereplő *edictum* a jogadományozásra, illetve ennek Titus és Domitianus általi megerősítésére utalnak.

3.3. AZ EDICTUM TARTALMA

A jogadományozás indítóokai között szerepelhetett, hogy Hispania békés maradt a polgárháborúban, és ezt kapta jutalmul⁴⁸⁸ vagy Vespasianus több adót, esetleg katonát akart,⁴⁸⁹ de talán McElderry véleménye a legelfogadhatóbb: *Vespasian's ready recognition by Spain may have established some claim upon his gratitude; but it was rather a statesman's perception that a natural development was overdue that prompted the creation*

⁴⁸⁵ Titus: Suet. *Titus* 8.1: *Natura autem benevolentissimus, cum ex instituto Tiberi omnes dehinc Caesares beneficia a superioribus concessa aliter <rata> non haberent, quam si eadem isdem et ipsi dedissent, primus praeterita omnia uno confirmavit edicto, nec a se peti passus est.* Cassius Dio – Xiph. 66.19.3: καὶ γὰρ γράμματα ἐξέθηκε βεβαιῶν πάντα τὰ ὑπὸ τῶν προτέρων αὐτοκρατόρων δοθέντα τοῖσιν.

Domitianus: Cassius Dio 67.2.1: καίτοι καὶ αὐτὸς γράμμα ἐξέθηκεν τῆρῶν πάντα τὰ πρὸς τε ἐκείνων (sc. apja és testvére) καὶ πρὸς τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων δοθέντα τοῖσιν. Ehhez l. még LEBEK 1995. 136. Az elődök rendelkezéseinek megerősítéséhez l. még Plin. *Ep.* 10.58.

⁴⁸⁶ Vagy esetleg Titus eredetileg is részt vett az adományozásban, l. fent 2) felirat.

⁴⁸⁷ Kivétel pl. a létszámtúllépés (vö. lex Irnitana 21.), de ez sem uralkodói beavatkozás következménye.

⁴⁸⁸ GALSTERER 1971. 37.

⁴⁸⁹ BROUGHTON 1965. 136.

*of new Latium greater than the old.*⁴⁹⁰ Láttuk, hogy Vespasianus rendelkezését fiai, Titus és Domitianus is megerősítették. Domitianus azonban nem csak megerősítette apja edictumát, hanem az ún. lex Flavia municipalisszal helyettesítette, egyrészt, hogy állandó, szilárd alapra helyezze Hispania városainak és lakosainak jogállását, másrészt, hogy egységesen és pontosabban szabályozza az egyes települések szervezetét.⁴⁹¹ Rendkívül vitatott, hogy mit tartalmazott pontosan Vespasianus rendelkezése ill. mit takar a *ius Latii* kifejezés, lényegében két elmélet játszik szerepet a kutatásban. Az egyik szerint a *ius Latii* adományozása nincs kapcsolatban a municipiumok szervezésével, vagyis függetlenül attól, hogy milyen településen laktak, Hispania összes, addig peregrinus jogállású lakosa megkapta a személyes latin jogot,⁴⁹² vagyis városi magistratust viselve elnyerhették a római polgárjogot. A másik – elterjedtebb – vélemény lényege, hogy a *ius Latii* adományozása összefüggött egyes települések municipiummá válásával, tehát, ha egy korábban peregrinus település municipiummá vált, megkapta a latin jogot (esetleg fordítva), azaz nem az összes hispaniai peregrinus kapott latin polgárjogot, hanem csak azok, akik a megfelelő települések municepsei voltak.⁴⁹³ A kérdés összetettségét jelzi, hogy a lex Irnitana szövegében is találhatóak minkét nézettel kapcsolatban pro és contra érvek.⁴⁹⁴ Éppen emiatt újabban felmerült, hogy a hagyományos, mechanikus felosztás *Gemeinderechtre* vagy *Personalrechtre* pontatlan és inkább egy „*derecho mixto*”-tól beszélhetünk, amelynek mind magánjogi, mind közjogi vonatkozásai voltak.⁴⁹⁵ Anélkül azonban, hogy elvesznénk a jogi fejtegetések útvesztőjében, számunkra most csak a jogadományozás következménye a fontos.⁴⁹⁶ Ezt pedig a törvény szövegéből rekonstruálni tudjuk.

⁴⁹⁰ MCELDERRY 1918. 64; ZECCHINI, 1990. a pliniusi szövegben szereplő *Latiumot* is a területre való utalásként értelmezi – MCELDERRY tanulmányára való hivatkozás nélkül –, ezt az értelmezést nem tartom kellően megalapozottnak.

⁴⁹¹ Vö. pl. LEBEK 1995. 136.

⁴⁹² ALFÖLDY 1964. 257 „eltekintve a korábbi latin polgárjog-kiterjesztésektől, Vespasianus alatt minden *peregrinus* polgár latin jogot kapott”, valamint BRAUNERT 1980a.

⁴⁹³ CURCHIN, 1990. 73-75, 1. még – bizonyos eltérésekkel – pl. HIRSCHFELD 1913; GALSTERER 1971. 38. skk.; SPITZL 1984. 2. skk.; GONZÁLEZ 1986. 202-203; LAMBERTI 1993. 17. skk.; LEBEK 1995. 136-137; ALFÖLDY 2000. 450-451. stb.

⁴⁹⁴ CURCHIN 1990. 73. skk.

⁴⁹⁵ A kifejezést GONZÁLEZ 1995. 804-től kölcsönöztem, de hasonló véleményen van pl. STYLOW 1999. 231 (a *Gemeinderecht* és a *Personalrecht*) „*no son más que dos aspectos inseparables de la misma cosa.*”).

⁴⁹⁶ A vizsgált téma szempontjából mellékes, hogy pl. valaki azért kapott *per honorem* polgárjogot, mert az edictum alapján ő maga rendelkezett latin joggal, vagy azért mert az edictum alapján városa volt latin jogállású. Csak az értené érdemben a kérdést, ha az edictum alapján ő maga már rendelkezett volna polgárjoggal, de ez nem járt volna együtt a város szempontjából semmi közigazgatási módosítással, azaz ha a municipium státuszhoz szükség lett volna a törvényre is, mivel ez esetben a 70-es években megjelenő municipia Flavia már bizonyítaná egy vespasianusi törvény létét.

A törvény fukciójának García Fernández szentelt külön tanulmányt 1995-ben,⁴⁹⁷ s ebben joggal hívja fel arra a figyelmet, hogy már pusztán a jogadományozó edictum alapján is létrejött egy bizonyos szintű municipalis szervezet.⁴⁹⁸ Ennek megfelelően a lex Flavia municipalis szövegében több helyen említett edictum egyrészt Vespasianus jogadományozó rendelkezése volt, másrészt azok az edictumok, amelyekkel ezt Titus és Domitianus megerősítette.⁴⁹⁹ Még ha el is fogadnánk González fenti érvelését, ti. hogy a feliratokon megjelenő beneficium a törvény utáni, az edictum bizonyosan a törvény előtti.

García Fernández alapján tehát a fennmaradt törvénytöredékek és az irodalmi források nem utalnak arra, hogy a lex municipalis alakította volna át az érintett településeket municipiumokká, ami azért is jelentős, mert a lex Flavia municipalis 70%-a ránk maradt.⁵⁰⁰ Ezért azt kell feltételeznünk, hogy nem a törvény, hanem már az edictum municipiummá alakította az érintett városokat. Így a lex pusztán egyszerűen eljárásjogi és adminisztratív szabályozásokat tartalmaz, bővítve az „*autonomía jurídica*”-t, és módosítva néhány addig is működő városi feladatot.⁵⁰¹ Ezt megfelelően igazolja az, hogy pusztán a lex Flavia municipalis szövege alapján is tény, hogy már a törvény megérkezése előtt is voltak választások *ex edicto ... Vespasiani, Titi és Domitiani* alapján (Irn. 19-21);⁵⁰² már a törvény kibocsátásakor működik komplett hivatalnoki kar a városban (Irn. 26, K, L); és már a törvény kibocsátásakor volt városi tanács, létszáma pedig Irniben 63 fő (Irn. 30-31). Mivel pedig Stylow szavaival élve a tisztségviselők megválasztásának nincs értelme municipalis keret nélkül,⁵⁰³ igazoltnak kell tekintenünk, hogy már a törvény előtt, az edictum alapján is volt egyfajta municipalis szervezet, ami alapján a városok önmagukat municipiumnak nevezhették,⁵⁰⁴ tisztségviselőket választhattak, városi tanácsot

⁴⁹⁷ GARCÍA FERNÁNDEZ 1995.

⁴⁹⁸ Lényegében már ugyanezen a véleményen pl. STYLOW 1986. 301-303, Vespasianus edictuma alapján létrejönnek a municipiumok, majd egy későbbi törvény rendezi végleg az adminisztratív átalakítást.

⁴⁹⁹ Így értelmezi már GONZÁLEZ 1986. 201, Lamberti eltérő értelmezésének cáfolatát és az edictumról bővebben l. fent.

⁵⁰⁰ Ezáltal a Baetica flaviusi törvényeinek esetében nem valószínű, hogy az Ortiz de Urbina által feltételezett pusztán *municipalización virtual*ról beszélhetünk. Ráadásul Ortiz de Urbina is csak annyit mond, hogy e municipalización virtual értelmében nem szükségszerű, hogy a ius Latii municipiummá vagy coloniává tegye az érintett településeket (ORTIZ DE URBINA 1996), de adott esetben azzá tehetné, így esetünkben ha nem is maga a ius Latii, de azt azt kísérő, vagy biztósító edictum gondoskod(hat)ott a municipiummá válásról.

⁵⁰¹ GARCÍA FERNÁNDEZ 1995, a továbbiakhoz is.

⁵⁰² Ebben az esetben az edictum értelmezésének nincs jelentősége, a hac lege utáni futurum perfectum, és az ex edicto utáni praesens perfectum megfelelően jelzi, hogy a törvény előtt történt a creare folyamata.

⁵⁰³ STYLOW 1999. 232.

⁵⁰⁴ GONZÁLEZ 1995. 805 szerint nem valószínű, hogy egy peregrinus város önhatalmúlag nevezné át magát municipiummá. Fontos azonban, hogy itt nem önkényes municipiummá válásról, hanem egy császári edictum alapján történő szabályozott folyamatról van szó. González ráadásul nem nyújt magyarázatot arra, hogy a fenti, a törvény előtt is létező municipalis szervezetre történő utalásokat hogyan kellene értenünk. Csak a

szervezhettek, per honorem polgárjogot nyerhettek. Ennek megfelelően a 70-es években megjelenő municipia Flavia még csak az edictum létrehozását bizonyítják, a törvényére nem. Azaz a fent vizsgált feliratok nem igazolják egy vespasianusi törvény létét.

3.4. TÖRVÉNY AZ IRATTÁRBAN

Újabban Andreu Pintado kísérelt meg választ adni arra a kérdésre, hogy ha már Vespasianus kiadta a törvényt, akkor hogyan lehet, hogy csak Domitianus idejéből vannak töredékeink. Az egyik észrevétele, hogy a ius Latii adományozása mellett már a városi életet is szabályozni kellett volna, mert ez a szabályozás túllépné egy edictum szokásos kereteit. Ráadásul nehezen képzelhető el, hogy a 70-es évekbeli jogadományozást követően még 15 évig hiányozna ez a részletes szabályozás. Vespasianus tehát a jogadományozás után megbíz egy bizottságot, hogy kidolgozzák a törvényt, amely véglegesen is rendezi az edictum által addig csak ideiglenesen szabályozott, és ezért problémákat is okozó helyi közigazgatást.⁵⁰⁵ Ennek megfelelően már Vespasianus alatt megszületik egy kerettörvény, amelyet a jogadományozó edictumhoz csatolva megkapnak a municipiumok. A ránk maradt töredékek pedig azért Domitianus koriak, mivel e törvényt eredetileg az érintett város irattárában tárolták, így a törvény ismeretének hiányában továbbra is adminisztratív problémák merülnek fel, levelekkel bombázzák a helytartót és a császárt, ezért Domitianus elrendeli a vespasianusi törvény publikálását, azaz bronzba vésését.⁵⁰⁶

A fent vázolt folyamat, bár a számos eddig felvetett kérdésre, úgy tűnik, választ ad, közel sem hibátlan. Ha a város levéltárában megvan a szöveg, amelyhez a városi tisztviselők biztosan, de valószínűleg az egyszerű lakosok is hozzáférhetnek, akkor miért fordulnak a törvényben már szabályozott kérdésekkel kapcsolatban a helytartóhoz vagy az uralkodóhoz, ami egyrészt nem olcsó, másrészt sokáig tart. Ha a helyiek ennyire dilettánsak is, akkor miért nem publikáltatja már Vespasianus a törvényt? A domitianusi törvénytörvényrendelkezés a saját kifüggesztéséről (Irn.95),⁵⁰⁷ ezek szerint Domitianus

feliratokon megjelenő beneficium értelmezésére van alternatív javaslata (l. fent), a törvénnyel kapcsolatban nincs.

⁵⁰⁵ Pintado egy huszáros vágással a jogadományozás időpontjára vonatkozó kérdést is megoldja, 70/71-ben jogadományozás, 73/74-ben törvény.

⁵⁰⁶ ANDREU PINTADO 2004. 227-234.

⁵⁰⁷ *R(ubrica) De lege in aes incidenda. Qui Ilvir{i} in eo municipio iure d(icundo) p(raerit), facito uti haec lex primo quoque tempore in aes incidatur et in loco celeberrimo eius municipii figatur ita ut d(e) p(lano) r(ecte) [l(egi) p(ossit)].* IrnXC7-10

nem egyszerűen kifüggeszteti,⁵⁰⁸ hanem módosít is rajta. Ha viszont egy új törvényt ad ki, amelyiknek persze Vespasianus törvénye szolgált alapul, akkor miért nem hivatkozik erre a szöveg pl. a 19-20. caputokban, hiszen ez esetben nem csak hac lege (azaz Domitianus törvénye) és a császárok edictumai, hanem Vespasianus törvénye alapján is lehettek volna korábban megválasztott tisztviselők.

A fenti kérdéseken túl a következőket kell megvizsgálnunk: feltételezhetünk-e Vespasianus vagy akár a római hivatalnokok részéről olyan fokú dilettnatizmust, hogy nem publikáltatják a törvényt? Igazolható-e, hogy Domitianus csak publikáltatja a már a város archívumában lévő törvényt? Valóban az a törvény célja, hogy utólag megoldja az edictumban csak hiányosan szabályozott kérdéseket, mivel ezek miatt menet közben is több problémás ügy merült fel?

A rómaiak tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a törvényeket hozzáférhetővé kell tenni, még ha hatályba lépésükhöz nem is volt szükség az írásban történő közzétételre, hanem elegendő volt ehhez a felolvasás is. Ezt bőségesen igazolja az a Suetoniusnál fennmaradt történet, hogy Caligula szándékosan nehezen megközelíthető helyen és rosszul függeszti ki az adózási előírásokat,⁵⁰⁹ de mégiscsak kifüggeszti. Hogy a kifüggesztést nem csak róma városában, hanem a provinciákban is fontosnak tartották, arra pedig jó példa a már korábban idézett Tabula Siarensis és a Senatus Consultum de Cn. Pisone patre vonatkozó rendelkezései is,⁵¹⁰ vagy a különböző feliratokon szereplő *u(t) d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit)* formula.⁵¹¹ Ráadásul az előbb idézett helyek egyike sem törvény! Így igen problémás azt feltételeznünk Vespasianusról, hogy ilyen szarvas hibát kövessen el a *municipalis törvény* kibocsátásakor, amellyel ráadásul Andreu Pintado szerint kifejezetten az lett volna a célja, hogy a közigazgatást rendbe tegye, így értelemszerűen fontos szempont lehetett, hogy mindenkire eljusson. Ennek megfelelően ha vespasianusi is a törvény, már Vespasianus publikáltatta volna egy, az Irn. 95-höz hasonló vagy azonos formulával.

⁵⁰⁸ Ha ugyanis a 95. caputot utólag csapják hozzá a szöveghez, akkor inkább a legvégén, a Sanctio utánra várhatnák, mint az „extra” caputokat is.

⁵⁰⁹ Suet. Cal. 41.1 *Eius modi vectigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret.*

⁵¹⁰ SC 170-172: *...hoc s(enatus) c(onsultum) {hic} in cuiusque provinciae celeberrima{e} / urbe eiusque i<n> urbis ipsius celeberrimo loco in aere incisum figere/tur, itemq(ue) hoc s(enatus) c(onsultum) in hibernis cuiusq(ue) legionis at signa figeretur...; TS Frg. II, col. b 23-27: consules ... iuberentque mag(istratus) et legatos municipiorum et coloniarum descriptum mittere in municipia et colonias Italiae et in eas colonias quae essent in <p>rovinciis, eos quoque qui in provinciis praessent recte atque ordine facturos si hoc s(enatus) c(onsultum) dedissent operam ut quam celeberrimo loco figeretur...*

⁵¹¹ Vö. WILLIAMSON 1987.

Andreu Pintadónak az a véleménye, hogy Domitianus csak a városok archívumában lévő szöveget publikáltatta, szintén cáfolható. A 95. caput esetében érvelhetne azzal – de nem teszi, erről a caputról nem is vesz tudomást –, hogy tulajdonképpen Domitianus ennek az egy caputnak a hozzáfűzésével érte el a törvény publikálását, azaz ez a caput nem szerepelt Vespasianus törvényében, de egyébként nincs semmi módosítás a szövegen. Sokkal komolyabb gond van azonban Titus és Domitianus nevével. Ha ugyanis Domitianus utólag publikáltatta a már a városokban lévő törvénytörvényt, akkor, mivel ez a törvény Vespasianus-kori, Titus és Domitianus nevét utólag kellett volna városonként beleírni a szövegbe. Ha viszont megvizsgáljuk a törvényben a Flaviusok neveit, azt találjuk, hogy még azonos funkció esetében és még ugyanazon törvényen belül is vannak eltérések. A gyakori névelemek (Imperator, Caesar, Vespasianus és Augustus) esetenkénti felcserélése vagy kihagyása éppen az ismétlődések miatt egyszerű másolási hiba is lehet. A legnagyobb terjedelmű felirat, a lex Irnitana esetében azonban fel kell figyelni arra, hogy pl. az ex edicto-t követő formulában a 19., 20., 23. caputokban Domitianus neve után nem szerepel a pater patriae, szerepel viszont a 22. caputban. A korábbi és az aktuális uralkodó rendelkezéseinek figyelembevételét előíró részeknél pedig a 19., 20. és a B. caputban Domitianus nevében szerepel a pontifex maximus és a pater patriae is, a 81. caputban viszont nem. A B és 81. caputokban a Flaviusok Imperator nevét –ve kapcsolja az előzőekhez, míg ez a 19. caputban ez a –ve elmarad (a 20. caput ezen a helyen töredékes). A praefectusszal foglalkozó 24. caputban is az első alkalommal nem szerepel a pater patriae, a második és harmadik alkalommal viszont igen. Tehát ha még ugyanazon törvény ugyanazon funkciójú császárnevei esetében is találunk eltéréseket, akkor a különböző törvények párhuzamos helyein is számítanánk erre, akár a –ve, vel, aut, et, que használatában, akár a pater patriae vagy a pontifex maximus nevek feltüntetése esetén, amennyiben persze Titus és Domitianus nevét utólag, egymástól függetlenül illesztették be a városok a már régóta náluk lévő szövegbe. Ha azonban a Salpensana és az Irnitana párhuzamos helyeit megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy ezek között nagyobb az összhang, mint az azonos törvény különböző helyein, de azonos funkcióban álló nevei között. A 24. caput esetében mind a Salpensanában, mind az Irnitánában Domitianus nevének első előfordulásakor nincs pater patriae, a másodiknál és a harmadiknál pedig van, sőt a harmadik előfordulásakor az Imperator után az Irnitánában helyesen –que szerepel, míg a Salpensanában egy hibás –ve, ami eredetileg szintén egy –que lehetett.⁵¹² Az ex

⁵¹² Ehhez l. 317. jegyz.

edictót követő nevek esetében pedig a 22. caputban egységesen szerepel Domitianus pater patriae címe a Salpensanában és az Irnitanában is, míg a 23-ból egységesen hiányzik. Ez alapján azt kell mondanunk, hogy a közös mintaszövegben a különböző törvények párhuzamos helyei között lévő összhang miatt már Titus és Domitianus neve is szerepelt, így ez a minta nem lehet vespasianusi. Egy esetleges korábbi vespasianusi törvény érdemi átdolgozás ellen viszont az szól, hogy a törvényben erre nincs utalás, csak az edictumra.

3.4.1. AZ EDICTUM ÉS A TÖRVÉNY FUNKCIÓJA A HELYI KÖZIGAZGATÁS SZABÁLYOZÁSÁBAN⁵¹³

Összességében tehát Andreu Pintado véleményét eddig cáfoltuk, már csak az az egy érv maradt a vespasianusi törvény léte mellett, hogy egy átlagos edictum nem volt képes megfelelően szabályozni az érintett városok közigazgatását, így ki kellett bocsátani a törvényt, mégpedig gyorsan, röviddel a jogadományozást követően. Tehát az törvény egyetlen vagy legalábbis legfőbb célja az, hogy az edictum alapján megfelelően nem szabályozott ügyrendi, eljárásjogi kérdéseket tisztázza, hogy a municipiumok normális működéséhez ne legyen szükség a helytartó illetve a császári udvar segítségére. Eltekintve attól a problémától, hogy mekkora is egy „átlagos” edictum és mit, hogyan szabályoz,⁵¹⁴ a fenti nézet is egyértelműen cáfolható pusztán a lex Flavia municipalis ránk maradt szövege alapján is. Azt kell ugyanis tisztázunk, hogy önállóan alkalmazható volt-e a törvény, vagy továbbra is külső segítségre volt szükség az alkalmazásához. Azaz a törvény kibocsátása valóban érdemi, minőségi változást hozott, hozhatott-e az érintett települések közigazgatásában a kevésbé részletes edictumhoz képest.

A kérdés alapos vizsgálata azért is szükséges, mert a törvény fennmaradt szövegében számos utalást találunk külső jogforrásokra, azaz olyan szabályozásokra, amelyek részletes ismertetése nem szerepel a törvényben. Ezek az utalások négy részre oszthatók: (1) találunk utalásokat az adott település korábbi gyakorlatára,⁵¹⁵ először a városi tanács, az *ordo decurionum* létszámával kapcsolatban,⁵¹⁶ másodszor az előadások

⁵¹³ A fejezet ILLÉS 2011d bővített, átdolgozott változata.

⁵¹⁴ A skála a pár soros kis edictumoktól az igen terjedelmes edictum perpertuumig vagy az edictum pronvicaeig terjed, vö. FIRA I 303skk.

⁵¹⁵ Ez a korábbi gyakorlat lehetett akár a romanizáció útján meginduló, de még peregrinus város gyakorlata, vagy pedig a jogadományozás következtében római mintájú municipiummá vált, de törvénnyel még nem rendelkező település gyakorlata.

⁵¹⁶ IrnIIIC42-43: *Quo anno pauciores in eo municipio decuriones conscriptive quam LXIII, quod (i.e. quot) ante h(anc) l(egem) rogatam iure more ei(ius) municipi fuerunt, <erunt> ...*

ülésrendjének tárgyalásakor.⁵¹⁷ Szerepelnek utalások a (2) jogadományozó edictumra, továbbá a (3) provincia helytartójának edictumára is. Az első két esetben valószínűleg nem okozott problémát a törvény értelmezése, mivel a saját korábbi gyakorlatukat bizonyosan ismerték, és a vespasianusi edictum lemásolása, esetleg kifüggesztése sem okozhatott gondot. A provinciális edictummal kapcsolatban pedig éppen a törvény rendelkezik arról,⁵¹⁸ hogy az illetékes magistratusoknak a vonatkozó részeket ki kellett függeszteniük, hogy mindenki megismerhesse.

A negyedik hivatkozáscsoport azonban már komolyabb fejtörést okoz: a törvény számos alkalommal utal – implicit vagy explicit módon – a római joggyakorlatra. (Római joggyakorlaton érte azt, ahogyan a római polgárok Rómában az ügyeiket egymás között saját, csak rájuk érvényes joguk, a *ius civile* alapján intézik.) E tény megállapításával természetesen nem mondtunk újat, González már a *lex Irnitana* 1986-os *editio princeps*-ében felsorolja a fontosabb szöveghelyeket, sőt azokat az augustusi törvényeket is, amelyek hallgatólagosan az egyes rendelkezések alapjául szolgálhattak.⁵¹⁹ Ezek jelentős részét már korábban, a *lex Salpensana* és a *lex Malacitana* alapján is regisztrálta a szakirodalom, többnyire azzal a megállapítással, hogy „Lám, a legutolsó provinciális municipiumnak is úgy kellett működnie, mint Rómának.” De általában nem vizsgálták részletesebben e rendelkezések gyakorlati következményeit: volt-e értelme kibocsátani egy olyan törvényt, amely a provinciális municipiumok közigazgatását a római jog tételes ismeretét feltételezve szabályozta.⁵²⁰ Mennyire lehetett hatékony e törvény? És visszatérve eredeti kérdésünkhöz, egy ilyen törvény valóban változást hozott-e a korábbi, kevésbé részletes edictumhoz képest? Vizsgáljuk meg tehát részletesebben ezeket az utalásokat!

⁵¹⁷ IrnIXA22-24: *Quae spectacula in eo municipio edentur, ea spectacula, quibus locis quaeque genera hominum ante ha<n>c lege<m> spectare solita sunt, isdem spectanto ...* A kérdést részletesebben szabályozza a *lex Ursonensis* 125-127.

⁵¹⁸ Irn85: *R(ubrica) Magistratus ut in publico habeant album eius / qui provinciam optinebit exque eo ius dicant...*

⁵¹⁹ GONZÁLEZ 1986. 149-150.

⁵²⁰ Különösen, ha szem előtt tartjuk azt a tényt, hogy a többi ránk maradt városi törvényben alig vannak ilyen utalások, és gyakran azokat a kérdéseket is részletesen szabályozzák, amelyeket a *lex Flavia municipalis* csak egy utalással elintéz, részletesen l. a továbbiakban.

A szakirodalomban – más-más okokból két utalást – szoktak kiemelni, az egyik a 91. caput, amely a Kr. e. 17-es lex Iulia de iudiciis privatisban meghatározott időtartamra utal, a másik a 93. caput rendelkezése, melyet érdemes szó szerint idéznünk:

Quibus de rebus in h(ac) l(ege) nominatim cautum{ve} scriptum<ve> non est, quo iure inter se municipes municipi [Flavi] Irnitani agant, de iis rebus omnibus ii inte[r se] agunto, quo cives Romani inter se iure civili agunt agent. (IrnXB52-XC2)

E rendelkezés önmagában nem okoz problémát, hiszen csak arra vonatkozik, ami nem szerepel a törvényben, és értelemszerűen egy városi (sőt, semmiféle) törvény nem térhetett ki pl. minden eljárásjogi részletre, így pusztán e caput alapján még önállóan is működőképesnek tarthatnánk a törvényt. A 93. caputban pedig egy konkrét törvényre történik utalás, ami inkább kivételnek tűnik, hiszen ezen kívül csak a lex Laetoriára hivatkozik a 84. caputban, de ugyanezen törvényre utal a Tabula Heracleensis 111. sora is, valamint történik utalás törvényekre a lex Ursonensisben is.⁵²¹ Ez a két utalás tehát nem jelenti azt, hogy nincs minőségi különbség az edictum és a törvény között

A lex Irnitana 19., 20., B és 81. caputjai alapján azonban a település tisztségviselői illetve lakosai – legalábbis a jogalkotó véleménye szerint – tökéletesen tisztában voltak a római törvényekkel, senatusi- és néphatározatokkal, valamint a korábbi és a jelenlegi (Domitianus) uralkodók rendeleteivel is, mivel a 19. és 20. caputok az aedilisek és a quaestorok feladatkörét szabályozták, de azzal a kitétellel, hogy a felsorolt feladataikat a (római) törvények tiszteletben tartásával kell ellátniuk, a „B” caput a városi tanács ülésével kapcsolatban rendelkezik hasonlóképpen, míg a 81. caput megfelelő részletét érdemes szó szerint közölnünk – a törvények, a néphatározatok stb. és az uralkodók rendelkezéseinek felsorolásának módja mind a négy caputban megegyezik –:

*R(ubrica). De ordine specta[culorum] Quae spectacula in eo municipio edentur, ea spectacula, quibus locis quaeque generum hominum ante ha<n>c lege<m> spectare solita sunt, isdem spectanto utique ex decurionum conscriptorumve decreto, utique **ex legibus plebisve scitis senatusve consultis edictis decretisve** Divi Aug(usti) Ti(beri)ve Iuli Caesaris Aug(usti) Ti(beri)ve Claudii Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Galbae Caesaris Aug(usti)*

⁵²¹ Bár úgy tűnik, utóbbi esetben ezek kifejezetten a várossal kapcsolatos ügyeket érintik, pl. a lex Iulia (agraria) a 67. caputban, vagy a lex Antonia a 104-ben.

Imp(eratoris)ve Vespasiani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve Titi Caesaris {T(iti) Caesar(is)} Vesp(asiani) Aug(usti) Imp(eratoris)ve Domitiani Caesaris Aug(usti) ibi licet licebit. (IrnIXA21-28)

E részlet vizsgálata azért is hasznos, mert mind a vonatkozó római törvényekről, mind más városi törvényekből vannak ismereteink erre a témára nézve, s jóllehet a mai ember számára furcsának tűnhet e rendelkezés, Rómában nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy a színházban, *circus*ban mindenki a méltóságának megfelelő helyen üljön. Ezt a kérdést szabályozta már a Kr. e. 67-es *lex Roscia theatralis*, valamint a Kr. u. 5 után keletkezett *lex Iulia theatralis*. Előbbi szabályozta, hogy a lovagok csak a senatorok mögé ülhetnek, utóbbi pedig az első 14 sort tartotta fenn a lovagi *censusszal* rendelkező szabadoknak.⁵²² Önmagában a *lex Irnitana* tehát ebben a kérdésben nem igazítja el az olvasót, míg más városi törvényekben részletes szabályozást találunk: a *Tabula Heracleensis* rendelkezik arról, hogy aki nem – illetve nem lehet – tanácsstag, az nem ülhet a tanácsstagok közé.⁵²³ A *lex Ursonensis* 66 alapján a pontifexek és az augurok a tanácsstagok között ülhetnek,⁵²⁴ a 125-127. *caputok* pedig azt szabályozzák, hogy általában ki és milyen feltételek mellett ülhet a tanácsstagoknak fenntartott helyekre (pl. a tanácsstagok határoztak erről, vagy római senator, *magistratus* esetleg *promagistratus*). Azaz a római joggyakorlatra történő hivatkozás semmiképpen sem csak üres frázis, hanem tényleges tartalma van. Ennek a tartalomnak a várost érintő része mind a *lex Ursonensis*ben, mind a *Tabula Heracleensis*ben megjelenik, a *lex Irnitana*ból azonban hiányzik.

A római joggyakorlat hiányos ismerete komoly gondokat okozhatott a pereknél is, mivel a 89. *caput* szerint:

Ilviri, qui in eo [municip]io [i]ure d[icundo] pra[er]erunt de ea re quae HS ∞ minorisve erit [de qua re neque] sponsio de maiore re quam HS ∞ facta sit [fi]a[ti]ve, nequ[e]

⁵²² E törvényekhez l. ROTONDI 1966. 374-375 és 462, a fenti szabályozások elsősorban Róma városára voltak érvényesek, de hasonló rendelkezések a városokban is voltak, a kérdéshez általában l. RAWSON 1987 és a továbbiakban idézett helyeket.

⁵²³ TH 126-134: *Quoi h(ac) l(ege) in municipio colonia praefectura foro conciliabula senatorem decurionem conscriptum esse / inque eo ordine sententiam dicere ferre non licebit ... neve quis / qui ibei mag(istratum) potestatemve habebit, eum cum senatu decurionibus conscript<eis lud>os spectare neive convivio / publico esse sin<i>to sc(iens) d(olo) m(alo)*. TH 135-138: *Quibus h(ac) l(ege) in municipio colonia praefectura foro conciliabulo in s<e>natu{m} d<e>curionibus conscripteis esse non licebit ... neve quis eorum ludeis, cumve gladiatores ibi pugnabunt, in loco senatorio decurionum conscriptorum sed<e>to neve s<p>ectato...* Hogy ki nem lehetett tanácsstag, azt is szabályozta a *Tabula Heracleensis*, részletesen l. lent.

⁵²⁴ Úgy tűnik, hasonlóan szabályozta a kérdést a *lex civitatis Narbonensis de flamonio provinciae*, FIRA I nr. 22.

*prae]iudicium maiore [d]e re quam HS ∞ futurum sit, nequ[e di]vid[ua] quo huic legi
fraus fieret, fi[at] factave sit, neque ea <res erit> de qua, si **Romae ageretur**,
quantacum<que> esset, recipitatores dari oporteret, iudicem arbitrumve da<n>to. De ea
re de qua, si **Romae ageretur**, quantacumque esset, recipitatores dari oporteret, tot
recipitatores da<n>to, quod dar[i] oporteret {tot recipitatores dato quod dari oporteret}
si [de] ea re **Romae ageretur**. (IrnXA16-25)*

A klasszikus kori római per ugyanis két részre oszlott, először a felperes felkereste az igazságszolgáltatási joggal rendelkező magistratust – Rómában általában a praetort, esetünkben pedig a duumvirt – és előadta a problémáját (*in iure*), majd a magistratus bíró(ka)t nevezett ki, hogy a tényleges vizsgálatot lefolytassák (*apud iudicem*). Bíróként vagy egy személyt (*iudex, arbiter*) vagy többet (*recipitatores*) nevezett ki. Bár ezzel kapcsolatban néhány elvet megfogalmaz a törvény, lényegében mégis a római joggyakorlatra utal vissza: ha Rómában az adott ügyben egy bírót neveznének ki, akkor a municipiumban is egyet nevezzenek ki, ha Rómában az adott ügyben több esküdtbírót neveznének ki, akkor az adott municipiumban is többet nevezzenek ki, mégpedig annyit, amennyit Rómában kellene kinevezni. Ennek megfelelően a római joggyakorlat tételes ismerete nélkül a municipiumban el sem tudták kezdeni a vizsgálatot. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyáltalán nem pereskedtek, csak azt, hogy nem feltétlenül a törvényben foglaltaknak megfelelően.

Szintén a helyi perrenddel kapcsolatos a törvénytörvényekre (*res prolatae*) vonatkozó rendelkezés is, Rómában és a római településeken ugyanis bizonyos napokon nem lehetett peres ügyeket intézni. A leghosszabb ilyen összefüggő időszak az aratási és a szüreti munkálatok ideje volt,⁵²⁵ hogy a lakosságot ne vonják el e fontos mezőgazdasági tevékenységektől.

*Perque eos dies duumviri decuriones conscriptosve ne cogunto, comitia ne ha[ben]to, ius
ne dicunto, nisi si [de] is rebus, de quibus Romae mes[is] vindemiaeve causa rebus
prolatis ius dici solet; res iudicari per eos dies, nisi inter omnes, quos inter it iudicium erit,
et iudic[e]m recip[er]a[t]or[e]sve eorum conveniet, ne sinunto; i[n] que eos dies vadimonia
fieri nisi de iis rebus, de quibus Romae messis v[indem]iaeve causa rebus prolatis ius dici*

⁵²⁵ Valent. CTh. 2.8.19 (389) későbbi *Interpretatio*ja szerint általában június 2-től augusztus 1-ig, majd augusztus 23-tól október 15-ig tartott ez az időszak. A helyi törvénytörvények idejének meghatározását az Irn. K bizonyos megkötésekkel a tanácsra bízta.

solet, ne sinunt[o; ite]m de ceteris, nisi in eos dies qui proxsumi futuri erunt pos[t e]os dies qui tum rerum prolatarum erunt, fieri n[e sin]unto; neve quis iudes recipitorve aliter per eos dies c[ausas c]ognoscito iudicato. (IrnVC34-45)

A rendelkezésben foglaltak alapján bizonyos ügyeket még törvényszünet idején is le lehetett folytatni, de arról nem értesülünk, hogy pontosan melyek azok az ügyek, ehhez is a római joggyakorlat ismerete volt szükséges. Erről kortárs forrásunk nincs, de a Digestában több vonatkozó, Ulpianus-fragmentumot találunk, amelyek Marcus Aurelius egy rendelkezésére mennek vissza – valószínűleg nem tükrözik tökéletesen a flavius-kori állapotokat, de hasonló lehetett a helyzet ekkor is. Ulp. *Dig.* 2.12.6 alapján ünnepnap is lehet ítélni, ha a felek egyetértenek ebben. Ezt megtaláljuk a fenti szövegben is, de már nincs szó arról, hogy lehet ítélni amennyiben az igazságszolgáltató magistratus hibájából jelennek meg ilyen napon, de önként (Ulp. *Dig.* 2.12.1.1). Aratás és szüret miatt tartott törvényszüneti napokon lehet ítélni olyan ügyekben, amelyek valamely fél halálával (pl. lopás, rablás), vagy az időmúlással megszűnnének, vagy ha valaki szabad voltáról perelnek (Ulp. *Dig.* 2.12.3), vagy ha állami-, kincstári- vagy közélélmzési ügyről van szó (Valent. *Cod.* 3.12.4 [369]). Továbbá általában ünnepnapokon is lehet olyan ügyekben ítélni, amelyek pl. gyámkinevezéssel vagy segéllyel (*alimenta*) kapcsolatosak (Ulp. *Dig.* 2.12.2).

A római joggyakorlatra történik utalás a helyi tisztségviselők megválasztásakor is az 54. caputban:

Qui comitia habere debebit, is primum Ilvir(os), / qui iure dicundo praesi<n>t ex eo genere in/genuorum hominum, de quo h(ac l(ege) cau/tum conprehensumque est, deinde proximo quoque tempore aediles, item quaesto/res ex eo genere ingenuorum hominum, / de quo h(ac l(ege) cautum conprehensumque est, / creando<s> curato; dum ne cuius comitis rationem habeat, qui Ilviratum pe/tet {et}, qui minor annorum XXV erit quive intra quinquennium in eo honore / fueri<n>t; item qui aedilitatem quaesturam/ve petet, qui minor quam annor(um) XXV erit; / quive in earum qua causa erit, propter // quam, si c(ivis) R(omanus) esset, in numero decurio/num conscriptorumve eum esse non liceret. (MalA53-B3)

E fejezetben is, bár néhány speciális esetet összefoglal a törvény, az általános választhatósággal kapcsolatban mégis a római joggyakorlatra utal: *ne cuius comitis rationem habeat ... quive in earum qua causa erit, propter quam, si c(ivis) R(omanus) esset, in numero decurionum conscriptorumve eum esse non liceret.*” A választhatósággal kapcsolatban rendelkezünk egyéb városi törvények részletesebb leírásával is. Részletesen szabályozza a kérdést a Tabula Heracleensis 108-125: nem lehet tanácsstag, akit becstelenséget okozó bűn miatt ítélték el stb. Majd a 135-137. sorok a Mal. 54-hez hasonló fogalmazással erre a szabályozásra utalnak vissza a tisztségviselő-választás esetében: *„quibus h(ac) l(ege) in municipio ... in senatu decurionibus conscripteis esse / non licebit ni quis eorum ... Ilvir(atum) ... petito neve capito ...*” A lex Ursonensisben ugyan részletes leírás nem maradt ránk, de a 101. caput a választhatósággal kapcsolatban nem a római joggyakorlatra, hanem saját magára utal vissza,⁵²⁶ csak ez a rész nem maradt fent a lex Ursonensisben. Mivel mindkét fenti törvény a választhatóság esetében a tanácstagsággal kapcsolatos saját rendelkezéseire utal vissza, felmerülhet, hogy a lex Flavia municipalisban is lehetett egy ilyen rész, amely nem maradt ránk. Azonban az 54. caputban már történt utalás a törvény egy elveszett részére (*ex eo genere ingenuorum hominum*), így joggal feltételezhetjük, hogy az eltérő fogalmazásmód miatt itt nem a törvény egy elveszett részére, hanem ténylegesen a római joggyakorlatra történik utalás.

A következő helyeken szerepel még explicit utalás a római joggyakorlatra:

- *Qui quaeve ... civitatem Roma/nam consecutus consecuta erit, is ea ... it{a}que ius tutoris op/tand[i] habeto, quod haberet si a cive Romano ortus orta ... esset. (IrnIIIA47-54)*
- *Qui tutor h(ac) l(ege) datus erit, is ei, cui datus erit, quo ne a iusto / tutore tutela {h}abeat, tam iustus tutor erit, quam si is [c]ivis Roman[us] / et adgnatus proximus civi Romano tutor esset. (IrnIIIC29-31)*
- *...decuriones primos sen[t]entiam interro/gato, ut quisque in suo ordine plurimos lib[e]ros iustis nuptis quae/sitos habebit aut in ea causa erit, essetve si civis Romanus esset, ut proinde sit ac si tum liberos habeat. (IrnVA15-18)*
- *in com/mune municipum eius municipi item obligati ob/ligataque sunt, ut ii eave populo R(omano) obligati obliga/ta<v>e essent, si aput eos, qui Romae aerario praessent, ii / praedes iique cognitores facti ... essent. ... ius potestasque esto, dum*

⁵²⁶ *Quicumque comitia ... habebit, is ne quem ... accipito, neve renuntiato neve renuntiari iubeto, qui <in> earum qua[e] causa erit, <e> qua[e] eum h(ac) l(ege) in colon(ia) decurionem nominari creari inve decurionibus esse non oporteat liceat.*

eam legem is rebus venden/dis dica<n>t, quam leges eos, qui Romae aerario prae/erunt e lege praediatoria praedibus praedisque ven/dendis dicere oportet ...
(IrnVIIB25-44).

Implicit utalásokból jóval több van, mivel azonban egy latin nyelvű jogi szövegről van szó, ahol szinte minden szóhoz oldalakat, esetleg monográfiákat lehetne írni – és adott esetben írtak is –, amelyek a háttérül szolgáló jogi jelentést megvilágítják, talán felesleges is lenne ezeket felsorolni. Ráadásul a fenti, a római joggyakorlatra történő hivatkozásokkal ellentétben az implicit utalásokkal kapcsolatba mindenképpen túlzó lenne egy olyan álláspontot képviselni, hogy a provinciálisoknak szóló latin törvénytörvényeket jogi terminusok nélkül kellett volna megírni. A római joggyakorlatra történő utalások megkerülhetők lennének, ahogy ezt a lex Ursonensisből és a Tabula Heracleensisből származó példák is láttuk, de a jogi terminusok egy törvénytörvényben értelem szerűen nélkülözhetetlenek, bár ugyanúgy problémákat okozhatnak a helyi jogértelmezésben. A fentiek miatt ezen implicit utalásokat csak egy példán mutatom be:

...dum {i}is, qui minor XX annorum / erit ita manumittat, si causam manumittendi iustam esse is / numerus decurionum, per quem decreta h(ac) l(ege) facta rata sunt, censu/erit.

IrnIIIC12-15

A fenti esetben a felszabadítás jogos indoka (*iusta causa*) nem egy ad hoc döntés a tanács részéről, ti. hogy ők személy szerint jogosnak ítélik-e a felszabadítást vagy sem, hanem egy komoly tartalommal bíró jogi terminus, amelyet Gaius (1.39) és Iustinianus *Institutiones*-ének (1.6.4-5) a Kr. u. 4-ben keletkezett lex Aelia Sentia egy vonatkozó részét magyarázó fejezeteiből ismerhetünk meg alaposabban. E szerint a felszabadítás jogos indoka, ha valaki gyermekét, szüleit, tanítóját stb. szabadítja fel. Vagy egy rabszolgáját, hogy az ügyvivője legyen vagy rabszolganőjét, hogy feleségül vegye, de ez utóbbi esetekben is további szabályozások vannak: az ügyvivőnek szánt rabszolga nem lehet 17 évesnél fiatalabb, a rabszolganőt pedig fél éven belül feleségül kellett venni stb.

Az eddigiekben tehát láthattuk, hogy a törvény számos alkalommal explicit módon utal a római joggyakorlatra, mégpedig olyan fontos ügyekben is, mint a tisztségviselők választása, vagy a bírók kinevezése. Ezek alapján a fenti kérdéseinkre, ti. hogy a vespasianusi edictum felváltására szánt törvény önállóan alkalmazható-e, a válasz

egyértelműen nem. Továbbá azt is ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a hasonló jellegű törvényekben nincs ilyen sok utalás, sőt több témát sokkal részletesebben és önmagukban kielégítően tárgyalnak. A törvény tehát csak akkor hozhatott érdemi változást, ha a lakosság ismerte a római törvényeket és működésüket. E miatt két dolgot feltételezhetünk. Az első lehetőség az, hogy a jogalkotó volt annyira arrogáns, hogy nem törődött azzal, hogy majd a helyiek mit is kezdenek valójában a törvénnyel.⁵²⁷ Ez esetben viszont biztosan nem az volt a törvény célja, hogy a felmerülő vitás kérdésekben irányt mutasson és kiegészítse az edictumot, hiszen igen lényeges kérdésekben – választások, pereskedés, törvényszünetek –⁵²⁸ nem nyújt közvetlen eligazítást. Ráadásul ilyen formában még egy rövid edictum is rendezhette a kérdéseket: lefektetett néhány általános szabályt a polgárjog elnyeréséről, municipiummá válásról és tisztségviselésről, majd úgy rendelkezett, hogy a többi kérdésben tegyenek úgy, ahogy egy latin municipiumnak kell vagy ahogyan Rómában szokás.

A másik lehetőség, hogy volt már annyira fejlett a municipalizáció, hogy e kérdéseket nem kellett részletesen tárgyalni. Viszont ez esetben sem áll meg Andreu Pintado vespasianusi törvény létét támogató érve, hiszen ha már elég fejlett volt a municipalizáció, akkor nincs szükség a törvény sürgős kibocsátására, hiszen a fejlett városok egyébként is tudják, hogyan kell eljárni, a kevésbé fejletteknek meg úgymint mindegy. Ráadásul minél később adják ki a törvényt, annál fejlettebb a municipalizáció, így végső soron ezek a helyek ebben az esetben inkább azt bizonyítják, hogy a jogadományozás óta már elég idő eltelt ahhoz, hogy a városok elsajátítsák a római mintájú közigazgatást. Véleményem szerint az igazság valahol középen található, a jogalkotó elsősorban a fejlett városok igényeit vette figyelembe, melyeknek nem okozott problémát a törvény értelmezése. A kisebb, kevésbé fejlett települések pedig józan paraszti ésszel próbálták meg értelmezni a törvényt, pl. a felszabadításnál a *iusta causát* nem az Aelia Sentia szerint, hanem saját igazságérzetük alapján ítélték meg.⁵²⁹

⁵²⁷ Ebbe a kategóriába tartozik az a lehetőség is, hogy a törvény vonatkozó részei valójában egy Italiára érvényes *lex Iulia municipalis*ből származnak, ezért is a sok implicit utalás az augustusi törvényekre (vö. GONZÁLEZ 1986. 149-151) illetve a római joggyakorlat ismeretének alapulvétele, hiszen ha tényleg az a törvény célja és funkciója, amit Andreu Pintado vél, akkor ezeket a helyeket át kellett volna fogalmazni. Ez az átfogalmazás viszont a fent idézett helyeken elmarad, pedig más helyeken biztosan vezettek be változtatásokat ebbe a feltételezett *lex Iulia municipalis*ba, vö. 2.3. fejezetben.

⁵²⁸ Nem tartom valószínűnek, hogy ezek a kérdések – különösen a választás – részletes leírása azért maradt ki a törvényből, mert azt az edictum már rendezte, hiszen ebben az esetben nem a római joggyakorlatra, hanem az edictumra kellett volna utalni.

⁵²⁹ Nem valószínű, hogy a korszakban lett volna olyan, közkézen forgó kézikönyv, amely minden kérdésben eligazította volna a városokat, hiszen ennek például tartalmaznia kellett volna az összes korábbi vonatkozó

Bárhogy is áll a helyzet, a törvénynek biztosan nem az volt a célja, hogy a számos, a napi gyakorlatban felmerülő adminisztratív nehézséget egyszer s mindenkorra tisztázza és megoldja, mivel ehhez a rendelkezései sok jelentős esetben nem elég konkrétak. Így azt az érvet sem fogadhatjuk el, hogy e törvényt már Vespasianusnak sürgősen ki kellett adnia e célból. Azt pedig, hogy volt egy részletes vespasianusi törvény, ami nem maradt ránk, és ezt cseréli fel Domitianus a maga törvényével, cáfolja, hogy a törvénytörvényben nincs utalás Vespasianus semmiféle korábbi törvényére, csak az edictumra és haec lex-re.

Utolsó érünk egy vespasianusi törvény létével szemben a lex Malacitana keltezése. Amennyiben a törvényt Vespasianus valóban a 70-es évek elején kibocsátotta, mi magyarázza, hogy a lex Malacitanát csak Domitianus alatt vésik bronzba?⁵³⁰ E hosszú időközre az a szakirodalom szokásos válasza az, hogy több száz városnak kellett törvényt adni, el kellett bírálni a kérvényeiket stb., ezért húzódtott el a törvények kibocsátása. Valójában – ahogy a következő fejezetben látni fogjuk – a törvények biztosításához nem volt szükség a központi adminisztráció, vagy egy bizottság munkájára, így a késlekedést mással kellene magyaráznunk. Kis települések, pl. Villo vagy Irni esetében még magyarázható lenne, hogy nem reagáltak azonnal, nem érezték fontosnak, sürgősnek a törvény megszerzését, esetleg csak menet közben, már a jogadományozást követően érték el olyan fejlettségi szintet, amely lehetővé tette a latin jog elnyerését. Azonban egy Malacához hasonló nagyságú és jelentőségű kikötőváros⁵³¹ esetében nem tudjuk magyarázni ezt a késlekedést. Sőt, a kereskedelmi ügyletek miatt az lett volna az érdekük, hogy a helyi jogszolgáltatás minél működőképesebb és átláthatóbb legyen, ezt pedig a törvény garantálhatta,⁵³² – bár ahogy fentebb láttuk, a gyakorlatban csak bizonyos korlátokkal. Ennek megfelelően a lex Malacitana Domitianus-kori kibocsátása is egy feltételezett vespasianusi törvény léte ellen szól.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a szakirodalomban eddig felmerül érvek közül egy sem alkalmas arra, hogy a lex Flavia municipalis Vespasianus általi kibocsátását

császári rendelkezést is. Isid. *Etym.* 5.1.5-7 leírása szerint sem Pompeius, sem Caesar ilyen irányú terveiből nem lett semmi. Tematikus gyűjtemények, szerződés mintál persze létezhetek (vö. Gellius 14.2.1 vagy a Babatha archivumot, a kérdéstről rövid összefoglaló RICHARDSON 1996). Ezek léte viszont nem érinti a kérdést, hiszen ha lett volna egy komplett kézikönyve a városi közigazgatásnak, akkor szintén felesleges a törvénnyel felváltani az edictumot.

⁵³⁰ Az 59. caput esküformulájában szerepel Domitianusnak a damnatio memoriae miatt részben kivésett neve, így a törvényt az ő uralkodása alatt vésék bronzba.

⁵³¹ MUÑOZ COELLO 1975. 250 egyenes *ciudad difusora del comercio del oriente andaluz hacia Roma*-nak nevezi Malacát.

⁵³² GARCÍA FERNÁNDEZ 1995. szerint a törvény egyik legfontosabb funkciója az igazságszolgáltatási autonómia kiterjesztése.

igazolja, a fennmaradt töredékek Domitianus korára történő keltezése pedig kifejezetten ez ellen szól, így a jelenlegi forrásadottságok mellett nem fogadom el egy vespasianusi törvény létét.

4. HOGYAN LESZ A TÖRVÉNYBŐL BRONZTÁBLA? A LEX FLAVIA MUNICIPALIS ÚTJA BAETICA MUNICIPIUMAIBA⁵³³

A következőkben kísérletet teszünk annak rekonstruálására, hogy hogyan jött létre az egyes municipiumok törvényeinek szövege, e célból érdemes áttekintenünk a kutatásban eddig felmerült elméleteket.⁵³⁴ Először vizsgáljuk meg a *lex rogata* és a *lex data* jelentését! A *lex rogata* vagy *lata*⁵³⁵ olyan törvényt jelent, amelyet egy magistratus terjesztett be a népgyűlés elé, és az megszavazta, a *lex data* pedig olyan törvény, amelyet egy arra feljogosított magistratus bocsátott ki. A köztársaság idején az előbbi, míg a császárkorban az utóbbi lehetett elterjedtebb, az utolsó comitia által megszavazott törvény Nerva idejéből származik.⁵³⁶ (E két fogalom, úgy tűnik, kizárja egymást, mégis a *lex Irnitana* önmagára kétszer hivatkozik *lex data*ként,⁵³⁷ egyszer pedig *lex rogata*ként,⁵³⁸ erre később fogunk kitérni.)

Frederiksen⁵³⁹ alapvetően a köztársaság-kori municipális törvényeket vizsgálja (*lex Tarentina*, *lex Rubria*, *fragmentum Atestinum*, *tabula Heracleensis*), de többször kitér a *lex Salpensanára* és *Malacitanára* is. Tanulmányának lényege: „*the municipal laws of the Republican period were all engraved locally, and show various degrees of on-the-spot alteration. ... The so-called charters, like the lex Tarentina and the Spanish inscriptions (sc. lex Malacitana és Salpensana, lex Ursonensis – kiegészítés tőlem), were not specially drafted leges datae; rather, it should be inferred that they were local compilations of Roman laws of various kinds, adapted more or less freely in the process of constitutio municipii or in the formal deductio of a colony...*”⁵⁴⁰ Ennek bizonyítására – többek között – felhívja a figyelmet a municipális törvények közötti hasonlóságokra,⁵⁴¹ amelyek arra

⁵³³ A fejezet ILLÉS 2009b bővített változata.

⁵³⁴ A szakirodalomban felmerült javaslatok helyes értékeléséhez szem előtt kell tartanunk, hogy az 1980-as évekig a *lex Flavia municipalis*nak csak a 21-29. és 51-69. caputját ismerték.

⁵³⁵ „*Die (sc. lex rogata) aus der Befragung (rogare) der Bürgerschaft durch den Magistrat, also aus seinem Vorschlag (ferre) hervorgegangen Bindung*” MOMMSEN 1887. III. 311.

⁵³⁶ MOMMSEN 1887. 310-312, WEISS 1925, FÖLDI – HAMZA 1999. 78-80.

⁵³⁷ „*in diebus quinque proximis post hanc legem datam...* IrnIIIB37 és „*quantas pecunias in eadem res decuriones conscriptive post hanc legem datam erogandas ... censuerint...* IrnIXA11-13.

⁵³⁸ „*quod ante hanc legem rogatam iure more eiuius municipi fuerunt...* IrnIIIC43.

⁵³⁹ FREDERIKSEN 1965.

⁵⁴⁰ FREDERIKSEN 1965. 197.

⁵⁴¹ Ilyen egyezések pl. *nei quis in oppido quod eius municipi erit aedificium detegito*, *lex Tarentina* 32-33 ~ *ne quis in oppido municipi Flavi Irnitani ... aedificium detegito*, IrnVIIA39-41; *sei quas vias fossas clouacas IIIIvir Ilvir aedilisve eius municipi caussa publice facere immittere commutare aedificare munire volet intra eos fineis quei eius municipi erunt*, *lex Tarentina* 39-41 ~ *si quas vias fossas cloacas Ilvir aedilisve publice*

utalnak, hogy volt egy közös minta,⁵⁴² és ezt dolgozták bele több-kevesebb sikerrel a ránk maradt municipális törvényekbe.⁵⁴³ A törvényekben előforduló *post hanc legem datam* (ill. a *lex Ursonensis* esetében a *post coloniam deductam*) kifejezést úgy tekinti, mint a törvény életbe lépése időpontjának meghatározását, ami azonban nem zárja ki egy korábbi *lex rogata* létét, amiből részeket emelhetek be az aktuális törvénybe.⁵⁴⁴ A következtetése, hogy a vizsgált köztársaság kori törvények korábbi törvényekből helyben, a municipium vagy colonia alapítása során készült kompilációk lennének, általában helyes. De ez nem alkalmazható a flaviusi városi törvényekre.⁵⁴⁵ Vitathatatlan, hogy ezek a törvények is korábbi törvények felhasználásával készültek, de míg pl. a *lex Ursonensis* egy konkrét colonia számára készült egyedi törvény, addig a flaviusi törvények (és pl. a *tabula Heracleensis*⁵⁴⁶) több települést érintenek és a köztük található nagyfokú egyezések nem teszik lehetővé annak a feltételezésnek az elfogadását, hogy az egyes municipiumok esetében külön – külön, egymástól teljesen függetlenül helyben alkották volna meg őket.⁵⁴⁷

Monográfiájában Galsterer⁵⁴⁸ is részletesen foglalkozott a flaviusi törvények⁵⁴⁹ keletkezésével. Értelmezésében jelentős szerepet játszott a *lex Salpensana* 26. caputjában szereplő *in diebus quinque proximis post hanc legem datam ... iurato in contione* (IrIII B37-41) kifejezés, amely azt szabályozta, hogy a hivatalban lévő *magistratus*oknak 5 napon belül le kellett tenniük a hivatali esküt, a kérdés az, hogy mikortól számították az öt napot. Ugyanis *post hanc legem datam* kifejezés a szokásos gyakorlatnak megfelelően nem azt az időpontot jelenti, amikor a törvényről tudomást szereztek egy adott municipiumban,⁵⁵⁰ hanem a törvény kiállítására utal, hasonlóan a *post hanc legem rogatam*

facere inmittere commutare aedificare munire intra eos fines, qui coloniae Iuliae erunt, volet, *lex Ursonensis* BII29-31, stb. Ezekhez újabban I. WOLF 2006-2007.

⁵⁴² Vagy a későbbiek a korábbiakat vették alapul.

⁵⁴³ „There are simply the surviving phrases of a general law apodted and amended here and there, but half-hearted and unsystematic fashion, by a 'constituting' comissioner and his assistant scribe” FREDERIKSEN 1965. 191, arra is felhívja a figyelmet, hogy a régebbi anyagot általában nem sikerült tökéletesen beledolgozni az új törvényekbe, anakoluthonok és nyelvtani hibát mutatják ezeket.

⁵⁴⁴ FREDERIKSEN 1965. 189-190.

⁵⁴⁵ FREDERIKSEN még nem ismerte a *lex Irmitanát*.

⁵⁴⁶ Vö. CURCHIN, 1990. 13-14.

⁵⁴⁷ Már FREDERIKSEN is megjegyzi, hogy „the Flavian Leges Salpensana and Malacitana are more accurate texts and show a higher scribal standard, but even they are not free of difficulty.” (FREDERIKSEN 1965. 192.) Ez a jobb minőség nem csak a helyesírásban, hanem pl. a tematikus elrendezésben is megmutatkozik, ami szintén egy jól átgondolt, központosított megközelítésre utal (különösen mivel ez a tematikus elrendezés egyforma a törvényeinkben).

⁵⁴⁸ GALSTERER 1971. különösen 44-46.

⁵⁴⁹ Ekkor még csak a *lex Salpensana* és a *lex Malacitana* alapján.

⁵⁵⁰ Ezt ugyanis más formulákkal szokták jelölni, pl. akár a *dare* igével is – de nem a *lex* mellett terminus technicusként – *in diebus X, quibus vobis tabelai datai erunt*, SC de Bacchanalibus 29-30, vagy *in diebus sexaginta proximeis, quibus sciet Romae censum populi agi*, TH 144-145.

és a post hoc SC factum kifejezésekhez, amelyek egy törvény megszavazásának, kibocsátásának időpontját jelölik. Ez utóbbi két időpontjelölést határidők esetében csak Róma város magistratusaival kapcsolatban lehetett alkalmazni, hiszen egyrészt lex rogata és senatus consultum természeténél fogva csak Rómában jöhetett létre, másrészt nem lehetett tudni, hogy a Rómában létrejött törvények mennyi idő alatt jutnak el egy adott településre. Mivel a törvény semmi esetre sem juthatott el öt nap alatt Rómából Salpensába, a legem dare aktusa nem Rómában zajlott (valószínűtlen az a feltételezés, hogy a magistratusok Rómába utaztak, hogy átvegyék a törvényt, és ott le is tették a hivatali esküt, hiszen ezt az esküt in contione Salpensában kellett letenniük), ugyanilyen okból valószínűtlen helyszín a helytartói székhely, Corduba. Egyetlen elfogadható lehetőségként maradt Salpensita, ahol bizonyára egy megbízott személy vagy bizottság végezte el a legem dare-t⁵⁵¹ (valószínűtlen, hogy a helytartónak lett volna ideje arra, hogy a provinciában utazgatva több tucat, akár száz városnak is megalkossa a törvényét).⁵⁵² A lex Irnitana ismeretének és a törvények közötti hasonlóság fényében a megbízottak bizonyára jóval kisebb mértékben használták fel a helyi szokásokat, korábbi rendeleteket az új törvény kialakításakor, mint ahogyan azt Galsterer, vagy már McElderry⁵⁵³ feltételezte, ezenfelül ugyanaz a probléma, mint Frederiksen elméletével, ha helyben állították össze a törvényeket, akkor nem lehet magyarázni a törvények hasonlóságát.

A lex Irnitana felfedezése után Galsterer⁵⁵⁴ egy újabb – véleményem szerint kevésbé meggyőző – koncepciót dolgozott ki, amelyhez sokban hasonlít Lamberti⁵⁵⁵ felfogása. Galsterer abból indul ki, hogy a diebus LXXXX proximis, quibus haec lex in it municipium perlata erit (IrnVC48-49) kifejezés implicit módon magában foglalja, hogy a törvény korábban már létezett valahol, továbbá hogy a quod ante hanc legem rogata iure more eius municipi fuerunt (IrnIIC42) miatt nem lehet teljes biztonsággal a jogi formulákra alapozni, hiszen a lex Irnitana ebben végső a formájában nem lehet lex rogata.⁵⁵⁶ Galsterer úgy véli, hogy az ante hanc legem rogata egy ante hanc l d rövidítés

⁵⁵¹ „Ein mit der Abfassung der Gesetze betrauter Kommissar (oder eine Kommission) von Stadt zu Stadt zog, um an Ort und Stelle unter Verwendung des städtischen Archivs zu arbeiten.” GALSTERER 1971. 46.

⁵⁵² Vö. *qui lege plebeia scito permissus est fuit, ut ei leges in municipio fundano municipibusve eius municipi daret*, Tabula Heraclensis 159; *Caius Caesar quive iussu eius coloniam deduxerit*, lex Ursonensis AII31-32, természetesen annyi különbséggel hogy nem feltétlenül *lege* vagy *plebei scito*, hanem a császár felhatalmazása alapján járt(ak) el.

⁵⁵³ MCELDERRY 1918. 67.

⁵⁵⁴ GALSTERER 1988. 89-90.

⁵⁵⁵ LAMBERTI 1993. 222-224.

⁵⁵⁶ Ehhez vagy az kellett volna, hogy a *municipium* területén hozhassanak *lex rogatát*, ami azonban csak Rómába lehetséges, vagy az, hogy az összes *municipium*nak Rómában szavazták meg egyenként a törvényét,

hibás feloldása, a véső R-nek nézte a D-t.⁵⁵⁷ Véleményem szerint azonban azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy ez a rész egy korábbi lex rogatából származik, mivel egyrészt kétszer is ebben a formában szerepel a kifejezés, másrészt ebben a caputban egyszer sem szerepel teljes formában a municipium Flavium Irnitum név, hanem a törvény mindig az id municipium megfelelő alakját használja, vagyis a decuriók létszámától eltekintve semmilyen változást nem eszközöltek az eredeti szövegen. Maga Galsterer is – Frederiksen fenti tanulmányára alapozva – kitér arra, hogy „*the model on which they were directly based was a sort of covering law, put together in Rome out of re-used material, probably including earlier city laws.*” Továbbá már McElderry felhívja a figyelmet a törvények (akkor még csak a lex Salpensana és Malacitana) olyan vonásaira, amelyek korábbi állapotokat tükröznek.⁵⁵⁸ Ezeknek a korábbi anyagoknak egyenetlen összedolgozása okoz bizonyos stílusbeli különbségeket a törvényekben. Maguk az egyes törvénytöredékek pedig úgy jöttek volna létre, hogy a város vagy a helytartó elküldte a szükséges adatokat Rómába (decuriók létszáma, lakosság száma, vagyoni helyzet, korábbi rendelkezések stb.), és ezeknek az adatoknak az ismeretében alkották volna meg az egyes települések egyedi sajátosságaihoz alkalmazott szövegeket. Ez magyarázná a rövidítések feloldásában található különbséget, de az egységes felépítést is. Majd ezt átadták a követségnek, ez lett volna a *legem dare*, azután ezt a törvényt a követség visszavitte a városába és kihirdette. Főbb vonásaiban ezt a nézetet vallja Lamberti is:⁵⁵⁹ a város előkelői elmentek Rómába, hogy törvényt kérjenek, ott a megfelelő hivatalnokokat ellátták a szükséges információkkal, majd visszatértek a törvénnyel a városba és gondoskodtak a kihirdetéséről. Ezzel a két nézettel ugyanaz a probléma: nem veszik figyelembe Galsterer 1971-es monográfiájában tett helytálló megállapításait, tudniillik, hogy ha a *legem dare* aktusa Rómában zajlott, akkor az ettől számított 5 napon belül hogyan tudták a hivatalban lévő magistratusok letenni az esküt *in contione*. Még az az eset sem állhat fenn, hogy a törvény *contio* alatt római népgyűlést ért – ami eleve valószínűtlen –, mivel ez esetben az összes helyi magistratusnak fel kellene kerekedni és elutazni Rómába, aminek szintén igen kicsi az esélye, hiszen ezáltal – a felelős hivatalnokok hiányában – jelentős időre megbénulna a municipium közigazgatása. Ezenkívül a lex Irnitana terminus post quem 91. október 11., ha pedig ekkor keletkezik Rómában egy ilyen törvény, bizonyosan nem marad el

hogy hány fős legyen a *decuriók* testülete stb., ez nyilvánvalóan képtelenség, hiszen több száz ilyen törvény lehetett.

⁵⁵⁷ GALSTERER 1988. 89. n. 60. GALSTERER *post*-ot ír *ante* helyett, úgy vélem, elírás.

⁵⁵⁸ MCELDERRY 1918. 65-66.

⁵⁵⁹ LAMBERTI 1993. 222-224.

Domitianus Germanicus cognomene. Adódik tehát, hogy a 26. caput post hanc legem data-ja miatt a legem dare aktusának helyben zajlott (amihez ráadásul helyi adatokra is szükség volt), ugyanakkor jogos GALSTERER és LAMBERTI azon ellenvetése is, hogy az L caput hac lex in it municipium perlata erit kifejezése miatt a törvénynek már korábban is léteznie kellett, továbbá egységes szabályozást sejtet a törvények azonossága is. Ezt a problémát oldja meg LEBEK hipotézise:⁵⁶⁰ Domitianus alatt 82/83-ban keletkezett az a lex rogata, amely alapul szolgált az egyes városok törvényeinek. Ez az alaptörvény és az egyes törvények messzemenően azonosak voltak, és a „civitatis ordinatorknak” – LEBEK szerint a helytartónak (Baetica esetében a proconsulnak), de, mint már említettük, az új törvények magas száma miatt ezt személyesen nem végezhetette – kevés mozgástere volt arra, hogy ezen módosítson, amit viszont módosítania kellett az a városok nevei, a decuriók létszáma stb. Ezek a módosítások a legem dare révén jöttek létre, amikor a város sajátosságainak megfelelően alakították – töltötték ki a törvény szövegét⁵⁶¹ az adott településen. Ezzel mindkét megkövetelt elvárás teljesül, egyrészt a legem dare helyben zajlott le, másrészt a törvény – egy általános jellegű lex rogata formájában – már létezett korábban is.

A vázolt elméletek azonban – a fent már jelzett problémák mellett – nem felelnek meg a „ley modelo” értelmezésnek.⁵⁶² Ha ugyanis Rómában volt a minta, akkor mit keres a „ley modelo” Hispaniában. Ha egy bizottság járja körbe a városokat, akkor pedig értelemszerűen nem hatalmas bronztáblákon viszik magukkal a törvényt. Lebek értelmezésével pedig az a probléma, hogy ha már a „ley modelo”-ról lemásolták a törvényt valamelyik forgalmas városban, akkor mi szükség volt helyben a legem dare-ra, ha feltétlenül kellett egy hivatalos legem dare, akkor ez egyszerűbb és olcsóbb is oly módon, hogy ahol kifüggesztették a ley modelot, ott volt egy erre felhatalmazott bizottság.

A legfőbb probléma, hogy annak fényében, hogy milyen nagy mértékben és mekkora szöveghűséggel támaszkodtak a városi törvények szövegei korábbi mintákra, igen kétséges, hogy a konkrét törvényre vonatkozóan bármilyen következtetést is levonhatunk a lex rogata és data kifejezésekből. Ráadásul e kifejezések mint időpontmegjelölések közül egyedül a 26. caputban van tényleges jelentősége a post hanc legem datamnak, itt azonban józan paraszti ésszel is lehet értelmezni a szöveget, ti. egyenértékű a *lex perlata erit* vagy a

⁵⁶⁰ LEBEK 1994. 255-258, MOMMSEN 1965/1913-re támaszkodva.

⁵⁶¹ Vö. „blanket” charter, CURCHIN 1990. 13.

⁵⁶² L. az 1.5. fejezetben.

SC de Bacchanalibus *tabulai datai* kifejezésével,⁵⁶³ azaz azt az időpontot jelöli, amikor a törvény megérkezett az adott településre, nem pedig terminus technicusként az eredeti legem dare-t.⁵⁶⁴ Az sem mellékes kérdés, hogy Domitianus korában volt-e reális lehetősége egy ilyen jellegű lex rogata létrejöttének.⁵⁶⁵

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy hallgatólagosan mindhárom elmélet abból indul ki, hogy a törvény adaptálásakor,⁵⁶⁶ azaz az adatok beírásakor, minden egyes település esetében *egyedi elbírálásra* volt szükség ezen adatok megállapításához. De hogy valóban szükséges volt-e ez az egyedi elbírálás, azt a változó adatok vizsgálatával lehet kideríteni.

A decuriók létszámát a lex Irnitana 31. caputja alapján a helyi szokás döntötte el, így itt nem volt szükség egyedi elbírálásra. A municipiumra való hivatkozáskor vagy az id municipium szerepel vagy a municipium Flavium Irnitum / Malacitanum / Salpensanum stb. forma. Feltűnő, hogy mindig ugyanazokon a helyeken szerepel a municipium saját neve,⁵⁶⁷ ez arra utal, hogy a mintaszövegben már megjelölték, hogy hol kell kicserélni az id municipiumot a municipium saját nevére, mégpedig úgy, hogy a megfelelő helyen az id municipium helyett municipium Flavium *vacat* szerepelt. Ezt nem csak a ley modeloból, hanem onnan is tudjuk, hogy a municipium Flavium Irnitum kifejezés esetében a

⁵⁶³ Hasonlóan 5 napos határidő szerepel a lex Latina Tabulae Bantinae 14-15. sorában is: *...qu]ei nunc est, is in diebus V proxumeis, quibus queique eorum sciet h(ance) l(egem) populum plebemve / [iussisse...*

⁵⁶⁴ Az előző fejezetben láthattuk, hogy a törvény megfogalmazóit adott esetben mennyire nem érdekelte, hogy a jogi terminus technicusok értelmezése, vagy a bennük foglalt szabályozás betartása mennyire lesz gördülékeny és magától értetődő a municipiumokban. Ennek megfelelően teljesen mértékben elképzelhetőnek tartom, hogy a post hanc legem datam kifejezést még a tényleges betarthatatlanság ellenére sem módosították.

⁵⁶⁵ GALSTERER 1997. 393-394.

⁵⁶⁶ Ma már tudjuk, hogy ez valójában csak az adatok beírását jelentette néhány üresen hagyott helyre. Ez akkor is így volt, ha nem fogadjuk el a ley modelo modelttörvényként való értelmezését, hiszen pl. a városok nevéénél a hibás Irnitum alakok a ley modelotól függetlenül az üresen hagyott helyek utólagos kitöltését bizonyítják. L. lent.

⁵⁶⁷ Az *id municipium* szerepelhetett mindenhol az eredeti szövegben az „adott vagy xy municipium” értelemben, vö. FREDERIKSEN 1965. 191. Párhuzamos helyek a törvénytörvényekben: a *lex Salpensana* és *lex Irnitana* között: az *id municipium* ragozott alakjai A20~IIIB9, A21~IIIB11, A 26~IIIB17, A27~IIIB18-19, A34~IIIB27, A35~IIIB28, A41~IIIB35, A41~IIIB35-36, A42~IIIB36, B5~IIIB45, B8~IIIB48, B9~IIIB49, B10~IIIB51, B12~IIIB53, B21~IIIC6, B31~IIIC18, B34~IIIC21, B34~IIIC21 [sic!], B37~IIIC24, B38~IIIC25; *municipium Flavium Salpensanum* és *municipium Flavium Irnitum* alakjai: B2-3~IIIB44, B20~IIIC5, B30~IIIC16-17. A *lex Malacitana* és a *lex Irnitana* között: az *id municipium* ragozott alakjai: C23~VIIA10, C70~VIIA46, D7~VIIIB5, D13~VIIIB10, D21~VIIIB17, D33~VIIIB26, D72~VIIC10, E4-5~VIIC13-14, E12-13~VIIC19, E17~VIIC22, E21~VIIC25, E23-24~VIIC27, E43~VIIC41, E67~VIIIA11; *municipium Flavium Malacitanum* és *municipium Flavium Irnitum* alakjai: C44-45~VIIA26, C51-52~VIIA31-32, C54~VIIA33, C57-58~VIIA35-36, C61~VIIA39, C68-69~VIIA44-45, D20~VIIIB16, D57~VIIIB45, D63-64~VIIC4, E44-45~VIIC42-43, E66~VIIIA10. A *lex Villonensis* és a *lex Irnitana* között: az *id municipium* ragozott alakjai: frgIV3~VIIC10, frgIV7~VIIC13-14, frgV3~VIIC25, frgVI2~VIIC27, frgX1-2~VIIC41; *municipium Flavium Villonense* és *municipium Flavium Irnitum* alakjai: frgI1~VIIIB16, frgIII2~VIIIB45, frgX4~VIIC42-43, frXII4~VIIIA10, frgXV9~VIIIA36, frXVI4~VIIIA42-43.

ragozott alakoknál a Flavius általában helyesen szerepel, míg az Irnitanust többször is hibásan egyeztetik.⁵⁶⁸ Ez már önmagában is arra utal, hogy az adatok kitöltését nem a helytartó professzionális stábja, hanem helyeik végezték, mivel a profi stábtól nem várnánk el ilyen típusú alapvető hibákat. A számadatoknál is az lehetett a jelölés módszere, hogy üresen hagyták a megfelelő helyet, mint a „ley modelo”-ban. Azaz amikor a mintaszöveget adaptálták az egyes települések helyi viszonyaihoz, lényegében csak néhány üresen hagyott helyet kellett kitölteni. Változó adat lehetett esetleg az L. caputban a curiák száma, mivel azonban a törvény itt csak maximumértéket ad meg, feltételezhetjük, hogy ez a városmérettől függő változás nem jelent meg a törvény szövegében. Így érdemben csak az egyes perértékek és büntetési tételek esetében lehetett jelentősége az egyéni elbírálásnak. A következő táblázatban tüntettem fel azokat a számadatokat – a fent már tárgyaltak, illetve a feltehetően mindenhol stadnard életkori adatokon kívül – amelyek a ránk maradt töredékekben szerepelnek.

	Irni	Malaca	Salpensa	Villo	"modell"	VII.⁵⁶⁹
19. aedilis jogköre (értékhatár)	10.000 zálog, 5.000 bírság, 200 (?) ítélkezés					10.000 bírság
26. eskü elmulasztása (büntetés)	10.000		10.000			
G. hanyag legatio (büntetés)	20.000					
61. visszaélés patronusszal (büntetés)	10.000	10.000				
69. per közpénzről (értékhatár)	500	1.000		500	Vacat	
74. illegális összejövetelek (büntetés)	10.000					
75. ármanipulálás (büntetés)	10.000					
80. évi maximális kölcsön	50.000					
84. helyi bírászkodás (értékhatár)	1.000					
89. iudex/arbiter (értékhatár)	1.000					
90. intertium elmaradása (büntetés/nap)	1.000					
96. sanctio (büntetés)	100.000					

A táblázatban jól látható, hogy a büntetési tételek feltehetően minden településen azonosak voltak, mivel a 26. caputban ugyanaz az összeg szerepel a lex Irnitanában és a lex Salpensanában, valamint a 61. caputban szintén ugyanaz az összeg szerepel a lex Irnitanában és a lex Malacitanában. Jóval alacsonyabb összegről van szó a 90. caputban, de

⁵⁶⁸ D'ORS 2006. 781. skk. municipi Flavi Irnitane (29); municipio Flavio Irnitani (30, 64, 78, 85).

⁵⁶⁹ CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2002. frg. VII, p. 267-268.

mivel ez is büntetési tétel, csak ez esetben napokra lebontva, feltehető, hogy a többi büntetéshez hasonlóan ez is változatlan volt. Míg a rosszul végzett *legatio* 20.000 HS-os büntetése a többi városban is hasonlóan változhatott, mivel ez Irni 10.000-es tételei között is módosul. A 80. caput évi maximális kölcsönösszegével kapcsolatban nincs semmi támpontunk, elképzelhető, hogy a *municipium* gazdasági erejétől függően változott.

A legnagyobb jelentősége a 69. caputnak van, hiszen itt négy párhuzamos hellyel is rendelkezünk. A *lex Irnitana*-ban és *Villonensis*-ben 500 HS, a *lex Malacitana*-ban 1.000, míg a „modelltörvényben” *vacat* szerepel. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a többi, különböző perekkel kapcsolatos értékhatárnál is városonként változott az összeg (19., 69., 84., 89. caputok). Figyelemre méltó, hogy a 19. caputnál is kétszeres szorzót találunk a *ex Irnitana* és a VII. frg. között. De itt valóban szükség volt egyedi elbírálásra? A forgalmas tengerparti kereskedővárosban Malacában 1.000 HS szerepel, míg a jelentéktelen kisvárosokban (*Villo*, Irni) 500. Elképzelhető, hogy egy városnagysághoz igazított értékhatárról van szó, azaz pl. a 69. caputban nagyváros esetében 1000, kisváros esetében 500 *sestertius* az értékhatár (a többi helyen Irniben 1000, nagyobb településről pedig nincs adat). Így egy megfelelő központi utasítás megléte esetén, amely a településnagysághoz mértén határozott meg standard összegeket, ehhez sem volt szükség egyedi elbírálásra.⁵⁷⁰ De ha figyelembe vesszük García Fernández 1995-ös cikkében tett megállapításait, akkor egy további lehetőséggel is számolhatunk: a *lex Flavia municipalis* többször is utal a törvény életbe lépése előtti közigazgatásra (pl. *ordo decurionum*, tisztségviselők léte stb.), ez azt jelzi, hogy már a *ius Latii* megszerzése után, de még a törvény kibocsátása előtt az addig peregrinus települések római mintájú közigazgatással rendelkező *municipium*okká váltak, s mint ilyenek igazságszolgáltatási-közigazgatási autonómiával is rendelkeztek. Ezt külső források is megerősítik hasonló esetekben⁵⁷¹ (eddig García Fernández). Ha tehát már megvolt a közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómia, a *lex Irnitana* 84-es caputjához hasonlóan szabályozva kellett lennie ezen autonómia mértékének (pl. mely összeghatárig tárgyalhatták helyben a peres ügyeket, és mely összeghatártól kellett a megfelelő római tisztségviselő elé vinni), így a törvény adaptációja során alapul vehették e már meglévő adatokat is, szintén mindenféle egyedi elbírálás nélkül.

⁵⁷⁰ Ne feledjük, az összegek vagy aznosak vagy kétszeresek, nincs komoly, változatosság.

⁵⁷¹ Strabón 4.1.12 (C187): Νέμαυσος ... ἔχουσα καὶ τὸ καλούμενον Λάτιον ... διὰ δὲ τοῦτο οὐδ' ὑπὸ τοῖς προσταγμασιν τῶν ἐκ τῆς Ῥώμης στρατηγῶν ἐστὶ τὸ ἔθνος τοῦτο. Frg. Atestinum 11-16: *Ilvir(i) eiusve, qui ... iure dicundo praeuit, ante legem ... iuris dict[i]o, iudicis arbitri recuperatorum datio, addictio[n]e fuit, quantaque rei pequniaeve fuit.*

A fentiek alapján az eddig felvázolt három értelmezési lehetőség mellé így felvehetünk egy negyediket is (amely az eddigieknél jobban illik a jelenleg rendelkezésünkre álló forrásokhoz). Mikor a törvényt kibocsátották, az egyes változó adatokat nem egyedi elbírálás alapján állapították meg minden egyes település esetében, hanem egyes esetekben bizonyosan a település korábbi gyakorlatát vették alapul (pl. ordo decurionum létszáma), más esetekben pedig vagy központi irányelveket követtek, vagy pedig szintén a korábbi saját gyakorlatukat vették figyelembe. Így megfelelően magyarázható egy bronzba vésett minta szerepe, hiszen a következő tartalmú domitianusi edictumot feltételezhetjük. Azok a hispaniai települések, amelyek részesültek Vespasianus jogadományozásában, amelyet utóbb Titus és Domitianus is megerősített, másolják le és véssék bronzba a következő törvényt, amely itt és itt lesz kifüggesztve, és a törvény üresen maradt helyeit töltsék ki korábbi gyakorlatuknak megfelelően / töltsék ki a következő irányelvek alapján: x nagyságú település értékhatárai itt és itt n HS, ennél nagyobb település értékhatárai itt és itt $2 \times n$ HS.⁵⁷²

⁵⁷² Kategóriák szerinti értékmeghatározáshoz l. pl. az SC de sumptibus gladiatorum minuendist (FIRA I. nr. 49, p. 294-300).

5. A TÖRVÉNYSZÖVEGEK KELTEZÉSE

Egy felirat pontos értelmezéséhez, szűkebb és tágabb kontextusba helyezéséhez feltétlenül szükséges a felirat lehető legpontosabb keltezése és lokalizálása, ennek megfelelően egy felirat előkerülésekor a szöveggel kapcsolatos egyik első feladat a keltezés. Ezért rendkívül meglepő, hogy egy olyan jelentőséggel bíró feliratcsoport, mint a Flavius-kori hispaniai városi törvények pontos keltezése mindezidáig nem érdemelt ki részletes elemző vizsgálatot, sőt a szakirodalomban egymásnak homlokegyenest ellentmondó megállapításokat olvashatunk többnyire anélkül, hogy e megállapításokat részletesen bizonyítanák, vagy érdemben reagálnának az ellentétes véleményekre. Az eltérő véleményeket és a bizonyítás hiányát az magyarázhatja, hogy a már a lex Irnitana felfedezése előtt is ismert lex Malacitana és lex Salpensana keltezését Mommsen már 1853-as kiadásában elég meggyőző eredménnyel tisztázta.⁵⁷³ A lex Irnitana felfedezését követően azonban a szakirodalom többnyire változtatás nélkül vette át Mommsen eredményeit, annak ellenére, hogy ezek mind a lex Irnitana terjedelmesebb, és ezáltal több adatot nyújtó szövege, mind a Mommsen munkája óta eltelt százötven év tudományos kutatása és régészeti leletei miatt módosításra szorultak. A témában állást foglaló kutatók kisebb része megfogalmazott ugyan ellenvéleményeket a mommseni keltezéssel szemben, ezek azonban többnyire visszhang nélkül maradtak. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy a szakirodalom eddigi keltezési javaslatait összegezve és megvizsgálva, valamint új szempontokat is érvényesítve stabil alapokra helyezzem a szöveg keltezését, amely fontosságára újabban pl. Torrentnek a téves adatokra épülő és ezáltal téves elmélete is rámutat.⁵⁷⁴

Első lépésként összegzem az eddigi keltezési kísérleteket, megvizsgálva, hogy melyik keltezésnek mi a – kimondott vagy gyakran kimondatlan – háttere, hogy megállapíthassam, melyek azok az elemek, amelyek valóban alapul szolgálhatnak a keltezés pontos megállapításához. Emellett azt is meg kell vizsgálni, hogy valójában a szöveg mely fázisára érvényes ez a keltezés, hiszen a szakirodalomban az sem mindig világos, hogy a keltezés a mintaszöveg megfogalmazására, vagy az egyes törvények bronzba vésésére vonatkozik-e. Végül a fentiek figyelembe vételével megpróbálom

⁵⁷³ MOMMSEN 1905/1853. 283-284.

⁵⁷⁴ L. 2. fejezetben

pontosan és immár részletes érvekkel és forrásokkal alátámasztva meghatározni a terminus ante quemet és terminus post quemet.

5.1. KELTEZÉSI KÍSÉRLETEK

1. **81. szeptember 13. – 81. december 31:** Rodríguez de Berlanga által képviselt álláspont, amely abból indul ki, hogy az uralkodói névsorokban utolsóként szereplő Domitianus az aktuális uralkodó, így a terminus post quem az ő trónra lépése, 81. szeptember 13. (Ez a praetorianus gárda általi acclamatio időpontja, a trónralépést általában a következő naptól számítják, amikor a senatustól megkapta az Augustus nevet.)⁵⁷⁵ Domitianus Germanicus győzelmi jelzőjének hiánya miatt pedig 83 vége előtti a szöveg, ugyanakkor Domitianus consuli tiszte sincs feltüntetve, és tudjuk, hogy 82-ben és 83-ban is consul volt, de 81-ben nem, ezért a szöveg csak a 81-es naptári évben keletkezhetett, tehát a terminus ante quem 81. december 31. Fontos ugyanakkor azt is megjegyeznünk, hogy Berlanga e keltezést a törvények kibocsátására vonatkoztatja, nem pedig a bronzba vésésre.⁵⁷⁶ Mivel a consulatus hiánya alapján történő keltezési kísérlet egyedi és nem kapcsolódik a későbbiekhez, ezt érdemes most megvizsgálni.

Bármennyire is vonzó egy ilyen pontos keltezés lehetősége, Berlanga érvelése sajnos több sebből vérzik. Ha mindenképpen fel akarták volna tüntetni Domitianus consuli-tisztét, akkor utalhattak volna a VII. consulságára, amelyet 80. január 1-13. között⁵⁷⁷ töltött be, mivel a római feliratos gyakorlatnak megfelelően⁵⁷⁸ a „cos VII” nem pusztán arra az időszakra vonatkozhat, amikor éppen betöltötte ezt a tisztséget (80. jan. 1-13.), de nem is csak annak az évnek az egészére, amelynek consul ordinarius volt, hanem a VII. consulatus kezdetétől egészen a VIII. kezdetéig (ez esetben 82. január 1-jéig).⁵⁷⁹ Ezenkívül Domitianusnak a törvényben előforduló titulátúrájában a consulatus pontos feltüntetése funkció nélküli lenne, hiszen nem arról van szó, hogy egy adott időpontban történt valami, hanem hogy általában, időponttól függetlenül – de a szöveg természetéből fakadóan a szöveg megfogalmazásához képest valamikor a jövőben – esküdjének meg Domitianusra,

⁵⁷⁵ KIENAST 2004. 115.

⁵⁷⁶ RODRÍGUEZ DE BERLANGA 1864. 364-366.

⁵⁷⁷ KIENAST 2004. 116.

⁵⁷⁸ Általánosságban l. KIENAST 2004. 29. Domitianusszal illetve a Flaviusokkal kapcsolatban pedig l. BUTTREY 1980. 1 és MARTIN 1987a. 6. A különböző tisztségek „kommemoratív alkalmazásának” lehetőségét WIEGELS 1984. 677 is külön hangsúlyozza. Domitianus esetében pl. a 91. május 12-re keltezhető AE 1961, 319b-n Domitianus még „cos XV”-ként szerepel, pedig e tisztséget 90-ben töltötte be.

⁵⁷⁹ KIENAST 2004. 116.

vagy ne tegyenek a rendelkezései ellen illetve az edictumának megfelelően járjanak el. Ha a pontos consulatus jelölve lenne, akkor ez a császári rendelkezések esetében ad absurdum azt jelenthetné, hogy csak azokat a rendelkezéseket kell figyelembe venni, amelyeket Domitianus n-edik consulatusa alatt hozott.

Ezen elvi megfontolásokon túl a döntő nehézség azonban az, hogy Berlanga feltételezésének elfogadásához igazolni kellene, hogy Domitianus nevében – legalábbis a törvényben szereplőkhöz hasonló, bővebb titulátúra esetén – mindig szerepel a consulatus, amennyiben az adott évben éppen consul volt. Ez azonban módszertanilag komoly problémákat vet fel, hiszen a pontosan keltezhető feliratok többnyire éppen a consulatus feltüntetése miatt keltezhetők. Az egyes egyéb érvek alapján évre pontosan nem keltezhető feliratok esetében pedig gyakran az okoz gondot, hogy Domitianus nem minden uralkodási évében volt consul, tehát ha egy néhány éves intervallumra keltezhető feliraton Domitianus nem szerepel consulként ez azt is jelentheti, hogy a felirat az intervallumon belül arra az évre keltezhető, amelyikben Domitianus éppen nem volt consul,⁵⁸⁰ de azt is, hogy nem kellett mindig feltüntetni a consuli tisztséget. A pontosan keltezhető feliratok tehát valóban azt sugallják, hogy szükséges feltüntetni a consulatust, amennyiben az uralkodó éppen consul volt az adott évben, de ez lehet, hogy csak annak a következménye, hogy a consulatus alapján tudjuk ezeket a feliratokat pontosan – mégpedig a dolog természetéből fakadóan Domitianus egyik consuli évére – keltezni. A feliratos anyagon tehát azt kellene megvizsgálnunk, hogy a törvényben szereplő legbővebb titulátúra esetében (Imperator Caesar Domitianus Augustus pontifex maximus, pater patriae), valóban elvárható-e a consuli cím feltüntetése. Martin számításai alapján a pontifex maximus tisztség a consulatus után a második, de csak a második, leggyakoribb elem a titulátúrában⁵⁸¹ – természetesen a szűkebb értelemben vett névelemeken kívül. Továbbá elenyészően kevés olyan felirat van, amelyen szerepel a pontifex maximus, de nem szerepel a consul.⁵⁸² Ezek az adatok, úgy tűnik, Berlanga feltételezését támasztják alá, azonban az adott esetre történő felhasználhatóságukat jelentősen eltorzítja az a tény, hogy a consulatust – amennyiben csak ez a tisztség szerepel – többnyire pusztán a keltezés miatt tüntetik fel, minden más tisztség nélkül: a consulatus pusztán keltező szerepét pedig jól mutatja, hogy az egyiptomi feliratokon, amelyeket az egyiptomi év szerinti uralkodási évek alapján kelteznek, a

⁵⁸⁰ Természetesen a fentiek értelmében olyan évben is szerepelhet consulként, amikor nem volt consul.

⁵⁸¹ MARTIN 1987a. 190.

⁵⁸² CIL VI 30837, csak pontifex maximusként, de a felirat nem keltezhető biztosan consuli évre, l. még lent az *acta fratrum arvalium* esetében.

consuli tisztség többnyire elmarad, és ugyanezt figyelhetjük meg az érák alapján való keltezésnél is. A fenti módszertani problémák miatt tehát úgy vélem, általában a *feliratok statisztikai jellegű vizsgálatával* ez a kérdés nem megválaszolható, legalábbis az ezek alapján adott válasz szükségszerűen torz képet mutat majd a consuli cím keltező szerepe – és az ebből következő jelentősen gyakoribb előfordulása – miatt.

Egy feliratcsoport van, amely érdemben közelebb vihet minket a kérdés megválaszolásához: az *Acta fratrum arvalium*. Példaként vizsgáljuk meg a CIL VI 2065-ös felirat Domitianus nevét szerepeltető részeit.

*Imp(eratore) [Ca]esare Domitiano Aug(usto) Germ[anico XIII] / L. [V]ol[usio]
Saturnino [co(n)s(ule)]*

Col. 5-7: *[pr]o salute / Imp(eratoris) Caesaris Divi Vespasiani f(ili) Domi[tiani]
Aug(usti) Germani]ci / pontif(icis) maximi*

13-14: *pro salute et incolumitate Imp(eratoris) Ca[es]aris Divi [Vespasiani f(ili)]
/ Domitiani Augusti Germanici pontif(icis) max(im)i*

24-26: *pro salute et incolumitate Imperatoris Caesaris / [Divi Vespasian]i f(ili)
Domitiani Aug(usti) Germanici pontif(icis) max(im)i trib(uniciae) pot(estatis) /
[censoris per]petui p(atris) p(atriciae)*

29-30: *Imp(erator) Caesar Divi Vespasiani f(ilius) Domitia[nus Au]g(ustus)
Germanicus / pontif(ex) maximus, trib(unicia) pot(estate) censor perpetuus,
p(ater) p(atriciae)*⁵⁸³

A feliratnak ez a része Saturninus consulatusa alapján keltezhető 87-re,⁵⁸⁴ Domitianus ekkor tizenharmadik alkalommal volt consul.⁵⁸⁵ Az idézett szövegben Domitianus consulatusa kizárólag a felirat „címsorában” tűnik fel, de csak Saturninusszal együtt, és semmi más funkciója nincs, pusztán a keltezés.⁵⁸⁶ A többi helyen – ahol, nem melleleg, Domitianus neve hasonló szerepet tölt be, mint a törvény esküformuláiban – nem szerepel a consulatus, annak ellenére sem, hogy a többi cím és névelem nem mindig ugyanúgy, de szerepel (Germanicus, pontifex maximus, pater patriae, tribunus plebis, censor

⁵⁸³ A felirat további részén a titulátúra túl töredékes ahhoz, hogy érdemben fel lehessen használni.

⁵⁸⁴ DEGRASSI 1952. 26.

⁵⁸⁵ KIENAST 2004. 116.

⁵⁸⁶ E pusztán keltező szerepet az is jelzi, hogy a col. II. 15. sorában május 19-énél már nem az eponym szerepet betöltő consul ordinarius Domitianus és Saturninus szerepel, hanem az utánuk választott suffectusok C. Bellicius Natalis Trebanianus és C. Ducenius Proculus, vö. DEGRASSI 1952. 26.

perpetuus).⁵⁸⁷ Ugyanezt figyelhetjük meg a többi, Domitianus consuli évével kapcsolatos acta esetében is,⁵⁸⁸ ebből következően megállapíthatjuk, hogy nem szükségszerű még egy Domitianust bő titulátúrával szerepeltető felirat esetében sem, hogy szerepeljen a consuli tisztség, amennyiben az adott évben Domitianus consul volt, kivéve akkor, ha a név funkciója a keltezés.

Következésképpen Berlanga álláspontja nem tartható, a consulatus jelölésének hiánya nem használható fel a 81. végi terminus ante quem megállapításához, mivel a consulatus feltüntetése nem szükségszerű azokban az esetekben sem, amikor az éppen consuli évében levő uralkodó bővebb titulátúrával szerepel, ellenben akkor is szerepelhet consulként, amikor éppen nem az.

2. **81 – 83:** a keltezés alapja, hogy Domitianus már uralkodó, de a valamikor 83-ban felvett Germanicus jelző még nem szerepel: BRAUNERT 1980b. 307-308 („*Erlaß der vorliegenden Stadtrechte durch Domitian*”); SPITZL 1984. 9 („*das Stadtgesetz [sc. Malacitana] ... abgefasst wurden*”), DAHLHEIM 2003. 247.

3. **81 – 84:** a keltezés alapja, hogy Domitianus már uralkodó, de a 84 elején felvett Germanicus jelző még nem szerepel: LIEBENAM 1967/1900. 209 („*Erlaß der Gesetze*”); ABBOTT – JOHNSON 1926. 372; ROTONDI 1966. 500; EJER 284 („*redacción del texto*” és „*la ley fué dada*”); BARBIERI – TIBILETTI 1956. 768;⁵⁸⁹ SHERWIN-WHITE 1973. 360-361 („*the two extant charters were issued*”).⁵⁹⁰

4. **81 – 96:** Domitianus már uralkodó, de a Germanicus jelző hiánya nem alkalmas terminus ante quem megállapítására: GONZÁLEZ 1986. 238;⁵⁹¹ STYLOW 1986. 302. 39. jegyz.;⁵⁹² ZHRNT 1989. 174. 2. jegyz.; GONZÁLEZ 1990. 109; GARCÍA FERNÁNDEZ 1991. 277-278.

5. **82 – 83:** a keltezés alapja, hogy a lex Salpensana 22-23. már egy, Domitianus edictuma alapján lefolytatott választásokat tételez fel továbbá a 83-ban felvett Germanicus

⁵⁸⁷ A censor perpetuus már a név alapján is „örökös” tisztség volt, míg a tribunusi hatalmat évente mindig megújították, a consuli tiszteket viszont nem.

⁵⁸⁸ 86-ra vonatkozóan (*cos XII*): CIL VI 2064; 90-re vonatkozóan (*cos XV*): CIL VI 2067.

⁵⁸⁹ A lex Salpensanával kapcsolatban, a 770. oldalon a lex Malacitanánál „*et à della lex Salpensana*” megjegyzés.

⁵⁹⁰ A Germanicus jező felvételére 83-84-et ad meg.

⁵⁹¹ Itt konkrét évszámot nem ad meg, de a Germanicus hiányát nem tekinti keltező értékűnek, mivel a többi uralkodónak sincs feltüntetve a győzelmi jelzője, ehhez l. lent.

⁵⁹² Már azon az alapon, hogy a 91-es Irnitanából is hiányzik, így a többit sem lehet vele keltezni. Úgy tűnik, itt az egyes törvényekre vonatkozóan.

jelző hiányzik a szövegből: GALSTERER 1971. 38. különösen 13. jegyzet;⁵⁹³ SIMSHÄUSER 1990. 544. 5. jegyz. (a modellszöveg keltezése); LEBEK 1995. 136 (a lex Lati keltezése); STYLOW 1999. 234 (a lex Lati keltezése).

6. **82 – 84:** a keltezés alapja, hogy a lex Salpensana 22-23. már egy, Domitianus edictuma alapján lefolytatott választásokat tételez fel, továbbá a 84-ben felvett Germanicus jelző hiányzik a szövegből: MOMMSEN 1905/1853. 284; HARDY 1977. 61; WENGER 1953. 399 („*Abfassungszeit der Gesetze*”); TORRENT 1970. 179; SIMSHÄUSER 1989. 620. 6. jegyz. (a modellszöveg keltezése).

7. **91 – 92:** a keltezés alapja a Domitianus-levél keltezése, ennek megfelelően a többi törvényt is a 90-es évekre teszi GIMÉNEZ-CANDELA 1983. 137.

8. **„Vegyes keltezések”:** MUÑIZ COELLO 1984-85. 165. (Mal. 81/83, Sal. 82/84, Irn. 91 vége); MANCINI 1990. 380. 19. jegyz. (Irn. 91, Sal/Mal 82-84); MENTXAKA 1993. 49 (Sal. és Mal. 81-83, Irn. 80-as évek vége, 90-es eleje); MORALES RODRÍGUEZ 2003. 28-29 (Sal. 81-96, Mal. 81-83, Irn. 91).

A fenti keltezési kísérletek többsége az ellentmondások miatt szükségszerűen hibás, ez a legeggyértelműbben a „vegyes” keltezéseknél látszik. Ha ugyanis a 91-re vagy még későbbre keltezhető lex Irnitanában⁵⁹⁴ értelemszerűen nem keltező értékű a Germanicus hiánya,⁵⁹⁵ akkor nem lehet az a Malacitanában és a Salpensanában sem. Ezt már Stylow és Simshäuser is leszögezte, sőt utóbbi azt javasolja, hogy a Germanicus hiányából fakadó 83-as vagy 84-es terminus ante quemet az alaptörvényre kell vonatkoztatni. Ezzel kapcsolatban viszont meg kell vizsgálni, hogy ha a Germanicus jelző hiányának nincs keltező értéke az egyes törvényeknél, akkor miért lenne keltező értékű az alaptörvénynél. Szintén nincs lehetőség az egyes törvények – kivéve a természetesen a lex Irnitanát – terminus post quemének megkülönböztetésére sem, szemben pl. Galsterer véleményével, aki szerint a 82-es post quem nem érvényes a lex Malacitanára, mivel abban nem maradtak fent a megfelelő caputok. Láttuk ugyanis,⁵⁹⁶ hogy a törvénytöredékeknek egy közös minta szolgált alapul, így nincs okunk feltételezni, hogy bármiféle érdemi

⁵⁹³ MOMMSEN 82-84-es keltezésén annyit módosít, hogy BRAUNERTre hivatkozva 83-at fogadja el a Germanicus jelző felvételének, a fenti keltezés a lex Salpensanára vonatkozik, a lex Malacitanát 81-83-ra keltezi, mivel ott nem maradt fent a Domitianus edictuma alapján lefolytatott választásokra utaló rész.

⁵⁹⁴ E keltezéshez l. 1.1.1. fejezetet.

⁵⁹⁵ Hiszen e keltezésnek éppen az a – többnyire kimondatlan – lényege, hogy a Germanicus jelző felvétele (83/84) után már mindig szerepel Domitianus nevében, azonban a biztosan későbbi lex Irnitanából is hiányzik.

⁵⁹⁶ L. 2. fejezet.

változtatás történt volna a Malacitana – vagy bármely másik törvény – ránk nem maradt részeiben a Salpensana – vagy bármely másik törvény – megfelelő részeihez képest.⁵⁹⁷ Sőt a post quem elsősorban az alaptörvényre érvényes szintén a változtatás nélküli átvétel miatt (természetesen így ez az egyedi törvények post queme is lesz), mivel csak abból a szövegből nyerhetünk információkat, amit változtatás nélkül másoltak, és ami mindenképpen korábbi – akár évekkel is –, mint a bronzba vésés időpontja. A lex Irnitana bronzba vésése éppen egy külső, a törvényhez szervesen nem kapcsolódó, és nem minden másolaton szereplő kiegészítés miatt keltezhető pontosabban. Az egyes törvények ante quemjéről így viszont semmit sem mondhatunk, csak azt, hogy bizonyára még Domitianus életében készültek, hiszen ellenkező esetben a damnatio memoriaevel sújtott császár nevének szerepeltetése még a közös minta szolgai másolása esetében is rendkívül szokatlan lenne.

A fentieknek megfelelően a következőket kell megvizsgálnunk, hogy helyes keltezéshez jussunk (továbbá fokozottan szem előtt kell tartanunk, hogy valójában az alaptörvényt tudjuk ezzel a módszerrel keltezni, az egyedi másolatokat nem): Keltező értékű-e az alaptörvényre nézve a Germanicus jelző hiánya? Ha igen, mikor vette fel Domitianus a Germanicus jelzőt? Az alaptörvény kibocsátásakor valóban lefolytatták-e már Domitianus egy edictuma⁵⁹⁸ alapján a választásokat vagy csak lehetőségként szerepel ez a törvényben? Ha valóban keltezhetünk az edictum alapján lefolytatott választásokkal, akkor milyen időpont adódik ebből?

⁵⁹⁷ Kivéve természetesen a város nevét és a számadatokat.

⁵⁹⁸ Hogy ez az edictum valóban egy általános szabályozás volt, vagy csak *ad hoc* rendelkezések a tisztségviselők kinevezéséről, azt l. a 3. fejezetben.

5.2. A TERMINUS ANTE QUEM⁵⁹⁹

A terminus ante quemmel kapcsolatban az eltéréseket elsősorban az okozza, hogy a kutatók eltérő időpontra datálják a Germanicus győzelmi jelző felvételét. Nagyobb probléma, hogy a szűkebb szakirodalomban nem szenteltek teret annak bizonyítására – illetve Kneissl és Martin meglévő eredményeit sem használták fel –, hogy ebben az esetben egyáltalán lehet-e datálásra használni a győzelmi jelző hiányát. Hiszen egy győzelmi jelző megléte datálási értékkel bír, hiánya azonban nem feltétlenül!⁶⁰⁰ Így elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy Domitianus esetében valóban felhasználható-e datálásra a Germanicus győzelmi jelző hiánya, majd csak ennek függvényében lehet felvetni e datálás alkalmazhatóságát a lex Flavia municipalis esetében.

5.2.1. A GERMANICUS JELZŐ FELVÉTELÉNEK IDŐPONTJA

Elöljáróban szükséges néhány megjegyzést tenni a Germanicus jelző felvételének időpontjáról, hiszen Domitianus chattusok elleni háborújának kronológiája és ezzel kapcsolatban a Germanicus jelző felvételének időpontja már régóta foglalkoztatja a kutatókat, és komoly vitákra adott alkalmat. A múlt század közepéig a vita leginkább akörül folyt, hogy a jelző felvételének terminus ante queme 83 vége⁶⁰¹ vagy 84 eleje,⁶⁰² Braunert tanulmánya⁶⁰³ óta arra keresik a választ, hogy 83 nyara vagy 83 ősze. A jelző felvételének két szélsőértéke mindenesetre 83. június 9.⁶⁰⁴ és 83. december 31.⁶⁰⁵ Braunert idézett tanulmányában két papirusz, egy felirat és egy érme alapján Domitianus uralkodásának második (egyiptomi) évére, azaz 83. augusztus 28. elé a tette a Germanicus jelző felvételét, hivatkozott forrásai azonban nem perdöntőek. A PFlor III 361 esetében

⁵⁹⁹ A fejezet ILLÉS 2009a részben átdolgozott változata.

⁶⁰⁰ Nem szerepel a Germanicus jelző Domitianus titulájában pl. a következő, 83 utánra datálható feliratokon: 84: AE 1912, 97; 85: AE 1975, 53; IGR I 1333; IGR I 1337, IGR I 1341; 87: CIL 6, 27881; 88: SEG XX 128; 88-89: SEG IX 498; 90-91: IGR I 1290; 91: IGR I 1244; 96 után: CIL XII 2602, CIL XI 3943. Claudiushoz l. lent. A keltezéshez szükséges adatokhoz l. KIENAST 2004.115-117.

⁶⁰¹ Pl. GSELL 1894. 44 és 184.

⁶⁰² Pl. MOMMSEN 1905/1853. 284.

⁶⁰³ BRAUNERT 1980a.

⁶⁰⁴ Egy ekkorra keltezhető katonai diplomán (CIL XVI 29) még nem szerepel a Germanicus jelző, pedig a katonai diplomákon mindig szokott.

⁶⁰⁵ ROBERTSON 1962. Dom. 13. = CARRADICE – BUTTREY 2007. Dom. 171.: Obv. IMP CAES DOMITIAN AVG GERMANICVS, Rev. P M TR P III COS IX DES X PP, 83. szeptember 14. – 83. december 31. Az érmét HOLDER 1977. hozta be a tudományos köztudatba.

ugyanis nem biztos, hogy Domitianusról van szó.⁶⁰⁶ Ennél is fontosabb, hogy még ha helyes is a Domitianus császárra történő kiegészítés, újabban a 12. sorban már nem a második évre vonatkozó olvasatot (β), hanem a kilenedik (θ), de inkább az ötödik (ε) évre vonatkozót fogadják el, így 89/90-ben vagy 85/86-ban már egyáltalán nem meglepő a Germanicus szerepeltetése Domitianus titulátúrájában.⁶⁰⁷ A POxy II 331 esetében pedig a Γερμανικός csak kiegészítés, ahogy a Σεβαστός is, és Martin szerint a lacuna mérete miatt csak a Δομ[ι]τια[νοῦ Σεβαστ]οῦ kiegészítés jöhet szóba, a Δομ[ι]τια[νοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικ]οῦ már nem.⁶⁰⁸ Az IGR I 1138⁶⁰⁹ esetében szintén csak kiegészítés a Γερμανικός, amelynek szükségyszerűségét Kneissl kétségbe is vonja,⁶¹⁰ Martin pedig felhívja a figyelmet a keltezés ellenőrizhetetlenségére,⁶¹¹ és arra, hogy a második év fogadalmi feliratai Domitianus győzelméért a chattus háborúra vonatkozhatnak, és ha még csak a háború sikeres befejezése érdekében tettek fogadalmat, akkor értelemszerűen nem szerepelhetne a háború után felvett Germanicus jelző.⁶¹² A RIC II Dom. 39-es érmével⁶¹³ kapcsolatban pedig már Gsell⁶¹⁴ is bizalmatlan volt, hiszen valószínűleg egy hibrid érméről van szó, amely egyedülálló típus, az előlapja ugyanis a 84-es veretekhez, hátlapja pedig a 83-asokhoz igazodik – ennek következtében a pontifex

⁶⁰⁶ KNEISSL 1969. 44-45: a 3. sorban szerepel ugyan a Δομ[ι]τιανοῦ szó, de sem előtte, sem utána nem maradt fent semmi, így nem biztos, hogy a császárról van szó, a 12-13. sorok töredékei (β' αὐτοκράτορο ... / Σεβαστοῦ Γερμα...) pedig Traianusra is vonatkozhatnak.

⁶⁰⁷ MARTIN 1987b. 74. (ἔτους) ε [vagy θ] Αὐτοκράτορ[ος Καίσαρος Δομ[ι]τιανοῦ] / Σεβαστοῦ Γερμα[νικου]...

⁶⁰⁸ KNEISSL 1969. 45 (a teljes szöveget még nem ismeri, így csak azzal érvel, hogy a kiadók nem indokolják megfelelően a kiegészítést); MARTIN 1981. a papirusz szövegével együtt (a POxyben csak tartalmi összefoglalás); MARTIN 1988. 467.

⁶⁰⁹ a, (ἔτους) β' (?) [[[Αὐτο]κρ[ατο]ρος Κ[αί]σαρος Δομ[ι]τιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ (?)]]] és b, ὑπερσπηρίας [καὶ] / νείκης [[Αὐτοκρ[ατο]ρος]] / [[Δομ[ι]τιανοῦ Καί]σ[αρος]]] / Σεβαστοῦ [[Γερμανικοῦ]]]...

⁶¹⁰ KNEISSL 1969. 45-46, nem biztos, hogy jogosan, hiszen Domitianus damnatio memoriaejára jellemző volt a Germanicus kitörlése is, vö. MERKELBACH 1979, míg a Kneissl által javasolt τοῦ κυρίου esetében erre nem biztos, hogy lett volna ok, MARTIN 1987b. 75. 9. jegyz. szerint nem is lenne párhuzama egy ilyen formulának.

⁶¹¹ A felirat nem maradt fent, az átirata is rendkívül töredékes, és a felső részét csak egy régi rajzból ismerjük, semmi sem bizonyítja a kiegészítés helyességét, és a második évet jelző β olvasat is nagyon bizonytalan.

⁶¹² MARTIN 1987b. 75.

⁶¹³ MATTINGLY – SYDNEHAM 1926. p. 158: Obv. IMP CAES DOMITIANVS AVG GERMANIC, Rev. TR POT II COS VIII DES X P P, a RIC II új kiadásában (CARRADICE – BUTTREY 2007) csak egy megjegyzés szerepel erről az érméről a 392. oldalon: „Unverified (probably misread rev. legend).”

⁶¹⁴ GSELL 1894. 184. 6. jegyz.

maximus is kiesett a titulaturából, ami pedig mindig szerepel a 83-as érmén.⁶¹⁵ Így a 83-as hátlap ellenére sem keltezhető teljes bizonyossággal 83-ra.⁶¹⁶

Buttrey három alexandriai érmére hivatkozik, melyek szintén a 2. évre⁶¹⁷ lennének keltezhetőek és előlapjukon szerepel a Γερμανικός.⁶¹⁸ Ha azonban már a 2. évben megjelent a Γερμανικός az alexandriai érmén, akkor mivel magyarázható, hogy a 3. év érméin még nem mindig szerepel, hiszen a többi érme alapján úgy tűnik, a biztosan a jelző felvétele után keletkezett érmén következetesen szerepel a jelző.⁶¹⁹ Buttrey szerint ennek az a magyarázata, hogy azoknál az érméknél, ahol nem szerepel a győzelmi jelző, Γερμανικός nélküli, régi előlapokat használtak az új, 3. évre keltezhető hátlapokhoz. A 2. évre keltezhető érmékkel kapcsolatban viszont kizárja annak a lehetőségét, hogy új előlaphoz használtak volna régi hátlapot, mert a verőtő előlapi része általában gyorsabban kopik és datálási szempontból a régi hátlap használata hibásnak tekinthető, a Γερμανικός hiánya pedig csak egy változat, nem feltétlenül hiba. Ezt a nézetet Kneißl⁶²⁰ és Martin⁶²¹ is elutasítja, és amellet érvelnek, hogy valójában inkább a 2. év Γερμανικός-t viselő érméi egy régi hátlap és egy új előlap összepárosításából keletkezett hibridek. Véleményüknek ellentmondani látszik az, hogy két különböző érmetípusnál⁶²² is be kellett következnie ennek a rendhagyó párosításnak. Valójában azonban az RPC II 2485 hibás olvasattal

⁶¹⁵ KNEISSL 1969. 46, a 83-as érmén az előlapon volt a P M, a 84-eseken átadta helyét a Germanicusnak és így a hátlapra került.

⁶¹⁶ JONES 1973; JONES 1982; JONES 1992. 128-129 sem hoz fel új érdemi bizonyítékot a jelző felvételének korai datálása mellett, a háború 82-es megindítását támogató érvei sem meggyőzőek, vö. EVANS 1975. Evans is elfogadja a Germanicus felvételének korai keltezését, de csak az érméket tartja mérvadónak mint hivatalos dokumentumokat (Joneshoz hasonlóan két külön érmének hiszi a RIC II Dom. 39. és a BMC Dom. 44. érmét).

⁶¹⁷ Egyiptomi évről van szó, tehát a 2. uralkodási év 82. aug. 23.- 83. aug. 28-ig tart (a 83. év Egyiptomban szökőév!), a továbbiakban is az egyiptomi számítás szerinti uralkodási évek szerepelnek.

⁶¹⁸ BUTTREY 1980. 55-56, öt követi pl. STROBEL 1987. 433-435.

⁶¹⁹ BURNETT – AMANDRY – CARRADICE 1999. 2. év és szerepel a Γερμανικός: 2485, 2488; 3. év és szerepel a Γερμανικός: 2493-2495, 2497, 2498; 3. év és nincs Γερμανικός: 2489-2492, 2496; a 4. évtől – egy kivétellel (2504) – mindig szerepel a Γερμανικός. Ebből a szempontból a latin nyelvű érme is teljesen következetesek, 84-től egy kivételével mindig szerepel a Germanicus, ha van Augustus is (az alexandriai érmén mindig van Σεβαστός). Az Augustus névelem szerepéhez szerepét a Germanicus jelző előfordulásakor l. lent.

⁶²⁰ KNEIBL 1983. 559-560. Ő is elismeri, hogy az előlap gyorsabban kopik, de lehetnek kivételek. Érdemes azt is figyelembe venni, hogy ha a hátlap valóban gyorsabban elkopott, és egy újat kezdtek használni az addig használt előlaphoz, akkor ebben az esetben már – mivel eleve kopottabb volt – az előlap használdott el gyorsabban, így legalább alkalmanként elő kellett fordulnia, hogy az éppen használt verőtövek közül a – már korábban is előlaphoz használt verőtövet cserélték ki.

⁶²¹ MARTIN 1987b. 73 és MARTIN 1988. 466: ha régi előlapot használnak új hátlappal, akkor ez fordítva is igaz lehet. A papiruszokra alapuló érvelését l. lent.

⁶²² RPC II 2485 és 2488, az előbbi érme már itt a következő megjegyzéssel szerepel: *Accepted by Buttrey, Chronology pp. 55-56. No conforming piece has yet been found.*

szerepel,⁶²³ a 2488-hoz tartozó két példány közül is csak az egyik tűnik helyesnek.⁶²⁴ Így legfeljebb a biztosan a 2. évre keltezhető New York-i érme viseli a Γερμανικός jelzőt.⁶²⁵ Azaz vagy ennél az egy érménél következett be hiba, vagy a harmadik évhez tartozó ömél.

Összességében az alexandriai érmével kapcsolatos probléma csak numizmatikai források alapján nem dönthető el, mivel mindenképpen valami szabálytalanságot kell feltételeznünk, vagy a 2. év egyetlen, a Γερμανικός jelzőt biztosan feltüntető, vagy a harmadik év Γερμανικός-t nem szerepeltető érménél. A papirusz-leletek vizsgálatából azonban egy további érv nyerhető amellet, hogy a 2. évhez tartozó érme tekinthető szabálytalannak.⁶²⁶ A 3. évet megelőzően a papiruszokon nem szerepel a Γερμανικός jelző Domitianus titulátúrájában, a negyedik évtől fogva viszont mindig.⁶²⁷ A jelző csak 84. tavaszán jelenik meg,⁶²⁸ Martin véleménye szerint a legkésőbbi biztosan keltezhető papirusz (POxy I 94), amelyen még nem szerepel a jelző, 83. október 26-ra datálható, és elképzelhetetlen, hogy már Alexandriában (azaz a verdében) augusztus 28. előtt tudnak a jelző felvételéről és azt fel is tüntetik az érméken, Oxyrhynchosban pedig két hónappal később sem.⁶²⁹ Eredményeit azonban egy ponton korrigálni kell, hiszen a kiadók POxy I 94-hez fűzött jegyzetéből⁶³⁰ világosan kiderül, hogy a napot itt egy másik kéz írta be, így ugyanaz érvényes rá, amit Martin a POxy X 1282-val kapcsolatban állít, azaz nem használható fel a pontos keltezésre. Ez utóbbi, azaz a POxy X 1282 keltezését azonban Martinnal ellentétben hitelesnek kell tekinteni, hiszen az uralkodó nevének első

⁶²³ BURNETT – AMANDRY – RIPOLLÈS – CARRADICE 2006. 94. „2485 is one of the rare coins for Domitian with the title germ in year 2. It is uniquely cited from D 583, but DS 583 shows that the presence of germ is uncertain; only [JSAR DOMITIANOS [] is clear from the rubbing.” (D = Dattari, G.: *Monete imperiali greche. Numi augustorum alexandri*. Cairo 1901; DS = *Catalogo Completo della Collezione Dattari Numi Augg. Alexandrini*. Ed. A. Savio. Trieste 1998.)

⁶²⁴ BURNETT – AMANDRY – RIPOLLÈS – CARRADICE 2006. 94. „2488 is the other of the rare coins for Domitian with the title germ in year 2. It is cited from two specimens. One of these, in New York, is illustrated in RPC II, and seems clear. The second was D 618, but DS 618 shows that the reading is not clear.”

⁶²⁵ A ΓΕΡΜ olvasatot Buttrey 1980. 55 bizonytalannak jelöli, bár a betűk maradványai alapján valószínű a kiegészítés.

⁶²⁶ A továbbiakban külön jelzés nélkül is mindig csak olyan forrásokról lesz szó, ahol Domitianus titulátúrájában szerepel a Σεβαστός is, l. lent.

⁶²⁷ MARTIN 1987b. 73-82.

⁶²⁸ Először: PFlor I 92 (84. márc. 25.), PLond III 897 (84. márc. 29.), BGU VII 1615 (84. április/május), POxy XII 1462 (84. április/május), BGU II 596 (84. május 10.).

⁶²⁹ Az adatokhoz l. MARTIN 1988. A 83. november 15-re keltezhető POxy X 1282-t kizárja, mert a pontos napot egy második kéz írta be, így a szöveget korábban is megfogalmazhatták, a 84. január 5-re keltezett BGU II 536-ot pedig a felmerülő keltezési problémák miatt. Később minden további nélkül utal rá (MARTIN 2003. 315). Bár e keltezési problémát – véleményem szerint – meggyőzően tisztázza, és érvel a papirusz 84-es keltezése mellett (MARTIN 1987b. 79-80.), a felmerült kételyek miatt nem használom fel a bizonyításra.

⁶³⁰ GRENFELL – HUNT 1898. 156.

előfordulásakor valóban egy második kéz írta be a pontos napot,⁶³¹ de a szöveg végén már ugyanaz a kéz írja az egész dátumot a titulaturával együtt,⁶³² tehát ha az egész szöveg keletkezése nem is határozható meg, az utolsó sorokat 83. november 15-én írták a Γερμανικός jelző feltüntetése nélkül. Ez a tény pedig csak tovább erősíti Martin érvelését, hiszen így már bizonyíthatóan 83. november 15-én sem szerepelt Oxyrhynchosban a győzelmi jelző Domitianus neve mellett.⁶³³ Azaz igen valószínűtlen, hogy Alexandriában 83. augusztus 28. előtt Γερμανικόςszal ellátott érméket vernek, Oxyrhynchosban pedig még két és fél hónappal később sem ismerték a győzelmi jelzőt.⁶³⁴ A Buttrey által idézett három érméből tehát kettő hibás olvasattal szerepel, a harmadikat pedig a fentiek miatt hibridnek kell tekintenünk, így ezek sem igazolják, hogy Domitianus már a második évben, azaz 83. augusztus 28. előtt felvette a Germanicus jelzőt.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy Carradice Buttrey könyvéről írott recenziójában⁶³⁵ említ még olyan gabai érméket, amelyek a 82/83-as évre keltezhetőek és már szerepel rajtuk a Germanicus jelző. Sajnos, nem adja meg, hogy mely érmékre gondol, mindenesetre Gabában a Roman Provincial Coinage alapján a 142. év érméin jelenik meg a Γερμανικός jelző, de a 142. évet 83/84-re keltezi, a város érájának újraindulását pedig éppen azon az alapon teszi Kr. e. 60-ra vagy 59-re, mivel ezeken az érméken már szerepel a Γερμανικός.⁶³⁶ Knauf⁶³⁷ és a Roman Provincial Coinage előző kötete⁶³⁸ viszont 61/60-as újjáalapítással számol. Ha biztosan tudnánk, hogy Gaba újjáalapítása Kr. e. 61-ben volt, akkor tekinthetnénk ezeket az érméket perdöntőnek a Germanicus jelző felvétele szempontjából, mivel ebben az esetben a 142. év 81/82-re esne. A Kr.e. 61/60-as újjáalapítás viszont, mivel nem tudjuk a napját, már 82/83-as évet ad meg a 142-ként, amibe a 83. augusztus vége utáni érmék is belefértének, a Kr. e. 60/59-es alapítás esetében

⁶³¹ (2nd hand) Ἔτους τρίτου Αὐτοκράτορος Καίσαρος / Δομιτιανοῦ Σεβαστοῦ μηνὸς Νέου Σεβαστοῦ / (1st hand) ιη (2nd hand) ... POxy X 1282. 2-4. sorok.

⁶³² (1st hand) ἔτους / τρίτου Αὐ[το]κράτορος Καίσαρος / [Δο]μι[τιανο]ῦ Σεβαστοῦ μηνὸς / Νέου Σεβαστοῦ ὀκτωκαιδε-[κάτη],... POxy X 1282. 42-45. sorok, „That the hand of l. 1 is the same as that which wrote the date in l. 4 and the date etc. in ll. 42 sqq. is likely but uncertain”.

⁶³³ MARTIN 1988. 469 a POxy I 94 (83. október 26.) alapján a jelző felvételének terminus post quemként 83. szeptember elejét adja meg, ha számításai helyesek, akkor a 83. november 15-i adatból egy 83. szeptember vége/október eleje post quem jönne ki – számításai a Róma és Alexandria közötti út időtartamára alapulnak.

⁶³⁴ Ennyi idő alatt már Rómából is megérkezett volna a jelző felvételének híre, nemhogy Alexandriából, vö. KOLB 2000. 326 skk.

⁶³⁵ CARRADICE 1982. 190 „It is worth nothing that coins of Gaba (Trachonitis?), which can be dated to the year A.D. 82-83, also record the title Germanicus for Domitian, corroborating the Alexandrian issue.”

⁶³⁶ BURNETT – AMANDRY – CARRADICE 1999 p. 307-308, nr. 2238. Obv. ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ ΓΕΡΜΑ [3] ΣΕΒΑΣ, Rev. ΚΛΑΥΔΙΕΩΝ ΦΙΛΙΠ ΓΑΒΗΩΝ.

⁶³⁷ KNAUF 1998.

⁶³⁸ BURNETT – AMANDRY – CARRADICE 1999. 672.

pedig már 83/84 adódik az érmék keltezésének. Valójában tehát ezek a gabai érmék sem keltezhetők biztosan 83. augusztus vége elé a város(újra)alapítás keltezésének bizonytalansága miatt, így nem lehet velük Buttrey álláspontját alátámasztani.

A fentiek alapján a 83. augusztus 28. mint terminus ante quem több szempontból is bizonytalan, így biztos adatként csak a HCC 13-ból következő 83. december 31-ével számolhatunk, mint a Germanicus jelző felvételének terminus ante quemével.

5.2.2. *KELTEZŐ ÉRTÉKŰ-E A GERMANICUS JELZŐ HIÁNYA DOMITIANUS TITULATÚRÁJÁBAN?*

A törvénynek a Germanicus jelző hiányával történő datálása mellett egyedül Mommsen,⁶³⁹ majd Hardy⁶⁴⁰ hoz fel egy, lényegben azonos érvet, ti. hogy Domitianus, miután felvette a Germanicus nevet, azt élete végéig viselte, azaz e jelző megjelenik az összes 84 eleje (a fentiek alapján értelemszerűen 83 vége) után keletkezett feliraton. Azonban több olyan felirat létezik, amely 83 vége után keletkezett, de Domitianus titulátúrájából hiányzik a Germanicus jelző.⁶⁴¹ Martin azonban a fent idézett munkáiban már az 1980-as években következetesen felhasználta azt a tényt, amely többnyire elkerülte a lex Flavia municipalis datálásával foglalkozó kutatók figyelmét, ti. hogy ha egy felirat egyértelműen 83 utánra datálható és Domitianus titulátúrájában szerepel az Augustus – vagy az annak megfelelő Σεβαστός –, akkor majdnem minden esetben szerepel a Germanicus jelző is.⁶⁴² Korábban már Kneissl is felhívta a figyelmet arra, hogy általában csak az egyéb szempontból is csonka és a nem hivatalos titulátúrákról hiányzik a Germanicus.⁶⁴³ Mivel számunkra az a fontos, hogy mennyire következetesen alkalmazták ezt a szabályt, azaz kötelező érvényű-e, vegyük szemügyre a kivételeket. Martin 1984-gyel bezárólag elvégzett anyaggyűjtése után összesen három feliratot tekint a fenti szabályhoz nem igazodó kivételnek, azaz az Augustus mellett nem szerepel a Germanicus a 83 utáni feliratokon:⁶⁴⁴ AE 1949, 23;⁶⁴⁵ IK XVII/2 3607;⁶⁴⁶ TAM II 1186.⁶⁴⁷ Bár internetes

⁶³⁹ MOMMSEN 1905/1853. 284.

⁶⁴⁰ HARDY 1977. 61.

⁶⁴¹ L. 600. jegyz.

⁶⁴² MARTIN 1987a. 7.

⁶⁴³ KNEISSL 1969. 53.

⁶⁴⁴ MARTIN 1987a. 186. 59. és 60. jegyz.

⁶⁴⁵ Részletesen I. lent.

⁶⁴⁶ A felirat 92-re keltezhető, újabb kiadásai teljesebb kiegészítéssel: AE 1995, 1468a és SEG 45, 1597: [Imp(erator) Caes(ar)] D[ivi Vespasiani f(ilius) / [[Domitianus]]] Aug[ustus, / po]ntifex max[im]us, tr(ibunicia) p(otestate) XI,] / imp(erator) XXI, co(n)s(ul) XVI, cen[sor perp(etuus), / p(ater) p(atriciae)] uias restituit uac. / [m(ilia) p(asuum)?] / uac. /

adatbázisok segítségével elvégzett keresés⁶⁴⁸ és e keresés eredményeinek nyomtatott kiadásokkal való összevetése – és ha szükséges korrekciója⁶⁴⁹ – után sem található olyan új felirat,⁶⁵⁰ amely nem felel meg az Augustus – Germanicus szabálynak, Martin eredményeit két ponton mégis ki kell egészíteni. Az egyik az AE 1949, 23, az ezen a feliraton szereplő titulatúra szabálytalanságát, azaz a 4. sorban a Germanicus hiányát az Augustus mellől – illetve a szintén következtetlenül alkalmazott titulaturát⁶⁵¹ – Martin a felirat Domitianus halála, egyben damnatio memoriaeja utáni keletkezésével magyarázza.⁶⁵² A legújabb kiadások a feliratot – különösen a Germanicus jelző szereplése miatt, ami a damnatio memoriae után igen szokatlan lenne – még Domitianus halála elé keltezik, mivel azonban a

[Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ θεοῦ Οὐ]εσ/πασσιανου υἱὸς Σεβαστὸς[ς] / [[Δομιτιανὸς]] ἀρχιερεὺς μέγχι/[στος, δημ]αρχικῆς ἐξουσίας [τὸ ια.] / [αὐτο]κράτωρ τὸ κα, ὕπατος τὸ [ις,] / τιμητῆς διηλεκῆς, πατὴρ πατρίδος τὰς ὁδοὺς ἀποκατέστη/σεν uac. [...] / ἐργασαμένων Κολοφω/νίων. Az AE kiadásában a latin résznél a p(ater) p(atriciae) helyett p(ecunia) p(ublica) szerepel, a görög szöveg alapján tévesen, a latin szöveg mindenesetre nagyon bizonytalan és a titulaturának nincs párhuzama, vö. MARTIN 1987a. 154.

⁶⁴⁷ Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ, θεοῦ Οὐεσπασσιανου υἱὸς, [[Δομετιανὸς / Σεβαστός]] / ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας / τὸ ιγ, αὐτοκράτωρ τὸ κβ, ὕπατος τὸ ις, τειμητῆς διηλεκῆς, / πατὴρ πατρίδος a TRP XIII 93. szept. 14 – 94. szept. 13. közé keltezi, a COS XVI és az IMP XXII pedig 92-re, valószínűleg a 93-94-es a helyes, hiszen a korábban viselt consulságot és acclamatiót is feltüntethették (legközelebb 95-ben volt consul, de 23. imperatori acclamatióról 92-ből van adat (AE 1966, 424)!, mindenesetre biztosan 83 utáni). E felirat CIG III 4333-ként még teljesen más formában jelenik meg, az IGR III 754 és 755 külön feliratként kezeli (ehhez l. ROBERT 1967-1968. 195-197.) De a TAM II 1186 már helyesen adja meg. Bár a rasurában szereplő szavak nem olvashatók, a kiegészítés nagyon valószínű, hiszen egyrészt e kiegészítés teljesen kitölti a rendelkezésre álló teret, egy teljesen kiírt Γερμανικός biztosan nem férne ki, másrészt rövidítés – pl. Σεβ(αστός) Γερμ(ανικός) – valószínűtlen, hiszen a titulatúra semelyik másik tagja nincs rövidítve. A Σεβαστός helyett álló Γερμανικός -nak pedig nincs párhuzama, vö. MARTIN 1987. 90, 133-134. és 155. KNEISSL 1969. 53. szerint a Γερμανικός hiánya itt „*offensichtlich ein Fehler des Steinmetzen*”.

⁶⁴⁸ http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epiergebnis_en, 2008.09.07., 18:49, „domitian”, <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, 2008.09.12., 21:01 „domitian” 2008.09.14., 15:54 „dometian”. Csak azok a feliratok jöhetnek számításba, amelyek biztosan 83 vége utánra keltezhetők, Domitianusra vonatkoznak és a titulatúra legalább annyira ép maradt, hogy az Augustus illetve a Germanicus névelem hiánya illetve megléte egyértelműen olvasható vagy kikövetkeztethető (ennek értelmében pl. az IG X 2.1.34 [vö. SEG XXXVII 584], CIL VI 947, CIL III 50 kiesnek).

⁶⁴⁹ Pl. az InIt XIII, 1 p. 193. esetében a http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epiergebnis_en adatbázisában kimaradt egy szögletes zárójel, így e helyett [Imp(erator) Caes(ar) Domitianus Aug(ustus) XII Ser(vius) Cornelius Dolabe]lla a következő olvasható: Imp(erator) Caes(ar) Domitianus Aug(ustus) XII Ser(vius) Cornelius Dolabe]lla, amiből nem derül ki, hogy mennyiben rekonstruálható Domitianus neve. Az AE 1925, 126 esetében pedig mind a nyomtatott, mind a digitális verzió kihagyja a [[Germanicus]] kiegészítést Domitianus nevének első előfordulásakor a 4. sorban, de WIEMER 1997. Plate XXIX fényképén világosan látszik a két rasura a Domitianus és a Germanicus név helyén, vö. MARTIN 1987a. 25. (A Germanicus név – szabályszerű – kitörléséhez l. MERKELBACH 1979) A többi, első pillantásra kivételnek tűnő, de valójában kivételt nem képező felirathoz l. MARTIN 1987. különösen 3-5., 186., de *passim* még az egyes feliratoknál is. Értelemszerűen nem tekintem kivételnek a bizonytalan hitelességű feliratokat sem (pl. CIL VI 422*-t Martin fel sem veszi a katalógusába, vö. HÖRIG – SCHWERTHEIM 1987. 285).

⁶⁵⁰ A lex Irnitanát egyelőre nem tekintem kivételnek, l. lent.

⁶⁵¹ Domitianus neve mind a négyszer más alakban szerepel: Imp(eratore) Domit(iano) Caes(are) Aug(usto) XIII, Imp(eratore) Domit(iano) Caesare XIII, Imp(eratore) Domitiano Augusto Germanico XV, Imp(eratore) Domitiano XVI.

⁶⁵² Ehhez l. ALFIERI 1948. 119.

név következetlen használata és egyéb hibák is a szöveg megfogalmazója vagy vésője hanyagságának tulajdoníthatók,⁶⁵³ egyéni és egyedi hibaként nem befolyásolja a vizsgált tendenciát.

A második felirat, amelyre érdemes még kitérni, a több szempontból is igen vitatott CIL II 5 302.⁶⁵⁴

Imp(eratore) Domitiano Ca[es(are) Aug(usto)] / Aug(usti) f(ilio) X co(n)s(ule) term[inus] / Augustalis municipi[um] Fla[via] Cismbrensis [ex] / decreto L(uci) Antisti [Rus]/tici proco(n)s(ulis).

Szempontunkból a két legfontosabb probléma az 1. sor végének kiegészítése és a consularatusok száma. Amennyiben az első sor végén még szerepelt egy *[Aug(usto)]* és valóban a X. consularatusról van szó, akkor a felirat kivételt képez, hiszen 84-re keltezhető, szerepel az Augustus, de nem szerepel a Germanicus jelző.⁶⁵⁵ Martin egyrészt a *filiatio* szokatlan elhelyezkedése, másrészt Vespasianusnak halála után Augustusként való aposztrofálása miatt úgy véli, hogy a szöveg eredetileg *Imp(eratore) Domitiano Caes(are) / Aug(usto) IX cos* volt (elveti az AE 1977, 440 *[Aug(usto)]* kiegészítését). A romlás pedig úgy következett be, hogy a véső rosszul olvasta vagy véste az I-t, így lett belőle *f(ilio)* és *X cos*, a szöveg tehát valójában 83-ra keltezhető, így a Germanicus hiánya nem okoz problémát.⁶⁵⁶ A CIL kivételével az újabb kiadásokban is ez az elfogadott, ha pedig valóban ez a helyes megoldás, akkor a felirat nem képez kivételt. Martin olvasatát a szöveg elrendezése is támogatja, ugyanis a CIL-ben közölt fénykép alapján a CIL-ben szereplő olvasat esetében az 1. és a 3. sor túl hosszú lenne, a többihez képest (19 – 16 – 21 – 16 – 18 – 10 betűk). Ez az egyenetlenséget küszöböli ki Canto az új olvasati javaslatával.⁶⁵⁷

⁶⁵³ ECK – PACI – PERCOSSI SERENELLI 2003. 78-79; AE 2003, 588, pp. 193-194

⁶⁵⁴ MARTIN 1987a az AE 1982, 544 alatt tárgyalja a 39-40. oldalon. Fontosabb eltérések a többi kiadásban: HEp 1, 288; AE 1986, 334c; STYLOW 1986. 295 (ennek ellenére 84-re keltezi): IX cos (Aug(usti) f(ilio) olvasattal együtt!); HEp 9, 295: IX cos és nincs [Aug(usto)], de az Aug(usti) helyes feloldása Aug(usto); AE 1982, 544: X(?) cos és nincs [Aug(uso)], AE 1977, 440 ugyanaz mint az előző, de a felirathoz fűzött magyarázatban az Imp. Domitiano Ca[es. Aug(usto)] olvasatot támogatja. Stylow utóbb a CIL II/5 302-ben elveti mind Martin, mind saját korábbi olvasatát (elképzelhető, hogy STYLOW 1986-ban nyomdahiba miatt szerepelt a IX cos).

⁶⁵⁵ A keltezésben L. Antistius Rusticus helytartóságának időtartama nem segít, mivel 82-87-ig volt helytartó (ALFÖLDY 1969. 160-161), ebbe az időtartamba pedig 83-as és a 84-es keltezés is belefér, sőt ha esetleg valóban csak 83-tól volt helytartó, az sem segít (vö. CHRISTOL 1988. 412).

⁶⁵⁶ MARTIN 1987a. 39-40, lényegében ugyanezt a véleményt képviseli NAVARRO1999. 454 és CANTO *apud* HEp 1999, 295.

⁶⁵⁷ HEp 1999, 295 p. 97: Igazi jelentősége a 3. sor végének új olvasatában van.

Imp(eratore) Domitiano Ca[es(are)] / Aug(usto) $\overline{I} \overline{X}$ co(n)s(ule). Term[in(us)] / Augustalis munic(ipi) F[la] / vi Cisimbrensis [ex] / decreto L(uci) Antisti [Rus] / tici proco(n)s(ulis).

Amennyiben ugyanis nem szerepel az első sor végén az *[Aug(usto)]* és a harmadik sorban egy rövidítést tételezünk fel, akkor sokkal kiegyenlítettebbek lesznek a sorok (16 – 14 – 18 – 16 – 18 – 10). Ha egy lépéssel tovább megyünk, és a *term[in(us)]* esetében elhagyjuk a rövidítést, akkor már valóban teljesen szabályos lesz a szöveg elrendezése (16 – 16 – 18 – 16 – 18 – 10):

Imp(eratore) Domitiano Ca[es(are)] / Aug(usto) $\overline{I} \overline{X}$ co(n)s(ule). Term[inus] / Augustalis munic(ipi) F[la] / vi Cisimbrensis [ex] / decreto L(uci) Antisti [Rus]/tici proco(n)s(ulis).

Ha pedig ez az olvasat a helyes – márpedig ezt támasztja alá mind Martin megállapítása a *filiatio*ról és Vespasianus Augustusként való szerepeltetéséről, mind a szöveg elrendezése, továbbá a *IX co(n)s(ule)* romlása a *f(ilio) X co(n)s(ule)*-ra tökéletesen magyarázható –, nincs semmi okunk a feliratot kivételnek tekinteni, hiszen a Domitianus IX consulatusa 83-ban volt, így nem bizonyított, hogy a felirat a Germanicus jelző felvétele utáni. De a sorok hossza és a CIL-ben közölt kép alapján még ha hibás is a fenti olvasatunk, az első sor végére akkor sem férne be még egy *[Aug(usto)]* kiegészítés, így még abban az esetben sem tartozna a kivételek közé, ha az *Aug(usti) f(ilio)* olvasat a helyes. Mindenesetre az olvasat bizonytalansága miatt nem sorolható a biztos kivételek közé.

Az eddig vizsgált két latin felirat, mint láttuk, valójában nem tekinthető teljes értékű kivételnek, hiszen az utóbbi esetben igen vitatott olvasatról van szó, amely ráadásul inkább amellet szól, hogy a felirat nem kivétel, míg az előző esetben feltehetően egyedi, nem csak a titulátúrában megnyilvánuló hibák szerepelnek. A görög feliratok⁶⁵⁸ pedig nem tekinthetők a latin feliratok közvetlen analógiájának, hiszen görög nyelvterületen sokkal szabadabban kezelték a titulátúrát, így az elszigetelt esetekként megjelenő két kivétel nem befolyásolja az általános tendenciát!⁶⁵⁹

⁶⁵⁸ IK XVII/2 3607 feliratot a szabálytalan titulátúra, a rendkívül töredékes latin szöveg és a görög párhuzamos szöveg miatt inkább tekintem szabálytalan görög feliratnak, mint szabályos latinnak.

⁶⁵⁹ A Martin által feldolgozott anyagban a latin feliratok esetében a titulátúra-típusok 4 %-a szerepel csak egyszer, míg ez az arány a görög feliratok esetében 10%, illetve a latin esetében egy-egy formulához átlagosan 9 felirat tartozik, a görög esetében csak 5. MARTIN 1987a. 165 skk. Martin recenzensei felhívják a figyelmet, hogy ez a mechanikus számítás torzíthat ez eredményeken, és vizsgálni lehetne a

Ugyanezt az eredményt erősítik meg az érmék feliratai is – bár ahogy Claudius esetében látni fogjuk, nincs teljes összhang az érméken illetve a feliratokon alkalmazott titulátúra között –, hiszen kettő kivételével, minden 83 utánra keltezhető érme esetében, ha szerepel Domitianus titulátúrájában az Augustus, akkor szerepel a Germanicus is.⁶⁶⁰ Összességében tehát kijelenthető, hogy Domitianus nevében keltezési értéke van a Germanicus győzelmi jelző hiányának, amennyiben a titulátúrában szerepel az Augustus, különösen ha a felirat hivatalos és az uralkodó életében készült. A lex Flavia municipalis másolatai mindhárom kitételnek megfelelnek,⁶⁶¹ így elméletileg keltezhető a szöveg a Germanicus jelző hiánya révén. A következőkben vizsgáljuk meg konkrétan a lex Flavia municipalis Germanicus jelző révén történő keltezésével szemben felhozott ellenérveket.

5.2.3. CLAUDIUS GERMANICUS ÉS DOMITIANUS GERMANICUS

A törvény Germanicus győzelmi jelző hiánya alapján való keltezését Julián Fernández González már a lex Irnitana első kiadásának kommentárjában elvetette „*since none of the other Emperors mentioned in the text is accorded a similar title, there seems to be no reason why Domitian should have been either.*”⁶⁶² Mint a fentiekben láttuk, Domitianus epigráfiai és numizmatikai anyagon megjelenő névhasználata olyannyira következetes, hogy egy Kr. u. 83. után keletkezett hivatalos, latin nyelvű szöveg esetében teljes joggal várható el a Germanicus jelző szerepeltetése a teljes császári titulátúrában. González ellenérvének megítéléséhez mindemellett meg kell vizsgálni a többi uralkodó törvényben szereplő titulátúráját, valamint győzelmi jelzőiknek (*similar title*) egyéb feliratokon történő előfordulását.

dokumentumokat nem csak nyelv, hanem típus szerint is, azt azonban nem vitatják, hogy volt különbség a görög és a latin nyelvű dokumentumok között (CHRISTOL 1988. 413 és BUTTREY 1990, különösen XV-XVI). Így megállapításaik nem befolyásolják azt a tényt, hogy két görög nyelvű biztos kivétel az Augustus-Germanicus szabály alól nem gyengíti ennek a szabálynak a teljesen következetes érvényesülését a latin nyelvű dokumentumok esetében. (A CHRISTOL 1988. 413-ban említett lehetséges kivétel sem bizonyított, csak feltételezett).

⁶⁶⁰ CARRADICE – BUTTREY 2007. Dom. 171-201, 203-251, 255-678, 680-682, 685-717, 719-821, 850-853. Az egyetlen latin kivétel a 202. érme, ahol a Germanicus név helyett a DE GERMAN szerepel. MARTIN 2003, 317. éppen a Germanicus hiánya miatt 83-ra, a győzelem után, de a jelző hivatalos felvétele elé keltezi. Az érme előlapi köriratának egyetlen párhuzama a CARRADICE – BUTTREY 2007. Dom. 201: Obv. IMP CAES DIVI VESP F DOMITIAN AVG, Rev. GERMANICUS COS X. Az alexandriai kivételhez l. fent. Az érméken szereplő titulátúrához, különös tekintettel a Germanicusra l. KNEISSL 1969. 54 skk., ezenkívül Martin kiegészítésére szánt rövid összefoglalás az éremanyag alapján BUTTREY 1990.

⁶⁶¹ Sőt latin nyelvűek, így a görög „szabálytalanság” alól is mentesülnek.

⁶⁶² GONZÁLEZ 1986. 238.

A szövegben 3-féle uralkodónévsor olvasható:⁶⁶³

1. *Imperatoris Caesaris Vespasiani Augusti, Imperatorisve Titi Caesaris Vespasiani Augusti, Imperatoris Caesaris Domitiani Augusti* (IrnIII A1-2,⁶⁶⁴ III A24-25, III A48-49,⁶⁶⁵ IIIB1-2, SalA7-8,⁶⁶⁶ A14-15, a Flaviusok *edictum*ainak megjelölésekor).

2. *Divi Augusti, Tiberi Iuli Caesaris Augusti, Tiberi Claudii Caesaris Augusti, Imperatoris Galbae Caesaris Augusti, Imperatoris Vespasiani Caesaris Augusti, Imperatoris Titi Caesaris Vespasiani Augusti, Imperatoris Caesaris Domitiani Augusti, pontificis maximi, patris patriae* (IrnIII A19-22,⁶⁶⁷ III A34-37, VA11-15, IX A25-29,⁶⁶⁸ a felsorolt uralkodók *edictum*ai, *decretum*ai, *constitutio*i megjelölésekor).

3. *Divom Augustum, Divom Claudium, Divom Vespasianum Augustum, Divom Titum Augustum, genium Imperatoris Caesaris Domitiani Augusti* (IrnIIIB22-24, IIIB41-43, VB32-34,⁶⁶⁹ VIIA3-5, VIIIA18-20, VIIIB37-38,⁶⁷⁰ VIIC55-56,⁶⁷¹ SalA30-31, B1-3, MalC12-16, esküformulákban).

Nem meglepő, hogy a fenti uralkodók közül Augustus,⁶⁷² Tiberius,⁶⁷³ Galba,⁶⁷⁴ Vespasianus⁶⁷⁵ és Titus⁶⁷⁶ neve mellett nem szerepel győzelmi jelző, hiszen nem rendelkeztek ilyennel. Egyedül Claudius – örökölt – Germanicus jelzője hiányzik a felsorolásból.⁶⁷⁷ Ha azonban megvizsgáljuk Claudius Germanicus jelzőjének előfordulását a numizmatikai és epigráfiai anyagon, világossá válik, hogy közel sem olyan következetes a névhasználat, mint Domitianus esetében.⁶⁷⁸ Számos olyan éremmel rendelkezünk

⁶⁶³ Mivel az összes ilyen névsor a szövegekben több helyen, mindig kicsit eltérő epigráfiai sajátosságokkal jelenik meg – amelyek azonban titulátúra azonosítását nem befolyásolják –, itt eltekintek e sajátosságok jelölésétől, kivéve ha ezek egész szavakat érintenek. Ezen felül eltérések vannak egy-egy *-ue*, illetve *aut* használatában, amelyeket szintén nem jelölök külön.

⁶⁶⁴ Itt Vespasianus esetében az *Imperatoris Vespasiani Caesaris Augusti* sorrend olvasható.

⁶⁶⁵ Domitianus neve után szerepel még a *patris patriae*.

⁶⁶⁶ Domitianus neve után szerepel még a *patris patriae*.

⁶⁶⁷ Itt Galba neve kronológiailag rossz helyen, Tiberius és Claudius között található.

⁶⁶⁸ Domitianus után nem szerepel a *pontificis maximi* és a *patris patriae* titulus.

⁶⁶⁹ Ebben az esetben a véső figyelmetenségéből a következő szöveg került a táblára: *Divom Aug(ustum) et Divom C[l]au/dium {Augustum et Divum Claudium} et Divum Vespasianum [Aug(ustum)]* stb., a *Divom C[l]au/dium Augustum {et Divum Claudium} et Divum* stb. olvasat nem valószínű, hiszen Claudius mellett az esküformulákban sehol máshol nem fordul elő az Augustus, vö. D'ORS 1986. 28.

⁶⁷⁰ Claudius kimaradt.

⁶⁷¹ Claudius kimaradt.

⁶⁷² KNEISSL 1969. 28. skk. (Tiberiusához is); KIENAST 2004. 61 skk.

⁶⁷³ KIENAST 2004. 76 skk.

⁶⁷⁴ KIENAST 2004. 102 skk.

⁶⁷⁵ KNEISSL 1969. 42-43. (Titushoz is); KIENAST 2004. 108 skk.

⁶⁷⁶ KIENAST 2004. 111 skk.

⁶⁷⁷ Bár a senatus megszavazta neki és fiának a Britannicus jelzőt is, Claudius ezt a maga számára nem fogadta el, így sem a feliratos-, sem pedig az éremanyagban nem fordul elő, vö. KNEISSL 1969. 35.

⁶⁷⁸ A Germanicus jelző viselésében illetve jelentőségében megnyilvánuló különbségekről a Iulius-Claudius dinasztia és Domitianus között röviden l. KNEISSL 1969. 52 skk.

ugyanis, amelyeken Claudius Tiberius Claudius Caesar Augustusként jelenik meg – ahogyan a fenti 2. csoportban –, gyakran még az imperator, consul, tribunicia potestas, pater patriae és pontifex maximus is szerepel, de a Germanicus nem, sőt ezek az érmék vannak többségben.⁶⁷⁹ A feliratok esetében nem ilyen egyértelmű a helyzet, de itt is található több olyan, amelyeken Claudius neve mellett nem szerepel a Germanicus jelző.⁶⁸⁰

Ezenfelül a Flaviusok, különösen pedig az élő uralkodó, Domitianus szemmel láthatóan bővebb titulátúrával jelennek meg a szövegben, mint a többi uralkodó. Hiszen az esküformulákban Claudius csak Divus Claudiusként⁶⁸¹ jelenik meg, míg Titus és Vespasianus Divusként és Augustusként is, Domitianus pedig a teljes nevén.⁶⁸² Továbbá Domitianus pater patriae és pontifex maximus címe is több alkalommal szerepel, míg ez szintén hiányzik a többi császár esetében, annak ellenére, hogy Augustus,⁶⁸³ Tiberius,⁶⁸⁴ Claudius,⁶⁸⁵ Galba(?),⁶⁸⁶ Vespasianus⁶⁸⁷ és Titus⁶⁸⁸ is rendelkeztek ezekkel a címekkel. Az élő uralkodó illetve közvetlen elődeinek bővebb titulátúrával történő feltüntetése figyelhető meg pl. a tabula Banasitanán szereplő császárnév sorban, valamint – változó mértékben – általában a filiatiók esetében is.⁶⁸⁹

⁶⁷⁹ SUTHERLAND – CARSON 1984: Claud. 1, 2, 5-12, 19-34, 36-64, 84-100, 104, 109-120; a Germanicust is feltüntetik a 13-18, 80-83, 102, 122-123. Illetve előfordul még a *de Germanis* (pl. 3, 4, 35), és a *de Britannis* is (33, 34, 44, 45, 122).

⁶⁸⁰ KNEISSL 1969. 34-35. szerint nagyjából a feliratok 75%-ában szerepel a Germanicus jelző. Nem szerepel a Germanicus a Tiberius Claudius Caesar Augustus teljes név mellett sem pl. AE 1976, 424; CIL III 4808; V 35; VI 4236; VI 8665; VI 8719; VI 8804; IX 321; X 696; X 1711; X 2999; XIV 489.

⁶⁸¹ D'ORS 1986. 28 szerint meglepő az Augustus hiánya, hiszen a többi listában Caesar Aug(ustus)-ként szerepel. A feliratos anyag alapján azonban megistenült uralkodó esetében inkább a Divus Claudius a szokásos megjelölés Augustus nélkül (vö. CHASTAGNOL 1984. 276), és a Divus Vespasianus Augustus illetve a Divus Titus Augustus számít szokatlannak. Kizárható azonban, hogy ez csak a Flaviusokra jellemző elnevezés lenne – és így valójában Claudius esetében hiánya nem utalna a szűkebb titulátúrára –, hiszen Claudiusnál is találunk párhuzamokat pl. CIL II 4884, CIL II 6236, AE 1992, 1035, ez utóbbi töredékes, de kiegészítése nagyon valószínű: *Nero Claudiu[s] Divi Claudi / Augusti f(ilius), Ger[manici] Caes(aris) stb.*

⁶⁸² Az, hogy Claudius és Tiberius nem Imperatorként (praenomen, nem acclamatio) tűnik fel, nem a szűkebb titulátúra jele, mivel egyébként is mellőzték ezt a címet, vö. HAMMOND 1957. 22.

⁶⁸³ KIENAST 2004. 64.

⁶⁸⁴ KIENAST 2004. 77, a PP-vel nem.

⁶⁸⁵ KIENAST 2004. 90.

⁶⁸⁶ KIENAST 2004. 102.

⁶⁸⁷ KIENAST 2004. 108.

⁶⁸⁸ KIENAST 2004. 111.

⁶⁸⁹ AE 1971, 534: *Divi Aug(usti) et Ti(berii) Caesaris Aug(usti) et C(aii) Caesaris et Divi Claudi / et Neronis et Galbae et Divorum Aug(ustorum) Vespasiani et Titi et Caesaris / Domitiani et Divorum Aug(ustorum) Ner[v]ae et Traiani Parthici et Traiani / Hadriani et Hadriani Antonini Pii et Veri Germanici Medici / Parthici Maximi et Imp(eratoris) Caesaris M(arci) Aureli Antonini Aug(usti) Germ(anici) Sarmatici et Imp(eratoris) Caesaris L(ucii) Aureli Commodi Aug(usti) Germanici Sar(matici) stb.* CIL XVI 137: *Imp(erator) Caes(ar) D[ivi] Septimi Severi Pii Arab(ici) Adiab(enici) / [Parth(ici)] Max(imus) Brit(annici) Max(imus) f(ilius) Divi M(arci) Antonini Pii / Germ(anici) Sarm(atici) nep(os) Divi Antonini Pii pronep(os) / Divi Hadriani ab(nepos) Divi Traiani / Parthici et Divi Nervae adnep(os) / M(arcus) Aurelius Antoninus Pius Felix / Aug(ustus) Parth(icus) Max(imus) Brit(annicus) Max(imus) Germ(anicus) Max(imus) stb.*; AE 1993, 1789: *Imp(erator) Caes(ar) Divi M(arci) Antonini Pii Germ(anici) Sarm(atici) f(ilius) Divi / Commodi*

Mivel Claudius győzelmi jelzőjének előfordulása közel sem olyan következetes, mint Domitianusé, hiányából semmiképpen sem vonható le az a következtetés, hogy a törvényszöveg összeállítói szándékosan mellőzték volna az uralkodók győzelmi jelzőit. Másrészt Domitianus, azaz az élő uralkodó, és a Flaviusok, azaz Domitianus apja és testvére, egyszersmind közvetlen elődei a trónon, egyéb szempontból is bővebb titulátúrával rendelkeznek, mint a már közel 30 éve elhunyt Claudius.⁶⁹⁰ Összességében tehát González ellenvetése nem fogadható el, hiszen a fentiek alapján egyáltalán nem lenne meglepő vagy a római epigráfiai gyakorlattal ellentétes, ha Domitianus lenne az egyetlen olyan uralkodó a listákon, akinek szerepel győzelmi jelzője is – feltéve, hogy már rendelkezett vele. A jelző következetes használata miatt ezt ráadásul el is várnánk.

5.2.4 A DOMITIANUS-LEVÉL

A lex Irnitana felfedezése és a Domitianus-levél következtében 91-re vagy még későbbre történő keltezése után több kutató⁶⁹¹ is levonta azt a logikus következtetést, hogy a Germanicus hiánya nem használható fel a törvények keltezésre, hiszen a 91 után keletkezett másolaton nem szerepel. Hasonlóan González előző ellenérvéhez, ez is visszhang nélkül maradt a szakirodalomban. Mivel azonban a fentiek alapján egyedülálló lenne egy olyan 83 után, Rómában – esetleg Cordubában – keletkezett hivatalos, latin nyelvű dokumentum, amelyben Domitianus a Germanicus jelző kivételével teljes titulátúrával szerepel, biztosan nem véletlen e hiány, azaz ha az egyes törvény keltezésére nem is használható fel, valamivel magyaráznunk kell a jelző hiányát.

Korábban kimutattuk, hogy valamennyi flaviusi városi törvénynek egyetlen közös minta szolgált alapul, a helyi viszonyokhoz történő adaptálás pedig nem járt együtt a szöveg átfogalmazásával, hanem egyszerűen a változó adatok helyét üresen hagyták, és utólag töltötték ki. E miatt a módszer miatt a minta szövege változás, átdolgozás nélkül terjedt el, mivel pedig Domitianus titulátúrájában nem kellett semmin változtatni, így nem is hagytak üres helyet, ezért a titulátúrában bekövetkező esetleges változásokat nem

frater Divi Antonini Pii nep(os) Divi Hadriani / pronep(os) / Divi Traiani Parth(ici) abnep(os) Divi Neruae adnep(os) / L(ucius) Septimius Severus Pius Pertinax Aug(ustus) Arab(icus) Adiab(enicus) Par/thic(us) max(imus) stb.

⁶⁹⁰ A lex de imperio Vespasianiban Claudius lényegében „közvetlen” – Nerót damnatio memoriaeal sújtották, Galba, Otho, Vitellius rövid és zavaros uralkodása pedig a törvényben foglaltak szempontjából nem tekinthető mintának – elődként szerepel Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicusként.

⁶⁹¹ L. a fenti összefoglalást az 5.1 fejezetben

feltétlenül vezették be a szövegbe a másolás során. Így a Germanicus jelző mindenképpen magyarázatra szoruló hiányát csak azzal indokolhatjuk, hogy e hiány már a mintaszövegben is megvolt, mivel maga a szöveg még a jelző felvétele előtt keletkezett.

5.2.5. A TÖRVÉNY TERMINUS ANTE QUEME

A fentiek alapján tehát a Germanicus jelző alkalmas a lex Flavia municipalis, azaz az alaptörvény keltezésére. Mi következik ebből számszerűleg? A kutatók döntő többsége azon a véleményen van, hogy a lex Flavia municipalist Rómában, a császári kancelláriában szövegezték meg, így naprakész információkkal rendelkeztek az uralkodói titulaturáról, vagyis a lex Flavia municipalis és a Germanicus jelző felvételének terminus ante queme megegyezik, azaz 83. december 31. Elméletileg két esetben csúszhat át a keltezés a 84. év elejére: az uralkodó 83. utolsó napjaiban vette fel a chattus hadszíntéren a Germanicus melléknevet, és ennek híre még nem érkezett meg 84. első napjaiban Rómába, ahol a kancellária még e cím nélkül állította össze a szöveget, ehhez persze az is szükséges lenne, hogy azonnal el is küldjék Hispaniába, hogy utólag ne tudják ezt a hiányt pótolni. A másik eset pedig az, hogy nem Rómában állították össze a szöveget, ez abban az esetben lenne lehetséges, ha a köztársasági hagyományoknak megfelelően egy magistratust és/vagy decemvireket bíznak meg a törvény kidolgozásával,⁶⁹² akik ezt Hispaniában tették volna meg. Ez esetben is arra lenne szükség, hogy Domitianus 83. decemberében vegye fel a Germanicus nevet, minimum napok, de inkább hetek kellettek ahhoz, hogy ennek híre eljusson Hispaniába,⁶⁹³ vagyis ott még januárban elkészítsék a törvény alapszövegét a jelző nélkül.

Mivel mindkét esetben több, viszonylag szűk határidő alatt bekövetkező eseményt kellene feltételeznünk, amelyek inkább csak elméleti lehetőségek, de gyakorlatilag nem valószínűek, ráadásul legfeljebb 1-2 héttel tolnák ki a határidőt, a 83. december 31. mint a törvény terminus ante queme összességében helytálló.

⁶⁹² Ez a nézet csak elvétve bukkan fel a szakirodalomban, először ZUMPT 1859. 307. *Fuerit sane earum ferendarum (sc. legum) auctor Domitianus, sed poterat tamen etiam sic fieri, ut, postquam civitatem Romanam Malacae et Salpensae dedit, ipsas leges ferendas solitis magistratibus permetteret*, l. még TIBILETTI 1956. 611.

⁶⁹³ Vö. KOLB 2000. 308-332.

5.3. A TERMINUS POST QUEM

A törvény keletkezésének terminus post quemeként Mommsen a 82. évet adta meg, az újabb szakirodalom lényegében őt követte még a lex Irnitana felfedezése után is. Mommsen első megállapítása az, hogy Domitianus mint uralkodó megjelenése a szövegben a törvényt Domitianus trónra lépése, azaz 81. szeptember 13/14. utánra helyezi. Arra is felhívja továbbá a figyelmet, hogy a 22. és 23. caputok megszüvegezése feltételez egy, Domitianus edictuma alapján már lefolytatott választást, így amikor a 82-es választások zajlottak, a törvényt még biztosan nem bocsátották ki.⁶⁹⁴ Ugyanezt a gondolatmenetet találjuk Galsterernél konkrétan adatokkal: a tisztségviselők január elsején léptek hivatalba, a választások pedig az év közepén voltak, ennek megfelelően a 82. év tisztségviselőit 81. közepén már megválasztották még Domitianus trónra lépése előtt, így a legkorábbi választások, amelyek Domitianus edictuma alapján folytak le, a 83. évre vonatkozóan 82. közepén voltak.⁶⁹⁵

Bár a későbbi szakirodalomban felváltva szerepel a 81-es és 82-es dátum – érdemi érvek nélkül –, a fenti gondolatmenet helyességét tételesen egyedül⁶⁹⁶ A. d’Ors vitatja, véleménye szerint ugyanis e fenti választások még nem feltétlenül valósultak meg a törvény keletkezésekor, hanem csak a jövőben fognak bekövetkezni.⁶⁹⁷ Közelebbi vizsgálathoz vegyük szemügyre a szöveget:

<XXII> *R(ubrica). Ut, qui civitatem Romanam consequentur, maneant in eorum/dem manu mancupio potestate.*

Qui quaeve ex h(ac) l(ege) exve ed[i]cto Imp(eratoris) Caesaris Vespasiani Aug(usti) Imp(eratoris)ve T(iti) Caes(aris) / Vespasiani Aug(usti) aut Imp(eratoris) [C]aesaris Domitiani Aug(usti), p(atris) p(atriciae), civitatem Roma/nam consecutus consecuta erit, is ea in eius, qui civis Romanus / h(ac) l(ege) factus erit... (IrnIIIA46-51)

⁶⁹⁴ MOMMSEN 1905/1853. 283-284.

⁶⁹⁵ GALSTERER 1971. 38. 13. jegyz. A lex Malacitana terminus post quemeként 81-et ad meg, mivel ott a 22-23. caputok nem maradtak fent.

⁶⁹⁶ A többi kutató legfeljebb az edictum értelmezése miatt nem fogadja el, az edictum értelmezését l. 3. fejezetben.

⁶⁹⁷ EJER 284.

<XXIII> *R(ubrica). Ut, qui civitatem Romanam / consequere{re}ntur, iura libertorum retineant.*

Qui quaeve ex h(ac) l(ege) exve edicto Imp(eratoris) Caesaris Vespasiani Aug(usti) Imp(eratoris)ve Titi Cae/saris Vespasiani Aug(usti) aut Imp(eratoris) Caesaris Domitiani Aug(usti) civitatem Roma/nam consecutus consecuta erit, eis in libertos libertas suos suas / paternos paternas{q}ue, qui quaeve in civitatem Romanam non ven/erint... (IrnIIIA54-IIIB3)

Mommsen és Galsterer is mindkét esetben *per honorem* polgárjogelnyerést tételezi fel – ehhez lenne szükség az edictum alapján történő megválasztásra és tisztségviselésre –, a szöveggörnyezet alapján valószínűleg helyesen. Mindkét törvénycikk szövegében végig futurumok szerepelnek: *consequentur, consecutus consecuta erit, factus erit, consequere{re}ntur,*⁶⁹⁸ *consecutus consecuta erit, venerint.* Ennek megfelelően valóban értelmezhető úgy is a szöveg, hogy most még ugyan nem zajlottak le a választások, de a jövőben lesznek majd olyan választások, amelyeket Domitianus edictuma alapján fognak megtartani, mivel nem fog minden városhoz azonnal eljutni a törvény, hanem akár több év késéssel is számolhatunk.⁶⁹⁹ Pusztán a fenti helyek alapján tehát el kell ismerünk d’Ors ellenérvének jogosságát. A lex Irnitana azóta felfedezett szövegének köszönhetően azonban rendelkezünk olyan adatokkal, amelyekkel Mommsen eredeti gondolatmenetét alátámaszthatjuk, s bár Mommsen, d’Ors vagy Galsterer fent idézett műveikben ezt még nem használhatták fel, tudomásunk szerint az *újabb* szakirodalom sem figyelt fel erre. Ez pedig a 19. és 20. caputok eleje:

<XIX *R(ubrica). De iure et potestate aedilium*>

Aediles, qui in eo municipio ex edicto [I]mp(eratoris) Vespasiani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve / T(iti) Caesaris Vespasiani Aug(usti) aut Imp(eratoris) Caesaris Domitiani Aug(usti) creati sunt / et in ea aedilitate nunc sunt, ii aediles, ad eam diem, {I} in quam creati sunt, / quique i[b]i postea h(ac) l(ege) aediles creati erunt, ad eam diem, in quam creati erunt, / aediles municipii Flavii Irn[i]tani sunt... (IrnIIIA1-5)

⁶⁹⁸ Sal22A13-ban helyesen *consequentur*.

⁶⁹⁹ Ezt igazolja a lex Irnitana 91-es terminus post quem. Ezt a késést pedig a szöveg tapasztalt szerkesztője esetleg figyelembe is vehette.

<XX> *R(ubrica). De iure et potestate quaestorum*

Quaestores, qui ex edicto decreto iussu<v>e Imp(eratoris) Caesaris Vespasiani Aug(usti) / Imp(eratoris)ve Ti[ti] Caesaris Vespasiani Aug(usti) aut Imp(eratoris) Caesaris Domitiani Aug(usti) an/te hanc legem creati sunt, [et nunc] in ea quaestura sunt{o}, at eam diem,⁷⁰⁰ at quam creati sunt quaestores, item qui h(ac) l(ege) creati erunt, at eam diem, at quam creati erunt, quaestores sunt. (IrnIIIA23-28)

Mindkét rész egyértelmű különbséget tesz az edictum alapján már korábban megválasztott és *most (nunc)*⁷⁰¹ hivatalban lévő tisztségviselők valamint a törvény értelmében *később* megválasztott és majd hivatalban lévő tisztségviselők között. Azaz itt már bizonyosan nem a jövőre utal, hanem tényszerűen a múltból illetve a jelenről van szó. Problémaként merül fel mégis, hogy a jogalkalmazás során a fenti *nunc* akár egy évtizeddel későbbi állapotra is vonatkozhat a megfogalmazás időpontjához képest, hiszen Irni esetében csak 91 végén vagy még később vészték fel a szöveget bronz táblákra.⁷⁰² Amikor tehát az egyes városokban a fent idézett helyeket vagy akár a K caputban lévő *duumviri, qui in eo municipio nunc sunt*, vagy az 52-ben szereplő *ex Iiviris, qui nunc sunt* kifejezéseket olvasták, értelemszerűen nem a modelltörvény megszövegezésének idejére, hanem saját jelenükre, Irni esetében a legkorábban 91-ben lévő tisztviselőkre gondoltak. Ezért elvileg továbbra is elképzelhető, hogy egy gyakorlatias szerkesztő még a tényleges választások lefolyása előtt is úgy fogalmaz, mintha ezek a választások valóban lezajlottak volna, hiszen míg a törvény eljut a rendeletetési helyére, addig úgyis sor kerül a választásokra. Hogy ezt feltételezzük, arra azonban az elvi lehetőség megállapításán túl semmi okunk sincs, mivel a szövegünkben több helyen is egyértelmű a különbségtétel a törvénynek a rendeltetési helyére történő *jövőbeli* megérkezése valamint az az előtti és utáni állapotok között. Gondolhatunk itt akár a fentebb idézett 22-23. caputok következetes futurum használatára vagy az L caput elejére, ahol világosan megfogalmazódik, hogy a törvény majd valamikor a jövőben fog megérkezni a városba, és a benne foglalt szabályozás azokra a duumvirekre fog vonatkozni, akik majd *akkor* lesznek hivatalban.⁷⁰³ A 19-20. caputokban azonban semmi ilyesfajta megfontolásra utaló jel nincs, így az itt szereplő *nunc* a szöveg

⁷⁰⁰ ANTE HANC.LEGEM.CREATI.SVNT.ERVNT.IN EA.QVAESTVRA.SVNTO, *aes*.

⁷⁰¹ A 20. caputban ugyan romlott a szöveg, de a különbségtétel ott is vitathatatlan.

⁷⁰² A keltezéshez l. a Domitianus levelet, ennek részletes tárgyalását ill. Lamberti e keltezés helyességét vitató nézetének cáfolatát l. 1.1.1. fejezetben.

⁷⁰³ IrnVC47-49.

megfogalmazásának időpontjával azonosítható. Ezt támasztja alá a *nunc ... sunt et postea ... erunt* típusú kifejezések quasi terminus technicus volta és mindig a tényleges jelenre utaló jellege is.⁷⁰⁴

Ennek megfelelően a lex Irnitana új, 21-22. caputjai a keltezésre vonatkozóan kettős jelentőséggel bírnak. Egyrészt tehát igazolják, hogy a szöveg keletkezésekor már valóban voltak olyan választások, amelyeket Domitianus edictuma alapján rendeztek meg. Másrészt – és ebben áll az igazi újdonság – nem csak a választások zajlottak le, hanem az *edictum* alapján megválasztott tisztviselők már hivatalba is léptek. Amennyiben tehát igaza van Galsterernek, és az első, Domitianus edictuma alapján, azaz 82. közepén megválasztott tisztségviselők 83. január 1-jén léptek hivatalba, úgy 83. január 1. a törvény megfogalmazásának új terminus post quem.

Mielőtt azonban a municipalis tisztségviselők megválasztásának és hivatalba lépésének problémáját megpróbálnánk tisztázni, a szöveg keletkezésével kapcsolatban a lex Irnitana felfedezése óta felbukkanó elméletek miatt még két megállapítást kell tennünk az ily módon történő keltezés helyességére vonatkozóan. A keltezés ugyanis két *feltételezett* esetben minden alapját elveszti. Az egyik lehetőség az, hogy a törvényt nem Domitianus, hanem Vespasianus hozta,⁷⁰⁵ és így Titus és Domitianus nevét csak utólag írták volna be, ennek megfelelően eredetileg csak Vespasianus edictuma szerepelt a szövegben, így a fenti gondolatmenetnek semmi alapja nincs Domitianusszal kapcsolatban. A másik hasonló lehetőség, hogy a törvény egy korábbi caesari vagy augustusi lex Iulia municipalis átdolgozott változata,⁷⁰⁶ így ha onnan kölcsönözték ezt a caputot is, és egy már létező szövegbe utólag írták be a Flaviusokat, akkor szintén alaptalan az edictum és a választások kapcsolata alapján történő keltezés. Azonban nincs konkrét bizonyíték, amely alátámasztaná egy ilyen vespasianusi törvény létét, és a 3. fejezetben mondottak alapján egy ilyen törvény feltételezését nem tartom indokoltnak. Továbbá a 20-21. caputok vonatkozó része túl specifikusnak tűnik (edictum alapján választott tisztviselők, majd az edictum felcserélése a törvénnyel)⁷⁰⁷ ahhoz, hogy egy az egyben egy caesari/augustusi

⁷⁰⁴ Pl. Liv. 39.19.6: (*senatus consultum factum est ...*) *utique consules praetoresque qui nunc essent quive postea futuri essent ...* (az igeidő és mód a consecutio temporum miatt szerepel így, eredetileg sunt és erunt volt).

⁷⁰⁵ Újabbán l. ANDREU PINTADO 2004. 234., de hallgatólagosan a lex Irnitana felfedezése előtti szakirodalom döntő többsége, továbbá az újabb szakirodalom jelentős része is összekapcsolja a polgárjog-adományozást azonnal követő municipalizációs folyamatot egy „szükségyszerű” vespasianusi törvénnyel, l. 3. fejezet

⁷⁰⁶ L. 2.3. fejezetet.

⁷⁰⁷ Az *edictum* értelmezéséhez l. 3. fejezetet.

általános kerettörvényből származzon,⁷⁰⁸ amiben egyébként is komoly változtatásokat végeztek.⁷⁰⁹ Ráadásul a per honorem tisztségviselést biztosító 21. caputnak nincs is értelme az római polgájjal már bő fél évszázada rendelkező Augustus-kori Italiában, a 19-20. caputokban pedig éppen a keltezés szempontjából fontos rész, azaz az edictum alapján történő választás szintén nem valószínű a sokkal magasabb szinten romanizált, így már eleve *ex lege* választott magistratusokkal rendelkező itáliai városokban.⁷¹⁰ Így a fent vázolt keltezési módszer a rendelkezésünkre álló források alapján helyes.

A terminus post quemet tehát Galsterer adatai – év közepén választás, január elsején hivatalba lépés – és a lex Irnitana szövege alapján sikerült 83. január 1-jére szorítanunk. Sajnos azonban a municipalis tisztségviselők megválasztásának valamint hivatalba lépésének időpontja a szakirodalomban – Galsterer határozott állításával ellentétben – meglehetősen vitatott, sőt január elsejét sehol sem találunk császárkorra vonatkozó standard dátumként.⁷¹¹ Az egyik véglet szerint ugyanis a municipalis tisztségviselők a császárkorban az egész birodalomban július elsején léptek hivatalba, minden ennek ellentmondó adat pedig egyéni anomália, míg a másik véglet szerint ennek az aktusnak nem volt egységes, az egész birodalomra érvényes időpontja. Az előbbi mellett foglal állást Mommsen,⁷¹² Liebenam,⁷¹³ Sartori,⁷¹⁴ Degrassi,⁷¹⁵ Langhammer,⁷¹⁶ Crawford,⁷¹⁷ az utóbbit támogatja Mommsen,⁷¹⁸ Crawford,⁷¹⁹ köztes álláspontként jelenik meg két időpont, a január 1. és a július 1. preferálása.⁷²⁰ A dolog érdekessége, hogy a kutatók többnyire ugyanazon források alapján jutnak erre az eltérő következtetésre, ráadásul azonos szerzők is gyakran minden érdemi érvelés nélkül változtatják az álláspontjukat. Mindenesetre úgy tűnik, Mommsennek a CIL 1883-as, X. kötetében több

⁷⁰⁸ Vitathatatlan a korábbi hasonló jellegű törvények hatása, de amíg az ellenkezője nem bizonyosodik be, úgy vélem a vizsgált *caputok* esetében helyesebb nem eleve egy korábbi minta szolgai másolását feltételezni.

⁷⁰⁹ L. a 2.3. fejezetben.

⁷¹⁰ A feltételezett lex Iulia municipalis nem megteremtette volna a római mintájú közigazgatást Italiában, hanem csak a már meglévőt egységesítette volna.

⁷¹¹ Legfeljebb a július 1. mellett, vö. VIDMAN 1982. 69.

⁷¹² MOMMSEN CIL X (1883) p. 90-91, ugyanerre utal *apud* CIL X 4631; 5405; 7272-7275.

⁷¹³ LIEBENAM 1967/1900. 272-273. és LIEBENAM 1905. 1813-1814. (utóbbi részletesebb), szerinte a július elsejétől való eltérés csak „*ausnahmsweise*” fordul elő „*einige Ausnahmen*”-ként.

⁷¹⁴ SARTORI 1953. 50.

⁷¹⁵ DEGRASSI 1971/1959. 81, elfogadja a tabula Heracleensis január 1-jére vonatkozó adatát, de Kr. e. 34-től a július 1-jét tekinti szabályszerűnek, Interamna csak „*un'eccezione*”.

⁷¹⁶ LANGHAMMER 1973. 49.

⁷¹⁷ CRAWFORD 1995. 425, hasonlóan mint Degrassi.

⁷¹⁸ MOMMSEN 1906/1869. 415. 1. jegyz. „*Das Neujahr war indess wohl sehr verschieden.*”

⁷¹⁹ CRAWFORD 1998. 38 „*there is no evidence that the date of entry into office by local magistrates was ever determined centrally*” és 46. (Appendix 8), úgy tűnik, az ő véleményét követi CABALLOS RUFINO 2006. 285-286. is, de *expressis verbis* csak Ursórol nyilatkozik.

⁷²⁰ VIDMAN 1982. 69.

helyen is kifejtett véleménye határozta meg a szakirodalom álláspontját,⁷²¹ de néhány odavetett megjegyzésen kívül ritkán találkozunk szisztematikus, érdemi érveléssel. Ezért vegyük szemügyre alaposabban az egyes forrásokat, az átláthatóság kedvéért a vonatkozó részekkel együtt.

Az eredményeket némileg megelőlegezve le kell szögeznünk, hogy a korábbi szakirodalom szinte kizárólagosan csak a január 1-jei és a július 1-jei hivatalba lépést vette számításba, ha az egyiket sikerült kizárni, automatikusan a másikat fogadta el. Valójában nincs forrásunk, amely bizonyítaná, hogy bármely korszakban birodalmi szinten⁷²² egységesítve lett volna a municipalis tisztviselők hivatalba lépésének vagy megválasztásának időpontja. Van viszont több olyan forrásunk, amely ennek ellenkezőjére utal:

- Suet. *Aug.* 59. alapján⁷²³ nem volt meglepő, ha legalábbis az itáliai városok saját hatáskörben döntöttek az év elejének meghatározásáról.⁷²⁴
- OGIS 458 szerint Asia provincia gyűlése helytartói javaslatra változtatja meg az év kezdetét, de saját hatáskörben.⁷²⁵
- A CTh 12.1.8 *ante tres menses vel amplius* kifejezése is egy általános szabályozás ellen szól, hiszen ha létezett volna egy kötelező központi szabályozás, akkor itt konkrét dátum is szerepelhetne.
- A választásokkal, hivatalbalépéssel kapcsolatban a lex Flavia municipalisban sincs konkrét időpont.

Ezen felül a pompeii feliratok, amennyiben értelmezésünk helyes, mind a január 1-jét, mind pedig a július 1-jét kizárják, legalábbis a Kr. u.-i első években. Ventura értelmezése szerint Emerita Augusta duumviralis Fastija szintén kizárja mind január 1-jét, mind július 1-jét. Továbbá a régészeti leletek fennmaradásának esetlegessége mellett is figyelemreméltó, hogy július 1-jét *expressis verbis* csak Venušiában találunk, de ott is január 1. és más időpontok társaságában. Azokban az esetekben pedig, amikor bizonyos időintervallumokra tudjuk leszűkíteni a hivatalba lépést, általában több olyan potenciális időpont is marad ezeken az intervallumokon belül, amelyekről tudjuk, hogy bizonyos

⁷²¹ Olyannyira, hogy még az egységes július 1-jei állásponttal szemben kritikus CRAWFORD 1998. is helyenként alaptalanul fogadja el ezt, l. lent.

⁷²² Provinciális szinten biztosan volt példa a hivatalba lépés egységesítésére, vö. OGIS 458 (Asia).

⁷²³ *Quaedam Italiae civitates diem, quo primum ad se venisset (sc. Augustus), initium anni fecerunt.*

⁷²⁴ Természetesen a naptári év nem feltétlenül esett egybe a hivatali évvel.

⁷²⁵ Mindkét esetben Augustus megtiszteltetéséről van szó, de ugyanígy ambiciózus vagy talpnyaló helytartók illetve városok későbbi uralkodókat is megtisztelhettek hasonlóképpen.

helyeken és időszakokban a hivatalba lépés ideje voltak. Ráadásul nem is szükségszerű, hogy kerek dátum legyen a hivatalba lépés időpontja: Augustus születésnapja miatt szerepel szeptember 23-is, ez alapján pedig gyakorlatilag bármely uralkodó születési időpontja, trónra lépése stb. is számításba jöhet. A fentiek miatt az egyes források elemzésénél – a szakirodalom eddigi gyakorlatával ellentétben – nem fogok egy *a priori* feltételezett július 1-jei dátumból kiindulni, hanem csak a lehető legszűkebb *biztosan igazolható* időhatárokat próbálom megállapítani – vagy kizárni –, amelyek között a tisztviselők elfoglalták hivatalukat, majd csak ezt követően vizsgálom meg, hogy a feliratokból *közösen* milyen kép rajzolódik ki. A vizsgálat nem teljes körű, ez ugyanis a számba jöhető források nagy száma miatt egy önálló disszertációt igényelne, így a szakirodalomban eddig érvként szereplő feliratokat elemzem, néhány újabb vagy korábban fel nem használt adattal kiegészítve. Az eredményeket tekintve azonban úgy vélem, hogy a kapott tendencia bizonyító erejű.

5.3.1. A HIVATALBA LÉPÉS IDEJE A KÜLÖNBÖZŐ VÁROSOKBAN

HERACLEA

Bár Mommsen és követői szerint a július 1-jei hivatalba lépés a császárkorra vonatkozik (legalább Kr. e. 34-től legalább a 4. századig), míg korábban a január 1. volt az általános, érdemes kitérnünk néhány köztársaságkori forrásra is. Az első ilyen köztársaságkori törvény, amelyből következtetéseket szoktak levonni a municipalis tisztségviselők megválasztásának és hivatalba lépésének időpontjára vonatkozóan, a Kr. e. 1. sz. közepe táján keletkezett tabula Heracleensis.⁷²⁶ E törvény két helye alapján terjedt el az a vélemény, hogy a köztársaságkorban a municipalis tisztviselők január 1-jén léptek hivatalba, választásuk pedig július 1-jén volt:⁷²⁷

Quei minor annos XXX natus est erit, nei quis eorum post K(alendas) Ianuar(ias) secundas in municipio colonia praef(ectura) Ilvir(atum) IIIIvir(atum) neve quem alium mag(istratum) petito neve capito neve gerito... TH 89-90.

⁷²⁶ A keltezéssel kapcsolatos problémákhoz és a caesari lex Iulia municipalisszal történő – valószínűleg téves – azonosításhoz l. CRAWFORD 1996. 359-362.

⁷²⁷ MOMMSEN CIL X p. 90; LIEBENAM 1967/1900. 272-273.; LIEBENAM 1905. 1813.; DEGRASSI 1971/1959. 81.; GALSTERER 1971. 38. 13. jegyz.; LANGHAMMER 1973. 48.; CRAWFORD 1995. 425.; KUNKEL – WITTMANN 1995. 88-89. 125. jegyz.; *contra* MOMMSEN 1906/1869. 415. 1. jegyz.; CRAWFORD 1998. 38.

Queiquomque in municipio colonia[e] praefectura post K(alendas) Qui<n>ct(iles) prim(as) comitia Ilvir(eis) Il<Il>vir(eis) al<i>eive quoi mag(istratui) / rogando subrogandove habebit... TH 98-99.

Az első szövegben szereplő január elsejét a tisztviselők hivatalba lépésére, a másodikban szereplő július elsejét pedig a megválasztásukra vonatkoztatják. E két helyet azonban az általunk vizsgált kérdés szempontjából nem szokták részletesen elemezni, a fenti megállapításon túl – a szöveg egyéb irányú elemzése mellett – pusztán arra hívják fel a figyelmet, hogy az első alkalommal azért szerepel *K(alendas) ... secundas*, hogy még véletlenül se legyen probléma a már megválasztott, de az új feltételeket még nem teljesítő tisztviselők hivatalba lépésével.⁷²⁸ Hogy e szövegek értelmezése a hivatalba lépés és a választás időpontjára vonatkozóan mennyire nem magától értetődő, azt jól mutatja pl. Mommsen és Crawford véleményének minden kommentár nélküli megváltozása, ráadásul fordított irányba. Mommsen eredeti véleménye ugyanis az volt, hogy „*Das Municipalgesetz Caesars Z. 89 beweist für die Zeit des Antritts der Gemeindebeamten gar nichts*,”⁷²⁹ majd ezután a fent hivatkozott munkákban mégis elfogadta a január 1-jei dátumot. Ezzel szemben Crawford eredetileg elfogadta a Tabula Heracleensis január 1-jei adatát,⁷³⁰ később azonban ezt nem, illetve csak szűkebb értelemben tartotta helyesnek: „*The Tabula Heracleensis, ll. 89-107, implies that some magistrates entered office on 1 January, but neither implies that all did nor prescribes that all should.*”⁷³¹

A fő probléma az, hogy a szövegben nem találunk semmiféle utalást arra, hogy miért éppen az említett dátumok szerepelnek, nincs szó arról, hogy ezek a megválasztás illetve hivatalba lépés időpontjai lennének. Az is elképzelhető, hogy csak azért a január 1-jét és a július 1-jét tüntették fel, mert szép „kerekek” számok: az év eleje és közepe. A törvény eredetileg Italia több településtípusára volt érvényes, így teljesen logikus is lenne egy ilyen, csak bizonyos keretekben, nem pedig konkrét időpontokban gondolkodó szabályozás. Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy egy másik, a választásokkal kapcsolatban nem lévő helyen is hasonló szövegezést találunk a határidőnél:

⁷²⁸ CRAWFORD 1996. 384.

⁷²⁹ MOMMSEN 1906/1869. 415. 1. jegyz.

⁷³⁰ „*The Tabula Heracleensis – and another clause elsewhere in the statute that is no preserved – may have prescribed that local magistrates will enter office on 1 January,*” CRAWFORD 1995. 425.

⁷³¹ CRAWFORD 1998. 38.

... ne quis in ieis vieis post K(alendas) Ianuar(ias) / primas plostrum interdiu post solem ortum, neve ante horam X diei ducito, agito ... TH 56-57

Úgy tűnik, itt a január 1. egyszerűen csak egy türelmi idő végét jelöli a fogatok közlekedésének szabályozásával kapcsolatban, és itt sincs semmi különösebb oka a január 1. szerepeltetésének csak az, hogy ez pontosan a naptári év eleje.

Ezenfelül ha ténylegesen konkrét kapcsolatban van a két időpont a választásokkal és a hivatalba lépéssel is – amire egyébként nincs bizonyíték –, akkor is több lehetőség marad, hiszen maga a szöveg is említ hivatalra pályázást (*petito*), hivatalba lépést (*capito*) és a hivatal viselését (*gerito*) is. A fentiek alapján maga a Tabula Heracleensis semmiképpen sem bizonyítja, hogy január 1. volt a korszakban a hivatalba lépés általános időpontja, ezt tulajdonképpen csak a római analógiák révén valószínűsíthetjük,⁷³² de ha ez az analógia perdöntő lenne, akkor ez alapján az egész császárkorban január 1-jét kellene feltételeznünk, ami viszont a lentebb vizsgált források alapján bizonyosan nem igaz.

URSO

A másik korai törvény, a lex Ursonensis eredeti szövege a köztársaságkorban keletkezett nem sokkal Caesar halálát követően, de a ránk maradt formájában csak később vésték bronzba. A szakirodalom döntő többségének véleménye szerint ez valamikor a Flavius-korban történt, esetleg éppen a flaviusi törvények publikálásának hatására miatt,⁷³³ Caballos pedig újabban felvetette annak lehetőségét, hogy a bronztablák mégis inkább valamikor Kr. e. 20 és Kr. u. 24 között keletkeztek.⁷³⁴ Bármelyik vélemény is a helyes, mindkét esetben azt követően történt a bronzba vésés, hogy a Mommsen által feltételezett január 1-jei és július 1-jei hivatalba lépés közötti váltás megtörtént volna.⁷³⁵

Az 1870 óta több részletben ismertté vált szöveg 63. caputjában történik utalás a tisztviselők hivatali idejére: *Iiviri, qui primi ad pr(idiem)*⁷³⁶ *K(alendas) Ianuar(ias)*

⁷³² A szakirodalomban is igen gyakran az „ahogyan Rómában” kitétel szerepel a hivatalba lépés január 1-jei időpontjával kapcsolatban.

⁷³³ Vö. BROUGHTON 1965. 136. és CRAWFORD 1996. 395.

⁷³⁴ CABALLOS RUFINO 2006. 402-411.

⁷³⁵ MOMMSEN ezt legkésőbb Kr. e. 34-re teszi, mivel a Fasti Venusinini már Kr. e. 34-ben július elseje szerepel, erről bővebben l. ott.

⁷³⁶ CRAWFORD 1996. 401 *pr(imas)*-ra egészíti ki. A felesleges pleonasmus és a lentebb tárgyalandó 18. caput miatt a *pr(idiem)* olvasatot fogadom el, l. legutóbb STYLOW 1997. 271. A korábbi kiadások gyakran csak *pr*-t írtak és nem oldották fel (FIRA I 180, BRUNS⁷ 124, MOMMSEN 1905/EE 241.), de ahol megállapítható, ott *pr(idie)*/*pr(idiem)*-re gondoltak (vö. MOMMSEN 1905/EE 258.). Mindenesetre a határidő szempontjából nincs jelentősége, mivel a *pr(imas)* esetében is úgy értelmezhető és értelmezendő, hogy december 31-ig voltak

mag(istratum) habebunt... (Urs.63). A caput a 62. törvénycikket egészíti ki, ott ugyanis a tisztviselők hivatalszolgáiról és ezek fizetéséről esik szó, míg itt az első, nem teljes év tisztviselőinek hivatalszolgáiról van szó, akik, mivel nem szolgálnak egy teljes évig, arányosan kevesebb fizetést kapnak.⁷³⁷ Mivel a tisztviselők hivatali ideje december 31-ig tart, az új tisztviselők január 1-jén léptek hivatalba.⁷³⁸ A fenti szöveg természetesen egyedül az első év tisztviselőire vonatkozik, de nincs okunk feltételezni, hogy a későbbiek esetében máshogyan jártak volna el.

Egy 2006-ban publikált töredéken is szerepel a január elseje ...] *primis ader(unt) K(alendis) Ianuar(iis) et eum* [...(Urs. 18),⁷³⁹ a teljes caput szövege azonban túl töredékes ahhoz, hogy önmagában messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle. A szöveg kiadója szerint arra utal a töredék, hogy a tisztviselők január 1-jén léptek hivatalba,⁷⁴⁰ ezt a 63. caput fényében el kell fogadnunk. Sajnos azonban a későbbi fejlődésre nézve nem vonhatunk le semmilyen következtetést a szövegből, mivel igaz, hogy a bronzba vésés olyan időszakban következett be, amikor Mommsen szerint már július 1-jén volt a hivatalba lépés, és az is, hogy a szöveget legalább részben aktualizálták,⁷⁴¹ de a teljes egészében fennmaradt 63. caput csak az első év tisztviselőire vonatkozott, így ennek frissítése egy későbbi időpontban felesleges lett volna. A 18. caput szövegével pedig az a probléma, hogy nem tudjuk bizonyítani, hogy valóban módosították volna a szövegét, amennyiben már nem január 1-jén, hanem július 1-jén léptek hivatalba a tisztviselők, ráadásul a *primis* miatt lehet, hogy ez a szöveg is csak az első évre vonatkozó átmeneti rendelkezés. Bár ez utóbbi ellen szól, hogy sem előtte, sem utána nem találjuk nyomát a választásokat a jövőre nézve véglegesen szabályozó rendelkezésnek.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy Ursóban az (újra)alapítást követően január elsején kezdődött a hivatali év, de sem pozitív, sem negatív érvünk nincs arra nézve, hogy a Mommsen által feltételezett – és ez esetben még a bronzba vésés előtt végbement – változás érintette-e.

hivatalban és január 1-jén már új tisztviselők voltak, vö. pl. Fasti Venusini időtartam-jelöléseivel, ahol ha az egyik tisztviselő „július 1-jétől július 1-jéig” jelzéssel szerepel, akkor a következő nyilván nem július 2-án lépett hivatalba, és nem is így szerepel.

⁷³⁷ Az értelmezéshez l. MOMMSEN 1905/EE 259, EJER 183.

⁷³⁸ MOMMSEN 1905/EE 258.

⁷³⁹ A szöveget lásd CABALLOS 2006. 134.

⁷⁴⁰ CABALLOS 2006. 286.

⁷⁴¹ Pl. Baetica szerepel Hispania Citerior helyett.

VENUSIA

A Fasti Venusini az egyetlen feliratunk, amelyen a július 1. mint a tisztviselők hivatalba lépésének dátuma *expressis verbis* megjelenik, így Mommsen nyomán erre a felíratra szokás hivatkozni annak igazolása végett, hogy legkésőbb Kr. e. 34-től már az addigi január 1. helyett július 1. volt a hivatalba lépés általános időpontja.⁷⁴² A július 1. mellett azonban egyéb dátumok is megjelennek a felíraton:

ÉV	IDŐTARTAM	TISZT.	NÉV
34.	júl. 1. – júl. 1.	IIvir	Q. Larcus, C. Rumeius
		aed.	M. Metilius, L. Annaeus
		quest. ⁷⁴³	C. Sulpicius, C. Salvius Bubulcus
33.	júl. 1. – júl. 1.	IIvir	C. Aemilius, Q. Pontienus
		aed.	C. Valerius, C. Turpilius
		quaest.	L. Livius Ligus, L. Cornelius
32.	júl. 1. – szept. 1.	praef.	T. Licinius, L. Cornelius
	szept. 1. – febr. 1.	IIvir	C. Plotius, C. Annaeus
	júl. 1. – febr. 1.	aed.	C. Annus, Sex. Vettius
	júl. 1. – júl. 1.	quaest.	L. Scutarius, M. Calpurnius
31	febr. 1. – júl. 1.	IIvir	Sex. Titius, L. Geminius
		aed.	P. Sextilius, Q. Luccius
	júl. 1. – jan. 1.	IIvir	L. Scutarius, T. Sepunius
		aed.	T. Antonius, M. Valerius Mess(alla)
		quaest.	L. Annus, C. Valerius
30	jan.1. – jan. 1.	IIvir	L. Cornelius, Q. Vettius
		quaest.	C. Cassius, C. Geminius Nig(er)
		aed.	nincs felüntetve ⁷⁴⁴
29	(jan. 1. – jan. 1.) ⁷⁴⁵	IIvir q.	L. Oppius, L. Livius
		aed.	M. Narius, C. Mestrius
		quaest.	Q. Plaestinus, Sex. Fadius
28	jan. 1. – júl. 1.	IIvir	S. Gavius, C. Geminius Nig(er)
		aed.	Q. Caetronius, C. Clodius

Bizonyítja-e ez a felirat, hogy ettől kezdve július 1. volt a tisztségviselők hivatalba lépésének időpontja? Nem, mert nem tudjuk, hogyan folytatódott, és nem tudjuk azt sem biztosan megállapítani, hogy mi okozta a változást. A folytatás jelentőségét jól mutatja, hogy ha a 28. év elveszett volna, akkor joggal érvelhetnénk amellett, hogy 30-tól a január 1-jei hivatalba lépés volt a szokásos. Hogy a 28. év július 1-jei időpontja valóban azt

⁷⁴² L. fent.

⁷⁴³ Azzal a megjegyzéssel, hogy *hoc anno quaestores creati*. Ezt Degraffi (InIt XIII 1 p. 251) úgy értelmezi, hogy a quaestura nem tartozott Venusiában a rendes tisztségek közé, hanem csak personale munus volt, vö. Dig. 50.4.18.2.

⁷⁴⁴ DEGRASSI InIt XIII 1 p. 256, Mommsen szerint (Dessau ILS 6123 is így) valójában a quaestorok neve esett ki, az itt szereplők aedilisek, míg a q(aestores) a következő sorra, az elveszett quaestorokra vonatkozna.

⁷⁴⁵ A felíraton nincs jelölve, mivel azonban az előző év tisztviselői január 1-jéig, a következő évek pedig január 1-jétől voltak hivatalban, ez a kiegészítés adódik.

jelenti, hogy innentől már mindig július 1. szerepelt, azt pedig azért nem tudjuk, mert nem ismerjük a korábbi változások pontos okait, így nem tudjuk, hogy ez a július 1. csak egy újabb ideiglenes változást jelent-e, vagy pedig az ettől fogva érvényes standardot. Ugyanilyen okból bármennyire is csábít a töredék elején elhelyezkedő július 1-jék sora arra, hogy ezt a dátumot fogadjuk el standardnak, a végén egy sor január 1-jét találunk. A 32. évnél megjelenő praefectusok és a tisztségek időtartamainak összezavarodása valamilyen rendkívüli körülményt sejtetnek, Dessau⁷⁴⁶ és Degrassi⁷⁴⁷ szerint a *contentiones candidatorum* miatt léptek hivatalba duumvirek helyett praefectusok. Ez esetben viszont 31-ben már visszatérhettek volna a július 1-jei hivatalba lépéshez, mégis csak fél évig, január 1-jéig választották meg az új tisztviselőket, Degrassi szerint azért, mert a sok jelöltet a rövidített időtartamú és így többeknek lehetőséget biztosító tisztségekkel próbálták kielégíteni.⁷⁴⁸ Ha ez valóban így történt – bár nincs rá forrásunk és a rengeteg pályázó ellen szól, hogy ugyanazokkal a személyekkel többször találkozunk a tisztviselők között⁷⁴⁹ –, akkor semmi akadálya nincs annak, hogy ezt tételezzük fel a 28. évnél is. Így nem azért tartana július 1-jéig a IIviratus és az aedilitas, hogy újra visszatérjenek a szokásos július 1-jei hivatalba lépéshez⁷⁵⁰ – amit egyébként már 31-ben megtehettek volna –, hanem azért, mert sok volt a pályázó. Ráadásul ha a város saját jogon, nyilván a potenciális pályázók nyomásának engedelmeskedve, tetszése szerint variálhatja a tisztségek időtartamát és ezáltal a hivatalba lépés idejét, ez már önmagában is egy központilag egységesített és kötelező szabályozás ellen szól.

Ezek szerint a Fasti Venusini legfeljebb annyit bizonyít, hogy két időpont, a január 1. és a július 1. tűnik általánosnak, de nem kötelezőnek. S bár el kell ismernünk, hogy a felirat elején és végén lévő július 1-jei hivatalba lépés nagyon csábít arra, hogy a köztük lévő egyéb időpontokat csak valami eseti zavarnak tekintsük, amíg nem tudjuk, hogy ezt a zavart mi okozta vagy hogy hogyan folytatódott, a felirat értelmezése nem egyértelmű. A két standard időpont feltételezése jobban illik a hivatalba lépések más városokban biztosan megállapítható időpontjához is, mintha csak a július 1-jét tekintenénk annak.

⁷⁴⁶ ILS II.1 p. 541. 6. jegyz.

⁷⁴⁷ InIt XIII 1 p. 251.

⁷⁴⁸ DEGRASSI InIt XIII 1 p. 251.

⁷⁴⁹ C. Valerius 33-ban aedilis, 31-ben quaestor; C. Geminius 30-ban quaestor (Mommsen szerint aedilis), 28-ban duumvir; L. Cornelius 33-ban quaestor, 32-ben praefectus, 30-ban duumvir. Bár való igaz, hogy a quaestura nem egy magas tisztség, de ha rengeteg pályázó van, jobb híján, ideiglenesen talán megtenné. Ezt akár rá is foghatnánk Geminius és Cornelius esetére, de túl sok pályázó esetében különösen furcsa lenne, hogy a 33-ban már aedilis C. Valerius, két évvel később az alacsonyabb quaesturát tölti be.

⁷⁵⁰ DESSAU ILS II.1 p. 541. 13. jegyz., DEGRASSI InIt XIII 1. p. 256.

ASIA (OGIS 458)

Az OGIS 458-as felirat két szempontból is jelentős számunkra, egyrészt igazolja, hogy Asia provinciában Kr. e. 9-től kezdve szeptember 23-án kezdődött az év és ekkor léptek hivatalba a tisztviselők is, másrészt világosan mutatja, hogy a helytartó a provinciális tanáccsal saját hatáskörben dönthetett arról, hogy mikor kezdődjön az év, ez pedig értelemszerűen egy központilag meghatározott évkezdet ellen mutat. Természetesen lehettek és voltak is különbségek az évszázados városi hagyományokkal, saját érával, gyakran a „klasszikus” római helyett görög vagy makedón naptárral rendelkező Kelet és a római mintákat jobban követő Nyugat között,⁷⁵¹ és így nem lehet minden további nélkül összemosni a két területet.⁷⁵² De teljesen külön sem kezelhetjük, hiszen Nyugaton és magában Itáliában is találkozunk helyi érákkal (Patavium,⁷⁵³ Emerita,⁷⁵⁴ Taormina,⁷⁵⁵ Puteoli,⁷⁵⁶ Interamna⁷⁵⁷) és saját naptárral (pl. Neapolis/Lénaia)⁷⁵⁸ is. Az OGIS 458 tehát véleményem szerint nem csak a Kelet vonatkozásában, hanem birodalmi szinten is jelzi, hogy a helytartónak és/vagy a consilium provinciaenak, koinonnak volt szabad mozgástere a hivatali év meghatározásában,⁷⁵⁹ továbbá azt is, hogy a praktikumot gyakran egyéb szempontok írták felül, azaz csak azért, mert a mi gondolkodásunk szerint a helyi hagyományok csak bonyolítanak a dolgokat, még nem feltétlenül kell széleskörű egységesítést feltételeznünk.⁷⁶⁰ A több példányban is – bár töredékesen – fennmaradt felirat vonatkozó része a következő:

...δοκεῖ μοι / πασῶν τῶν πολειτηῶν εἶναι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν νέαν νομηνίαν / τὴν τοῦ θηοτάτου Καίσαρος γενέθλιον, ἐκείνη τε πάντας εἰς τὴν / ἀρχὴν ἐνβαίνειν, ἥτις ἐστὶν πρὸ ἐννέα καλανδῶν Ὀκτωβρίων ...OGIS 458. IV.20-23;⁷⁶¹ Kr. e. 9k.⁷⁶²

⁷⁵¹ Vö. SAMUEL 1972, a keleti naptárakkal kapcsolatban különösen 171-188.

⁷⁵² Bár MOMMSEN is (CIL X p. 91) *in universo imperio*-t ír a július 1-jei hivatalba lépésre!

⁷⁵³ HARRIS 1977.

⁷⁵⁴ VENTURA VILLANOVA 2009. 218-219.

⁷⁵⁵ RUCK 1996.

⁷⁵⁶ CIL X 1781.

⁷⁵⁷ CIL XI 4170.

⁷⁵⁸ L. lent.

⁷⁵⁹ Ezt a Fasti Venusini értelmezésénél is felételezi a kutatás (l. ott), de erre utal Suet. Aug. 59 is Itáliával kapcsolatban.

⁷⁶⁰ Elég akár csak az uralkodói évek számozásának eltérésére gondolnunk, Egyiptomban az egyiptomi év alapján, nyugaton a tribunusi év alapján tartják számon az éveket.

⁷⁶¹ A szöveg idézésénél LAFFI 1967 számozását követem.

⁷⁶² Patay-Horváth A. fordítása itt éppen a lényegyet tekintve pontatlan („Szerintem minden államban ugyanarra a napra, mégpedig a legistenibb Caesar születésnapjára esik az újév, és ugyanazon a napon lép

A szövegben a helytartó javasolja, hogy Augustus születésnapja, szeptember 23-a legyen mind a naptári év kezdete, mind a tisztviselők hivatalba lépésének időpontja.⁷⁶³ A továbbiakban ezt a koinon elfogadja,⁷⁶⁴ sőt koszorúval tüntetik ki Paulus Fabius Maximust, mivel ilyen rendkívüli javaslattal állt elő a császár megtiszteltetésével kapcsolatban.⁷⁶⁵ Maga a szöveg és a szakirodalom is⁷⁶⁶ hangsúlyozza tehát a megtiszteltetés rendkívüli, szokatlan voltát. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Augustusszal, az első császárral kapcsolatban sok minden „rendkívüli” történt, amely az utódai számára viszont precedenst teremtett.⁷⁶⁷ Ennek megfelelően a vizsgált felirat azon felül, hogy Kr. e. 9-től a szeptember 23-i hivatalba lépést bizonyítja Asia városaiban, egyszersmind azt is jelzi, hogy – akár erre a precedensre is hivatkozva –, bármely ambiciózus helytartó, provincia vagy városi közösség gyakorlatilag bármely tetszőleges időpontban kezdhette a naptári és/vagy hivatali évét, hiszen bármelyik későbbi császár esetében is választhatták a születésnapját, trónra lépését, egy győzelmének évfordulóját stb. az év kezdetének.

mindenki hivatalba, ez pedig nem más, mint az október elsejét megelőző kilencedik nap (szeptember 23.)” BORHY 2003. 416). Ha ugyanis a δοκεῖ μοι kifejezést „úgy látom, jól tudom” értelemben vesszük (Patay-Horváthnál „szerintem”), akkor nincs értelme a szöveg többi részének sem, pl. hogy a helytartót ezen javaslatáért megjutalmazták (Patay-Horváthnál is látszik az ellentmondás: „Ő javasolta azt a hellének által eddig ismeretlen megtiszteltetést Augustusnak, hogy az ő születésnapjától számítsák az idő kezdetét.” ~ ...καὶ τὸ μέχρι νῦν ἀγνοηθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ τειμὴν εὔρετο, τὸ ἀπὸ τῆς ἐκείνου γενέ/σεως ἄρχειν τῷ βίῳ τὸν χρόνον” VI.47-49) A fentiek miatt az itt szereplő δοκεῖ μοι kifejezés értelme inkább: *jónak látom, hogy ez és ez történjék...* (Borzsák I. fordításában: „javaslatom az, hogy valamennyi városnak azonos újévkezdeté legyen, még pedig az isteni Caesar születése napja, és mindenki ezen a napon lépjen hivatalba, azaz október Kalendae-ja előtt kilenc nappal”, BORZSÁK 1963. 205).

⁷⁶³ A javaslat előtti évkezdés sem január 1. vagy július 1. volt, vö. LAFFI 1967. 39-42. A szakirodalom általában a caesari naptárreform augustusi kiigazításával kapcsolatban szokta vizsgálni ezt a dokumentumot, számunkra ez most érdektelen.

⁷⁶⁴ Δι’ ὃ ... δεδóχθαι τοῖς ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἑλλήσιν· ἄρχειν τὴν νῆαν νουμανίαν πάσα[ις] / ταῖς πόλεσιν τῇ πρὸ ἐννέα καλανδῶν Ὀκτωβρίων, ἥτις ἐστὶν γενέ/θλιος ἡμέρα τοῦ Σεβαστοῦ,... VI.49-52

⁷⁶⁵ Τὸν δὲ ἐψηφισμένον στέφανον τῷ τὰς μεγίστας εὐρόντι / τειμὰς ὑπὲρ Καίσαρος δεδóσθαι Μαξί μωι τῷ ἀνθυπάτῳ... VI.56-57.

⁷⁶⁶ Τὸ μέχρι νῦν ἀγνοηθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ τειμὴν VI.47-48., illetve SHERK 1969. 334 „*Paulus Fabius Maximus proposes a somewhat unusual manner of honoring the emperor.*”

⁷⁶⁷ Akár csak az időszámítással kapcsolatban is elég az augusztus vagy július hónapnevünkre, és a – kevésbé maradandó – hasonló próbálkozásokra (Germanicus, Domitianus) gondolnunk.

LUCERA

A Fasti Lucerini töredéke⁷⁶⁸ Liebenam szerint szintén bizonyíték a tisztviselők július 1-jei hivatalba lépésére,⁷⁶⁹ Crawford szerint viszont a január 1. valószínűsíthető.⁷⁷⁰

[---]inus [---aedil(iles)]

[Imp. Caesare] August(o) XII, [L. Cornelio P. f. Sulla co(n)s(ulibus)] **Kr. e. 5**

[suff(ecti) L. Vini]cius L. f. M. n. [Q. Haterius – f.]

[C. S]ulpicius C. f. Galba

[---]nnius L. f. Canu(leius) Crisp(us), L. H[--- Ilvir(i)]

[---] s A. f., L. Fu[-----aed(iles)]

[C. Calvisio] C. f. Sabino, L. P[assieno – f. Rufo co(n)s(ulibus)] **Kr. e. 4**

A felirat elején szereplő consulok illetve suffectusok Kr. e. 5-ben voltak hivatalban, míg az végén lévők Kr. e. 4-ben. A felirat azonban semmilyen adattal nem szolgál a helyi tisztségviselők hivatali idejére vonatkozóan, mivel igaz, hogy a helyi tisztségviselők a suffectusok után következnek, azonban egyben az adott évhez tartozó bejegyzések végén is. Így nem igazolható, hogy időben is a suffectusok után következtek, hiszen pl. az ostiai Fastin is elől szerepelnek a birodalmi ügyek, majd csak ez után a helyi jellegűek, függetlenül attól, hogy kronológiailag milyen viszonyban voltak egymással. Így nem tudjuk, hogy itt a helyi tisztviselők azért szerepelnek a suffectusok után, mert időben is később léptek hivatalba, vagy csak azért, mert mint helyi tisztviselők a birodalmi ügyek, így a consulok utá kerülnek csak sorra. Így ebből a feliratról semmi sem derül ki a helyi tisztviselők hivatalba lépésével kapcsolatban.

UZELIS

Galsterer említi a CIL VIII 6339-es feliratot (Numidia, Uzelis), amely véleménye szerint a január 1-jei hivatalba lépést támasztja alá.⁷⁷¹ A felirat szövege a következő:

*Iovi Optimo Maxi/mo Genio aerea fru/mentariae Aug(usto) sac(rum) / P(ublius) Marcius
P(ubli) f(ilius) Q(uirina) Cres/cens mag(ister) ob statuam / quam ob honorem
ma/gistratus sui die III No/narum Ianuariatrum / in Capitolio promisit / inlatis r(ei)*

⁷⁶⁸ CIL IX 786, InIt 13.1.10.

⁷⁶⁹ LIEBENAM 1967/1900. 273. 2. jegyz.

⁷⁷⁰ CRAWFORD 1998. 46.

⁷⁷¹ GALSTERER 1971. 38. 13. jegyz.

p(ublicae) summis ho/norari(i)s decurionatus / et mag(istratus) s(ua) p(ecunia) f(ecit) et eodem an/no die XVI K(alendas) Octobr(es) / dedicavit l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)

A felirat valóban a január elején történő hivatalba lépés mellett szólna, ha biztosan tudnánk, hogy Crescens a tisztség miatti fogadalmát rögtön hivatalba lépése után tette. Ilyen *ob honorem* jellegű fogadalmat azonban nem csak már elnyert és már be is töltött, hanem a jövőben még elnyerendő tisztségért is lehetett tenni, ezt maradéktalanul igazolja a két következő Digesta hely is: *Si quidem ob honorem promiserit decretum sibi vel decernendum vel ob aliam iustam causam tenebitur ex pollicitatione* (Ulp. Dig. 50.12.1); *Si quis ob honorem vel sacerdotium pecuniam promiserit et antequam honorem vel magistratum ineat, decedet ...* (Mod. Dig. 50.12.11). Ennek megfelelően a felirat a hivatalba lépés idejéről semmit sem árul el, mivel a fogadalmat vagy a választási kampány közben, vagy megválasztása vagy hivatalba lépése után is tehette, ráadásul január 5-én, ami közel van ugyan január 1-jéhez, de önmagában nem igazol semmit. Ráadásul miért tenne fogadalmat egy hivatalba lépett személy a hivataláért, az tűnik logikusnak, hogy a választási kampányban ígéretet, nem pedig már tisztségviselőként, akit ráadásul nem is lehet újraválasztani. A fentiek miatt a szeptemberi dátum sem segít, hiszen lehet, hogy januárban azért tett fogadalmat, hogy megválasszák, majd miután megválasztották – valamikor január 5. után – és esetleg hivatalba is lépett, teljesítette fogadalmát. De éppen az is elképzelhető, amire Galsterer gondolhat, azaz január 1-jén hivatalba lépett, fogadalmat tett, majd még hivatali éve alatt teljesítette is. Így ebből a feliratból semmit sem tudunk meg a hivatalba lépés idejére vonatkozóan.

POMPEII

Pompeiire vonatkozóan több különálló forrással is rendelkezünk, ezeket Mommsen,⁷⁷² majd Liebenam⁷⁷³ is összefoglalta, és két feliratpár valamint három viasztáblán fennmaradt nyugta alapján határozták meg a hivatali év kezdetét.

A három nyugta, melyek L. Caecilius Iucundus 1875-ben felfedezett gyűjteményébe tartoznak, segít közelebbről meghatározni a hivatalba lépés idejét.⁷⁷⁴

⁷⁷² MOMMSEN CIL X p. 90.

⁷⁷³ LIEBENAM 1905. 1814.

⁷⁷⁴ Vö. MOMMSEN CIL X p. 90. és LIEBENAM 1905. 1814.

*L. Albucio Iusto L. Veranio / Hypsaeo duumviris iur(e) dic(undo) ... Act(um) Pomp(eis) XVIII⁷⁷⁵ K(alendas) Sept(embres) / A. Paconio Sabino A. Petronio co(n)s(ulibus).*⁷⁷⁶ CIL IV 3340, 142 (58. augusztus 14.)

*L. Veranio Hupsaeo (sic!), L. Albucio / Iusto duumviris iure dic(undo) / XIII K(alendas) Iulias ... Act(um) Pom(peis) / Cn. Fonteio C. Vipstano co(n)s(ulibus).*⁷⁷⁷ CIL 3340, 147 (59. június 18.)

*Cn. Pompeio Grospho, Grospho / Pompeio Gaviano Ilvir(is) iur(e) dic(undo) / VI Idus Iulias ... Act(um) Pom(peis) / M. Ostorio Scapula T. Sextio Africano co(n)s(ulibus).*⁷⁷⁸ CIL X 3340, 143 (59. július 10.)

Mivel 58. augusztus 14-én és 59. június 18-án is L. Albucius Iustus és L. Veranius Hypsaeus voltak a duumvirek, de 59. július 10-én ezzel szemben új duumvireket találunk, a duumvirek hivatalba lépése június 18. és július 10. közé esett, így valóban meggyőzőnek tűnik Mommsen július 1-jei időpontja, bár konkrét bizonyíték nincs rá.

Ennek megerősítésére hoz fel Mommsen és Liebenam is két-két további feliratot. A CIL X 891-en M. Pomponius Marcellus és L. Valerius Flaccus duumvir iure dicundók szerepelnek a Kr. u. 1. év consul ordinariusai, C. Caesarrel és L. Aemilius Paullusszal.⁷⁷⁹ Míg a CIL X 884-en ugyanezen duumvirek már a következő, Kr. u. 2. év consul ordinariusai szerepelnek, P. Alfenus Varusszal és P. Viniciusszal.

A CIL X 892-ben pedig M. Numistrius Fronto és Q. Cotrius duumvir iure dicundók szerepelnek M. Serviliusszal és L. Aelius Lamiával, a Kr. u. 3. év consul ordinariusai, míg ugyanezen év consul suffectusaival P. Silius Luciusszal és L. Volusius Saturninuszal⁷⁸⁰ találkozunk a CIL X 824-en, viszont ekkor már különböző duumvirek társaságában (M. Staius Rufus és Cn. Melissaeus).

⁷⁷⁵ A CIL-ben hibásan XVIII szerepel, javítva CIL X p. 454.

⁷⁷⁶ Az 58. év suffectusai, vö. DEGRASSI 1952. 16.

⁷⁷⁷ Az 59. év ordinariusai, vö. DEGRASSI 1952. 16.

⁷⁷⁸ Az 59. év suffectusai, vö. DEGRASSI 1952. 16.

⁷⁷⁹ DEGRASSI 1952. 6.

⁷⁸⁰ Vö. DEGRASSI 1952. 6.

	IIvirek	consulok
CIL X 891 és AE 1901, 80 ⁷⁸¹	M. Pomponius Marcellus L. Valerius Flaccus	C. Caesar L. Paullus (Kr. u. 1. jún. 30-ig)
CIL X 884	M. Pomponius Marcellus L. Valerius Flaccus	P. Alfenus P. Vinicius (Kr. u. 2. jún. 30-ig)
CIL X 892	M. Numistrius Fronto Q. Cotrius	M. Servilius L. Aelius (Kr. u. 3. jún. 30-ig)
CIL X 824	M. Staius Rufus Cn. Mellissaeus	P. Silius L. Volusius (Kr. u. 3. júl. 1-jétől)

A fenti feliratok mindössze annyit bizonyítanak, hogy nem január 1-jén volt a hivatalba lépés, de nem használhatók fel érvként a július 1. mellett. Sőt az első három felirat elméletileg kizárja a július 1-jét, mivel ha M. Pomponius Marcellus és L. Valerius Flaccus, akik Kr. u. 1-2-ben voltak IIvirek, július 1-jén léptek hivatalba, akkor nem lehettek IIvirek a Kr. u. 1. év consul ordinariusai alatt, hiszen Kr. e. 1-ben július 1-jétől L. Paullus ordinarius helyett már M. Herennius Picens volt a suffectus.⁷⁸² Pompeiiben tökéletesen tisztában lehettek azzal, hogy melyik suffectus mikor fog hivatalba lépni,⁷⁸³ így nem kell azzal számolnunk, hogy esetleg nem tudtak arról, hogy suffectus lépett hivatalba, és ezért nem írták ki a nevét. Természetesen a suffectusok eredeti jelentésében szereplő consulok esetében – azaz ha váratlan haláleset miatt nevezték ki őket – joggal figyelembe vehetnénk egy kis késedelmet, a Fasti Capitolini azonban igazolja, hogy ekkoriban (Kr. u. 1-13-ig) szép sorjában július elsején léptek hivatalba a suffectusok, így a július 1-jétől hivatalba lépő M. Herennius Picens bizonyára előre megválasztott, és nem hirtelenjében hivatalba lépő suffectus volt.⁷⁸⁴ Ha pedig Herennius consul suffectusként már hivatalba lépett volna, akkor az általános gyakorlatnak megfelelően őt kellett volna feltüntetni consulként, hiszen, ahogyan Eck egy tanulmányában⁷⁸⁵ rámutatott, a magánjellegű feliratokon, dokumentumokon az 1-2. század fordulójáig az éppen hivatalban lévő consulokkal kelteztek. Azaz – ha már hivatalba léptek, akkor – a suffectusokkal kelteztek, míg a közigazgatási jellegű dokumentumoknál ez a gyakorlat, azaz a suffectusok feltüntetése egészen a 2. század végéig fennállt. Szempontunkból annak van jelentősége, hogy Krisztus

⁷⁸¹ Mommsen ezt a feliratot még nem vehette figyelembe, ugyanazon duumvirek és consulok szerepelnek rajta, mint a CIL X 891-en.

⁷⁸² Vö. DEGRASSI 1952. 6. és Fasti Capitolini XLV frg. 2. sor: *ex K(alendis) Iul(iis) M. Herennius M(arci) f(ilius), M(ani) n(epos) Picens* (InIt XIII 13.1.1).

⁷⁸³ ECK 1991. 35.

⁷⁸⁴ Bár a suffectusokat nem feltétlenül az ordinariusokkal együtt választották meg, mégis többnyire jóval a hivatalba lépésük előtt, ehhez vö. TALBERT 1984. 202-207. Ennek megfelelően Pompeiiben hónapokkal előre tudhatták, hogy ki és mikortól lesz a suffectus, így ez nem okozhatott problémát.

⁷⁸⁵ ECK 1991. 43-44.

születése körül mennyire lehetett *kizárólagos* a suffectusokkal való keltezés. Ehhez a pompeii feliratok ilyen irányú gyakorlatát kell megvizsgálnunk.⁷⁸⁶

Pompeiiből 256 olyan felirat maradt ránk, amelyen szerepel a consul szó.⁷⁸⁷ A város pusztulása miatt nincs 79-nél későbbi felirat. A feliratok időbeli eloszlásán torzít a két nagy gyűjtemény, a Iucundus⁷⁸⁸ és a Sulpicius, utóbbit többnyire nem Pompeiiben, hanem Puteoliban keltezték, ezeket mégsem zártam ki a vizsgálatból, hiszen nincs okunk feltételezni, hogy más módszert alkalmaztak volna a keltezés során,⁷⁸⁹ ráadásul így a vizsgált anyag is bővebb lett. Részben a két gyűjtemény tartalma miatt a feliratok főleg az 1. sz. középről származnak. A feliratok közül a vizsgált szempontból nem értékelhető⁷⁹⁰ 49; suffectusokkal keltez 95;⁷⁹¹ ordinariusokkal pedig összesen 106. Utóbbiakat érdemes két részre bontani: 52 felirat esetében a hónapra vagy akár napra pontos keltezés lehetővé tette annak megállapítását, hogy keletkezésük idején még nem léptek hivatalba suffectusok,⁷⁹² a többi 54 esetében nem volt lehetőség az évnél pontosabb keltezésre,⁷⁹³ így itt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy még nem léptek hivatalba a suffectusok. Tényleges kivételt azonban csak hatot találtam:

1. *Act(um) Pomp(eis) V K(alendas) Dec(embres) / L. Calpurn[i]o M. Licinio [co(n)s(ulibus)*. CIL IV 3340, 2. Ezen a 27. november 27-re keltezhető viasztáblán a 27-év consul ordinariusai szerepelnek, nem pedig a suffectusok.⁷⁹⁴ Egy pusztán decemberi suffectus-párnak pedig a korszakban nincs párhuzama,

⁷⁸⁶ ECK 1991. 36. pusztán a Iucundus gyűjteményt vizsgálva három szabálytól eltérő kivételt állapít meg, ezekhez l. lent.

⁷⁸⁷ Epigraphik Datenbank Clauss / Slaby (http://oracle-vm.ku-eichstaett.de:8888/epigr/epigraphik_de), Ort: Pompeii, Suchtext: consul. 2012.07.22, 13:47. Természetesen lehetnek olyan feliratok, amelyben elmarad a consulibus jelölés, azonban a minta így is elég nagy ahhoz, hogy a tendenciákat vizsgálni tudjuk.

⁷⁸⁸ CIL IV 3340.

⁷⁸⁹ A vizsgálat során nem is találtam eltérést.

⁷⁹⁰ Azaz nem azonosíthatóak vagy keltezhetőek a consulok, uralkodói titulátúra esetleges kommemoratív consulsággal, vagy nem is consulokról van szó (pl. ex senatus **consulto**) stb.

⁷⁹¹ Ide soroltam az AE 1982, 208-t is, bár itt az a probléma a bevett kiegészítéssel – *actum [Puteolis Ti(berio) Claudio Cesare Augusto] / Germanico Gallo [co(n)s(ulibus)]* –, hogy a suffectus Gallus nem viselt hivatalt az ordinarius Claudiusszal, mivel őt váltotta a consuli tisztségben. Elképzelhető, hogy az uralkodó tisztelet miatt tüntették fel továbbra is Claudiust, erre utalhat, hogy a lenti öt kivételből is két esetben az uralkodó szerepel a valós hivatali idején túl.

⁷⁹² A vizsgált korszakban a suffectusok hivatalba lépése meglehetősen szabályos volt, így az év elejére (az adott évtől függően ez többnyire az első 4-6 hónap, vö. GALLIVAN 1974 és GALLIVAN 1978) keltezhető ordinariusok esetében szinte biztosak lehetünk abban, hogy még nem voltak hivatalban a suffectusok. Anomáliák többnyire csak az uralkodók pár napos/hetes consulságai esetében léptek fel, de ezeket epigráfiai és irodalmi (pl. Suetonius) források alapján azonosítani lehet, és így a fenti vizsgálat során figyelembe tudtam venni (vö. DEGRASSI 1952. *passim*).

⁷⁹³ Ide soroltam a CIL X 891-t és az AE 1901, 80-t is.

⁷⁹⁴ DEGRASSI 1952. 9.

így arra kell következtetnünk, hogy a már hivatalban lévő suffectusok ellenére az ordinariusokat használták fel a keltezésre.

2. *[Q(uinto) Volusio S]aturnin[o P(ublio) Cor]/[nelio Scipi]one [co(n)s(ulibus)] / III Idus Novembr(es)...* CIL IV 3340, 23. Ezen az 56. november 11-re keltezhető viasztáblán az ordinariusok szerepelnek az ekkor már biztosan hivatalban lévő suffectusok helyett.⁷⁹⁵
3. *Act(um) Pomp(eis) Non(is) Aug(ustis) / Nerone Caes(are) II L(ucio) Calpurn(io) c(onsulibus).* CIL IV 3340, 35. Ezen a viasztáblán az 57. év ordinariusai szerepelnek augusztus 5-én, pedig ekkor már Piso helyett L. Caesius Martialis volt a consul suffectus.⁷⁹⁶
4. *Imp(eratore) Vespasiano VII co(n)s(ule) / IIII Idus Novembr(es).* CIL IV, 5528. Ezen a 76. november 10-re keltezhető feliraton a consul ordinarius Vespasianus szerepel, a már biztosan hivatalban lévő suffectusok helyett.⁷⁹⁷
5. *[C(aio) C]aesare Augusto Ger(manico) L(ucio) / [Apro]nio Ca[e]siano co(n)s(ulibus) / pr(idie) Non(as) Febr(uarias).* TPSulp 41. Ezen a 39. február 4-i viasztáblán Caligula szerepel, pedig Suetonius szerint csak január végéig viselte a consulatus.⁷⁹⁸
6. *C(aio) Pompeo Gallo Q(uinto) Vera[nio] co(n)s(ulibus) / V Nonas Mar[tia]s.* TPSulp 55. Ezen a 49. március 3-ra keltezhető viasztáblán a két consul ordinarius szerepel. Gallivan a két ordinarius hivatali idejét 2 hónapban, a két suffectusét pedig 4 hónapban határozza meg, így márciusban már a suffectusoknak kellene hivatalban lenni.⁷⁹⁹ Gallivannek viszont csak arra van adata, hogy a két ordinarius még hivatalban volt február elsején (AE 1969/70, 203), a suffectusok pedig már hivatalban voltak május 23-án (CIL XI 6236),⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ DEGRASSI 1952. 15. ECK 1991. 35-36. nem tekinti kivételnek, nem tudom, miért. Bár a felirat rendkívül töredékes, a 79-cel záruló időszakból csak két consulpárt találtam, akik megfelelnek az *-aturnino-* és *-one* töredékeknek, a fenti páron kívül csak a Kr. e. 19. év ordinariusait: C. Sentius Saturninust és Q. Lucretius Cinna Vespillót (DEGRASSI 1952. 4.), ők azonban túl koraiak a Lucundus gyűjteményhez, így a fenti kiegészítést továbbra is helyesnek, a feliratot pedig kivételnek tartom. Nem szerepeltetem viszont a kivételek között az ECK által ide sorolt CIL 3340, 41-t, mivel a szeptember-decemberre utaló kiegészítés rendkívül bizonytalan.

⁷⁹⁶ DEGRASSI 1952. 16.

⁷⁹⁷ DEGRASSI 1952. 22.

⁷⁹⁸ Suet. *Cal.* 17.1; Dio 49.13.2. vö. DEGRASSI 1952. 11.

⁷⁹⁹ GALLIVAN 1978. 413. és 425., mindkét alkalommal kérdőjelesen, DEGRASSI 1952. 14. nem határozza meg az időtartamokat.

⁸⁰⁰ GALLIVAN 1978. 409.

viszont még nem ismerte a vizsgált feliratunkat.⁸⁰¹ Így nincs elég nyomós okunk ezt a feliratot kivételnek tartani, valószínűbb, hogy Gallivan eleve bizonytalannak jelölt megállapításával szemben az ordinariusok nem kettő, hanem négy hónapig töltötték be hivatalukat, így márciusban még hivatalban voltak. Így ez a felirat nem biztos, hogy kivétel.

A fentiek értelmében tehát összesen 5 kivételünk maradt, szemben a 95 biztosan suffectusszal keltezett, és a 107⁸⁰² ennek ellent nem mondó, ordinariusszal keltezett feliratnak.⁸⁰³ Az öt kivétel közül többnek is van olyan sajátossága, amely könnyebben magyarázhatóvá teszi a suffectusok kihagyását: magánjellegű jogi dokumentumokok illetve egy amphora feliratai. A CIL IV 5528 esetében előfordulhat, hogy az uralkodó iránti tiszteletből nem írták ki a suffectust illetve a másik consult. A CIL IV 3340, 35 esetében is tetszetős Ecknek az az érve, hogy mivel az ordinarius császár nem változott, elkerülte a figyelmüket a mellé kerülő új suffectus.⁸⁰⁴

A CIL X 891 és az AE 1901, 80 esetében egy, a ministri Augusti által állított nyilvános feliratról van szó, ez amellet szól, hogy a suffectust kellett volna feltüntetni, ha már hivatalba lépett, míg a fenti magánjellegű feliratoknál ez nem feltétlenül volt szempont. A suffectus feltüntetése ellen szól viszont, hogy az elől szereplő ordinarius – C. Caesar – nem változott, ráadásul a császári család tagja is, így ez a tény okozhatott zavart a hivatalában maradó ordinarius után szereplő suffectus esetében. Ha az időpontokat nézzük, akkor arra hívhatjuk fel a figyelmet, hogy a CIL X 891 és az AE 1901, 80 lenne a két első olyan felirat, amelyiken nem az éppen hivatalba lévő suffectusokkal, hanem egész évben az ordinariusokkal kelteznek, Pompeiiben⁸⁰⁵ és birodalmi szinten is csak a 20-as évek végétől⁸⁰⁶ jelennek meg gyakrabban az ilyen feliratok. Mivel azonban nyilván mindig lennie kell egy első adatnak és elvéve találunk már nem sokkal későbből is ugyanilyen jellegű kivételeket a suffectus/ordinarius szabály alól, a fentiek alapján nem dönthetjük el teljes bizonyossággal, hogy a CIL X 891 és az AE 1901, 80 feliratok állítása idején még a két ordinarius volt hivatalban vagy már a suffectus. A tendencia azonban mindenképpen az, hogy ekkor még egy nyilvános feliraton a suffectust kellett volna feltüntetni, ha már hivatalban volt. Ezt erősíti az is, hogy a Kr. u. 3-ban, tehát egy évvel később a szintén a

⁸⁰¹ Első publikálása az AE 1978-as.

⁸⁰² Ti. a hatodik kivétel valójában ide tartozik.

⁸⁰³ Figyelemreméltó, hogy a *suffectusok* és az *ordinariusok* nagyságrendje hasonló.

⁸⁰⁴ ECK 1991. 36.

⁸⁰⁵ CIL IV 3340, 2, 1. fent.

⁸⁰⁶ WEBER 1975. 493-494, a két legkorábbi Kr. u. 5 (Baetica) és Kr. u. 16 (Róma).

ministri Augusti által állított CIL X 824-en a suffectusok szerepelnek, ahogyan egy évvel korábban a CIL X 897-en⁸⁰⁷ is.

Weber⁸⁰⁸ és őt követve Eck⁸⁰⁹ is egyértelműen kivételnek tekintik a két kérdéses feliratot, és véleményük szerint mindkettőt Kr. u. 1. július 1. utánra kell keltezni, annak ellenére, hogy a consul ordinariusok csak június 30-ig voltak hivatalban. A probléma viszont az, hogy ezt Weber lényegében csak azzal tudja alátámasztani, hogy a duumvirek Pompeiiben július elsején léptek hivatalba.⁸¹⁰ Azaz mivel a duumvirek július elsején léptek hivatalba, a két feliratot július 1. utánra kell kelteznünk, ebből pedig következik, hogy a tisztviselők július 1. után léptek hivatalba. Ez azonban *petitio principii*! Így a feliratok július 1. utánra történő keltezése nem bizonyított.

A fentiek alapján tehát, ha Pompeiiben a tisztviselők július 1-jén léptek hivatalba, akkor a CIL X 891 és AE 1901, 80 feliratokon annak ellenére a két ordinarius szerepel, hogy egyikük helyett már suffectus volt hivatalban. Ha viszont a két felirat valóban az ordinariusok alatt keletkezett, akkor a tisztviselők nem léphettek július 1-jén hivatalba, mivel ekkor már nem voltak hivatalban az ordinariusok, pontosabban egyikük, L. Paullus. Mindkét feltételezés általános tendenciát sért: vagy az ordinariusok szerepelnek olyan időszakban, amikor már suffectusok voltak hivatalban, vagy a helyi tisztviselők nem július 1-jén léptek hivatalba – mindkét szabály alól van kivétel. A július 1-jei hivatalba lépés ellen szól azonban, hogy a Krisztus születése körüli években konkrétan Pompeiiben a *ministri Augusti* által állított feliratokon általában szerepelnek a suffectusok (l. fent), így nincs okunk feltételezni, hogy miért éppen a két említett felirat esetében tértek volna el ettől. Viszont pompeii adat az is, hogy az 50-es évek végén június 18. és július 10. között léptek hivatalba a tisztviselők. A többi, hivatalba lépéssel kapcsolatos felirat adatainak felhasználása nélkül csak ennyit mondhatunk, ha azonban az eredményeinket megelőlegezzük, akkor azt láthajtuk, hogy az ordinarius/suffectus szabály⁸¹¹ az 1.

⁸⁰⁷ A CIL X 897 az A. Plautio A[alapján kérdőjelesen Kr. u. 29-re keltezi, ekkor viszont A. Plautius és L. Nonius Asprenas voltak a consul suffectusok (DEGRASSI 1952. 9), a töredék vége – A[– azonban jobban illik Kr. e. 1. consul suffectusaihoz, A. Plautiushoz és A. Caecina Severushoz (DEGRASSI 1952. 7). A CIL X 884 (Kr. u. 2.), 890 (Kr. e. 2.) és 892 (Kr. u. 3) feliratokon ordinariusok szerepelnek, de nem tudjuk őket az adott években belül pontosabban keltezni.

⁸⁰⁸ WEBER 1975.

⁸⁰⁹ ECK 1991. 43. 82. jegyz.

⁸¹⁰ WEBER 1975. 498. Itt is hangsúlyozom, hogy az a tény, hogy Pomponius Marcellus és Valerius Flaccus két naptári évben is szerepelnek (CIL X 891; AE 1901, 80: Kr. u. 1 és CIL X 884: Kr. u. 2) mint duumvirek, önmagában semmi mást nem bizonyít, csak azt, hogy nem január 1-jén léptek hivatalba, hiszen már egy január 2-i hivatalba lépés lehetővé teszi azt, hogy két egymást követő év ordinariusai alatt is hivatalban legyenek.

⁸¹¹ Azaz ha már suffectusok vannak hivatalban, akkor őket szokás feltüntetni az ordinariusok helyett.

században sokkal erősebb, mint a július 1-jei hivatalba lépés. Hiszen bár a térben és időben is közel lévő Nola és Neapolis esetében is olyan intervallumra tudjuk leszűkíteni a hivatalba lépést, amelybe a július 1. is belesik, Ostia március 28. előtti időpontja és Interamna április 1-je nem igazolja ezt, Venušiában pedig január 1. is szerepel. Ennek megfelelően Pompeiiben vagy nem július elsején volt a hivatalba lépés, de június 18. és június 30. között, vagy a hivatalba lépés ideje, amely a Krisztus születése körüli években sem január 1. sem július 1., az 50-es évek végére megváltozott július 1-jére. Az azonban semmiképpen sem igazolható, hogy Pompeiiben az egész Kr. u. 1. században július 1. volt a hivatalba lépés általános időpontja.

OSTIA

A Fasti Ostiensesre is többen hivatkoznak, mint a július 1-jei hivatalba lépés bizonyítékára: Liebenam⁸¹² a CIL XIV 245-re utal (84. illetve 92. évek), de itt semmi olyan adat sincs, ami alapján a hivatalba lépés idejét megállapíthatnánk, de Degrassi is a július 1-jét fogadja el.⁸¹³ Vidman véleménye szerint a július 1. kizárható, így a január 1-jét kell elfogadnunk,⁸¹⁴ míg Crawford annyit állapít meg, hogy április 28. előtt léptek hivatalba a tisztviselők.⁸¹⁵ Mivel a helyi hivatalnokok és események mindig a consulok és a birodalmi jelentőségű események után szerepelnek, abból, hogy mely suffectus vagy mely birodalmi esemény előzi meg a duumvireket, nem következtethetünk hivatalba lépésük idejére.

A 36. év, bár a kutatók többnyire ehhez fűzik megjegyzéseiket, nem sokat segít a kérdés megoldásában:

Ilvir(i) c. p. q. T. Sextius African(us)

A. Egrilius Rufus [---?]

praef(ecti) Q. Fabius Longus [II]

A. Egrilius Rufus [f(ilius)?]

In locum A. Egrili Rufi

M. Naevius Optatus pon[t(ifex)]

Volkani creatus XVI K(alendas) Au[g(ustas)]

⁸¹² LIEBENAM 1967/1900. 273. jegyz. 2.

⁸¹³ InIt XIII.1 p. 173-174.

⁸¹⁴ VIDMAN 1982. 69., már ezen a véleményen DESSAU apud CIL XIV 4535, p. 657.

⁸¹⁵ CRAWFORD 1998. 46.

A helyet többféleképpen értelmezik, a legvalószínűbb, hogy A. Egrilius Rufus duumvir és pontifex meghalt a tisztsége alatt, a római senator T. Sextius Africanus pedig talán csak tiszteletbeli tisztséget viselt, így Egrilius halála után két praefectust neveztek ki az ügyek vitelére. Az egyik Iivir talán ez „eredeti” Egrilius fia – vagy legalábbis névrokona –, Naevius Optatus pedig az új pontifex lett, mivel mindez július 17. előtt történt, a tisztviselők biztos ezen időpont előtt léptek hivatalba.⁸¹⁶ Sőt Vidman szerint már a július 17. is cáfolja a július 1-jei hivatalba lépést, hiszen ez esetben bő két hét alatt a pontifex Egrilius hivatalba lép, meghal, majd megválasztják az utódát, aki szintén hivatalba lép. A fő probléma azonban, hogy nem tudjuk, van-e tényleges összefüggés a júl. 17-i új pontifex és a praefectusok között, és az sem biztos, hogy a két Egrilius különböző.

Több eredménnyel kecsegtet a 30. év:

Iivir(i) P. Paetinius Dexter II

L. Iulius Carbo

III K(alendas) Mai(as) in locum Dext[ri]

Iivir(i) A. Egrilius Rufus

pontif(ex) Volkani Creatu[s]

et A. Host[ili]us Gratu[s]

Iiur pronuntiatus.

Bár a *pronuntiatus* értelmezésével vannak problémák,⁸¹⁷ a helyzet világos, Dexter helyett március 28-án új duumvirre és új pontifexre volt szükség. Ha Dexter 30. július 1-jén foglalta volna el a hivatalát, akkor nem lehetett volna hivatalban március 28-án (vagy nem sokkal előtte). Ha még a hivatalba lépése előtt meghalt designatusként, akkor pedig nincs értelme feltüntetni a Fastin, mivel valójában nem volt duumvir. Ellenben elképzelhető, hogy 29. július 1-jén lépett hivatalba és így 30. március 28-án valóban helyettesíteni kellett. Ezzel viszont az a probléma, hogy ez esetben joggal szerepelne a helyettesítés ténye a 30. évnél, de Dexternek mint duumvirnek nem a 30., hanem a 29. év duumvirei között lenne a helye. A tisztségviselők feltüntetésénél ugyanis mindig a hivatalba lépés időpontja számít (pl. Nola, Interamna, Venusia). Dextert tehát csak akkor lehetett március 28-án helyettesíteni, ha 30. január 1. után, de március 28. előtt foglalta el a hivatalát.

⁸¹⁶ Ehhez l. DESSAU apud CIL XIV 4535, p. 657., újabban VIDMAN 1982. 69.

⁸¹⁷ Pl. WICKERT (CIL XIV 4535) szerint mivel nem *creatus*, vagy *renuntiatus*, ezért rendkívüli hivatalviselésről van szó.

Ennek megfelelően Ostiában a tisztségviselők január 1. és március 28. között léptek hivatalba, nem pedig július 1-jén, s bár a szakirodalomban a január 1. is szerepel, erre sincs bizonyíték.

NOLA

A nolai Fastiban a Kr. u. 31. év helyi tisztviselői a július elsején valamint az október elsején hivatalba lépett consul suffectusok között szerepelnek:

*Ti. Caesar Aug(ustus) V co(n)s(ul)*⁸¹⁸ (a. 31)
suf(fecti) VII id. Mai. Faustus Cornelius Sulla, Sex. Teidius Catull(us) co(n)s(ules)
suf(fectus) k. Iul. L. Fulcinius Trio co(n)s(ul)
Oppius Proculus, M. Staius Flaccus Iivir(i) iter(um) q(uinquennales)
M. Atinius Florens, A. Cluvius Celer aed(iles)
suf(fectus) k. Oct. P. Memmius Regulus co(n)s(ul) (InIt XIII 1.12.8-13)

Ebből a feliratból a kutatók döntő többsége⁸¹⁹ azt a következtetést vonja le, hogy a tisztségviselők Nolában július elsején léptek hivatalba, jóllehet csak az következik belőle, hogy valamikor július 1. és október 1. között.

EMERITA AUGUSTA

Újabban Ventura Villanova vetette fel,⁸²⁰ hogy a hispaniai Emerita Augustában a Kr. u. 1. században április 21-én léptek hivatalba. Feltételezését a helyi Fasti egy töredékére alapozza (HEp 13, 2007, 138), a kiegészítés – véleménye szerint – a következő:

[--- (vacat) --- in L?] // *Fulcini Tuscini l[ocum praefectura]*⁸²¹
[L? *Fulcinius Tuscinus* (vacat) per ---]//m *Moloche[m vel -num]*

Az *in ... locum* kiegészítés a Ventura által is idézett Fasti Ostienses párhuzamokkal összhangban van ugyan, de azt meg kell jegyeznünk, hogy a Fasti Ostiensesen többnyire

⁸¹⁸ A másik consul, a kegyvesztetté vált Seianus neve érthető okokból hiányzik, vö. DEGRASSI 1952. 10.

⁸¹⁹ MOMMSEN CIL X p. 90-91; LIEBENAM 1967/1900. 273; ABBOTT – JOHNSON 1926. 344; DEGRASSI InIt XIII 1.12 p. 262. de még CRAWFORD 1998. 46. is, jóllehet elveti a hivatalba lépés egységes voltát, itt pedig a konkrét július 1-jei dátum csak az egységes szabályozásból következne.

⁸²⁰ VENTURA VILLANOVA 2009. 221-224.

⁸²¹ Fig. 3-n nem látom a végét, csak a TUS-t.

inkább az elhunyt tisztviselők helyébe történő kinevezésről van szó, nem pedig egy tiszteletbeli tisztségviselőt helyettesítő praefectusról. Nem világos a *praefectura* nominativus szerepe sem. (Miért nem *praefectus* alanyesetben a Moloche[s vagy Moloche[nus mellett, vagy *praefecturam* acc. egy odaértendő *gessittel*?) Ráadásul az *in .. locum praefectura* formulának nincs párhuzama.⁸²² Ráadásul a Ventura Villanova által mellékelt képanyag alapján⁸²³ nagyon elegánsan vésték a táblákat illetve nagyon szabályosan rendezték el a szöveget,⁸²⁴ így a praefectusoknak a következő hasádba átnyúló feltüntetése, ráadásul a felesleges névismétléssel esztétikailag nem illik a szövegbe. Másrészt a két rekonstruált esetben éppen van hely a következő hasábokban,⁸²⁵ de mi volt akkor, ha véletlenül nem volt üres hasáb az esetleges praefectusok mellett?⁸²⁶ Formailag tehát mindenképpen problematikus a kiegészítés, de tegyük fel, hogy tartalmilag helyes. Ventura a feliraton szereplő Fulcinius Tuscinus-t L. Fulcinius Trio (Kr. u. 31-ig Lusitania helytartója)⁸²⁷ fiával azonosítja, a fiú nevét egyébként más forrásból nem ismerjük, csak Dio 58.25.2-3-ból tudjuk, hogy Triónak voltak fiai. A fiút pedig 31-re megválasztották duumvir quinquennalisnak, helyette pedig Moloche[látta el a duumviri teendőket praefectusként. Trio azonban még 31. január 21-én biztosan helytartó volt,⁸²⁸ de még az év első felében elhagyta Lusitaniát, mivel 31-ben consul suffectusként lépett hivatalba.⁸²⁹ Ezek szerint nem januárban kezdődött a tisztségviselők hivatali éve Emeritában sem, mivel Trio január 21-én még hivatalban van és „*lege repetundarum tenetur quicumque in curia vel concilio auctor fuerit honoribus praesidi comitibusque eius decernendis decretumve super ea re fecerit aut faciendum curaverit.*”⁸³⁰ Mivel pedig tudjuk, hogy Augustus egy rendelete szerint a helytartók sem tisztségük, sem a helytartóságról való távozástól számított 60 napon belül nem viselhetnek provinciájukban tisztséget (*timē*),⁸³¹ így a január 21-i időpontot is ki lehet tolni 60 nappal egészen március 24-ig. Viszont a hivatalba

⁸²² http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis_de.php „locum” és „praefectura”, 2013.03.24; 13:32.

⁸²³ L. VENTURA VILLANOVA 2009. fig. 1.

⁸²⁴ VILLANOVA rekonstrukciója is a szöveg szabályos elrendezésére alapul, ti. a fenti szöveg Villanova szerint azért pont a 31. évhez tartozik, mivel éppen 17 név fér el a rekonstruált táblák rekonstruált beosztása szerint, így Tiberius uralkodásával számolva 15-től kezdve a 31. év tisztviselői az utolsók, akik kifizérnek a tábla legaljára, vö. Fig. 15.

⁸²⁵ L. VENTURA VILLANOVA 2009. fig. 15., 20 és 21.

⁸²⁶ Természetesen nem tudjuk, hogy ilyen eset előfordult-e, de nem tartom valószínűnek, hogy száz év alatt csak két praefectus volt, és az elenyésző mennyiségű töredékek között ez a kettő ránk is maradt.

⁸²⁷ ALFÖLDY 1969. 135.

⁸²⁸ AE 1953, 88.

⁸²⁹ DEGRASSI 1952. 10.

⁸³⁰ Paul. Sent. frg. Leidense.

⁸³¹ Dio 56.25.6.

lépésnek június 9., azaz Nero halála előtt kellett lennie, mivel ha ez után léptek volna hivatalba, akkor a 68. év duumvirei már nem a Nero alatti duumvireket, hanem a Vespasianus alatti duumvireket tartalmazó táblára kerültek volna, ahol így az ott szereplő 11-nél eggyel több, 12 duumvir-pár lett volna. Ha pedig a tisztségviselők március 24. és június 9. között léptek hivatalba, akkor ez április 21-én történt, mert a hagyomány szerint Rómát is ekkor alapították. Eddig Ventura.⁸³²

Igen szellemes Venturának a táblák elrendezésére, illetve a táblákon szereplő duumvir-párok számára alapuló érvelése, és az olvasó hajlik is arra, hogy elfogadja, a fenti töredék valóban a 31. évhez tartozik. De ha ezt el is fogadjuk, a többi megállapítása már problematikusabb. A tisztségviselés tilalmával kapcsolatos helyek *expressis verbis* csak a helytartóról (*praeses*, *archón*) és stábjáról (*comites*) szólnak, nem tudjuk, hogy a családtagjait is érintette-e. Így ha a Fulcinius Tuscinus *valóban* Trio fia, akkor sem tudhatjuk biztosan, hogy a tiszteletbeli tisztség viselésének tilalma őt is érintette-e. Ráadásul ha végig helyes is Ventura gondolatmenete, a március 24. és a június 9. közötti intervallum semmiképpen sem igazolja az április 21-i időpontot, ha annyira Rómát tekintették követendő példának, akkor lehetett volna január 1. is a hivatalba lépés ideje. Ennek megfelelően Emerita esetében legfeljebb csak a március 24. és június 9. közötti időpontot fogadhatjuk el, de ezt is csak kérdőjelesen, tekintettel a kiegészítés bizonytalanságaira.

PRAENESTE

Liebenam szerint a Fasti Praenestini egyik töredéke is (CIL XIV 2964) is alkalmas a július 1-jei hivatalba lépés bizonyítására,⁸³³ nem világos azonban, hogy ezt mire alapozza, hiszen Praeneste esetében a consulokat és a helyi tisztviselőket külön táblán tüntették fel, és az idézett feliraton sincs semmi, ami alapján keltezni lehetne akár az évet, akár a hónapot.

⁸³² VENTURA VILLANOVA 2009. 221-224.

⁸³³ LIEBENAM 1967/1900. 273. 2. jegyz.

OPPIDUM NOVUM

Az Oppidum Novumból származó CIL VIII 9642-es mauretaniai sírfeliratot is⁸³⁴ a január 1-jei hivatalba lépést bizonyító feliratként szokás értelmezni.

*Transgrediens paulumper(?) qu[ae]/so resis{is}te viator atque lege / quae sine fletu
re[li]g[er]e nequi/bis hic enim positus loculo ia/ceo infelicissimus ipse patre / duoviro
qu(a)estor(e) cui non licuit nisi **una die Kalendarum / Ianuariarum praetextatum
patre(m) videre** exinde lecto / receptus post diem vi[c]esimum funeri redditus
trans/gressus vitae annos XVI m(enses) X d(ies) X lugentem matrem pia / cum sorore
fratrem patremque cum luce reliqui haec maerens / C(aius) Caelius Donatus C(aio) Caelio
Sedato pater filio fecit.*

A felirat valóban a január 1-jei hivatalba lépés mellett szól, hiszen ha január 1-je előtt nem láthatta az apját a magistratusi díszruhában, akkor valószínűleg nem is volt az apa korábban hivatalban. A feliratot nem tudjuk keltezni, biztosan Kr. u. 41. után keletkezett, mivel Plinius szerint Claudius alapította Oppidum Novumot a veteránoknak.⁸³⁵

NEAPOLIS

Neapolisban a helyi tisztségviselők hivatalba lépésének idejét az IG XIV 760 alapján teszik július 1-jére, amely három határozatot tartalmaz, három különböző keltezéssel és tisztségviselővel.

ἐπὶ ὑπάτων Καίσαρος Σεβαστοῦ υἱοῦ Δομιτι[ανοῦ καὶ Γαίου]

Οὐαλερίου Φήστου ἰδ Ληναίωνος ...

περὶ οὗ προσανήμυνεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Τρανκουίλλιος Ροῦφος ὁ ἀντάρχων...(4-6)

ἐπὶ ὑπάτων Καίσαρος Σεβαστοῦ [υἱοῦ Δομιτιανοῦ καὶ Γ. Οὐαλερίου Φήστου ... πρὸ καλ.]

Ἰουλίῳν ...

περὶ οὗ προσανήμυνεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Φούλβιος Πρόβος ὁ ἄρχων ... (11-13)

ἐπὶ ὑπάτων Λουκίου Φλαυίου Φιμβρία καὶ Ἀτειλίου Βαρβάρου[...]

περὶ οὗ προσανήμυνεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Ἰούιος Λειουεῖα[ν]δ[ρ]ς ὁ ἀντάρχων⁸³⁶... (16-18)

⁸³⁴ GALSTERER 1971. 38. 13. jegyz.

⁸³⁵ Plin. NH 5.2.20: ...*eiusdem* (sc. *Divi Claudii*) *iussu deductis veteranis Oppidum Novum*...

⁸³⁶ Az IG eredeti ἄρχων kiegészítése hibás, mivel az ugyanerre az évre keltezhető IGR I 452-ben Iulius Livianus ἀντάρχων-ként szerepel, vö. SARTORI 1953. 50, bár ha Sartori másik, az IG XIV 758-hoz fűzött

Domitianus és C. Valerius Festus együtt 71. május-júniusban voltak consulok, C. Atilius Barbarus és L. Flavius Fimbria pedig valószínűleg 71. július-augusztusban.⁸³⁷ Mivel pedig a két különböző consulpár alatt két különböző antarchón volt, az IG XIV 760 (Mommсенre is utalva) és őt követve Sartori is arra következtet, hogy a tisztviselők július 1-jén léptek hivatalba, feltételezve persze, hogy évente csak egy-egy archón és antarchón volt.⁸³⁸

A probléma az, hogy ha eleve nem vesszük ténynek, hogy július 1. volt a hivatalba lépés ideje, akkor nem tudjuk, hogy a középen szereplő Fulvius Probus kinek az archóntársa volt, a május-júniusi Rufusnak vagy a július-augusztusi Livianusnak. Sartori ugyanis eleve abból indul ki, hogy Rufus és Probus együtt, június végéig voltak hivatalban. Valójában Rufusról nem tudjuk pontosan, mikor volt hivatalban, mivel nem ismerjük a neapolisi Lénaia hónap időtartamát (lehetett május, de június is), csak Probusról felételezhetjük a *πρὸ καλ.] Ἰουλίῳ*⁸³⁹ miatt, hogy június második felében hivatalban volt.⁸⁴⁰ De ha Probus nem Rufus, hanem Livianus hivaltársa volt, akkor ez éppen cáfolja a júliusi hivatalba lépést, hiszen ez esetben Livianus is hivatalban lett volna már júniusban. Elképzelhető pl., hogy május közepén volt a hivatali év kezdete, így Rufus még a május-júniusi consulokkal szerepelt, az újonnan hivatalba lépett Probus június második felében még szintén szerepelhetett a május-júniusi consulokkal, míg a Probusszal hivatalba lépett Livianus szerepelhetett később a július-augusztusi consulokkal. Így a feliratokból csak annyi következne, hogy a tisztségviselők május 1. és augusztus 31. között léptek hivatalba, de a július 1-jét semmiképpen sem igazolja.

megjegyzését nézzük, akkor a szerint nem volt gond, ha hol archónként, hol antarchónként tüntették fel a tisztviselőket.

⁸³⁷ Vö. DEGRASSI 1952. 20-21, GALLIVAN 1981. 187-188. és 213.

⁸³⁸ SARTORI 1953. 50, őt követi CRAWFORD 1998. 46. is. Sartori szerint évente csak egy archón és egy antarchón volt, a IG XIV 758-on szereplő két archón csak az egyszerűség miatt lett így feltüntetve, valójában egy archón és egy antarchón voltak. Ha két archón illetve antarchón volt, akkor a fenti felirathoz semmiféle következtetést nem lehet levonni a hivatalba lépésre vonatkozóan.

⁸³⁹ A kiegészítést a május-júniusi consulpár indokolja.

⁸⁴⁰ Ráadásul hallgatólagosan azt is el kell fogadnunk, hogy bár van Lénaia hónap, a neapolisi július a római Iulius hónappal pontosan megegyezik.

INTERAMNA

Az interamnai naptár töredékeiben a Kr. u. 71-75. évek érdekesek a vizsgálat téma szempontjából:

- [*Imp. Vespasia*]no III, *M. Cocceio Nerva co(n)s(ulibus)* (a. 71)
C. Avidius Octav[ianus]
M. Clodius M[--- *IIIvir(i) i(ure) d(icundo)*]
Imp. Vespasiano III, [*Tito filio II co(n)s(ulibus)*] (a. 72)
k. Apr. Cavarius [---
Avidius Ius[--- *IIIvir(i) i(ure) d(icundo)*]
Domitiano II Caes(are), [*L. Valerio Messallino co(n)s(ulibus)*] (a. 73)
k. Apr. Titus et Dom[itianus q(uinquennales)]
Cn. Mummeius [---
M. Barronius [--- *IIIvir(i) i(ure) d(icundo)*]
Imp. Vespasiano V, [*Tito filio III co(n)s(ulibus)*] (a. 74)
k. Apr. C. Titedius [---
P. Cornelius V[--- *IIIvir(i) i(ure) d(icundo)*]
Imp. Vespasiano [VI, Tito filio IIII co(n)s(ulibus)] (a. 75)
C. Vibius Tiro
C. Safinius Ce[--- *IIIvir(i) i(ure) d(icundo)*] (InIt XIII 1.13.16-31)

Mommsen véleménye szerint⁸⁴¹ a 72-74-es éveknél szereplő április 1-jei hivatalba lépés rendkívüli időpont lehetett, mert a 71. és 75. éveknél nem jelölik a IIIIvirek hivatalba lépésének idejét, így feltehetően ezekben az években a szokásos időpontokban foglalták el a hivatalukat. Ebből azonban semmi más nem következik, csak az, hogy a szokásos időpont nem április 1. volt. Ráadásul Mommsen itteni érvelése nincs összhangban a Fasti Venusini esetében kifejtett véleményével, hiszen ott a 29. évnél hiányzik a hivatalba lépés idejének jelölése. (Ez január 1. volt, mivel az előző év tisztviselői dec. 31-jéig voltak hivatalban, a következő évben pedig január 1-jén léptek hivatalba.) Ha tehát az időpontok feltüntetésének hiányát általában csak az magyarázhatja, hogy a szokásos időpontban léptek

⁸⁴¹ MOMMSEN apud CIL X 5405.

hivatalba, akkor Venusia esetében január 1-jét kellene annak tekinteni, Mommsen viszont ott is a július 1-jét tekinti annak.

Mindenesetre, ha helyes is Mommsen véleménye, a feliratból nem következik, hogy ez a szokásos időpont július 1. volt,⁸⁴² hiszen nem csak akkor maradhat el az időpont jelölése, ha egy birodalmilag egységes időpontban léptek hivatalba, hanem akkor is, ha a helyben szokásos időponthoz tartották magukat, de erre vonatkozóan nincs semmilyen adatunk. Az interamnai Fasti így legfeljebb annyit bizonyítana, hogy Interamnában a hivatalba lépés szokásos időpontja nem április 1-jén volt, de ez sem biztos, hiszen Venusiában a 29. évben január elsején léptek hivatalba a tisztviselők, mint az előtte és utána lévő években is, mégis jelölve az időpont.

SINGILIA BARBA

Serrano Ramos és Rodríguez Oliva által 1988-ban publikált Singilia Barba-i felirat viszont felhasználható a hivatalba lépés idejének meghatározására.⁸⁴³

Huic (sc. M. Valerio Proculino Ilviro) cives et incolae pr(idie) K(alendas) I(anuarias) / abeunti e(x) Iiviratu ob rem publicam / bene atministratam consensu omnium / in foro publicae gratias egerunt ... A(ulo) Cornelio Palma Frontiano II / P(ublio) Calvisio Tullo co(n)s(ulibus) (Kr. u. 109).

A felirat egyértelműen mutatja, hogy a Kr. u. 2. sz. elején Singilia Barbában M. Valerius Proculus duumvir december 31-én távozott hivatalából, utóda pedig így értelem szerűen január 1-jén lépett hivatalba.

PANHORMUS

Panhormus esetében két felirat segítségével következtet Mommsen arra, hogy a tisztviselők Siciliában is július Kalendaején léptek hivatalba.⁸⁴⁴

Imp(eratori) Ca[es(ari) L(ucio)] Septimio Sever(o) / Pio Perti[naci A]u[g(usto)] Arab(ico) Adiabe(nico) / Parth(ico) max(imo) [pont(ifici)] max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) VI imp(eratori) / XI co(n)s(uli) II p(atri) p(atriae) pro[co(n)s(uli) Imp(eratoris) Caes(aris)

⁸⁴² MOMMSEN apud CIL X 5405; DEGRASSI InIt XIII 1 p. 268.

⁸⁴³ SERRANO RAMOS – RODRÍGUEZ OLIVA 1988. 237-249

⁸⁴⁴ MOMMSEN apud CIL X 7274 és 7275.

*Divi / M(arci) Antonini Pii G[e]rm(anici) Sarmatic(i) f(ilio) / Divi Commodi fratri Divi
 Antoni/ni Pii nepoti Divi Hadriani prone/[p]oti Divi Traiani Parthici abn(epoti) / [D]ivi
 Neruae adnepoti indulgen/[tis]simo et clementissimo principi / [dom]ino nostro res
 p(ublica) Panhorm(itanorum) / **[IIv]ir(orum) P(ubli) Satyri Donati et M(arci) Maeci /
 [R]ufini** d(ecreto) d(ecurionum). CIL X 7274*

*[[[L(ucio) Septimio Getae nobiliss(imo) Caes(ari)]]] / Imp(eratoris) Caes(aris) L(uci)
 Septimi Sev[er]i / Pii Pertinacis Aug(usti) Arab(ici) [Adi]/aben(ici) Parth(ici) max(imi)
 pontif(icis) m[ax(imi)] / **trib(unicia) pot(estate) VII imp(eratoris) XI co(n)s(ulis) II**
 [p(atris) p(atriciae)] / [[fil(io)]] et Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aureli An/tonini
 Aug(usti) trib(unicia) pot(estate) [[fratri]] / domino indulgentissimo / res publ(ica)
 Panhormitan(ourm) / **IIvir(orum) P(ubli) Satyri Donati / et M(arci) Maeci Rufini**
 d(ecreto) d(ecurionum). CIL X 7275*

Mindkét feliraton P. Satyrus Donatus és M. Maecius Rufinus a duumvirek, de Mommsen az első feliratot 198-ra, a másodikat 199-re keltezi, így a két különböző naptári évben szereplő azonos duumvirek miatt igazoltnak látja, hogy a helyi tisztségviselők Panhormusban is július 1-jén léptek hivatalba. Ezzel egyrészt az a probléma, hogy nem bizonyít mást, csak azt, a duumvirek nem január elsején léptek hivatalba, hanem valamikor – bármikor – máskor, hiszen már egy január 2-i hivatalba lépés is lehetővé teszi, hogy a duumvirek két naptári évben is hivatalban legyenek. Ráadásul Septimius Severus tribunusi napja december 10., így a két felirat keletkezhetett a 198. naptári évben is, mivel ekkor december 9-ig még a hatodik tribunusi évét töltötte, december 10-től pedig a hetediket.⁸⁴⁵

Csak hipotézisként vetem fel a következő problémát: az első felirat Septimius Severus hatodik néptribunussága alapján 197. december 10. és 198. december 9. közé keltezhető – a consulság és az imperatori acclamatio sokkal bővebb időtartamot ad meg.⁸⁴⁶ A második felirat Septimius Severus *hetedik* néptribunussága alapján 198. december 10. és 199. december 9. közé keltezhető, de szerepel Caracalla is egy számozatlan néptribunussággal, ami – ha az elsőre utal, akkor – a feliratot 198. január 28. (?) és 198. december 9. közé keltezi, Septimius Severus *hatodik*, nem pedig *hetedik* néptribunusi

⁸⁴⁵ Vö. KIENAST 2004. 157.

⁸⁴⁶ Vö. KIENAST 2004. 157, consul II-ként 194-től 201-ig szerepelhetett a feliratokon, imperator XI-ként pedig 197 végétől 205 legelejéig.

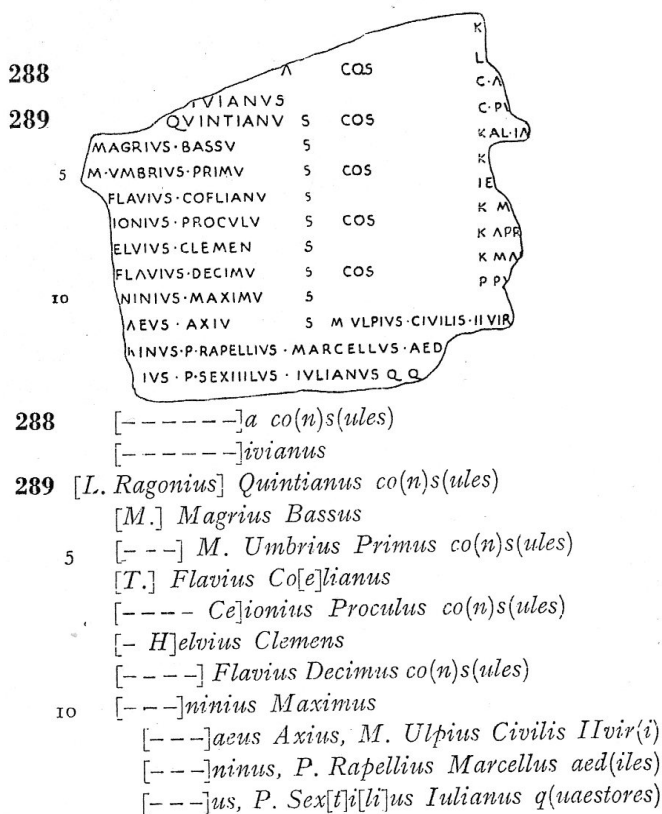
évére.⁸⁴⁷ Elképzelhető tehát, hogy mindkét feliratot 198-ban egyszerre állították Septimius Severusnak és fiának, Getának, továbbá a CIL X 7275 esetében a VI romlása VII-re az IMP rövidítés I-je előtt könnyen magyarázható. Hipotézisünk azonban sajnos nem igazolható, mivel számozás nélkül is szerepelhet egy sokadik alkalommal betöltött tisztség is, bár ha Septimius Severusnál számozzák, akkor ezt Caracalla esetében is elvárhatnánk. Ráadásul Caracalla esetében éppen a tribunicia potestate után hiányos a szöveg, így a számozás hiánya akár ennek is tulajdonítható.

Bárhogyan is áll a dolog, a felirat semmiképpen sem igazolja a július 1-jei hivatalba lépést, legfeljebb a január 1-jét zárja ki, a néptribunusi és a naptári év különbsége miatt azonban ezt még akkor sem biztos, ha Mommsen eredeti keltezése helyes.

⁸⁴⁷ Vö. KIENAST 2004. 163.

CALES

A 288-289-re keltezett Fasti Caleni értelmezésének nehézségeit fokozza, hogy a felirat maga nem maradt ránk – a Fastik esetében ez nem egyedi –, így csak átiratból ismerjük. A továbbiak jobb érthetősége kedvéért mellékelem az InIt XIII 1. 269. oldalon közölt képet is.

Mommsen⁸⁴⁸ eredeti értelmezése szerint a két hasáb összetartozik, és a második hasáb eleje az első hasábban szereplő consul suffectusok hivatalba lépésének idejét jelöli, ennek megfelelően a hivatalba lépés időpontjai:

Ceionius Proculus	március 1.
Helvius Clemens	április 1.
Flavius Decimus	május 1.
Ininus Maximus	június 1. vagy május 31. (?)

⁸⁴⁸ MOMMSEN apud CIL X 4631.

Így havonta új consul suffectus szerepelne. Mivel pedig a helyi duumvirek, aedilisek és quaestorok az első félévben szereplő consulok után léptek hivatalba, így ők július 1-jétől töltötték be tisztségüket.

Mommsen eredeti véleményével szemben több probléma is felmerül. Kérdéses ugyanis, hogy a második hasáiban lévő időpontjelölések valóban az első hasáiban lévő consulokhoz tartoznak-e,⁸⁴⁹ hiszen a Fastikon ez éppen fordítva szokott szerepelni. Ha igaz is van Mommsennek a két hasáb összekapcsolásában, az utolsó suffectus hivatalba lépésének általa feltételezett május 31./június 1-jei dátuma nem támasztja alá a helyi tisztségviselők július elsejei hivatalba lépését, hiszen ha havonta új consul lépett hivatalba, akkor a helyi tisztségviselők a (fennmaradt) júniusi és az (elveszett) júliusi consulok között szerepelnének, azaz valamikor júniusban léptek volna hivatalba, még a júliusi suffectusok előtt. Hogy később új suffectusok is voltak, azt maga Mommsen is elismeri, amikor érvei között azt is felsorolja, hogy az előző év vége és a 289. év eleje között nem szerepelnek a helyi tisztviselők (még látszik a cos. jelölés), akik így a 288. év consul suffectusai között kaptak helyet. Ha viszont az első néhány hónaptól eltekintve nem havonta léptek hivatalba a suffectusok, akkor Mommsen adata csak azt igazolja, hogy valamikor május 31./június 1. után kezdték a hivatali évüket, akár hónapokkal később is. Ráadásul éppen a május 31-i adat utalna arra, hogy nem feltétlenül a hónap első napján kezdték hivatali évüket a magistratusok, azaz nem feltétlenül kell „kerek” időpontot feltételeznünk.

Egyértelmű bizonyíték Mommsen fenti elképzelése ellen továbbá a CIL X 3698-as felirat,⁸⁵⁰ ahol a Fasti Calenin is szereplő M. Magrius Bassus és L. Ragonius Quintianus consul ordinariusok szerepelnek június 1-jei, míg M. Umbrius Primus és T. Flavius Coelianus suffectusok augusztus 17-i dátummal.

M. Magrio Basso, L. Ragonio / Quintiano co(n)s(ulibus), K(alendis) Iunis, Cumis in templo...

⁸⁴⁹ MOMMSENnel szemben I. DEGRASSI InIt XIII 1 p. 270. A felirat értelmezésekor a kutatók többsége nem is vesz tudomást a második hasáb töredékeiről, annyira evidensnek tartják, hogy nem tartozhatnak az első hasábhöz, vö. ECK 1997. 275-277. ECK 1991. 17-18. pedig annyit jegyez meg, hogy ezek az időmegjelölések nyilván szintén – értelemszerűen a jobb hasáiban lévő elveszett – consulpárokhoz tartoznak, és így igazolják, hogy 289 után is jelentős számú suffectus volt.

⁸⁵⁰ MOMMSEN (apud CIL X 4631) hibásnak tekinti e feliratot, mivel Primus és Coelianus mellett a Fasti Calenin *Kal fEb*-et olvas (a mellékelt képen inkább IE látszik). Véleményem szerint helyesebb figyelembe venni a CIL X 3698-as felirat jól olvasható és jól értelmezhető keltezését (vö. ECK 1997. 275-277), mint a Fasti Caleni bizonytalan olvasatú és még bizonytalanabb értelmezésű/keltezésű időpontjai alapján minden további nélkül hibásnak tekinteni.

...*Pontius Gavius Maximus / promagistro suscripsi XVI Kal. Septembres, M. Umbrio Primo / T. Fl(avio) Coeliano co(n)s(ulibus).*

Kétséges, hogy a két consul ordinarius június 1-jén is hivatalban volt-e, Eck meggyőzően érvel amellett, hogy nem.⁸⁵¹ Az viszont a szöveg alapján biztos, hogy az év első két suffectusa augusztus 17-én még hivatalban volt, mivel az még könnyen megmagyarázható, hogy egész évben csak az ordinariusokat tüntetik fel, de az már nem, hogy az első suffectus párt tartják meg hosszabb ideig. Így egyértelműen cáfolható az a nézet, hogy havonta léptek volna a suffectusok hivatalba. Ha pedig a két első suffectus augusztus 17-én még hivatalban volt, akkor az év consulainak beosztására a következő két lehetőség adódik: az ordinariusok hat hónapig voltak hivatalban,⁸⁵² a suffectusok pedig 2-2 hónapig, vagy a kevés számú párhuzam alapján inkább a két első consulpár 4-4 hónapig, a két utolsó pedig 2-2 hónapig.⁸⁵³ Előbbi esetben Quintianus és Bassus ordinariusok január 1-jétől június 30-ig, míg Primus és Coelianus július 1-jétől augusztus 31-ig voltak hivatalban, így a cumaei felirat keltezésében nincs semmi zavar. Utóbbi esetben pedig Quintianus és Bassus január 1-jétől április 30-ig, Primus és Coelianus pedig május 1-jétől augusztus 31-ig, így a cumaei feliraton az ordinariusok már nem voltak hivatalban, amikor feltüntették őket, de ezt Eck megfelelően megmagyarázza. Ezek szerint a Fasti Calenin a helyi tisztviselőket az összes az évi consul után tüntették fel – mint pl. a Fasti Ostienses esetében is –, ezért nem vonhatunk le semmilyen következtetést a helyi hivatalba lépésre vonatkozóan pusztán a sorrend alapján. A fentiek miatt tehát egyet kell értenünk Crawfordnak a Fasti Calenihez a helyi tisztségviselők hivatalba lépésének idejével kapcsolatban fűzött megjegyzésével: „no evidence, contra Mommsen”.⁸⁵⁴

A felirat pontos értelmezésével kapcsolatban azonban annyit még meg kell jegyeznünk, hogy továbbra sem tudjuk, a helyi tisztségviselők miért nem szerepelnek a 288. év végénél, valamint arra sem reagált érdemben az eddigi szakirodalom, hogy ha a két

⁸⁵¹ ECK 1997. 275-277, a gondolatmenet lényege, hogy bár ugyanazon a feliraton szerepel a két keltezés, az első a cumaei tanács határozatának helyi keltezése, és mint ilyen, nincs tekintettel a consul suffectusokra, hanem – ekkor már – az egész évben a consul ordinariusokkal keltez, függetlenül attól, hogy hivatalban voltak-e még vagy sem. Míg a második keltezés a Róma városi XVviri keltezése, akik viszont számításba vették a hozzájuk térben, időben és társadalmilag is közelebb álló consul suffectusokat is.

⁸⁵² DEGRASSI 1952. 76. szerint a két ordinarius június elsején még hivatalban volt, LIEBENAM 1910. 32-nél meglehetősen érdekes adatokat találunk, „*M. Umbrius Primus (mit) T. Flavius Coelianus (1. febr., 17. aug.) – Ceionius Proculus (1. mǎrz) – Helvius Clemens (1. april) – Flavius Decimus (1. mai.)*”, láthatóan nem különítette el Mommsen eredeti és a Staatsrechtben már módosított véleményét (l. lent).

⁸⁵³ ECK 1997. 276-277, már ez utóbbi véleményen HENZEN EE I p. 198. és MOMMSEN 1887. II. 85-86. 5. jegyz. is.

⁸⁵⁴ CRAWFORD 1998. 46.

hasáb valóban teljesen különálló, akkor miért nyúlik át a helyi tisztségviselők neve a jobb oldali hasáb alá.⁸⁵⁵ A fentebb kifejtett érvek miatt azonban Mommsen eredeti értelmezése a július 1-jei hivatalba lépés igazolására akkor is hibás, ha a két hasáb valóban összetartozik.

CODEx THEODOSIANUS

A szakirodalomnak a Codex Theodosianus két helyének értelmezésével kapcsolatos véleménye a legegységesebb, de ugyanakkor a legérthetlenebb. A kérdésben állást foglaló valamennyi kutató egyetért abban, hogy még a 4. században is július 1-jén léptek hivatalba a helyi tisztviselők, ezt pedig – időnként hallgatólagosan – két szöveghelyre alapozzák:⁸⁵⁶

*Idem A(ugustus) (sc. Constantinus) ad Florentium.*⁸⁵⁷ *Decuriones ad magistratum vel exactionem annonarum ante tres menses vel amplius nominari debent, ut, si querimonia eorum iusta videatur, sine impedimento in absolvendi locum alius subrogetur. Dat(um) Id(ibus) April(ibus) Constantinop(oli) Severo et Rufino co(n)s(ulibus).* CTh 12.1.8 = Cod. 1.56.1, 323. árpilis 13.

Idem A(ugusti) (sc. Constantius et Constans) ad Anatolium vicarium As(iae). Constitutionibus perspicue definitum est Kalendis Martiis nominationes fieri, ut splendorum honorum munerumque principia primo tempore procurentur. ET CETERA. Dat(um) VI Kal(endas) Dec(embres) Constantio II et Constante A(ugustis) co(n)s(ulibus). CTh 12.1.28, 339. november 26.

A communis opinioval ellentétben az a véleményem, hogy a fenti két szöveghely legfeljebb annyit bizonyít, hogy nem volt egységes a hivatalba lépés, vagy legalábbis a választások ideje. A két hely lényege: a tisztségviselők nominációja⁸⁵⁸ legalább három hónappal előzze meg a hivatalba-lépést (CTh 12.1.8), a nominatio pedig március elsején legyen (CTh 12.1.28). Ebből semmi más nem következik, minthogy a hivatalba lépés

⁸⁵⁵ A CIL X 4631-nél közölt rajzokon is átnyúlik a helyi tisztviselők neve, így valószínűtlennek tűnik, hogy ez csak másolási hiba.

⁸⁵⁶ MOMMSEN CIL X p. 91; LIEBENAM 1967/1900. 273. 2. jegyz.; LIEBENAM 1905. 1814; LANGHAMMER 1973. 49; CRAWFORD 1998. 38.

⁸⁵⁷ A Codex Iustinianusban *p(raefectus) p(raetorió)*ként szerepel.

⁸⁵⁸ A *nominatio* ekkor már inkább kinevezés, megválasztás értelemben szerepel, így a fenti helyet is így értelmezem, különösen mivel a Dig. 50.5.1.1 és 50.10.1 alapján úgy tűnik, hogy a fellebbezés a megválasztást követte, nem az egyszerű jelölést.

legkorábban a március 1-jétől számított három hónap leteltével lehetett, azaz június 1-jén (nem július!), de a *vel amplius* kitétel miatt gyakorlatilag bármikor lehet június 1. után is, akár még január 1-jén is. Ha a CTh 12.1.28 *primo tempore* kifejezését úgy értelmezzük, hogy a *lehető legkorábban* töltsék be a tisztségeket, akkor is csak június 1. jön ki, nem július 1. Ráadásul a két rendelkezés és a július 1-jei hivatalba lépés olyan szempontból is ellentmond egymásnak, hogy ha valóban mindenhol március 1. a *nominatio* és július 1. a hivatalba lépés, akkor nincs értelme olyan általánosan (*ante tres menses vel amplius*) fogalmazni, hanem egyszerűen írhattak volna ott is *K(alendis) M(artiis)*t. A különbség semmiképpen sem magyarázható azzal, hogy a március 1-jei *nominatio* későbbi fejlemény, mivel a CTh. 12.1.28 339-ben már az uralkodói rendeletek alapján fennálló bevett gyakorlatra utal (*constitutionibus perspicue definitum est*), míg a másik szöveg csak másfél évtizeddel korábbi. Ezenfelül azt sem tudjuk, hogy a március 1-jei *nominatio* valóban érvényes volt-e az egész birodalomban, hiszen Asia vicariusának szól, így lehet, hogy csak Asia dioecesisre vonatkozik.

A 4. századi hivatalba lépési gyakorlatról tehát a fenti források alapján pusztán a következőket állapíthatjuk meg tényszerűen: a Birodalom egészére nézve a választásoknak legalább három hónappal meg kellett előznie a hivatalba lépést; és Ásiában a választásokat március 1-jén tartották, így legkorábban június 1-jén léphettek hivatalba a tisztviselők, de hogy pontosan mikor volt a hivatalba lépés, arra nincs adat.

Érdemes felfigyelnünk a CTh 12.1.8 és az OGIS 458 végének tartalmi hasonlóságára, mely lehetséges összefüggését tudtommal még nem vizsgálta senki. Az OGIS 458 vonatkozó része a következő:

Ἐδοξε τοῖς ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἑλλησιν ... ἐνποδίζεται δὲ ἡ τοῦ χρόνου τάξις παρὰ τὰς ἐν τοῖς ἀρχαιρεσίοις ἐπικλήσεις, γείνεσθαι τὰ κατὰ τὰ ἀρχαιρέσια μηνὶ δεκάτῳ, ὥς καὶ ἐν τῷ Κορινθίῳ νόμῳ γέγραπται, ἐντὸς δεκάτης ἱσταμένου. VII.81-84.⁸⁵⁹

⁸⁵⁹ Patay-Horváth fordítása (BORHY 2003. 417) itt is pontatlan, bár kevésbé, mint fent: „az asiabeli hellének provinciagyűlése a következő határozatot hozta ... ezért a tisztviselő-választás eredményének kihirdetésére vonatkozó rendszabály értelmében tilos a választásokat a tizedik hónap tizedik napja utáni időszakban rendezni, amint ezt Cornelius (Sulla) törvényében is írva van.” Valójában arról van szó, hogy „mivel a naptár új elrendezése akadályozza a tisztviselő-választások során történő fellebbezéseket, a választásokkal kapcsolatos ügyeket a tizedik hónap tizedik napja előtt kell lebonyolítani, ahogy a lex Cornelia is előírja.”

A fentiek alapján a választásokat már Kr. e. 9-ben a hivatalba lépés előtt nagyjából három hónappal kellett lefolytatni,⁸⁶⁰ mégpedig egy bizonyos *lex Cornelia* szabályozásának megfelelően,⁸⁶¹ a CTh 12.1.8 is lényegében ugyanezt tartalmazza, kivéve a *lex Cornelia*-ra való hivatkozást. Az OGIS esetében értelemszerűen azért kellett a választások idejét is megváltoztatni, mert a szokásos választási időpont illetve a *lex Cornelia* rendelkezése a választások idejéről nem lett volna összhangban az új hivatalba lépési időponttal. Az ἐπίκλησις szokásos értelmezése *renuntiatio*, azaz a választások eredményének kihirdetése,⁸⁶² Abbott – Johnson viszont *appellatio*-ként értelmezi.⁸⁶³ Az ἐπίκλησις mind az *appellatio*-nak, mind a *renuntiatio*-nak lehet tükörfordítása. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a *renuntiatio* értelmezése mellett semmiféle érvet sem hoznak fel, továbbá az azonosítást csak valószínűsítik, ráadásul nem világos, hogy az új naptári rendszer hogyan akadályozza a választási eredmények kihirdetését.⁸⁶⁴ Ezzel szemben Abbott – Johnson véleményét több adat is alátámasztja (bár ő nem hoz érveket az *appellatio* értelmezés mellett): a tisztségviseléssel kapcsolatos *appellatio*-t, amelynek határidejét a Cod. 7.63.1 [320] két hónapban határozza meg, ténylegesen akadályozhatta a választásoknak a hivatalbalépéshez túl közel eső időpontja. Továbbá a fent idézett CTh 12.1.8 is a fellebbezés lehetőségének biztosításával magyarázza a *tres menses vel amplius* időtartamot.⁸⁶⁵ Úgy vélem tehát, hogy a CTh 12.1.8-ban és az OGIS 458-ban nem csak véletlenül szerepelnek hasonló időtartamok, hanem valószínűsíthetjük, hogy a választásokat/kinevezéseket mindig legalább két-három hónappal a hivatalba lépés ideje előtt tartották az egész császárkorban, sőt már a köztársaság utolsó századában is (Sulla),

⁸⁶⁰ Az új naptár szerint a 10. hónap 10. napja július 2-a (vö. LAFFI 1967. 67.)

⁸⁶¹ A törvényhez l. MOMMSEN – WILAMOWITZ-MOELLENDORF 1899. 282. Őt követve BARBIERI – TIBILETTI 1956. 726 is a Kr. e. 81-es *lex Cornelia de provinciis ordinandis*-szal azonosítja, ehhez a törvényhez l. még ROTONDI 1966. 353.

⁸⁶² LJS s.v. ἐπίκλησις: „*announcement of result of an election*”, csak az OGIS 458-ra hivatkozva. Az azonosítás először MOMMSEN – WILAMOWITZ-MOELLENDORF 1899. 282. „*Die ἐπικλήσεις scheinen den römischen Renuntiationen zu entsprechen und es sich um die Zwischenzeiten von Designation und antritt zu handeln.*” Dittenberger is elfogadja Mommsen *renuntiatio* értelmezését a következő megjegyzéssel: „*Nomen (sc. ἐπικλήσεις) hac vel simili vi in Graecis litteris quod sciam sine exemplo est.*” (Dittenberger apud OGIS 458, vol. II. p. 59). LAFFI 1967. 27 is *renuntiationes*-nak fordítja, a 71. oldalon a *con tutta probabilità* megjegyzéssel.

⁸⁶³ ABBOTT – JOHNSON 1926. 332.

⁸⁶⁴ LAFFI 1967. 71. 129. jegyz. is elismeri, hogy „*il significato di questo intervallo (ti. a renuntiationes és az év eleje között) non è chiaro.*”

⁸⁶⁵ A CTh. 11.30.12 szerint a CTh 12.1.8-ban szereplő két eset *appellatio*-nak nem, csak *querimoniá*-nak vagy *querellá*-nak minősül, a Digestában azonban *appellatio* is szerepel a tisztségviseléssel kapcsolatos panaszoknál, vö. 50.5.1.

mégpedig azért, hogy a megválasztott tisztségviselőkkel kapcsolatban felmerülő esetleges problémákat időben orvosolni lehessen.⁸⁶⁶ Így a két forrás ugyanazt a gyakorlatot tükrözi.

A fenti adatokat az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

Hely	Időpont	Hivatalba lépés ideje
Tabula Heracleensis	Kr. e. 50k.	nincs adat
Urso	Kr. e. 44k.	január 1.
Venusia	Kr. e. 34-28	január 1. és július 1.
Asia (OGIS 458)	Kr. e. 9	szeptember 23.
Lucera	Kr. e. 5-4	nincs adat
Uzelis	Augustus alatt/után?	nincs adat
Pompeii	Kr. születése körül	nem július 1.
	59	jún. 18 – júl. 10.
Ostia	30	márc. 28. előtt
Nola	31	július 1 – október 1.
Emerita Augusta	31?	márc. 24 – jún. 9. (?)
Praeneste	1. sz.?	nincs adat
Oppidum Novum	1. sz. közepe után	nincs adat
Neapolis	71	május 1. – augusztus 31.
Interamna	72-73	április 1. (előtte és utána nem április 1.?)
Singilia Barba	109	január 1.
Panhormus	198	nem január 1.
Cales	288-289	nincs adat
Asia (CTh)	4. sz. eleje	nincs adat

Az eredmények összegzése előtt le kell szögeznünk, hogy a vizsgált minta semmiképpen sem elemezhető statisztikai módszerekkel, így csak a benyomásainkat tudjuk jelezni. A 18 vizsgált esetből – a szakirodalom állításaival ellentétben – hét esetben nem következtethetünk a tisztviselők hivatalba lépésének idejére. Január 1. *expressis verbis* három helyen jelenik meg, míg július 1. csak egy helyen. A térben és időben közel levő Pompeii, Neapolis és Nola esetében a kapott időintervallum kizárja január 1-jét, de július 1-jét nem, ez mindenképpen gyanús, azonban Ostia márc. 28. előtti időpontja valamint Interamna április 1-je miatt semmiképpen sem következik, hogy Italiában az 1. században július 1. lett volna a standard. Mégis január 1-jét és egy július 1. körüli időpontot valószínűsíthetünk mint gyakori, de egyáltalán nem kötelező és az egész birodalomra kiterjedő hivatalba lépési időpont. Azonban megfelelő konkrét források nélkül egyetlen település vagy provincia esetében sem tételezhetjük fel *a priori* egyiket sem. A július 1-

⁸⁶⁶ Annyi különbség természetesen volt, hogy a köztársaság és a principatus alatt inkább az volt a kérdés, hogy kinek *nem szabad* tisztséget viselni, míg később inkább az, hogy a kinek *kell* tisztséget viselni.

jét mint Kr. e. 34-től az egész birodalomban egységes hivatali évkezdetet a források vizsgálata nem támasztotta alá!

5.3.2. A TÖRVÉNY TERMINUS POST QUEME

Visszatérve a lex Irnitana keltezéséhez, meg kell állapítanunk, hogy sem a január 1-jei hivatalba lépést, sem a július 1-jei hivatalba lépést vagy választásokat nem sikerült általánosságban igazolni. Azonban mind Urso, mind pedig Singilia Barba esete arra utal, hogy Hispaniában a Falviusok alatt január 1. lehetett a hivatalba lépés ideje, különösen azért, mert Singilia Barba flaviusi municipum.⁸⁶⁷ Emerita Augusta eltérő adata – ha egyáltalán helyes – nem nyom sokat a latba, hiszen a város a saját érāja szerint tartotta számon az éveket.⁸⁶⁸ Ha esetleges eltérések voltak is, azt minden bizonnyal jogosan tételezzük fel, hogy Urso és Singilia Barba, valamint a római január 1-jei hivatalba lépés miatt a törvény megfogalmazója január 1-jei hivatalba lépéssel számolt. Azonban a keltezés tisztázásához a választások idejét is tudni kellene, hiszen a választások július 1-jei időpontjára sincs adatunk.⁸⁶⁹ Elméletileg pedig elképzelhető, hogy a Domitianus rendelete alapján lefolytatott választások alapján már 82. január 1-jén hivatalba léptek a helyi tisztviselők, akikre a törvény utal. Ha azonban figyelembe vesszük az OGIS 458-as felirattal és a CTh 12.1.8-as rendelettel kapcsolatos megállapításunkat, ti. hogy a tisztviselő választásoknak legalább két-három hónappal a hivatalba lépés előtt kellett lezajlani, valamint figyelembe vesszük azt is, hogy Domitianus 81. szeptember 14-én lépett trónra, akkor nem marad elég idő arra, hogy Domitianus kibocsássa a rendeletét, a rendelet eljusson Hispaniába, és e rendeletnek megfelelően három hónappal a hivatalba lépés előtt (legkésőbb októberben) választásokat is tartsanak. Ennek megfelelően a 82. január 1-jén hivatalba lépő tisztviselőket még nem választhatták meg Domitianus edictuma alapján, így a törvény *új terminus post queme* valóban 83. január 1.

⁸⁶⁷ Vö. WIEGELS 1985. 58.

⁸⁶⁸ ABASCAL 2002. 284-286. Kérdés, hogy mint provinciaközpont, mennyire befolyásolhatta az ő időszámítása a többi, hozzá tartozó városét. Ebben a kérdésben Abascal megengedőbbnek tűnik, mint Ventura Villanova 2009. 219 „*Máxime si reparamos que Emerita es la única ciudad de Hispania que cuenta con una Era local.*”

⁸⁶⁹ Valójában pusztán a Galsterer által javasolt módon a január 1-jei hivatalba lépés sem igazolható, l. fent.

ÖSSZEGZÉS

1. A lex Irnitana bronzba vésésének terminus post queme 91. november 11., a többi törvény bronzba vésését nem lehet keltezni. A 27. caput mommseni konjektúrája helyes, a quaestorok rendelkeztek ius intercedendivel. A közös íráshibák egy része függetlenül is létrejöhetett a bevett rövidítések vagy helyesírási sajátosságok miatt, bár vannak olyan hibák, amelyek valóban a közös mintának tulajdoníthatók.

2. Az ún. „*ley modelo*” valóban a törvény mintaszövegét tartalmazza, de csak *de iure* használták mintának, *de facto* a város irattárában lévő papiruszról vagy viasztábláról másolták a szöveget. Továbbá a töredékek tényleges sorhossza és hasábszeosztása alapján nem beszélhetünk a bronztáblák méretének és szeosztásának standardizálásáról.

3. D’Ors értelmezése a duratóni töredékről a tábla elrendezése miatt hibás, így a törvényt nem tekinthetjük egyértelműen a flaviusi törvény töredékének. Szintén bizonytalan Stylow 2007-es töredékének kiegészítése és értelmezése. Ha a töredék nem a lex Flavia municipalishoz tartozik, akkor a kiegészítésnek nincs alapja. Ha a lex Flavia municipalishoz tartozik, úgy a sorhosszon alapuló kiegészítés alaptalan, így nem bizonyítható, hogy Vespasianus vagy Titus alatt keletkezett.

4. A flaviusi városi törvényeknek volt egy közös mintája, amelyet a modern lex Flavia municipalis elnevezéssel illethetünk. E szöveg jogi értelmezése bizonytalan, a lex Lati túl általános tényleges névnek. A törvények közötti különbségek csak íráshibák, helyesírási anomáliák vagy rövidítésbeli eltérések, tudatos eltérés csak a város nevénel és bizonyos számadatoknál lehet, ezek helyét a mintaszövegben üresen hagyták.

5. A CIL II 1610 valóban 75-re keltezhető, de a szakirodalom eddigi véleményével ellentétben már egy, a jogadományozó edictum alapján történő 74-es tisztségviselésre utal, így a jogadományozásnak 73/74-re, Vespasianus és Titus censorságára történő keltezése a rövid időköz miatt valószínűleg hibás. A feliratokon megjelenő beneficium és a törvényben szereplő edictum Vespasianus jogadományozó illetve fiainak ezt megerősítő rendeletére utal.

6. Az edictum alapján már a törvény előtt létrejött bizonyos municipalis szervezet, tisztségviselőkkel és tanácsdagokkal. Az a vélemény, hogy a törvényt már Vespasianus kibocsátotta, nem igazolható. Az az érv pedig, hogy a törvényre gyorsan szükség volt, hogy a közigazgatással kapcsolatos problémákat tisztázza, téves, mivel a

törvény a többi városi törvénnyel összehasonlítva is túl sokszor hivatkozik a római gyakorlatra, ahelyett, hogy világos útmutatást adna. Így biztosan nem ilyen céllal adták ki a törvényt, ráadásul a törvénynek csak már bizonyos ideje római minta szerint működő városok esetében van értelme.

7. A törvénynek az egyes városok viszonyaihoz történő adaptálása során nem volt szükség egy arra felhatalmazott bizottság, vagy a helytartói stáb esetleg császári kancellária egyedi munkájára és döntéseire, a mintaszövegbe a város saját hatáskörben is beilleszthette a hiányzó adatokat előre meghatározott szempontrendszer (pl. lakosság száma) és a korábbi gyakorlata (pl. tanácsstagok száma) alapján.

8. Az egyes törvények nem (kivéve a lex Irnitánát), de a mintaszöveg keltezhető a Domitianus edictuma alapján már lezajlott választások, sőt hivatalba lépés és a hiányzó Germanicus győzelmi jelző alapján. A hivatalba lépés és a választások idejének a szakirodalom eddigi állításával ellentétben a császárkorban nem volt standard időpontja. A hivatalba lépés azonban a Flavius-kori Hispaniában valószínűleg január 1-jén történt, a választások pedig legalább 2-3 hónappal korábban, a Germanicus jelző felvételének ante queme pedig 83. december 31., így a mintaszöveg 83-ban keletkezett.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AE	L'Année Épigraphique
AEA	Archivo Español de Arqueología
AHDE	Anuario de Historia del Derecho Español
AntTan	Antik Tanulmányok
Bruns ⁷	Bruns, C. G.: Fontes Iuris Romani Antiqui. Tubingae 1909 ⁷
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CQ	The Classical Quarterly
EJER	d'Ors, A.: Epigrafía jurídica de la España romana. Madrid 1953
EE	Ephemeris Epigraphica
FIRA	Riccobono, S. et al.: Fontes Iuris Romani Antejustiniani I-III. Florentiae, 1941-1964.
HEp	Hispania Epigraphica
IG	Inscriptiones Graecae
IGR	Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae
InIt	Inscriptiones Italiae
Irn	Lex Irnitana ⁸⁷⁰
JRS	The Journal of Roman Studies
LSJ	Liddell, H. G. – Scott, R. (1996): A Greek-English Lexicon. Oxford
Mal	Lex Malacitana ⁸⁷¹
Mod	ley modelo ⁸⁷²
OGIS	Dittenberger, W. (ed.): Orientis Graeci Inscriptiones Selectae I-II. Lipsiae 1903-1905.
PFlor	Papyri Florentini
POxy	The Oxyrhynchus Papyri
RE	Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
REL	Revue des Études Latines
RHD	Revue Historique de Droit français et étranger.

⁸⁷⁰ Hivatkozás módja: római szám = tábla, nagybetű = hasáb, arab szám = sor.

⁸⁷¹ Hivatkozás módja: nagybetű = hasáb, arab szám = sor.

⁸⁷² Hivatkozás módja: arab szám = sor.

RIDA	Revue internationale des droits de l'antiquité.
Sal	Lex Salpensana ⁸⁷³
SCO	Studi Classici e Orientali
SDHI	Studia Documenta Historiae et Iuris
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SHHA	Studia historica, historia antiqua
TH	Tabula Heracleensis
TPSulp	G. Camodeca, Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii, Rom 1999
Urs.	Lex Ursonensis
Vil	lex Villonensis ⁸⁷⁴
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
ZRG	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung

⁸⁷³ Hivatkozás módja: nagybetű = hasáb, arab szám = sor.

⁸⁷⁴ Hivatkozás módja: római szám = fragmentum száma, arab szám = sor.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abascal, J. M. (2002):** Fasti consulares, fasti locales y horologia en la epigrafía de Hispania. *AEA* 75, 269-286.
- Abbott, F. F. – Johnson, A. Ch. (1926):** *Municipal Administration in the Roman Empire*. Princeton
- Adamik B. (2009):** *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig*. Budapest
- Alfieri, N. (1948):** I Fasti Consulares di Potentia. *Athenaeum* 26, 110-134.
- Alföldy, G. (1964):** Polgárjog és névadás. *AntTan* 11, 249-261.
- Alföldy, G. (1969):** *Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in der spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diocletian*. Wiesbaden
- Alföldy, G. (1987):** *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung*. Heidelberg
- Alföldy, G. (2000):** Spain. In: Bowman, A. K. – Garnsey, P. – Rathbone, D. (szerk.): *The Cambridge Ancient History*² XI. *The High Empire, A.D. 70 – 192*. Cambridge, 444-461.
- Andreu Pintado, J. (2004):** *Edictum, Municipium y Lex: Hispania en época Flavia*. Oxford
- Barbieri, G. – Tibiletti, G. (1956):** s.v. lex. In: *Dizionario epigrafico di antichità romane* IV. 702-793.
- Beltrán Lloris, F. (1999):** Inscripciones sobre bronce ¿un rasgo característico de la cultura epigráfica de las ciudades hispanas? In: *Atti XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina (Roma, 18-24 settembre, 1997)*. Roma, 21-37.
- Birks, P. (1988):** New Light on the Roman Legal System: the Appointment of Judges. *Cambridge Law Journal* 47, 36-60.
- Borhy L. (szerk., 2003):** *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest²
- Borzásák I. (szerk., 1963):** *Római történeti chrestomatia*. Budapest
- Borzásák I. (ford., 2000):** Senatus Consultum de Cn. Pisone patre. *AntTan* 44, 285-289.
- Bosworth, A. B. (1973):** Vespasian and the Provinces: some Problems of the Early 70's A.D. *Athenaeum* 51, 49-78.
- Braunert, H. (1980a):** Zum Chattenkriege Domitians. In: Braunert, H.: *Politik, Recht und Gesellschaft in der griechische-römischen Antike: Gesammelte Aufsätze und*

- Reden*, szerk. K. Tschelkow és M. Zahrnt, Stuttgart, 322-327. (Eredeti megjelenés: Bonn. Jahrb. 153 (1953), 97-101.)
- Braunert, H. (1980b):** Ius Latii in den Stadtrechten von Salpensa und Malaca. In: Braunert, H.: *Politik, Recht und Gesellschaft in der griechische-römischen Antike: Gesammelte Aufsätze und Reden*, szerk. K. Tschelkow és M. Zahrnt, Stuttgart, 305-321. (Eredeti megjelenés: Corolla E. Swoboda dedicata. Köln-Graz, 1966, 68-83.)
- Broughton, T. R. S. (1965):** Municipal Institutions in Roman Spain. *Cahiers d'histoire mondiale* 9, 126-142.
- Burnett, A. – Amandry, M. – Ripollès, P. P. (1992):** *Roman Provincial Coinage. Vol. I. From the Death of Caesar to the Death of Vitellius*. London-Paris
- Burnett, A. – Amandry, M. – Carradice, I. (1999):** *Roman Provincial Coinage. Vol. II. From Vespasian to Domitian. (AD 69-96)*. London – Paris
- Burnett, A. – Amandry, M. – Ripollès, P. P. – Carradice, I. (2006):** *Roman Provincial Coinage. Supplement 2*. www.uv.es/~ripolles/rpc_s2, 2013.03.31, 20:05
- Buttrey, T. V. (1980):** *Documentary Evidence for the Chronology of the Flavian Titulature*. Meisenheim am Glan
- Buttrey, T. V. (1990):** Some Observations on the Titulature of Domitian. *Numismatic Chronicles* 150, IV-XVI.
- Caballos, Rufino, A. (1993):** Un nuevo municipio flavio en el conventus Astigitanus. *Chiron* 23, 157-169.
- Caballos Rufino, A. (2001):** Latinidad y municipalización de Hispania bajo los Flavios. Estatuto y normativa. In: Cruz Andreotti, G. - Rosado Castillo, V. (szerk.): *Mainake* 23. *Las leyes municipales en Hispania. 150 Aniversario del descubrimiento de la lex Flavia Malacitana*. Málaga 2001, 101-119.
- Caballos Rufino, A. (2006):** *El nuevo bronce de Osuna y la política colonizadora romana*. Sevilla
- Caballos Rufino, A. (2008):** Las leyes municipales de la Bética. In: Iglesias Gil, J. M. (szerk.): *Cursos sobre el patrimonio histórico* 12. Santander, 111-134.
- Caballos Rufino, A. – Eck, W. – Fernández Gómez, F. (1996):** *Das senatus consultum de Cn. Pisone patre*. München
- Caballos Rufino, A. – Fernández Gómez, F. (2002):** Nuevos testimonios andaluces de la legislación municipal flavia. *ZPE* 141, 261-280.

- Caballos Rufino, A. – Fernández Gómez, F. (2005):** Una ley municipal sobre una tabula aenea corregida y otros bronceos epigráficos. *ZPE* 152, 269-273.
- Carradice, I. A. (1982):** Recenzió: Buttrey 1980. *JRS* 72, 189-191.
- Carradice, I. A. – Buttrey, T. V. (2007):** *The Roman Imperial Coinage. Vol. II – Part 1. Second Fully Revised Edition. From AD 69 – 96. Vespasian to Domitian.* London
- Chastagnol, A. (1984):** Un chapitre négligé de l'épigraphie latine: la titulature des empereurs morts. *REL* 62, 275-287.
- Christol, M. (1988):** Recenzió: Martin 1987a. *RHD* 66, 412-413.
- Crawford, M. H. (1995):** Roman Towns and Their Charters. In: Cunliffe, B. – Keay, S. (szerk.): *Social Complexity and the Development of Towns in Iberia from the Copper Age to the Second Century AD.* Oxford, 421-430.
- Crawford, M. H. (szerk.) (1996):** *Roman Statutes I-II.* London
- Crawford, M. H. (1998):** How to Create a Municipium: Rome and Italy after the Social War. In: Austin, M. – Harries, J. – Smith, Ch. (szerk.): *Modus operandi. Essays in Honour of Geoffrey Rickman.* London, 31-46.
- Crawford, M. H. (2008):** The Text of the Lex Irnitana. *JRS* 98, 182. (A helyes szöveg az Erratumban!)
- Curchin, L. (1990):** *The Local Magistrates of Roman Spain.* Tronto
- Dahlheim, W. (2003):** *Geschichte der römischen Kaiserzeit.* München³
- Degrassi, A. (1952):** *I Fasi consolari dell'impero romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo.* Roma
- Degrassi, A. (1971/1959):** L'amministrazione delle città. In: idem: *Scritti vari di antichità IV.* Trieste, 67-98.
- del Hoyo, J. (1995):** Duratón, municipio romano. A propósito de un fragmento inédito de ley municipal. *ZPE* 108, 140-144.
- Demougin, S. (1986):** La „lex Flavia” dans une inscription campanienne. *Mémoires de Centre Jean Palerne de l'Université de St. Etienne* 7, 41-47.
- Dessau, H. (1902):** Zu den spanischen Stadtrechten. *Wiener Studien* 24, 240-247.
- d'Ors, A. (1961):** Miscelanea epigráfica. Los bronceos de Muelva. *Emerita* 29, 203-218.
- d'Ors, A. (1964):** Miscelánea epigráfica. Un nuevo fragmento de Ley Municipal. *Emerita* 32, 103-106.
- d'Ors, A. (1967):** Una nueva inscripción ampuritana. *Ampurias* 29, 293-295.

- d'Ors, A. (1983a):** Nuevos datos de la ley Irnitana sobre jurisdicción municipal. *SDHI* 49, 18-50.
- d'Ors, A. (1983b):** La nueva copia Irnitana de la „lex Flavia municipalis”. *AHDE* 53, 5-15.
- d'Ors, A. (1984):** La ley Flavia municipal. *AHDE* 54, 535-573.
- d'Ors, A. (1985):** La ley municipal de Basilipo. *Emerita* 53, 31-41.
- d'Ors, A. (1986):** *La lex Flavia municipal. (Texto y comentario)*. Romae
- d'Ors, A. (1993):** Una aproximación al capítulo „de iure et potestate duumvirorum” de la ley municipal. *IURA* 44, 149-164.
- d'Ors, A. – d'Ors, J. (1988):** *Lex Irnitana. (Texto bilingüe)*. Santiago de Compostela
- d'Ors, X. (2006):** Algunas consideraciones sobre „variantes” y errores en las distintas copias de la lex Flavia municipalis. In: Linares, J. L. (szerk.): *Liber amicorum, Juan Miquel: estudios romanísticos con motivo de su emeritazgo*. Universitat Pompeu Fabra, 749-804.
- Eck, W. (1991):** Consules ordinarii und consules suffecti als eponyme Amtsträger. In: *Epigrafia. Actes de colloque international d'épigraphie latine en mémoire de Attilio Degrossi pour le centenaire de sa naissance. Actes de colloque de Rome (27-28 mai 1988)*. Rome, 15-44.
- Eck, W. (1997):** Probleme der Konsularfasten. *ZPE* 118, 275-280.
- Eck, W. – Paci, G. – Percossi Serenelli, E. (2003):** Per una nuova edizione dei Fasti Potentini. *Picus* 23, 51-108.
- Evans, J. K. (1975):** The Dating of Domitian's War against the Chatti again. *Historia* 24, 121-124.
- Fernández Gómez, F. (1991):** Nuevos fragmentos de leyes municipales y otros broncees epigráficos de la Bética en el Museo Arqueológico de Sevilla. *ZPE* 86, 121-136.
- Fernández Gómez, F. – del Amo y de la Hera, M. (1990):** *La lex Irnitana y su contexto arqueológico*. Sevilla
- Flower, H. I. (2006):** *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*. Chapel Hill
- Földi, A. – Hamza, G. (1999):** *A római jog története és institúciói*. Budapest
- Frederiksen, M. W. (1965):** The Republican Municipal Laws: Errors and Drafts, *JRS* 55, 183-198.
- Gallivan, P. (1974):** Some Comments on the Fasti for the Reing of Nero. *CQ* 24, 290-311.

- Gallivan, P. (1978):** The Fasti for the Reing of Claudius. *CQ* 28, 407-426.
- Gallivan, P. (1981):** The Fasti for A. D. 70-86. *CQ* 31, 186-220.
- Galsterer, H. (1971):** *Untersuchungen zum römischen Stadtwesen auf der Iberischen Halbinsel*. Berlin
- Galsterer, H. (1987):** La loi municipale des Romains: chimère ou réalité? *RHD* 65, 181-203.
- Galsterer, H. (1988):** Municipium Flavium Irnitum: a Latin Town in Spain. *JRS* 78, 78-90.
- Galsterer, H. (1997):** Neues zu den römischen Stadtgesetzen. *ZRG* 114, 394-401.
- Galsterer, H. (2006):** Die römischen Stadtgesetze. In: Capogrossi Colognietti, L. – Gabba, E. (szerk.): *Gli statuti municipali*. Pavia 31-56.
- García Fernández, E. (1991):** *El ius Latii y la municipalización de Hispania: aspectos constitucionales*. Madrid (Tesis doctoral)
- García Fernández, E. (1995):** Sobre la función de la „lex municipalis”. *Gerión* 13, 141–153.
- Gardner, J. F. (2001):** Making citizens: The operation of the lex Irnitana. In: De Blois, L. (szerk.): *Administration, Prosopography and Appointment Policies in the Roman Empire* (Proceedings of the First Workshop of the International Network Impact of Empire [Roman Empire, 27 B. C. - A. D. 406] – Leiden 2000), Amsterdam 2001, 215-229.
- Giménez-Candela, T. (1983):** La Lex Irnitana. Une nouvelle loi municipale de la Bétique. *RIDA* 30, 125-140.
- Girard, P. F. – Senn, F. (1977):** *Les lois des Romains*. 7° édition par un groupe de romanistas des „Textes de droit romains” Tome II. Pubblicazione curata de V. Giuffrè. Napoli
- Giraud, M. Ch. (1856):** *Les tables de Salpensa et de Malaga*. Paris
- González, J. (1983):** La „Lex Mvnpicii Flavii Basiliponensis” (nuevos fragmentos de ley municipal). *SDHI* 49, 395-399.
- González, J. (1986):** The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law. *JRS* 86, 147-243.
- González Fernández, J. (1990):** *Bronces jurídicos romanos de Andalucía*. Sevilla
- González, J. (1992):** Lex Villonensis. *Habis* 23, 97-119.

- González Fernández, J. (1994):** Epigrafía jurídica de la Bética. In: González Fernández, J. (szerk.): *Roma y las provincias. Realidad administrativa e ideología imperial*. Madrid, 1-16.
- González, J. (1995):** Reflexiones sobre la lex Flavia municipalis. *SDHI* 61, 803-820.
- González, J. (1999):** Nuevos fragmentos de la Lex Flavia Mvncipalis pertenecientes a la Lex Villonensis y a otros municipios de nombre desconocido. In: González, J. (szerk.): *Ciudades privilegiadas en el Occidente Romano*. Sevilla 239-245.
- González, J. (2001):** Ivs Latii y lex Flavia mvncipalis. In: Cruz Andreotti, G. - Rosado Castillo, V. (szerk.): *Mainake 23. Las leyes municipales en Hispania. 150 Aniversario del descubrimiento de la lex Flavia Malacitana*. Málaga, 121-135.
- González, J. (2008a):** The lex Irnitana. In: idem: *Epigrafía jurídica de la Bética*. Roma 11-124. (González 1986 javított latin szövegű új kiadása)
- González, J. (2008b):** La lex Villonensis. In: idem: *Epigrafía jurídica de la Bética*. Roma 145-158. (González 1990-en alapuló CILA II/IV 223-236 új kiadása)
- González, J. (2008c):** Nuevos fragmentos de la lex flavia municipalis. In: idem: *Epigrafía jurídica de la Bética*. Roma 159-165. (González 1999 és 1994 új kiadása)
- Gradenwitz, O. (1920):** *Die Stadtrechte von Urso, Salpensa, Malaca in Urtext und Beischrift aufgelöst von O. Gradenwitz*. Heidelberg
- Grenfell, P. B. – Hunt, A. S. (1898):** *The Oxyrhynchus Papyri I*. London
- Gsell, S. (1894):** *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*. Paris
- Hammond, M. (1957):** Imperial Elements in the Formula of the Roman Emperors during the First Two and a Half Centuries of the Empire. *Memoires of the American Academy in Rome* 25, 17-64.
- Hardy, E. G. (1977):** Three Spanish Charters and other Documents. In: idem: *Roman Laws and Charters*. Aalen (az 1912-es oxfordi kiadás reprintje)
- Harris, W. V. (1977):** The Era of Patavium. *ZPE* 27, 283-293.
- Hirschfeld, O. (1913):** Zur Geschichte des Latinischen Rechtes, In: Hirschfeld, O.: *Kleine Schriften*, Berlin, 294-309. (Eredeti megjelenés 1879-ben)
- Holder, P. A. (1977):** Domitian and the Title Germanicus. *Liverpool Classical Monthly* 2, 151.
- Hörig, M. – Schwertheim, E. (1987):** *Corpus cultus Iovis Dolicheni*. Leiden – New York – København – Köln

- Hübner, E. (1861):** *Epigraphische Resieberichte aus Spanien und Portugal. Auszug aus den Monatsberichten der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin* von 1860 und 1861. *sine loco*
- Illés I. Á. (2007):** Egy mellőzött konjektúra a lex Irnitana 27. caputjában. In: Mészáros T. – Jutai P. (szerk.): *ΠΑΝΗΓΥΡΙΣ. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae II. országos konferenciáján elhangzott előadások*. Budapest, 43-46.
- Illés I. Á. (2009a):** Domitianus Germanicus és az ún. lex Flavia municipalis. *AntTan* 53, 61-77.
- Illés I. Á. (2009b):** Hogyan lesz a törvényből bronztábla. Az ún. lex Flavia municipalis útja Baetica municipiumaiba. *ΑΡΙΣΤΕΙΑ. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae IV. országos konferenciáján elhangzott előadások*. Piliscsaba, 2009. május 29-30. Budapest
- Illés I. Á. (2011a):** A Flavius-kori Hispania városi törvényeinek közös modellje. *Belvedere Meridionale* 23.3, 6-25.
- Illés I. Á. (2011b):** A lex Irnitana új kiadása. Hiánypótló munka a német ókortudományban? *Belvedere Meridionale* 23.3, 113-118. (Recenzió: Wolf 2011)
- Illés I. Á. (2011c):** Civitas Romana per honorem consecuta a Flavius-kori Hispaniában. In: Czerovszki M. – Nagyillés J. (szerk.): *Corollarium. Tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*. AAASuppl. XIII. Szeged 2011, 96-102.
- Illés I. Á. (2011d):** A flaviusi törvények szerepe Hispania romanizációjában. In: Tóth Zs. A. (szerk.): *A varázsgyűrűtől az interkonfesszionális kommunikációig. Információtudományi metszéspontok bölcsészeti megközelítésben*. Szeged 2011, 130-136.
- Illés, I. Á. (2012):** The Quaestors and the ius intercedendi in the Flavian Municipal Law. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 52.4 (sajtó alatt)
- Jacques, F. (1990):** *Les cités de l'Occident romain*. Paris
- Jones, B. W. (1973):** The Dating of Domitian's War against the Chatti. *Historia* 22, 79-90.
- Jones, B. W. (1982):** Domitian's Advance into Germany and Moesia. *Latomus* 41, 329-335.
- Jones, B. W. (1992):** *The Emperor Domitian*. London – New York
- Kalinka, E. (1943):** qui = cui. *Glotta* 30, 218-225.

- Kienast, D. (2004):** *Römische Kaisertabelle, Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt³
- Knauf, E. A. (1998):** s. v. Gaba. In: *Der Neue Pauly*. Stuttgart, 725.
- Kneissl, P. (1969):** *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*. Göttingen
- Kneißl, P. (1983):** Recenzió: Buttrey 1980. *Gymnasium* 90, 559-560.
- Kolb, A. (2000):** *Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich*. Berlin
- Kunkel, W. – Wittmann, R. (1995):** *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Zweiter Abschnitt: Die Magistratur*. München
- Lacort Navarro, P. J. (2001):** Consideraciones en torno a la epigrafía de Monturque, posible municipio de época flavia. In: López Paloma, L. A. (szerk.): *Homenaje a Juan Bernier*. Córdoba, 36-41.
- Laffi, U. (1967):** Le iscrizioni relative all'introduzione nel 9 A.C. del nuovo celandario della provincia Asia. *SCO* 16, 5-98.
- Lamberti, F. (1993):** *Tabulae Irnitanae, municipalità e ius romanorum*. Napoli
- Langhammer, W. (1973):** *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangstaates (2.-4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*. Wiesbaden
- Lebek, W. D. (1993):** La Lex Lati di Domiziano (Lex Irnitana): le strutture giuridiche dei capitoli 84 e 86. *ZPE* 97, 159-178.
- Lebek, W. D. (1994):** Domitians Lex Lati und die Duumviri, Aedilen und Quaestoren in Tab. Irn. Paragraph 18-20. *ZPE* 103, 253-292.
- Lebek, W. D. (1995):** Die municipalen Curien oder Domitian als Republikaner: Lex Lati (Tab. Irn.) Paragraph 50(?) und 51. *ZPE* 107, 135-194.
- Leuman, M. (1977):** *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München
- Levick, B. (1999):** *Vespasian*. London
- Liebenam, W. (1905):** s. v. Duoviri. *RE* V.B, 1798-1842.
- Liebenam, W. (1910):** *Fasti consulares Imperii Romani von 30 v. Chr. bis 565 n. Chr.* Bonn
- Liebenam, W. (1967/1900):** *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*. Amsterdam
- Mackie, N. (1983):** *Local Administration in Roman Spain A.D. 12-212*. Oxford

- Mangas Manjarrés, J. (2000):** Leyes de las ciudades romana de la Bética. In: Salvador Ventura, F. (szerk.): *Hispania Meridional durante la Antigüedad*. Jaén, 77-93.
- Mancini, G. (1990):** "Ius Latii" e "ius adipiscendae civitatis Romanae per magistratum" nella "lex Irnitana". *Index* 18, 367-388.
- Mantovani, D. (2006):** Il iudicium pecuniae communis. Per l'interpretazione dei capitoli 67-71 della lex Irnitana. In: Capogrossi Cologniesi, L. – Gabba, E. (szerk.): *Gli statuti municipali*. Pavia, 261-334.
- Martin, A. (1981):** P. Oxy II 331 (83), contrat de vente d'une mètrikè oikia. *Chronique d'Égypte* 56, 299-303.
- Martin, A. (1987a):** *La titulature épigraphique de Domitien*. Frankfurt am Main
- Martin, A. (1987b):** Domitien Germanicus et les documents grecs d'Égypte. *Historia* 61.1, 73-82.
- Martin, A. (1988):** Domitien et les documents égyptiens de l'an 3. In: *Proceedings of the XVIII International Congress of the Papyrology, Athens 25-31 May 1986*, Athens, vol. II. 465-470.
- Martin, A. (2003):** Un témoignage monétaire sur la première victoire germanique de Domitien. In: Defosse, P. (szerk.): *Hommages à Carl Deroux. III – Histoire et épigraphie, Droit*. Bruxelles, 314-320 + Planche VI.
- Martín, F. (1994):** Las instituciones imperiales de Hispania. In: González Fernández, J. (szerk.): *Roma y las provincias. Realidad administrativa e ideología imperial*. Madrid, 169-188.
- Mattingly, H. – Sydenham, E. A. (1926):** *The Roman Imperial Coinage. Vespasian to Hadrian. Vol. II*. London
- McElderry, R. K. (1918):** Vespasian's Reconstruction of Spain. *JRS* 8, 53-108.
- Mentxaka, R. (1993):** *El senado municipal en la Bética hispana a la luz de la Lex Irnitana*. Vitoria Gasteiz
- Merkelbach, R. (1979):** Ephesische Parerga 26: Warum Domitians Sigername „Germanicus" eradiert worden ist? *ZPE* 34, 62-64.
- Mommsen, Th. (1853):** Die Stadtrechte der Latinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica. *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenaschaften*. 3, 361-507.
- Mommsen, Th. (1887):** *Römisches Staatsrecht. I-III*. Leipzig

- Mommsen, Th. (1905/1853):** Die Stadtrechte der Latinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica. In: idem: *Gesammelte Schriften* I. Berlin, 265-382. (Mommsen 1853 kis mértékben bővített kiadása)
- Mommsen, Th. (1905/EE):** Lex Coloniae Iuliae Genetivae Vrbanorum sive Vrsonensis. In: idem: *Gesammelte Schriften* I. Berlin, 194-264.
- Mommsen, Th. (1906/1869):** Zur Lebensgeschichte des jüngeren Plinius. In: idem: *Gesammelte Schriften* IV. Berlin, 366-468.
- Mommsen, Th. (1965/1913):** Lex Municipii Tarentini. In: idem: *Gesammelte Schriften. I.* Berlin – Dublin – Zürich, 146-161. (Eredeti megjelenés: EE 9. (1913) 1-11.)
- Mommsen, Th. – Wilamowitz Moellendorf, U. von (1899):** Die Einführung des asianischen Kalenders. *Mittheilungen der kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenischen Abtheilung.* 24, 275-293.
- Morales Rodríguez, E. M. (2003):** *La municipalización Flavia de la Bética.* Granada
- Mourgues, J.-L. (1987):** The So-called Letter of Domitian at the End of the Lex Irnitana. *JRS* 77, 78-87.
- Muñiz Coello, J. (1975):** Aspectos sociales y economicas de Malaca romana. *Habis* 6, 241-252.
- Muñiz Coello, J. (1984-1985):** La política municipal de los flavios en Hispania. El municipium Irnitatum. *SHHA* 2-3, 151-176.
- Navarro, J. F. (1999):** Nuevos magistrados senatoriales en la península ibérica. Un complemento a los Fasti Hispanienses. In: González, J. (szerk.): *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano.* Sevilla, 443-465.
- Nesselhauf, H. (1960):** Zwei Bronzeurkunden aus Munigua. *Madridrer Mitteilungen* 1, 142-154.
- Ortiz de Urbina, E. (1996):** Derecho latino y „municipalización virtual” en Hispania, Africa y Gallia. In: Ortiz de Urbina, E. - Santos J. (szerk.): *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania.* Vitoria Gazteiz, 137-153.
- Palol, P. de – Arias Bonet, J. A. (1969):** Tres fragmentos de bronce con textos jurídicos, hallados en Clunia. *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología.* 34-35, 131-319.
- Paricio, J. (2003):** La „lex Aebutia”, la „lex Iulia de iudiciis privatis” y la supuesta „lex Iulia municipalis”. *Labeo* 49, 125-139.

- Rawson, E. (1987):** Discrimina ordinum: the lex Iulia theatralis. *Papers of the British School at Rome* 55, 83-114.
- Richardson, J. S. (1996):** The Reception of Roman Law in the West: the Epigraphic Evidence. In: Hermon, E. (szerk.): *Pouvoir et „imperium” (IIIe av. J.C – II^{er} ap. J.C.)*. Napoli, 65-75.
- Robert, M. L. (1967-1968):** Épigraphique grecque et géographie historique du monde hellénique. *Annuaire de École pratique des Hautes Études, IVe section, sciences historiques et philologiques*. 100, 195-197.
- Robertson, A. S. (1962):** *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet I. Augustus to Nerva*. London – Glasgow – New York
- Rodger, A. (1996):** Postponed Business at Irni. *JRS* 86, 59-73.
- Rodríguez de Berlanga, M. (1853):** *Estudios sobre los dos bronceos encontrados en Málaga á fines de octubre de 1851*. Málaga
- Rodríguez de Berlanga, M. (1864):** *Monumentos históricos del Municipio Flavio Malacitano*. Málaga
- Rodríguez Neila, J. F. (1991-1992):** Archivos municipales en las provincias occidentales del Imperio Romano. *Veleia* 8-9, 145-174.
- Rotondi, G. (1966, repr. 1912):** *Leges publicae populi Romani*. Hildesheim
- Ruck, B. (1996):** Die Fasten von Taormina. *ZPE* 111, 271-280.
- Samuel, A. E. (1972):** *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*. München
- Sartori, F. (1953):** *Problemi di storia costituzionale italiota*. Roma
- Schillinger-Häfele, U. (1970):** Solidum civitatis Romanae beneficium. *Hermes* 98, 383-384.
- Serrano Ramos, E. – Rodríguez Oliva, P. (1988):** Tres nuevas inscripciones de Singilia Barba (El Castillon, Antequera, Málaga). *Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia* 11, 237-256.
- Sherk, R. K. (1969):** *Roman Documents from the Greek East*. Baltimore
- Sherwin-White, A. N. (1966):** *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*. Oxford
- Sherwin-White, A. N. (1973):** *The Roman Citizenship*. Oxford²
- Simshäuser, W. (1989):** La juridiction municipale á la lumière de la lex Irnitana, *RHD* 67, 619-650.

- Simshäuser, W. (1990):** Recenzió: Julián González: The lex Irnitana: a new Flavian municipal law (*sic!*); Alvaro d'Ors: La ley Flavia municipal; Alvaro d'Ors – Xavier d'Ors: Lex Irnitana. *ZRG* 107 (1990) 543-561.
- Spichenko, N. (2002-2003):** Sobre el concepto creare en la Lex Irnitana. *Memorias de historia antigua* 23–24, 41–46.
- Spitzl, Th. (1984):** *Lex municipii Malacitani*. München
- Strobel, K. (1987):** Der Chattenkrieg Domitians. Historische und politische Aspekte. *Germania* 65, 423-451.
- Stylow, A. U. (1986):** Apuntes sobre epigrafía de época flavia en Hispania. *Gerión* 4, 285-311.
- Stylow, A. U. (1997):** Texto de la Lex Vrsonensis. *SHHA* 15, 269-301.
- Stylow, A. U. (1999):** Entre edictum y lex a propósito de una ley municipal Flavia del término de Ecija. In: González, J. (szerk.): *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*. Sevilla, 229-237.
- Stylow, A. U. (2000):** Castro del Río, municipio Flavio. A propósito de una nueva versión de CIL II 1570 = I²/5, 401. *Habis* 31, 167–175.
- Stylow, A. U. (2001):** La Lex Malacitana. Descripción y texto. *Las leyes municipales en Hispania. 150 Aniversario del descubrimiento de la lex Flavia Malacitana*. Málaga, *Mainake* 23, 39-50.
- Stylow, A. U. (2007):** Zu einem neuen Gesetzestext aus der Baetica und zur öffentlichen Präsentation von Rechtsordnungen. In: Haensch, R. – Heinrichs, J. (szerk.): *Herrschen und Verwalten*. Köln 357-365. (mit Taf. XXI).
- Sutherland, C. H. V. – Carson, R. A. G. (1984):** *The Roman Imperial Coinage. vol. I²* London
- Talbert, R. J. A. (1984):** *The Senate of Imperial Rome*. Princeton
- Tibiletti, G. (1956):** Sulle leges romane. In: *Studi in onore di P. de Francisci, vol. IV*. Milano, 593-645.
- Tomlin, R. S. O. (2002):** The Flavian Municipal Law: One or More Copies. *ZPE* 141, 281-284.
- Torrent, A. (1970):** *La iurisdictio de los magistrados municipales*. Salamanca
- Torrent, A. (2010a):** De lege Irnitana: ¿Modelo único en las leyes municipales flavias? *Revista Internacional de Derecho Romano*. Abril 2010a. 88-157. Hozzáférés: www.ridrom.uclm.es/documentos4/torrent_imp.pdf, 2010.08.21, 23:23.

- Torrent, A. (2010b):** *Municipium Flavium Irnitum. Reflexiones sobre la ocupación militar de Hispania y subsiguiente romanización hasta la Lex Irnitana*. Madrid
- Ventura Villanova, Á. (2009):** Fasti Duovirales Coloniae Augustae Emeritae: Reflexiones sobre la concepción, gestación y nacimiento de la ciudad de Mérida. *ZPE* 170, 215-233.
- Vidman, L. (1982):** *Fasti Ostienses*. Pragae
- Weber, V. (1975):** Jahresdatierung allein nach consules ordinarii bereits im Jahre 1 u.Z.? Zu den pompejanischen Steininschriften CIL X 884. 891 und NS 1900 S. 270. *Živa Antika* 25, 491-498.
- Weiss, E. (1925):** s. v. lex. *RE* 12.B. 2315-2319.
- Weiß, A. (2001):** Limocincti in Irni. Zur Ergänzung des Duumvirnparagraphen 18 der lex Irnitana. *ZPE* 135, 284-286.
- Wenger, L. (1953):** *Die Quellen des römischen Rechts*. Wien
- Wiegels, R. (1984):** Rec. Buttrey 1980. *Historische Zeitschrift* 238, 676-678.
- Wiegels, R. (1985):** *Die Tribusinschriften des römischen Hispanien. Ein Katalog*. Berlin
- Wiegels, R. (1987):** Das Datum der Verleihung des ius Latii an die Hispanier: zur Personal- und Municipalpolitik in den ersten Regierungsjahren Vespasians. *Hermes* 106, 197-213.
- Wiemer, H. – U. (1997):** Das Edikt des L. Antistius Rusticus: eine Priesregulierung als Antwort auf eine überregionale Versorgungskrise. *Anatolian Studies* 47, 195-215.
- Williamson, C. (1987):** Monuments of Bronze: Roman Legal Documents on Bronze Tablets. *Classical Antiquity* 6, 160-183.
- Wolf, J. G. (2006-2007):** Imitatio exempli in der römischen Stadtrechten Spaniens. *IURA* 56, 1-54.
- Wolf, J. G. (2011):** *Die Lex Irnitana. Ein römisches Stadtrecht aus Spanien*. Darmstadt
- Zahrnt, M. (1989):** Ein hadrianisches Municipium in der Hispania Tarraconensis? *ZPE* 79, 173-176.
- Zecchini, G. (1990):** Plinio il Vecchio e la Lex Flavia Municipalis. *ZPE* 84, 139-146.
- Zumpt, S. (1859):** De Malacitanorum et Salpensanorum legibus municipalibus in Hispania nuper repertis. In: idem: *Studia Romana*. Berolini, 266-322.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	1
1. A lex Flavia municipalis fennmaradt töredékei.....	5
1.1. A lex Irnitana.....	7
1.1.1. A lex Irnitana keltezése.....	10
1.2. A lex Malacitana.....	14
1.3. A lex Salpensana.....	15
1.3.1. A 27. caput konjektúrája.....	19
1.3.1.1. A quaestori intercessio.....	19
1.3.1.2. Közös íráshibák.....	25
1.4. Lex Villonensis.....	34
1.5. „Ley modelo”.....	36
1.6. Lex Ostipponensis.....	41
1.7. Lex Italicensis.....	42
1.8. Duratóni töredék.....	43
1.9. „Tabula corrigida”.....	44
1.10. Apróbb töredékek.....	45
1.10.1. A rekonstruálható töredékek adatai.....	45
1.10.2. Vitatható kiegészítések.....	48
2. A flaviusi városi törvények közös mintája.....	54
2.1. Elvi megjegyzések.....	57
2.2. Eltérések az egyes töredékek szövege között.....	60
2.3. Lex Lati vs. lex Flavia municipalis.....	71
3. A lex Flavia municipalis mint Vespasianus törvénye.....	74
3.1. A jogadományozás ideje.....	74
3.1.1. Civitas Romana per honorem consecuta a Flavius kori hispaniai feliratokon.....	77
3.2. Edictum és beneficium.....	87
3.3. Az edictum tartalma.....	91
3.4. Törvény az irattárban.....	94
3.4.1. Az edictum és a törvény funkciója a helyi közigazgatás szabályozásában.....	97

4. Hogyan lesz a törvényből bronztábla? A lex Flavia municipalis útja Baetica municipiumaiba	108
5. A törvénytörvények keltezése	117
5.1. Keltezési kísérletek.....	118
5.2. A terminus ante quem.....	124
5.2.1. A Germanicus jelző felvételének időpontja.....	124
5.2.2. Keltező értékű-e a Germanicus jelző hiánya Domitianus titulatúrájában?.....	129
5.2.3. Claudius Germanicus és Domitianus Germanicus.....	133
5.2.4. A Domitianus-levél.....	136
5.2.5. A törvény terminus ante quem.....	137
5.3. A terminus post quem.....	138
5.3.1. A hivatalba lépés ideje a különböző városokban.....	144
5.3.2. A törvény terminus post quem.....	178
Összegzés.....	179
Rövidítések jegyzéke.....	181
Felhasznált irodalom.....	183
Tartalomjegyzék.....	196